Dercsényi Dezső

Nagy Lajos kora

RS

AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SOROZATA

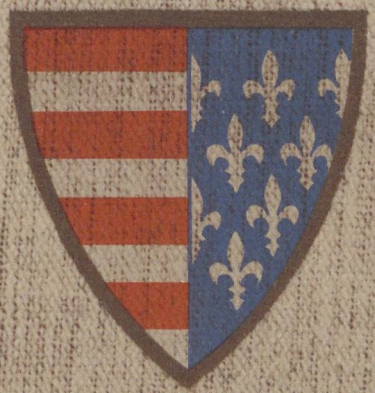

DERCSÉNYI DEZSŐ
NAGY LAJOS KORA

AZ AKADÉMIAI KIADÓ
REPRINT SOROZATA

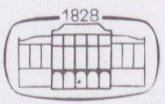

BUDAPEST, 1990

DERCSÉNYI DEZSŐ

NAGY LAJOS KORA

A MAGYAR KÖNYVBARÁTOK SZÁMÁRA KIADJA

A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

507824

TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 904 / 1931 sz.

ELŐSZÓ AZ 1990. ÉVI KIADÁSHOZ

Ez a könyv, mindmáig a magyar középkori művészettörténet-írás egyik legsikeresebb, legkönnyebben olvasható és legszuggesztívebb korszakmonográfiája, 1941-ben jelent meg, Nagy Lajos király megkoronázásának 600. évfordulója előtt egy évvel. Sokak kedvelt olvasmánya lett, mert kielégítette azt az érdeklődést, amely a magyar középkori királyság e fénykoraként, kulturális csúcspontjaként elismert század iránt mindig is megnyilvánult. A 14. század a művészettörténet-írás számára annak 19. századi kezdetei óta éppolyan fontos kutatási feladat volt, mint az Árpád-kor vagy Mátyás kora. Feldolgozását, részletes ismertetését igényelte az a köztudat, amely Nagy Lajos Magyarországában a középkori Európa egyik nagyhatalmát látta, így meghúzódott az érdeklődés mögött a „három tenger mosta"magyar Anjou-birodalom iránti kétségtelen nosztalgia. Ám ez a politikai-történeti nosztalgia egy erkölcsi ideálkereséssel is párosult: a magyar lovagkornak azzal az elképzelésével, amely teljes 19. század közepi aktualitásában Arany János Toldi-trilógiájában öltött testet, s ott is — a *Daliás idők,* illetve a *Toldi szerelme* kidolgozása során — a lovagi erkölcs és az udvari műveltség történelmi festményévé bővült. A magyar művészettörténet-írás kezdetben szinte rávetette magát a korábbi, Árpád-kori emlékekre, hamar felfedezte őket, felismerte középeurópai jelentőségüket, s beillesztette őket a mindenkor érvényes fejlődésképbe. A részfeldolgozások nagy száma ellenére is, a korszak művészeti kultúrájának egységes képe, koncepciózus összefoglalása csak 1938-ra érett meg, amikor Gerevich Tibor kiadta *Magyarország románkori emlékei* című könyvét.

Az Anjou-korra vonatkozó kutatások eredményei kezdettől fogva az összefoglalásnak kevesebb reményével biztattak: a történettudományi, művészet- és művelődéstörténeti kutatások eredményei család-, hivatal-, pecséttörténeti, címertani adalékok formájában szétszórtan jelentek meg. Nem hiányoztak a nagy vállalkozások, így Wenzel Gusztávé, az Anjou-kori diplomáciai emlékek három kötete, továbbá Nagy Iván hét kötet kiadása után félbeszakadt *Anjoukori Okmánytár*a, ezek azonban nem könnyítették meg igazán a kutatók dolgát. Pór Antal munkái (a *Magyar történeti életrajzok* Nagy Lajos-kötete, 1892, illetve az „Anjou-ház és örökösei"című rész Szilágyi Sándor *A magyar nemzet története* című munkájának III. kötetében, 1895) szemléletükben elavultak, illusztrációik pedig teljesen hitelüket vesztették. Ösztönzően hatott viszont — mindenekelőtt társadalom- és gazdaságtörténeti szempontjaival — a művészettörténeti összefoglalásra Hóman Bálint történeti szintézise (*A magyar nagyhatalom,* Hóman—Szekfű: *Magyar történet* II., 1936[3]). Nem kevesebb ösztönzést nyújtott — nem

utolsósorban illusztrációs anyagának kordokumentumként való értékesítésével is — a Domanovszky Sándor szerkesztette *Magyar művelődéstörténet* (1939).

A feldolgozás legfontosabb szemléleti előfeltételét azonban azoknak az ízlésbeli fenntartásoknak idejétmúlttá válása jelentette, amelyek az Árpád-kor kutatásában kezdettől fogva nem voltak jelen, a későbbi középkor kutatásával szemben azonban fékezően hatottak. A két világháború közötti időszakban már Magyarországon is idejüket múlták azok a művészettörténeti előítéletek, amelyek a 14. században a gótika megmerevedésével és fokozatos hanyatlásával számoltak. E nézeteknek igen nagy szerepük volt abban, hogy a 19. században, amikor a középkori magyar művészet kutatásának programja kialakult, épp a gótikus építészetre vonatkozó ismeretek összefoglalása töredékes maradt, de még a műemlékvédelem is — a purizmus jegyében — szívesen „tisztította meg" a korábbi emlékeket a gótikus századok hozzájárulásától. Magyarországon Horváth Henrik és más építészettörténészek, mindenekelőtt Csemegi József honosították meg a 14—15. századi építészet pozitív értékelését, s halmoztak fel jelentős kutatási eredményeket. Különösen a kolduló rendi építészet fejlődéstörténeti szerepének belátása teremtett alapot az Anjou-kori magyarországi emlékek megbecsülésére. Ennél is fontosabbnak bizonyult azonban az a művészettörténeti érdeklődés, amelynek súlypontja az itáliai—magyar művészeti kapcsolatokra esett. E kutatási iránynak nemzetközi tekintetben is nagy tekintélyt szerzett Gerevich Tibor iskolája, amelyhez Dercsényi Dezső is tartozott. Gerevich pályája kezdetétől fogva a 14. századi itáliai művészet történetének jelentős művelője volt. Különösen a bolognai trecento festészetre és könyvfestészetre vonatkozó ítéletei és megfigyelései (*Le relazioni tra la miniatura e la pittura bolognese nel Trecento*, Rassegna d'arte 1909 és 1910) időszerűek mindmáig, ha ezt a fontosságukat itthon részben feledés borítja is. Gerevich Tibornak mint egyetemi tanárnak igen nagy szerepe volt az itáliai trecento-kapcsolatok feldolgozásában, s nem utolsósorban épp a bolognai könyvfestészet magyarországi hatásainak felfedezésében (tanítványai közül l. még Berkovits Ilona, Levárdy Ferenc munkásságát is). Ennek a pozitív tudásanyagnak a jelentőségét persze akkor is, azóta is elhomályosítják Gerevich nemzetkarakterológiai jellegű állásfoglalásai (*A régi magyar művészet európai helyzete*, Minerva, 1923; továbbá *A magyar történetírás új útjai*, 1931, illetve *Mi a magyar?*, 1939 című tanulmánykötetekben), amelyek az itáliai—magyar művészeti kapcsolatoknak meghatározó jelentőséget tulajdonítottak. Adva volt tehát a Nagy Lajos korát tárgyaló szintézis számára a kézenfekvő feladat: a „magyar trecento" kultúrájának és emlékanyagának összefüggő bemutatása. Ez a törekvés további támaszt talált a korszak irodalomtörténeti kutatása részéről, Horváth János, s különösen Kardos Tibor (*Középkori kultúra, középkori költészet*, 1941) felfogásától, amelynek fontos törekvése volt a humanizmus elemeinek kimutatása a lovagkor kultúrájában, a protoreneszánsz művelődési jelenségének, illetve a középkori magyar műveltség itáliai kapcsolatainak elemzése.

Dercsényi Dezső feldolgozásmódját bevallottan is a szellemtörténeti művészettörténet-írás eszményképe határozta meg. A nagy — s a téma, a lovagkor révén is kézenfekvő — mintaképet Huizinga könyve, *A középkor alkonya* jelentette, a közvetlen példaképet pedig Horváth Henrik munkája, a *Zsigmond király és kora* (1937). A *Nagy Lajos kora* úgy fogható fel, mint ennek a műnek a kiegészítése a soron következő jubileumi év alkalmából (hiszen Horváth Henrik műve is Zsigmond halálának évfordulóján jelent meg), s bizonyos mértékig az ott nyújtott kép helyreigazításaként is. Ha Zsigmond kora a magyar lovagkor alkonya volt, szükségesnek látszott e műveltség fénykorának bemutatása is.

II

A Nagy Lajos-könyvben tehát sokféle várakozás nyert kielégítést, s mivel régi igényeknek felelt meg, több szellemi törekvés, tudományos irányzat szálait egyesítette magában. Kiegészítette azoknak a szintéziseknek a sorozatát (Horváth Henrik, 1937, Gerevich Tibor, 1938), amelyeknek jelentőségét a művészettörténet történetírása még nem is ismerte fel eléggé: a bennük megnyilvánuló szellemi igény talán csak a történettudomány és az irodalomtörténet hasonló, a szerves egész láttatására irányuló egyidejű törekvésével párhuzamba állítva lenne megfelelően értékelhető. Mindenesetre egyszerre van szó régi adósságok teljesítéséről, a felhalmozódott ismeretek egységes képbe foglalásáról és olyan új céloknak a kitűzéséről, amelyek a magyar művészettörténeti szintézis tekintetében mindmáig elevenek. E tényezőkben rejlik a könyv sikerének titka; de nemcsak korában gyökerező frissessége, hanem mindmáig megőrzött elevensége indokolja újbóli kiadását.

* * *

Dercsényi Dezső (1910—1987) a Nagy Lajos-könyv megjelenésekor fiatal, de már kezdőnek semmiképpen sem tekinthető művészettörténész volt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen, Gerevich Tibor hallgatójaként, 1934-ben megjelent disszertációjával *(A somogyvári Szent Egyed apátság maradványai)* fejezte be tanulmányait, s alapozta meg későbbi, főleg a magyarországi romanika művészetére irányuló kutatói munkásságát. Az Országos Széchényi Könyvtárban töltött rövid, de visszaemlékezései szerint meghatározó jelentőségű gyakornoki időszak után 1935-től kezdve a Műemlékek Országos Bizottságának munkatársa lett, s a műemlékvédelem munkása, kutatója, politikusa, irányítója maradt élete végéig, ha tevékenységének külső keretei éppoly gyakran változtak is, mint feladatai vagy munkahelyének elnevezései. A műemlékvédelem szervezetébe annak talán legizgalmasabb korszakában lépett be: 1935-ben folytak az esztergomi királyi palota ásatásai, amelyek eredményeképp éppúgy 1938-ban került sor a helyreállított együttes átadására, mint a hamarosan őrá bizott székesfehérvári középkori Szűz Mária-prépostság romjaié, amelynek eredményeit utóbb monográfiában publikálta, hozzáfűzve az akkor kialakított kőtár katalógusát is (*A székesfehérvári királyi bazilika*, 1943). Nemcsak műemléki szemléletét, a rekonstrukció hitelességéről alkotott nézeteit alapozta meg ez az időszak, hanem egész életében követett munkamódszerét is. A műemlékvédelmi munka nemcsak olyan gyakorlati tevékenységnek bizonyult számára, amely értékeket őriz, hanem történeti forrás-stúdiumnak is, amely tényeket tár fel. Egész életművét végigkíséri az új megállapítások, felfedezések folyamatos és lehetőleg azonnali beépítése az összképbe, s magának az együttes képnek az állandó módosítása a leletek és a belőlük nyíló következtetések alapján. Ezek az évek egyben a Műemlékek Országos Bizottsága akkori vezetőjének, Gerevich Tibornak nagy munkája, a szintén 1938-ban megjelent román kori szintézis előkészületének évei is. A kötet tulajdonképpen nem művészettörténeti szintézis keretébe illeszkedett, hanem a Magyarország Művészeti Emlékei című sorozat első köteteként jelent meg, amelynek részeit különböző módszerrel tárgyalt emlékegyüttesek jelentették: többek között e sorozat alkotta a keretét Magyarország Műemléki Topográfiájának is: első kötete még a sorozatba illő formátumban jelent is meg. Ez a külsőség is jelzi, mennyire összefüggött Gerevich Tibor elképzelésében a történeti szintézis és az emlék-inventarizáció feladata, a magyar művészettörténet-írásnak ez a két évszázados adóssága. Dercsényi mindkettőnek folytatója, továbbfejlesztője lett.

Disszertációja és székesfehérvári munkája két különböző irányban voltak folytathatók. A székesfehérvári ásatás és katalogizálás eredményeinek egyik ága, az Anjou-kori átépítésekre

és különösen Nagy Lajos sírkápolnájára, a 14. századi síremlékekre vonatkozók beleépültek a Nagy Lajos-könyvbe. A stúdiumok zöme az Árpád-kori építészetre és épületdíszítő szobrászatra vonatkozott. Mindenekelőtt a magyar kőfaragó művészet legkorábbi emlékeire, a 11. századi faragványokra vonatkozó kutatások jelenteték Gerevich tételeinek továbbfejlesztését, részben korrekcióját is: *Az Árpád-kori kőfaragó művészet első emlékei* (1937), *Contributi allo studio dei rapporti fra la plastica ungherese nell'età romanica e quella dell'Italia settentrionale* (1940) és mindenekelőtt: *XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán* (1943). E tanulmányok alapozták meg a középkori magyar művészet első századainak egész fejlődéstörténetéről, fő tendenciáiról alkotott elképzelését, az egymással párhuzamos — a honfoglalás-kor magyar hagyományának irányzatában gyökerező, illetve klasszicizáló, nyugatias — irányzatról alkotott hipotézisét a 11. századra nézve, illetve a 12. században, a Székesfehérvár és Pécs megítélésének tartós alapját szolgáltató, döntően lombardiai eredetű irányzat meghatározó szerepére vonatkozó felismeréseit. E megállapításainak alapvető jelentőségén a későbbi korrekciók, a különféle datálási megfontolások nem változtattak.

Ez a történeti koncepció már 1945 után megjelent tanulmányaiban kapta átfogó megfogalmazásait: *Az Árpád-kori művészet problémái* (1947) című̈ben, illetve a pannóniai települések kontinuitásának kérdésével foglalkozóban (1947). Ugyanebből az időből valók *Az esztergomi Porta speciosá*ra vonatkozó monografikus tanulmány (1946), a Pribina kori Zalavárral foglalkozó (1948), a pécsi domborművek ikonográfiájának kérdéseit tárgyaló (1950). Mindezek, együtt a Jákra, illetve a 12—13. századi nemzetségi monostorokra vonatkozó tanulmányával (1957) kirajzolják az Árpád-kori magyarországi művészet történetének azt a koncepcióját, amelyet *A magyarországi művészet története* első kötetében (1956) nyújtott, Gerevich Tibor fejlődésképét jelentősen továbbfejlesztve. Ez az 1970-ig öt kiadást megért munka egyben Dercsényinek mint szerkesztőnek, szintézisek előkészítőjének is egyik legjelentősebb teljesítménye, s kiadásai, a bennük végrehajtott módosításokkal, jól tükrözik a kutatási eredményeket, a tárgyi ismeretek gyarapodását mindig követő munkamódszerét, amelynek számtalan megnyilvánulása recenziókban, vitákban csapódott le. A román korra vonatkozó kutatásainak utolsó nagyszabású összefoglalása a *Románkori építészet Magyarországon* című̈ kötete (1972).

Dercsényi munkásságának egyre fontosabb súlypontjává a műemlékvédelem vált. Korai tanulmányai nyomán 1945 után publikációinak egyre bővebb sora foglalkozik a műemlékügy szervezeti, jogi, gyakorlati kérdéseivel, történetével, eredményeinek ismertetésével. Rendszeresek azok a hivatalos beszámolók, amelyek egyben a műemlékvédelmi munka tudományos értékelésére is elsőként nyújtanak alkalmat. Vezető részt vállal a műemlékek vizsgálatának, nyilvántartásának valamennyi feladatából, a városképi vizsgálatokból, egyes településekre vonatkozó monografikus tanulmányokból (*Visegrád,* 1951; *Sárospatak,* 1953; *Pécs,* 1956; *Esztergom,* 1957; *Vác,* 1975), s az 1953-ban megjelent soproni műemléki topográfiai kötettől kezdve szinte valamennyi hasonló vállalkozás kidolgozásában, átfogó művészettörténeti képének megalkotásában. Magyarország Műemléki Topográfiája mellett figyelme a magyarországi művészettörténeti szintézis problémáira irányul, foglalkozik a régi magyar művészettörténet periodizációs problémáival (1965), a 13. századi magyarországi művészet összefoglalásának tervezetét is ő dolgozza ki (1972), az irányításával jórészt elkészült, de be nem fejezett kézirat lezárását azonban már nem éltę meg. Változó, fejlődő, az emlékanyagban és az értékelésben bekövetkezett változásokkal számot vető koncepciójáról élete végén a Zádor Annával közös

*Kis magyar művészettörténet*be (1980) írott fejezetei tanúskodnak. Nem kevésbé jelentős felismerésnek, mindmáig jórészt beteljesítetlen követelésnek ad hangot *Közép-európai művészettörténet felé* (1964) című tanulmánya, amelyben a magyarországi művészet történeti helyének, a művészettörténet-írás problematikájának átértékelésére való törekvése jelent meg.

* * *

Ennek az életműnek összefüggő, az előbbiekben nem érintett vonulatát alkotják a 14. századra, mindenekelőtt Nagy Lajos korára vonatkozó tanulmányok. A Nagy Lajos-könyvnek előzményei a székesfehérvári Anjou-emlékekkel való foglalkozás tapasztalatai. Ugyanezek a tapasztalatok vezetnek ahhoz a felismeréshez, hogy a magyar középkori síremlékek igen jelentős hányada hever félreismerten, elhanyagoltan, még Vernei Kronberger Emil áttekintő munkája után is (*Magyar középkori síremlékek*, 1939). Igen jellemző, hogy ennél a nagyvonalú összefoglalásnál többre értékeli a kassai emlékeket megbízhatóan katalogizáló munkákat (Mihalik József, 1897, illetve Wick Béla, 1941). Hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonít Horváth Henrik budai kutatásainak (elsősorban: *Budai kőfaragók és kőfaragójelek*, 1935), amelyek nemcsak a középkori kőtöredékek interpretációjára nézve jelentik a módszerbeli példaképet, hanem akkoriban, a háborút követő nagy budai kutatásokat még megelőzően, az egyetlen lehetőséget kínálják az ország közepe eltűnt művészetének felfedezésére. Természetes, hogy átveszi Horváth tetszetős, de mert egyoldalúnak bizonyult, nem igazolható hipotézisét a budai dominikánusok állítólagos sírkőfaragó műhelyéről.

Szerencsésebb lehetőséget kínáltak friss eredmények feldolgozására az éppen befejezett esztergomi ásatások, amelyek értékelésében, a 14. századi falképek kormeghatározásában és attribúciós kérdésében magától értetődően Gerevich Tibor javaslatát fogadta el. Ugyanilyen kedvező előfeltételeket, modern eredményeket jelentenek számára mindenekelőtt Balogh Jolánnak *Márton és György kolozsvári szobrászok*ról írott monográfiája (1934), Hoffmann Edith eredményei a könyvfestészet történetéről, különösen a *Képes Krónikár*ól, miközben bizonyos fokig elhatárolja magát ugyanennek a szerzőnek a magyarországi könyvfestészet csehországi kapcsolatokat mutató rétegére vonatkozó eredményeitől. Meghatározó jelentőségűek viszont Csemegi Józsefnek a kolduló rendi építészetre, illetve a 14. századi magyar építészet dél-németországi kapcsolatokat mutató rétegére vonatkozó friss eredményei, Kampis Antalnak a középkori magyar faszobrászat stíluseredetére vonatkozó kutatásai, de mindenekelőtt Genthon Istvánnak a festészet fejlődésének értékelésére, egyes emlékek megítélésére vonatkozó véleménye.

A munka önálló kezdeményezései közül kiemelkedő a pecséteknek mint művészeti emlékeknek tulajdonított nagy jelentőség. Ez a könyv keletkezése idején rendkívül modern, ma is nagyra értékelendő, s azóta rendszeresen követett eljárás, amelynek éppen az igen megtizedelt emlékanyaggal dolgozó magyarországi művészettörténet-írásban van nagy jelentősége. Az eltelt időben megszaporodtak a pecséteket ötvösművészeti vagy kisplasztikai alkotásokként, persze sajátos műfaji és technikai adottságaik figyelembevételével értékelő művészettörténeti eljárás példái, Dercsényit megelőzően ezek inkább csak történeti munkák illusztrációiként szerepeltek. Őt megelőzően Balogh Jolán figyelt fel egy-egy pecsét művészettörténeti értékére, s párhuzamként Horváth Henrik és Schulek Alfréd pénztörténeti munkái kínálkoztak. E stúdiumoknak fontos szerep jutott a kötet egyik előtanulmányának tekinthető, *Nagy Lajos*

ikonográfiája című cikkben, amely az ez időben megalapozódó modern magyar ikonográfiai kutatások egyik fontos darabja. Az ikonográfiai fejtegetéshez hozzájárultak azok a padovai stúdiumok, amelyek már korábban (*Ricordi di Luigi il Grande a Padova*, 1939) számba vették Nagy Lajos és legfontosabb itáliai szövetségesei, a Carrarák kapcsolatának, de egyben a padovai Petrarca-kör humanistáinak a magyar Anjou-udvarhoz fűződő összeköttetései emlékeit is. E kutatások vezettek Nagy Lajos ikonográfiájának és heraldikájának felismeréséhez Altichierónak a padovai Santo-beli Cappella di San Felicében festett falképein. E felismerést és azonosítást sokáig óvatos hallgatás kísérte, míg a közelmúltban egy ausztráliai kutatónő, Margaret Plant vizsgálta felül a hipotézist. Jóllehet Plant kutatásai nem magyarázták meg, hogy Ramiro király padovai alakja, amely császári koronát és ruházatot visel, hogyan azonosítható Lajossal (felmerül a Nagy Károllyal való azonosítás lehetősége is, de épp egy padovai krónika hasonlítja Nagy Lajost Nagy Károlyhoz, a törökök elleni fellépése alapján), kutatásai azonban hozzájárultak a padovai udvar és az ott működő humanista kör budai kapcsolatainak alaposabb ismeretéhez (Art Bulletin 1981).

A másik, a magyar 14. századi könyvfestészet emlékanyagát gazdagító felismerés, a *Nekcsei-biblia* eredetének meghatározása röviden megtalálható már a Nagy Lajos-könyvben, részletes kifejtése azonban csak egy év múlva jelent meg. A washingtoni Library of Congress munkatársának, Meta Harrsennek kérésére elvégzett címerazonosítás nemcsak a kódex megrendelőjét, Nekcsei Demeter tárnokmestert határozta meg, igazolva a biblia magyar rendeltetését. Ennél sokkal jelentősebb az a tény, hogy a washingtoni biblia díszítésének az akkor még *Vatikáni Legendárium* néven *(Magyar Anjou Legendárium)* ismert luxuskódexszel felismert kapcsolata első ízben tette megragadhatóvá azt a jelentős könyvfestészeti emlékcsoportot, amelynek stílusa a bolognai ún. Pseudo-Niccolò könyvfestő-műhelyében gyökerezik. A felfedezés eredménye a Nagy Lajos-könyvben még mértéktartóan szerepel; csak később, Vásári Miklós padovai decretalisainak azonosítása után alakultak ki azok a hipotézisek, amelyek egyenes összefüggéseket s generációk különbségében kirajzolódó fejlődést tételeztek fel e csoport és a *Képes Krónika* között. Az e feltevésekből eredő, mindmáig le nem zárt viták is mutatják az azonosítás jelentőségét a középkori magyar művészet története számára.

A Nagy Lajos-monográfia megjelenése után Dercsényi Dezső — azzal a módszerességgel, ahogyan a román kori művészet már feldolgozott problémáira is visszatért tanulmányaiban — tovább kísérte az Anjou-kori művészetre vonatkozó ismeretanyag bővülését. 1945 után igen jelentős mértékben megnövekedett mindenekelőtt az országos központok építészeti emlékanyaga a háború után kezdődött nagyszabású régészeti feltárások eredményeként. Dercsényi ezek közül mindenekelőtt a visegrádi királyi palota feltárásainak értelmezésében vett részt, s már 1951-ben publikálta *Visegrád műemlékei* című kis könyvét, amely a régészeti megfigyelések és a formai megfigyelések alapján a királyi palota rendszerének kialakítását és legfontosabb részeinek, a díszudvarnak és a kápolnának építését Nagy Lajos korának tulajdonította. Ez a kronológiai koncepció alkotja mindmáig Visegrád építéstörténetének alapját, s együtt a budai várépítkezés ugyanebben az időben tisztázott kronológiájával, megragadhatóvá teszi a Nagy Lajos kori udvari építészet stiláris jellegét, ami 1941-ben még csak Diósgyőrött és kisebb mértékben Zólyom várán (ennek építészettörténeti kutatása és feldolgozása időközben szlovák részről történt meg) volt szemlélhető. A visegrádi feltárások eredményei (kapcsolatban a budai stb. leletekkel) igen jelentősen gazdagították az udvar tárgyi kultúrájának ismeretét is, mely a Nagy Lajos-monográfiában még teljesen hiányzott. A változás iránya igen jellegzetes:

a középkori régészet 1945 után kialakult és ugrásszerűen fejlődésnek indult diszciplínája olyan strukturális változásokat hozott a 14. század kultúrájának ismeretében, amelyekkel 1941-ben még aligha lehetett számolni. Ezzel mindenekelőtt az akkor felvetett, az életmódot, lakáskultúrát stb. érintő kérdésekre nyílt meg a konkrét válasz lehetősége.

A másik terület, amelyben Dercsényi folyamatosan követte és regisztrálta az újabb kutatási eredményeket, a könyvfestészet története. Erre mindenekelőtt a *Képes Krónika* 1964-es fakszimile-kiadása adott alkalmat. Ennek művészettörténeti összefoglalója pontosan számot adott az 1945 utáni kutatási helyzetről, s egységes képbe foglalta az elért eredményeket. Dercsényi szakított véglegesen a krónika miniatúráinak késői datálására vonatkozó hipotézissel, amelynek alapja a Katalin hercegnő és Orléans-i Lajos tervezett házasságával kapcsolatos kombináció volt, s — továbbfejlesztve a már a Nagy Lajos-könyvben megtalálható megjegyzéseket — ő datálta a kódex képi díszét a másolásra vonatkozó 1358-as évszám közelébe. Ez természetesen módosítja mind a stílus, mind a viselet viszonylagos konzervativizmusára vonatkozó megjegyzéseket, amelyek még a Nagy Lajos-könyvben is megtalálhatók. Egységes képbe foglalta továbbá a kódex képi díszének ikonográfiájára, a festő egyéni tájékozódására vonatkozó adatokat és megfigyeléseket, amelyeket már Hoffmannn Edith megalapozott, s amelyeket a későbbi kutatás során mindenekelőtt Berkovits Ilona ismételt megállapításai gyarapítottak. Az *Anjou Legendárium — Nekcsei-biblia — Vásári-kódexek*ből álló bolognai stílus, a 14. század második negyedében díszített csoportra vonatkozó kutatások megélénkülésével felmerült alapvető kérdés, a magyarországi kódexfestészet belső összefüggésének problematikája vált e tanulmány központi kérdésévé. Így került a középpontba Hertul mesternek, illetve fiának, Miklósnak problémája, annak az azonosításnak megfelelően, amely szerint a korábbi csoport a bolognaias tanultságú apával, a *Képes Krónika* pedig a fiúval hozható kapcsolatba (a Hertul fia Miklós —vagy másként „Meggyesi Miklós" — attribúciót már 1941-ben elfogadta). E kérdésre Dercsényi részlettanulmányokban is visszatért (Vajay Szabolccsal: *La genesi della Cronaca Illustrata Ungherese,* 1977), s módja volt arra is, hogy a *Képes Krónika* fakszimile kiadásának második kiadásában (1987) újra áttekintse a kutatás helyzetét, regisztrálva a két évtizeddel korábban kialakított álláspontot módosító, különösen a mester kérdésében, illetve a belső hagyomány folyamatossága tekintetében óvatosságra intő kutatási eredményeket. Hasonlóan kísérte nyomon a *Nekcsei-bibliá*ra vonatkozó kutatásokat, így a Meta Harrsen publikációjáról írott recenziójában (1959), majd már posztumusz munkájában, a *Nekcsei-biblia* fakszimile kiadását kísérő, a megelőző kutatásokról beszámoló és a kutatási helyzetet értékelő rövid tanulmányában (1988).

Dercsényi Dezsőnek negyven évvel a *Nagy Lajos kora* kiadása után, egy újabb I. Lajos-évforduló kapcsán, 1982-ben módja nyílott arra, hogy összefoglalóan áttekintse a kutatási problematikát, felsorolja az időközben elért eredményeket, s kritikával illesse az értelmezéseket. A *Művészet I. Lajos király korában* című katalógus számára írt tanulmánya (*I. Lajos kora a magyar művészettörténetírásban,* 1982, angolul is: *Louis the Great, King of Hungary and Poland,* Szerk. S. B. Vardy, G. Grosschmid, L. S. Domokos. New York 1986) mint az 1941-ben tárgyalt problémakör revíziója, tulajdonképpen függelékként e kiadás kiegészítésére kívánkoznék. Az áttekintés összegzésében enyhe rezignáció dominál, azzal a megállapítással alátámasztva, hogy: „Ha most megkíséreljük ... összefoglalni a ... Nagy Lajos koráról szóló publikációkat, nehezen áttekinthető fejlődést észlelhetünk." Áttekinthetetlenebbé vált ugyanis az összkép, mindenekelőtt új feltárásokban nyert (az országos központok építészetére, szobrá-

szatára, a keramikára stb. vonatkozó) ismeretek tömege révén. Az 1941-ben feltételezett uralkodó tendenciákkal, mindenekelőtt a „magyar trecento" koncepciójával szemben itáliai kapcsolatokat mutató és azoktól független, közép-európai fejlődési irányokba sorolható műalkotások vázlatos képe bontakozott ki, s a legtöbb esetben a kutatás vitakérdései nyitottak, eldöntetlenek. Más szempontból is változott, tagoltabbá vált az összkép, a városi kultúra, a falusi emlékek, a várépítészet különböző típusai megismerésének arányában. Az, ami első látásra kaotikusabbnak, kevésbé egyértelműnek látszik, mint az 1941-ben kidolgozott összkép, jelentős szemléletbeli változások eredménye, mind stiláris tekintetben, mind szociális vonatkozásban pluralisztikusnak nevezhető, a konstans specifikumokkal szemben a mozgásban lévő tendenciák együtteséből kirajzolódó fejlődésképnek az eredménye. Ennek a képnek a kialakulásához azonban jelentős mértékben hozzájárult az 1941-es *Nagy Lajos kora* megismételhetetlen, mert csak akkor lehetséges történeti-művészettörténeti összképe, a maga nemében kerek és következetes vízió a 14. századi magyar művészetről. Mai ismereteink szerint ebben a vízióban mindenekelőtt az udvar művészetének jellege dominál. Ezért sem félünk attól, hogy a könyv aktualitását vesztette volna napjainkban, hiszen a fent vázolt, újabb keletű pluralisztikus szemléletmód az elevenség, a mozgalmasság és változandóság megközelítésére bizonyára alkalmasabb, mint az ideálkép megalkotására, de az is nyilvánvaló, hogy a múlt történeti rekonstrukciójában egyik megközelítésmódot sem nélkülözhetjük.

* * *

A könyv mai olvasójának a fentiek értelmében hasznára kívánunk lenni a Nagy Lajos korára vonatkozó újabb tudományos eredményekre vonatkozó útbaigazításokkal, illetve olyan megjegyzésekkel, amelyek egyes szöveghelyek esetében a művészettörténeti kutatás megváltozott ítéletét tükrözik.

A kérdéskör egészét és emlékanyagát 1982-ben áttekintette a székesfehérvári emlékkiállítás katalógusa (*Művészet I. Lajos király korában (1342—1382.* Budapest 1982), tanulmányokkal és bőséges bibliográfiával. Az ugyanezen alkalommal rendezett, az Anjouk és Közép-Európa problematikáját tárgyaló tudományos ülésszak előadásai: Alba Regia, az István király Múzeum Évkönyve XXII. Székesfehérvár 1985. A jubileum kapcsán az Egyesült Államokban is készült tanulmánykötet: *Louis the Great, King of Hungary and Poland,* szerk. S. B. Vardy, G. Grosschmid, L. S. Domokos. New York 1986. A korszakot tárgyalja A magyarországi művészet története 2. kötete: *Magyarországi művészet 1300—1470 körül.* Budapest 1987.

A Nagy Lajos kori társadalom jelenkori történettudományi képe is erősen eltér attól, ami Dercsényi Dezsőnek monográfiája megírásakor alapul szolgált. Hóman Bálint társadalomképét egészében és részleteiben is bírálta *Engel Pál:* A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században I: A Budapesti Egyetemi Könyvtár Évkönyve IV(1968). A 14. századi társadalom erőviszonyainak modern ábrázolásához jelentősen hozzájárult *Fügedi Erik:* Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon, Budapest 1977. Ugyanő alapozta meg az arisztokrácia családi viszonyainak, életmódjának és mentalitásának modern vizsgálatát: A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Történeti Statisztikai Közlemények, Budapest 1970. E kutatásokon alapul *Engel Pál* új értelmezése az Anjou-kori kormányzat felépítéséről és a magánhatalom természetéről: A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez). Történelmi Szemle 1981 és: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. Századok 116 (1982).

Igen kiváló új összefoglalások tájékoztatnak az értelmiségről, annak életéről és jelentőségéről. A legfontosabbak: *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971; *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971. A kancellária működéséhez (és pecséthasználatához is): *Kumorovitz L. Bernát:* Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból, szerk. Székely Gy. Budapest 1984.

Megjelent a korszak kulcsfogalmának, a „lovagkornak" modern monográfiája is, a vonatkozó elméleteknek, köztük a lovagi kultúra és protoreneszánsz — korai humanizmus összefüggéséről szólónak a bírálatával: *Kurcz Ágnes:* Lovagi kultúra Magyarországon a 13—14. században. Budapest 1988.

A korszakra vonatkozó elbeszélő források mai kutatása más álláspontot vall (illetve vitat), mint 1941-ben, a könyv megjelenése idején. Így pl. a töredékes Nagy Lajos-életrajz szerzőjét a mai irodalom Egri János minorita helyett

rendtársával, Kétyi Jánossal azonosítja. A terjedelmes irodalomból l. *Mályusz Elemér:* A Thuróczy-krónika és forrásai. Budapest 1967; vö. *Kristó Gyula:* Anjou-kori krónikáink. Századok 101(1967); *Tarnai Andor:* A Képes Krónika forrásaihoz. Középkori kútfőink kritikus kérdései, szerk. Horváth J.—Székely Gy. Budapest 1974.

Az utóbbi évtizedekben különösen egy lengyel művészettörténésznő, Ewa Śnieżyńska-Stolot foglalkozott sokat Nagy Lajos anyjának, a fiánál mindössze egy évvel korábban elhunyt Erzsébet királynénak alakjával és jelentőségével. A lengyel kutatónő mindent Erzsébet kezdeményezésének tulajdonított, amin a lengyel címer megtalálható, gyakorlatilag az egész Nagy Lajos kori udvari művészetet: Queen Elisabeth as a Patron of Architecture, Acta Historiae Artium XX(1974); Andegaweńskie dary złotnicze z herbami polskimi w kaplici węgierskiej w Akwizgrane. Folia Historiae Artium XI(1975). Malarskie fundacje Królowej Elżbiety Łokietkówny. Gotyckie malarstwo ściennie w Europie Środkowowschodniej. Poznań 1977; Studies on Queen Elizabeth's artistic patronage, Critica d'Arte fasc. 166—168 (1979); Tanulmányok Łokietek Erzsébet királyné műpártolása köréből (ötvöstárgyak). Művészettörténeti Értesítő XXX(1981).

Az óbudai klarissza templom és kolostor maradványainak feltárásáról szóló jelentés: *Bertalan Vilmosné:* Óbudai klarissza kolostor. Budapest Régiségei XXIV/1(1976).

Arra az elképzelésre, hogy Erzsébet királyné az óbudai klarisszákkal együtt szívesen dolgozott volna miseruhák készítésén, azon a tényen kívül, hogy az újabb korban (de nem így a középkorban) a hímzés kifejezetten női kézimunka, a királyné 1380. április 6-i végrendeletében előforduló „preparatum" szó félreértése adott alkalmat. A kérdéses mondat fordítása ezt az értelmezést nem támasztja alá: „Továbbá egy papi öltözetet sárga színű atlaszból, gyöngyökkel díszítve, tartozékaival együtt, amelyet lelkünk kiszállása idejére a Szent Szűz említett óbudai kolostorában előkészíttettünk..."

A pozsonyi klarisszák kincstárának leltáraiban 1656-tól kezdve több aranykeresztet említenek, 1714-ben fordul elő a Budára szállítandó tárgyak felsorolásában a részletes magyar nyelvű leírás: „5. Egy nagy tiszta arany kereszt rostéllyos forma munkával, gyöngyökkel, és régi kövekkel kirakva ezis a boldogh Királné adománya" (a szöveg kiadása: *Némethy L.:* A budai clarissák leltárai. Egyházművészeti Lap II(1881). A leírás nehezen értelmezhető, de semmiképpen sem sodronyzománcként, sokkal inkább nem zománcos, hanem pl. filigrán vagy áttört munkára lehet gondolni. Az értelmezés a 19. század vége óta sajátos magyar technikának elismert sodronyzománc kezdeteinek erőltetetten korai datálását hivatott támogatni.

Erzsébet királyné jelentőségéhez igen fontos kiegészítés az az új megállapítás, amely szerint az ő megrendelésére, Filippo di Sangineto számára ajándékként készült Simone Martini altomontei Szent László-táblája: *Polzer, Joseph*: L'ultimo dipinto di Simone Martini. Antichità viva XIX(1980).

A „Rotschild-oltár", Erzsébet királynénak a budai klarisszák számára adományozott házioltára nemrég a New York-i Metropolitan Museum of Art The Cloisters gyűjteményébe került; ebből az alkalomból készült újabb feldolgozása: *Freeman, M. B.:* A Shrine for a Queen. The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXI(1962—1963), vö. az oltár rekonstrukciójának problémáiról és a — joggal — feltételezhető párizsi eredettel szemben a magyarországi keletkezés hipotéziséhez ragaszkodva: *Mihalik, Sándor:* Problems concerning the Altar of Elisabeth, Queen of Hungary. Acta Historiae Artium X(1964).

A bécsi Schatzkammer ereklyetartó keresztjének régisége, Károly Róbert kori datálása nem biztos. A két, meglehetősen különböző jellegű részből álló tárgy talapzatának stílusa inkább illik Nagy Lajos korába. A Magyar Nemzeti Múzeumba került és máig ott őrzött példány a restaurálással megbízott csaló ötvös durva hamisítványa; az általa ellopott, majd jóval később előkerült eredeti így maradhatott Bécsben. L.: *Hayward, J. P.:* Salomon Weininger, Master Faker. The Connoissseur 1974.

Csói Sebestyén fia, György a valóságban „sigillator", tehát nem pecsétkészítő, hanem olyan kancelláriai alkalmazott volt, akinek feladata az oklevelek pecsételése volt. A tévedés az oklevél kifejezésének hibás értelmezésén alapul. Helyreigazította *Takács Imre:* Megjegyzések a 14. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseihez. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján, szerk. Bodor I. Budapest 1984. 25.

Heinricus Pauher (+ 1373) sírköve az elhunytat az idősebb Erzsébet királyné szolgálatában lévő polgári személynek nevezi meg, értelmezéséhez l. *Lővei Pál:* Művészet Zsigmond király korában 1387—1437. Katalógus. Budapest 1987. Sz. 39. sz., 286. l. Hasonló, de még nagyobb viszontagságokkal teli a rejtélyes „Henricus de Aiacoviaclun Florencie", állítólagos firenzei humanista (+ 1376) sírkövének olvasata, amelynek „Bernardus da Iacobi" formája is előfordult. Az — úgy látszik — végleges olvasat szerint a jogi doktor neve helyesen: „Bene condam Iacobi Delben Florencie", a firenzei Delbene család egy Budán elhalt tagja: vö. *Lővei Pál:* i. h. Sz. 41. sz., 287. sk. l.

A „Szilveszter-féle" korona, azaz Szent István koronájának azonosítása a magyar korona felső részével, a „corona latina" néven ismert, kereszt alakú pántokból álló, rekeszzománc technikájú képekkel és filigrándíszes keretezésekkel ellátott, ismeretlen rendeltetésű tárggyal 1941-ben még meglehetősen elterjedt, ma idejétmúlt, de egyesek által szívesen felmelegített vélekedés. Az országalma Nagy Lajos kori készítésének feltevésével szemben ma ugyancsak Károly Róbert kori (uralmának elejére: *Bak, János:* Der Reichsapfel, Insignia Regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbo-

lik des mittelalterlichen Ungarn, Budapest 1983; vagy élete végére: *Bertényi Iván:* A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő XXXV(1986)) datálása dominál az irodalomban.

A runkelsteini (ma Castelroncolo) vár udvari játékokat s a labdajátékban Mária királynőt is ábrázoló falképei Nikolaus Vintlernek, III. Lipót osztrák herceg tanácsosának idején készültek. Vintler a várat 1385-ben vette meg, s egy felirat szerint 1388-tól kezdve helyreállíttatta és bővíttette. A falképek a 14. század legvégéről valók lehetnek. L.: *Rasmo, Niccolò*; Gli affreschi medioevali di Castelroncolo. Cultura Atesina XVIII(1964)..

A Gelre-herold brüsszeli címerkönyvén kívül Nagy Lajos heraldikájának másik fontos emléke a párizsi Bibliothèque Nationale-ban őrzött bellenville-i címerkönyv: l.: *Heymowski, Adam*:. Les chevaliers polonais de l'époque de Louis le Grand représentés dans l'Armorial Bellenville. Louis the Great, i. m. 1986.

A zárai Szent Simeon-ereklyetartószekrény ábrázolásaihoz és az ereklye eredetéhez fontos adatokat közöl *Seymour, Ch. jr.:* The Tomb of Saint Simeon the Prophet in San Simeone Grande, Venice, Gesta XV(1—2/1976). Az ereklyetartó új monográfiája: *Petricioli, Ivo:* St. Simeons Shrine in Zadar. Monumenta Artis Croatiae I/7. Zagreb 1983, az ereklyetartóban található votivtárgyak, köztük a korona, textiliák, továbbá a Nagy Lajos címereit viselő kehely feldolgozásával.

I. Károly király temetésének elbeszélését értelmezte *Horváth János:* Középkori irodalmunk székesfehérvári vonatkozásai. Székesfehérvár évszázadai 2. (szerk. Kralovánszky Alán), Székesfehérvár 1972; l. még *Śnieżyńska-Stolot, E.:* Dworski ceremoniał pogrzebowy królów polskich w XIV wieku. Sztuka i ideologia XIV: wieku, szerk. P. Skubiszewski. Warszawa, 1975, illetve *Marosi E.:* A reprezentáció kérdése a 14—15. századi magyarországi művészetben. Történelmi Szemle 1984.

János kőfaragó valószínűleg azonos azzal a mesterrel, akit 1365-ben Nagy Lajos építészeti és más szolgálatai miatt részesített adományban. Ezek a szolgálatai adtak alapot arra, hogy vezető szerepet tulajdonítsanak neki a budai építészetben: *Kumorovitz L. B.:* A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. Tanulmányok Budapest Múltjából XV(1963); uő:Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. Uo. XVII(1966). — Ez utóbbi tanulmány igen jelentős egyéb adatokat is tartalmaz az építészet munkaszervezetéhez. — Vö. *Gerevich László:* A budai vár feltárása. Budapest 1966. 277.

Gál Konrád visegrádi működésének okleveles említésével jól összevág az a tény, hogy Visegrádon, egy harangöntő műhely maradványai között olyan öntőforma töredékei kerültek elő, amelynek díszítményei valóban megfelelnek a szepességi bronzöntők formakészletének: *Széke Mátyás:* I. Lajos . . . id. katalógus 1982. 182. sz. 317. skk.

A Szent György-lovagrend 1326. évi alapításáról fennmaradt alapítólevele tanúskodik.

Vásári Miklós műveltségének fontos dokumentumai a padovai Biblioteca Capitolarében fennmaradt egyházi jogi kódexei (egyik tulajdonosi bejegyzésével, másik az 1343-as évszámmal), amelyek *Gerevich Lászlóné* (Vásári Miklós két kódexe. Művészettörténeti Értesítő VI(1957)) ismertetett először a magyar irodalomban.

Kálmán győri püspök alatt épült a győri Püspökvár kaputornya, amint ezt a legutóbbi restaurálás során előkerült, monumentális, struccos sisakdíszű magyar Anjou-címer bizonyítja a bejárat fölötti baldachinos fülkében. Ismertette *Dávid Ferenc és Lővei Pál:* I. Lajos.. id. katalógus 1982. 114. sz. 218. skk.

A számos, magyar címert viselő bari kincs közül csak azok tekinthetők valóban magyar királyi vagy királynéi adományoknak, amelyekről a leltár ezt kifejezetten említi is, mivel magyar királyi címereket a nápolyi Anjou-ház különböző tagjai is használtak igényeik kifejezésére. Az újabb irodalom a pompás, a 70. oldalon reprodukált ház alakú ereklyetartót azért nem tartja Nagy Lajos adományának, mert rajta a magyar királyi címeren kívül az 1362-es leltár egy bizonyos Petrus de Moreriis rutapajzsba foglalt címereit is említi.

A Szent Patrik írországi purgatóriumában járt Krizsafán fia Györgynek a zselizi freskón szereplő Vesszős Györgygyel való azonosítása nem helytálló. A zselizi freskó újabb eszmetörténeti elemzése: *Végh János:* Becsei Vesszős György különítélete (Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása). Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból, szerk. Székely György, Budapest 1984.

A pécsi egyetem kérdéseihez újabban l. *Klaniczay Tibor:* Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül. Irodalomtörténeti Közlemények 1974. — Az újabb pécsi kutatások során előkerült maradványokat Evlia Cselebi leírásának segítségével azonosítják a pécsi egyetem épületével: *Sándor Mária:* Recent contributions concerning the site of medieval Pécs University. Alba Regia XXII. Székesfehérvár 1986.

Az építészet emlékanyaga 1945 után lényegesen bővült. A budai ásatások eredményének feldolgozása: *Gerevich László:* A budai vár feltárása. Budapest 1966. A visegrádi eredményeknek hasonló feldolgozása nincs, az eddigi legfontosabb áttekintés: Magyarország Műemléki Topográfiája V. kötetében: Pest megye műemlékei II. Budapest 1958. Egy legújabb közlemény jelentősen módosítja nemcsak Visegrádról alkotott elképzelésünket, hanem a budai építészet kronológiáját is: *Buzás Gergely:* A visegrádi királyi palota. Valóság 1990/1. A kútarchitektúrák rekonstrukciója: *Szakál Ernő:* A visegrádi Anjou-kori palota gótikus kútházának rekonstrukciója. Magyar Műemlékvédelem 1961—1962, Budapest 1969 és uő: A visegrádi királyi palota Anjou-kori falikútjának rekonstrukciója. Uo. 1969—1970, Budapest 1972. Diósgyőr feltárásáról: *Czeglédy Ilona:* A diósgyőri vár feltárása. Budapest 1984. — Összefoglalóan *Entz Géza:* Gótikus építészet Magyarországon. Budapest 1974. A várépítészet közép-európai összefüggéseihez: *Menclová, Dobroslová:* XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpolaták Közép-Európa országaiban. Művészet-

történeti Értesítő VII(1958), illetve uő: Blockwerkkammern in Burgpalästen und Bürgerhäusern. Acta Historiae Artium IX(1963). — A magyarországi építészet közép-európai összefüggéséhez, illetve jelentőségének e körben való felméréséhez alapvető: *Gerevich László:* Buda szerepe a magyarországi gótikus építészetben és az európai stílusáramlatokban. Budapest Régiségei XVII(1956). — Az erdélyi emlékekre vonatkozó, legfontosabb eredmények: *Varga Lívia:* A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Budapest 1984, illetve *Entz, Géza Antal:* Die Pfarrkirchen von Klausenburg und Mühlbach in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Baugeschichte und Stilbeziehungen. Acta Historiae Artium XXX(1984), valamint uő: Egy 13. századi kaputípus továbbélése Erdély építészetében a 14—15. században.

A soproni ferences templom donátora az újabb kutatás szerint a torony bejárata fölött alkalmazott címerrelief, illetve a templomban őrzött tornapajzs tanúsága szerint a patrícius Gaissel Henrik volt, l. *Házi Jenő:* A soproni ferences templom jótevője. Soproni Szemle 1961. A ferences kolostor káptalanterme 1941-ben még erősen átépített állapotban volt csak hozzáférhető. Restaurálása óta a 14. századi magyarországi építészet egyik legfontosabb emléke. Művészettörténeti feldolgozása: *Csemegi József:* Mikor épült a soproni volt ferences kolostor káptalanterme? Soproni Szemle 1963.

A soproni és pozsonyi összefüggések a mai kutatás fényében kevésbé látszanak szorosnak, tekintve, hogy Sopronban minden bizonnyal a Szent Mihály-templom bécsi-bécsújhelyi kapcsolatai jelentették a helyi toronytípus kialakulásának az alapját, míg Pozsonyban a 14. század végén bécsi építészek működése tételezhető fel: *Bureš, Jaroslav:* On the Beginning of Late Gothic Architecture in Slovakia. Ars II(1968). A helyi központokra, illetve a városokra vonatkozó újabb építészettörténeti kutatások egyik legfontosabb eredménye az építészet 14. századi régióinak tisztázása, a stílusváltozatok és a művészeti kapcsolatok változatosságának kimutatása az egész országban érvényesülő stiláris egység feltételezésével szemben.

A zólyomi vár kapualjának és ülőfülkesorának 14. századi keltezésére nézve az újabb irodalom nem árul el kételyt.

Az „olasz palazzókra emlékeztető" beépítésmód a késő középkori magyar városokban történeti fejlődés eredménye. Arra, hogy az utcavonallal párhuzamos ereszű, zárt beépítést eredményező házak rendszerint az utcára merőlegesen álló, oromzatos háztípusok bővítésével alakultak ki, legelőször Sopron építészettörténeti vizsgálatai szolgáltattak bizonyítékokat: *Dávid Ferenc:* Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 1967—1968, Budapest 1970.

A szobrászat 14. századi emlékanyagáról egységes képet csak a faszobrászat corpusa tartalmaz: *Radocsay Dénes:* A középkori magyarország faszobrai. Budapest 1967.

A pozsonyi városháza kapualjának Nagy Lajos kori datálása éppoly kevéssé tartható, mint a benne található boltozati zárókövek legendás értelmezése. Eszerint a zárókövek Károly Róbertnek azt a házasságon kívüli viszonyát örökítenék meg, amelyből Kálmán győri püspök származott. Ezzel szemben az épület és a kapualj is egyértelműen késő Zsigmond kori: l.: *Fiala, Andrej:* A pozsonyi (Bratislava) régi városháza, Művészet Zsigmond király korában 1387—1437. Tanulmányok. Budapest 1987.

A krakkói Kázmér-síremlék modern monográfiája: *Śnieżyńska-Stolot, E.:* Nagrobek Kezimierza Wielkiego w katedrze wawelskiej. Studia do Dziejów Wawelu, IV. Kraków 1978.

A mai kutatás nem vallja, sőt anakronisztikusnak tartja Divald Kornélnak azt az elképzelését, hogy a főpapi pecsétek architektonikus elemei az egykorú oltárarchitektúrákat ábrázolják — ilyenek ugyanis a 14. században még nem voltak szokásban. A 14. századi főpapi pecsétek áttekintését *Takács Imre* végezte el: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolatgyűjteménye alapján. Szerk. Bodor I. Budapest 1984.

A melki Szent Kálmán-hermát a mai kutatás nem tartja magyarországi eredetűnek.

A Nemzeti Múzeumban őrzött trencséni herma Szent László-fejereklyetartóként való értelmezése nem bizonyítható, típusa ennek inkább ellentmond. Dél-németországi stíluskapcsolatait, közelségét a Parler-stílushoz kimutatta *Müller, Th.:* Mittelalterliche Plastik Tirols. Berlin 1935.

A prágai Szent György-szobor technikai vizsgálatainak eredményét közölte: *Kotrba, Viktor:* Die Bronzeskulptur des hl. Georg auf der Burg zu Prag. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 1969. A szobor bibliográfiáját kiegészítette, kritikai megjegyzésekkel ellátta *Balogh Jolán:* Varadinum — Várad vára. Budapest 1982.

Miklós festő almakeréki működését kizárja az a tény, hogy az ottani falképek a 14. század végére datálhatók.

A festészet emlékanyagát mindenekelőtt a falfestészeti emlékek felfedezése, restaurálása, illetve értelmezése gyarapította. Fontos áttekintésük *Radocsay Dénes:* A kőzépkori Magyarország falképei. Budapest 1954, amelynek szempontjait, datálásait, a stíluskapcsolatokra vonatkozó ítéleteit az eltelt időben a szakirodalom többször is kétségbe vonta. A legjelentősebb eltérések, különböző kronológiai koncepciók a felvidéki emlékanyag kitűnő újabb feldolgozásában találhatók: *Dvořáková, V. — Krása, J. — Stejskal, K.:* Středoveká nástenná mal'ba na Slovensku. Praha—Bratislava 1978. Erősebben ragaszkodik a „magyar trecento" koncepciójához *Prokopp, Mária:* Italian Trecento Influence on Murals in East-Central Europe, particularly Hungary. Budapest, 1983.

E feldolgozásoknak megfelelően, a Nagy Lajos kora kötetben található falfestészeti emlékek datálásáról, jellegéről a jelenlegi kutatás véleménye általában más, mint a Dercsényi Dezső által leírtak.

Az esztergomi kápolna falképeinek Gerevich Tibor által kidolgozott Niccolò di Tommaso-attribúciójával szemben a modern kutatás a trecento első harmadának toszkánai (firenzei-sienai-nápolyi) kapcsolatait mutatta ki: *Prokopp Mária:* Az esztergomi várkápolna XIV: századi freskói. Művészettörténeti Értesítő XV(1966) és *uő:* Az esztergomi várkápolna gótikus falképeinek stílusvizsgálata. Uo. XXII(1973). A nagyváradi székesegyház 14. századi falképtöredékét ugyancsak nem tulajdonítja a mai irodalom Niccolò di Tommasónak, tehát nem tartja az Esztergomban is dolgozott mester művének: *Prokopp Mária:* A nagyváradi freskótöredék. Ars Hungarica 1974. Ugyanígy, semmilyen kapcsolat nem mutatható ki a gecelfalvi hajó (nem szentély!) falképei és a váradi püspökfej között.

Aquila János nevében a sast jelentő Aquila szó valószínűleg nem családnév, sem származási hely jelzője, hanem védőszentjére, János evangelistára utal. Ezt először *France Stelè* (Gotsko stensko slikarstvo. Ars Sloveniae, Ljubljana 1972) mutatta ki. Radkersburgban lakott, valószínűleg német volt. A művészetével kapcsolatos kérdések összefoglalását l. újabban a Johannes Aquila és a 14. századi falfestészet (Budapest 1989) című tanulmánykötetben.

A korszak kódexfestészetének udvari irányzatához tartozó kéziratokat immár jó és alapos tanulmányokkal kísért fakszimile kiadások teszik hozzáférhetővé: Magyar Anjou Legendárium (Levárdy Ferenc tanulmányával), Budapest 1975; Nekcsei-biblia, Budapest 1988; Képes Krónika, Budapest 1964. — A kódexfestészet egyéb irányzataihoz l. *Berkovits Ilona:* Magyar kódexek a XI—XVI. században, Budapest 1965, illetve (főként a pozsonyi kódexekről): *Güntherová, A.—Mišianik, J.:* Stredoveká knižna mal'ba na Slovensku. Bratislava 1961.

A Dercsényi Dezső által az egyetlen Anjou-korinak tekintett magyarországi táblakép-emlék, a báti táblák művészettörténeti megítélése változó, 1420 és a 15. század közepe között ingadozik, de ma már senki nem tekinti őket Anjou-korinak. Témájuk bizonyosan nem Szent Margit, hanem Szent Katalin legendája: *Mucsi András:* A báti képek ikonográfiája. Annales Strigonienses I. 1960.

Az iparművészet emlékanyaga gyarapodott a legtöbbet új leletekkel, így pl. a keramika, a kályhacsempék emlékanyagával. Lásd *Holl Imre:* Használati és díszkerámia a budai várpalotából. Archeológiai Értesítő LXXIX(1952); *uő:* Külföldi kerámia Magyarországon a XIII—XVI. században, uo. XVI(1955); uő: Középkori kályhacsempék Magyarországon, uo. XVIII(1958). Az üvegművességről: *H: Gyürky Katalin:* A 14. század üvegtípusai a budai régészeti leletanyagban. Budapest Régiségei 25(1984).

„Magyar István" — Hód István hímzőmester problematikájának új áttekintése: *Kovács Éva:* Egy magyarországi hímzőmester: Étienne le Bièvre. Ars Hungarica 1984.

Az Anjou-címeres foglalatú porcelánváza minden bizonnyal Johanna királynő és a későbbi Durazzói (Kis) Károly nápolyi király számára készült: *Lone, Arthur:* A Gaignières-Fonthill váza — egy kínai porcelán az 1300 körüli évekből. Művészettörténeti Értesítő XVI(1967); *Krisztinkovics Béla* hozzászólása: uo. XVIII(1969). A ma Dublinban őrzött kínai vázáról l. újabban: *Horvath, J. E.:* The Pedigree of Louis the Great's Ewer, Louis the Great . . . i. m. 1986.

Az aacheni nagyobb és a hozzájuk tartozó kisebb címerek valódi rendeltetését (vecsernyepalást csatjai) *Kovács Éva* dolgozta ki (Két 13. századi ékszerfajta Magyarországon. Ars Hungarica 1973), *Karel Otavsky* javasolta. Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern, kiállítási katalógus, Köln 1979. I. 139. Mivel ezek a palástok az 1367-ben átadott felszerelésben nem szerepelnek, valószínű, hogy Ulrich pilisi apát vitte őket Aachenbe 1381-ben. Kapcsolataikról Nagy Lajos utolsó uralkodási éveinek udvari ötvösségével, illetve Mária királynő nagypecsétjével l. *Marosi, Ernő:* Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn, zum Problem der Serialität mittelalterlicher Kunstwerke. Acta Historiae Artium XXVIII(1982). — Votív ékszerekről és az ezeket előállító udvari ötvösműhelyről l. *Kovács Éva:* Magyarországi Anjou koronák. Ars Hungarica 1976.

A nyitrai evangelistarium fedőlapján található címer azonosítása Henrik apát címerével nem igazolható, s ezért az a feltevés sem, hogy a sodronyzománc technikája, amelynek emlékei a 15. század első negyedéből maradtak ránk, a Nagy Lajos kori udvari művészet gyakorlatára mennének vissza. A technika kérdéseinek és emlékanyagának kritikai feldolgozása: *Beke László:* Sodronyzománcos ötvösművek. Budapest 1980.

Marosi Ernő

ÉDESANYÁMNAK

B E V E Z E T É S

A magyar középkor őszén, a XIV. század közepén megsokasodnak művészeti emlékeink. Az előbbi évszázaddal szemben okmányainkban mind több kolostoralapításról, templom- és várépítésről találunk adatot, a kisebb templomok falait is jóképességű festők díszítik freskókkal, a fellendülő könyvfestészet pedig oly emlékekkel dicsekedhet, mint Kálti Márk Képes Krónikája. Műfaji szempontból kiterebélyesedik művészetünk. A szobrászati alkotások már nemcsak architekturához kötötten jelennek meg, hanem fába faragva oltárok díszei, nemesfémből verve ereklyék tartói, vagy bronzba öntve önálló szobor, mint a Kolozsvári testvérek Szent Györgye. Az Árpád-kori kőfaragás hagyományait a mindjobban fellendülő síremlékszobrászat ápolja tovább. Hasonló lendületet vesz az iparművészet is. Pompás ötvösműveken élnek tovább az európai ötvösség legszebb technikai hagyományai és e korba nyulik vissza a sodronyzománc gyakorlata is, melyet magyar technikának ismert el a szakirodalom.

Kétségtelen, a XIV. század második felében oly művészeti reneszánsznak — a szó rinascita, ujjászületés értelmében — vagyunk szemtanui, mely csak Szent István, III. Béla, vagy IV. Béla korához hasonlítható a multban. A megsokasodó, műfaji szempontból kiterebélyesedő emlékanyag élén kivételes értékű művek állanak. A Képes Krónika, a Kolozsvári testvérek Szent György-szobra, vagy az aacheni ötvöskincs, nemcsak elbírják, de meg is követelik a magasabb, nemzetközi mértéket, nemcsak egy kornak, de az egész magyar művészetnek legszebb emlékei. Igaz, többnyire magányos hegycsúcsok a magyar művészet térképén, egyedülállók, melyekhez nem vezetnek a fejlődés kisebb hegyláncolatai, hirtelen a XIV. századi magyar kultúrtalajból emelkednek ki. De magányosságuk csak látszólagos, nem távoli alpesek vándorhegyei, hanem a belső, tektonikus erők, melyek létrehozták, össze is kapcsolják őket.

Egyenkint sokszor foglalkozott velük a magyar szakirodalom, kellő fejlődéstörténeti átmenetek híján gyakran történtek utalások a korra, az Anjou kor kultúrájára, Nagy Lajos lovagvilágára is. Véleményünk szerint ez a kivételes gazdagságú négy évtized anyaga együtt tárgyalandó, a legszélesebb alapokon keresve a kiinduló pontokat, a gyökereket. A váratlan lendület nem magyarázható csak politikai, vagy gazdasági, tehát materiális okokból, mint ahogy az emlékanyag nívóját sem indokolja külföldi hatás, mégkevésbbé behívott művészek feltételezése, hiszen a felsorolt emlékek művészi kvalitása a korbeli nemzetközi anyag fölé emelkedik. Elégtelen pusztán

egy, még oly kiváló személyre, mint Nagy Lajosra hivatkoznunk, vagy egy társadalmi réteg, lovagság, vagy polgárság érdemeinek betudni a fejlődést. A XIV. század második felében újra kivirágzó lovagi kultúra ugyanúgy hozzátartozik a kor művészi emlékeinek megértéséhez, a fejlődés indokolásához, valamint az ország Nagy Lajos alatti politikai és gazdasági nagyhatalma. A legszebb és legelőnyösebb átöröklési erényeket magával hozó fiatal király személye feltétlenül fontos e művészi alkotások létrejötténél, éppúgy a megélénkülő és egyre intenzívebbé váló olasz, francia kapcsolatok nyomán járó eleven szellemi élet is. De a virágzó középkori skolaszticizmus legalább is annyira fontos szempontunkból, mint az olasz összeköttetéseken át beáramló új szellem, a humanizmus, az olasz protoreneszánsz friss levegője.

Ezek a szempontok indokolják e munka beosztását, magyarázzák hiányait is. A vezető egyéniség : Nagy Lajos személye mellett figyelmünk a lovagvilág és udvari élet életet megszépítő ünnepeire éppen úgy kiterjedt, mint hierarchikus formákba szorított rendjére. Figyelemmel kísértük a kor szellemi életét is: skolasztikának és humanizmusnak törés nélküli együttélését, a közép és újkor lassú átváltását. De ugyanekkor a politikai és gazdasági élet eseményeivel csak a művészi, vagy az előbb említett szellemi és lovagi élettel kapcsolatban foglalkoztunk, ott is csak a legszükségesebb mértékben.

1342-től 1382-ig terjedő négy évtizedet, szellemi, művészeti vonatkozásaiban is jogcsan jelölhetjük Nagy Lajos nevével. Tiszta lovagi egyénisége az udvari élet és a lovagvilág ideálja. Belső politikájával a magyar nagyhatalom megszilárdítása mellett gazdag szellemi és művészeti fejlődés lehetőségeit is lerakta, külpolitikája pedig az újkori szellem tűzhelyeihez, az olasz városállamokhoz kapcsolta a magyar szellemi életet. Okleveleiben gyakran előforduló pictor regius, murator regius, campanista noster, cimerarius noster etc. kifejezés nemcsak a művész és a megrendelő közti viszony megváltozását, nemcsak egyszerű familiáris viszony létrejöttét jelenti, hanem jelöli azt az irányító, mecenási szerepet is, amit Nagy Lajos kora művészeti életében vállalt és betöltött. Róbert nápolyi király, IV. Károly német-római császár, az avignoni pápák mecenási, művészpártoló és irányító szerepét játsza a magyar művészet történetében Nagy Lajos, méltó és jogos a kort az ő nevével jelezni. Hallatlan erők feszülnek Nagy Lajos uralma alatt. A külföldön már túlérett lovagi ideál legszebb virágjába szökken, középkori gondolkodás és újkori humanizmus a szellemi életben, a gótikus stílus különböző fokozatai a művészeti termelésben. Érett csúcsíves stílus az építészet és a festészet terén, de kezdődő gótika az iparművészet, főkép az ötvösség alkotásaiban.

A részletkérdések szakértője bizonyára több pontban fölényben érzi magát e munka szerzőjével szemben. De célunk nem is annyira újabb eredmények publikálása, mint inkább négy évtized művészeti fejlődésének széles alapon való felvázolása volt. A dolog természetéből folyik, hogy a kép nem egységes, a kiterjedt részletkutatások mellett is sok még térképünkön a fehér folt, az ismeretlen, vagy alig felkutatott terület. Sokhelyütt csak a kontúrok látszanak, másutt apró mozaik darabokból kell a képet kialakítani. Minden összefoglaló munkának azonban nemcsak a nagyvonalak tisztázása, az eddigi eredmények összegezése, egységes kép kialakítása a célja, hanem kiindulás is a kép hiányainak pótlására.

Az újabb magyar szakirodalomban nem ismeretlen hasonló célkitűzésű munka. Csánky Dezső, Fogel József könyvein kívül Horváth Henrik: Zsigmond király és kora c. munkájának szempontjaival sokban rokonszenvez e könyv szerzője is. Módszerét különösen a kor szellemi képének megrajzolásában igyekeztünk hasznosítani, valamint követtük azt a törekvését is, hogy a művészeti emlékeket, necsak mint az emberi szellem koron és időn felül álló produktumait szemléljük, hanem tekintsük korukra jellemző adaléknak is. Mint követésre méltó, de elérhetetlen ideál a lovagi és az udvari élet rajzában, Huizinga: Herbst des Mittelalters lebegett szemünk előtt, bár a művészet és az élet kapcsolatáról hirdetett felfogását nem mindenben vallottuk magunkénak. Való igaz, hogy a Képes Krónika miniatűrjeiből más, szebb világ tárul elénk, mint az Anjoukori okmánytár birtokperekkel, erőszakkal, jogi ügyletekkel tömött lapjairól. Ez a kép azonban csak annyira hamis — illetve valódi — mint a másik; az életnek két oldala, mely nemcsak ellentmond, de egymást ki is egészíti. Az a lovagi és udvari kultúra, melynek szelleme a Nagy Lajos-kori műalkotásokból is kiolvasható, e korban még nemcsak üres forma, hanem élő és ható mozgatóerő. Alapja sokszor Nagy Lajos politikájának, irányítója hadjáratainak, alkotmányjogi és gazdasági reformjainak csak úgy, mint kora művészi alkotásainak.

Ez a nagy különbség Nagy Lajos és Zsigmond kora között és ezért csak bizonyos mértékben foghatjuk fel korszakunkat a Zsigmondkori fejlődés előzményeképen. Az alap itt szilárd és őszinte, az eszmények még a maguk tisztaságában hatnak és nem alakultak át üres formákká, ha e folyamat megindulását, a törés első jeleit fel is ismerhetjük. Nagy Lajos korában az ideál, Zsigmondéban inkább a forma a döntő.

Követtük a felsorolt mintákat abban is, hogy a magyar fejlődést nem tekintjük a korbeli hatásoktól elzártnak. Különösen figyelemmel kellett lenni az egykorú olasz, avignoni és prágai törekvésekre, márcsak azért is, hogy „per analogiam" a magyar adatok hiányában a képet a lehetőségig kikerekíthessük. Annál könnyebben tehettük ezt, mert Nagy Lajos korára a kozmopolitizmus éppen olyan jellemző, mint az utána következő zsigmondi időkre.

Igyekeztünk kimutatni a jelentkező külföldi hatásokat is, nemcsak azért, mert ezeket a magyar művészet felszívta és a maga képére alakította, szerves fejlődésébe illesztette, hanem azért is, hogy annál nagyobb súllyal hivatkozhassunk a helyi fejlődés eredményeire. Kevés korszak emlékanyaga van annyira kitéve a külföldi kutatók mohó, legtöbbször egészen alaptalan kisajátító étvágyának, mint Nagy Lajos korának művészi termelése. Talán a négy évtized művészeti eredményeinek egységes képe megmutatja azt is, hogy a magyarság küzdelmes sorsa által okozott hiányok ellenére is meg volt az a kultúrtalaj és légkör, amelyből e pompás műalkotások kivirágzottak.

Az Anjou-kor, de különösen Nagy Lajos kora mindig vonzotta történetíróink legjobbjait. Családi kapcsolatait Óvári Lipót olaszországi kutatásai már korán tisztázták. Pór Antal egy egész munkás életet szentelt e korszak tanulmányozásának és hogy ma, különösen az eseménytörténet terén, alig van felderítetlen pont a XIV. század második felében, az elsősorban cikkei százainak és két nagy összefoglaló művének köszönhető. Az újabb szakirodalomból Miskolczy István nápolyi kutatásai döntő jelentőségűek, rávilágítanak Nagy Lajos nápolyi kapcsolatainak legapróbb részleteire is. Rendkívül hasznosak és eszméltetők Kardos Tibor tanulmányai, melyekben

az annyira összetett szellemi erővonalakat fejtette fel és tisztázta. A művészettörténeti szakkérdések terén Gerevich Tibor úttörése nyomán haladtunk. Alapvető tanulmányaiban elsőnek mutatott rá az Anjouk művészettörténeti jelentőségére és az olasz művészet döntő befolyására. A legtöbbet Hóman Bálint korszakos történetírói munkásságának köszönhetjük; ő a modern történetírás módszereivel foglalta hatalmas szintézisbe Nagy Lajos korának politikai történetét. Különösen az ő mesterien megírt munkája mentesít bennünket attól, hogy Nagy Lajos korának politikai, gazdasági, közjogi történetére részletesen kiterjeszkedjünk és lehetővé tette, hogy egész érdeklődésünkkel e rendkívül színes, feszültségekkel teli korszak szellemi arca felé forduljunk.

A LOVAGKIRÁLY

Szent István koronáját 1342. július 2-án királyi származású, királyi trónra méltó utód fejére tették Székesfehérvárott. Az alig 17 esztendős korában trónra került Lajos négy évtizedes uralkodásával már kortársaitól is a „Nagy" jelzőt érdemelte ki, nemzete, különösen kedvelt pálosai sokáig szentként tisztelték.

Igaz, atyjától jól rendezett, pénzügyileg és gazdaságilag ujjászervezett, belső erőforrásaiban megerősített országot kapott örökül, de az ő egyénisége kellett, hogy ezt a hagyatékot necsak megtartsa, hanem növelje is, hogy e középeurópai, aránylag kis országnak tekintélyét és hatalmát nagyhatalmi szintre emelje. Hírét, mely egész Európában mintaképpé, tiszteltté, vagy féltté tette nevét, maga szerezte. Mivel belső politikai problémái kisebbek voltak, mint elődeié, figyelmét inkább fordíthatta szellemi és kulturális kérdések felé. Nagy Lajos négy évtizedes uralmát nemcsak a három tenger által mosott határok teszik emlékezetessé a magyar történelemben, hanem azok a szellemi erőfeszítések is, mellyel megvetette alapját Zsigmond és Mátyás reneszánszának, mely olyan embereket állított a szellemi élet élvonalába, mint Küküllei Jánost, az első magyar íróegyéniségek egyikét, Medgyesi Miklóst, a Képes Krónika miniátorát, Kolozsvári Mártont és Györgyöt, a nagyváradi királyszobrok és a prágai Szent György alkotóját, az esztergomi freskók festőjét vagy Ambrus mestert, a királyi lovagvárak építőjét.

Nehéz helyzete van a kutatónak, amikor Nagy Lajos egyéniségét akarja megközelíteni. Az elbeszélő források szűkszavúak, nem egyszer konvencionálisak. Meg kell ragadnunk minden kis alkalmat, mely egy-egy színnel vagy vonallal közelebb vezet, teljesebbé teszi a képet, mit Nagy Lajosról alkothatunk. Nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint a magyar történelem nem egy nagyságánál, akinek arcát vagy a legenda glóriás fénye világítja meg, mint Szent Istvánt, Szent Lászlót, vagy mint Zsigmond vagy Mátyás esetében, akiknek egyénisége a kortársak leírásaiból a jellemző adatok százaiból, apró mozaikkockákból állítható össze. Nagy Lajos e szempontból is határjelenség. Kívül esik a középkor legenda-alkotó fantáziájának hatóterületén, de még nem annyira az új kor, a reneszánsz embere, hogy a rideg tisztánlátás, vagy a humanista történetírók fellengzős jelzői rajzának körül alakját. Meg kell vizsgálnunk, ki volt és honnan jött Nagy Lajos, milyen szellemi erők alakították egyéniségét, felhasználva a genealógia eredményeit éppen úgy, mint a kortársak véleményét, vagy az ikonográfia gyéren csurranó forrását.

Nagy Lajos anyai és apai ágon egyaránt a Capeting-dinasztia örökösének vallhatta magát, annak a dinasztiának, amely négy évszázadon keresztül annyi kiváló uralkodót adott egész Európának. Hasonlóképen mindkét ágon ősei közé sorolhatta az Árpádokat is, akik közül „hősök és szentek" emelkedtek Szent István trónjára. Az átöröklés misztikus folyamatai mellett azonban szempontunkból nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani azoknak a közvetlen családi hatásoknak, szüleinek és nagyszüleinek, akik között az államalkotó, birodalomalapító világpolitikai egyéniségek éppen úgy helyet foglalnak, mint a művészetért, tudományért rajongó szellemek, vagy misztikus szentek. Ebből a szempontból elsősorban atyjának és anyjának, dédanyjának van nagy jelentősége.

Már Hóman Bálint rámutatott arra a rendkívül fontos körülményre, hogy Nagy Lajos gyermekkorának első, kétségtelen döntő jelentőségű benyomásait a visegrádi udvar derűs családi körének hangulatából meríthette, melyet Zách Felicián merénylete az erkölcsi könnyűvérűség útjáról a vallásosság felé fordított. Az ország konszolidálásának nagy és izgalmas akadályain győzelmeskedő, meglett férfikorában élő atyja nemcsak az országvezetés és a politika tudományában lehetett mintaképe és vezetője, hanem a lovagság elegáns és derűs, nemzetközi világában is. Valószínűleg atyja célzatos irányítására szeme előtt folyik a visegrádi kongresszus kozmopolita lovagvilága, melynek a cseh és lengyel király, az osztrák hercegek, az olasz főurak mellett a gyermek Lajos is fontos szereplője. Ugyancsak hamar megízleli a lovagi élet másik nagy színpadának, a háború izgalmainak és érdekességeinek ízeit is, alig tízesztendős fejjel a bécsújhelyi táborban. De ugyanakkor látta és lemérhette jelentőségét annak a megkülönböztető bánásmódnak, amellyel atyja a művészet és tudomány embereivel bánt udvarában, ahol a sienai származású Péter ötvös és pecsétmetsző szepesi várnagyságig vitte és tekintélyes földbirtokokat mondhatott magának. Vagy ahol a medgyesi birtokos Hertul, a király festője, Lippai Pál, a király faművese dolgozott. Nyiladozó gyermekszemét megfoghatta atyjának ellentétekben oly gazdag egyénisége. I. Károly vallásos, de egyben ledér is, aki küzdelmeiben annyi Miatyánkot fogad, hogy pápai engedély oldozza föl fogadalmai alól, de akinek udvarában nevelkedik törvénytelen gyermeke Kálmán, a későbbi győri püspök, a koronázáskor tett külön esküjével, — hogy törvényes házastársán kívül ágyasokat nem tart — élénk ellentétképen.

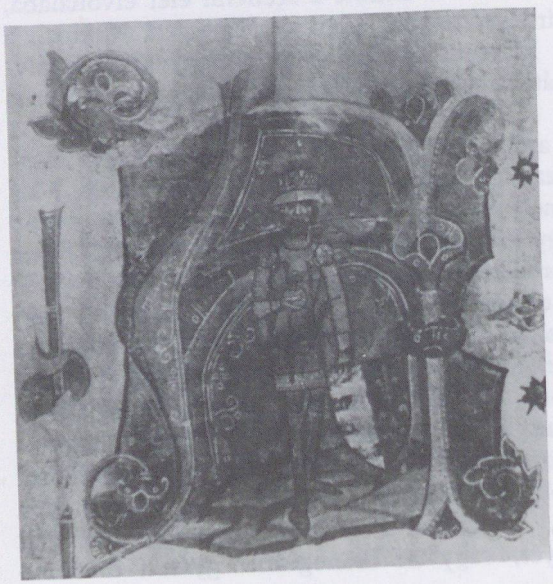

I. KÁROLY

Talán éppen atyjának ellentétekben gazdag egyénisége — eltekintve a fiúgyermekek anyjuk iránti önkény-

telen vonzódásától — hozta közelebb Lajost anyjához, akinek kétségtelenül döntő befolyása volt nemcsak a fiatal, hanem érett férfira is. Lokietek Erzsébet egészen haláláig ott állt fia mellett és vallásos, művészetpártoló, határozottan nagyravágyó egyéniségével irányítója és támogatója volt a fiatal királynak. Lajos uralkodótársának ismerte a világpolitika problémáiba is beavatkozó anyját, akinek vallásossága — különösen a Zách Felicián merénylet óta, — kétségtelenül hatott fiára is. Távollétében, anyjának az ő nevében kiadott rendelkezéseit és okleveleit a magáénak ismerte el, sőt hajlandó volt súlyos kimenetelű háborút is vállalni anyja megsértéséért a német birodalom császárával, egykori apósával, IV. Károllyal. Ha tehát Nagy Lajos szellemi egyéniségének gyökereit keressük, alaposan szemügyre kell vennünk anyjának, Erzsébetnek vallásos művészetpártoló, mecenás egyéniségét is.

ERZSÉBET ANYAKIRÁLYNÉ GYERMEKEIVEL

Jól ismert az a rendkívüli szeretet, amivel az anyakirályné az óbudai Klarissza-kolostor felé fordul. Lajos uralkodásának elején Óbudát jelölte ki anyja tartózkodási helyéül és az özvegy királyné odatelepedett le, ahova szíve már régóta vonzotta, a Klára szűzek kolostora mellé. 1334-ben kap engedélyt a kolostor alapítására, de több mint 14 évig készült a „csodálatos mű". Az óbudai Klára szűzek nem egyedül élvezik a királyné kegyét. Fiával együtt ő fejezi be 1349-ben a lippai templomot, melyet az Anjou-család szentjének toulouse-i Szent Lajosnak tiszteletére — valószínűleg Nagy Lajos születése alkalmából — férjével kezdett építeni. Neki tulajdonítják a beregszászi, aracsi ferences kolostor alapítását is.

Templomépítés, kolostoralapítás mellett több adat beszél a királyné műpártolásáról. Sőt feljegyzik azt is, hogy maga is foglalkozott miseruhák készítésével. Ajándékai között valóban nagymennyiségű textilia fordul elő, valószínű, hogy e gyakran ismétlődő krónikás adat megfelel a valóságnak és udvarhölgyei élén, klarisszáival maga is szívesen dolgozott miseruhák díszítésén.

Rendkívüli bőkezűségére jellemzők azok az adatok, melyek ajándékairól szólnak. Érdemes már csak azért röviden sorravenni őket, mert legalább írott emlékét őrzik a korbeli magyar iparművészet fejlettségének. Kevéssel fia megkoronázása után gazdagon megajándékozta a marseillesi Szent Lajos templomot. Nehéz, tiszta aranykelyhet, drágakövekkel kirakott feszületet, két aranyozott ampolnát, két gyertyatartót, értékes aranyozott ezüst oltárt, szőnyeget, teljes egyházi ornátust küldött.

Midőn Endre fia meglátogatására Nápolyba indult, aprópénzeken kívül 27 ezer márka színezüstöt, 5250 kg. színaranyat — Magyarország hatévi, a világ kétévi aranytermésének megfelelő mennyiséget — vitt magával. Valószínű, hogy nemcsak nyers aranyat, hanem feldolgozott ötvösműveket is, erre mutatnak többi bőkezű ajándékai is, melyekről később részletesen megemlékezünk.

Sokkal halványabb emlékét őrzik a feljegyzések Szent Gellért és Szent Szaniszló ezüstkoporsójának. Mind a kettőt Erzsébet készíttette, és összehasonlítási alapul a menye által rendelt zárai Szent Simon koporsó kínálkozik. Az óbudai klarisszáknak hagyott kincsei közül a leltárak megőrizték több darab emlékét. 1782-ben még megvolt egy aranykehely, egy korona, melyet gyöngyök és régi kövek díszítettek, két aranyozott ezüst gyertyatartó etc. Különösen érdekes az egyik gyöngyökkel, drágakövekkel kirakott arany pacifikálé, mely a leltár szerint „rostélyos" munkával készült és talán a legkorábbi sodronyzománcos emlékről maradt itt említés. Legfontosabb azonban az a kis oltárka, mely az óbudai klarisszák kincsei közül a párisi Rotschild gyüjteményébe került, melyet egykoron Boldog Margit oltárának tartottak, de kétségtelenül Erzsébet királynéé volt.

A felsorolt emlékekből és adatokból kétségtelenül kitűnik, hogy Lajos művészi ízlésének, szellemi kultúrájának kialakításában nagy szerepe lehetett anyja példájának, de kitűnik az is, hogy Erzsébet a XIV. század második felének egyik legnagyobb mecenása, a magyar művészet jelentős pártfogója lehetett, aki nemcsak megrendeléseivel, hanem a külföldről importált mintadarabjaival is elősegítette az iparművészet fejlődését.

Ebből a szempontból van valami hasonlóság a család másik kiemelkedő nőtagjával, Máriával, Sánta Károly feleségével, I. Károlyunk nagyanyjával. A magyar származású királynő is a férfias asszonyok fajtájából való, aki apósának Anjou Károlynak halála után, fogságban lévő férje kiszabadulásáig erős kézzel vezeti a nápolyi királyság ügyeit. V. István magyar király leánya, a nápolyi Anjou dinasztia megalapítója, a magyar udvarból nemcsak politikai képességet, a vezetni tudás nagy adományát, de a tudományok és művészetek pártolását is magával vitte. Ő építteti újjá a nápolyi Santa Maria di Donna Regina templomot, ahol korának legjobb művészeit foglalkoztatta. A templom kifestésében Pietro Cavallini mellett egy sienai festő, Simone Martini édes stílusában Árpádházi Szent Erzsébet életét is megörökítette a falakon. Itt áll Mária királynő síremléke is, melyet végrendeletének meghagyása szerint Tino Camaino az olasz trecento első felének talán legnagyobb szobrásza alkotott.

Ránkmaradt Mária királynő végrendelete is, mely páratlan gazdagságról, műkincsek, arany-ezüst tárgyak, textiliák, miniált könyvek egész légiójáról számol be. Az oklevél felsorol oly tárgyakat is, melyeket Mária még atyjától, V. Istvántól kapott és a magyar királyi kincstárból származnak, de megtudjuk azt is, hogy a pannonhalmi főapátságnak egy teljes bíborszínű selyembársony főpapi öltözetet hagyott, unokájának I. Károlynak pedig egy rubinköves gyűrűn kívül Krisztus keresztjének egy kis darabkáját magába foglaló pompásművű kettős keresztet. A kereszt csodálatos módon még ma is megvan. Valószínűleg Lajos udvari ötvöse átalakította, erre mutat a lengyel

címer alkalmazása, később Bécsbe került, majd nemrég a Nemzeti Múzeumba. Sajnos, Bécsben oly alaposan megrestaurálták, hogy ma a budapesti darabon kívül még két példányát ismerjük.

Lajos anyjának és dédanyjának példája, de a vérségi kapcsolat, az átöröklés lehetősége, mind azt igazolják, hogy uralkodásra termett dinasztia fia volt, a szellemi kultúra iránt olyan fogékonyságot hozhatott magával, ami képessé tette, hogy a XIV. század második felében, az erjedés korában országának szellemi vezére is legyen.

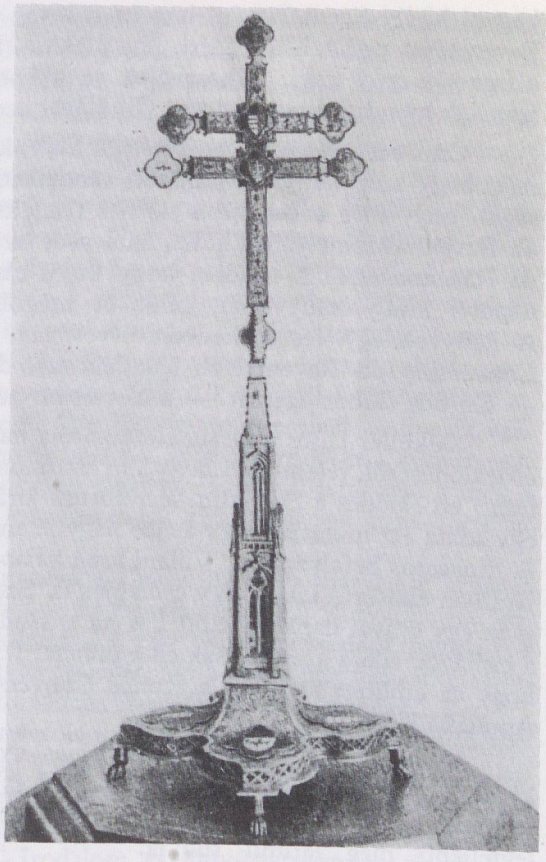

NAGY LAJOS KETTŐS KERESZTJE

Említettük, hogy aránylag gyérek a személyére vonatkozó adatok. Ismerjük tanítómestereit, de nem ismerjük, amivel a fiatal király fogékony lelkét alakították, hacsak a korbeli általános nevelési és tanulmányi rendekből a király nevelésére nem következtethetünk. Könyvtárának csupán két hiteles darabját ismerjük. A középkorban Aristotelesnek tulajdonított Secretum secretorum című királytükröt (XLVIII. tábla) és Kálti Márk krónikáját. A Secretum secretorum-ot a bevezetés szerint Aristoteles írta Nagy Sándor számára, hogy elárulja az uralkodás nagy titkát. Valójában arab eredetű és a pogány racionalizmus bölcseségét nyujtja az olvasónak. Leginkább a királyi életrend szabályait és a jó kormányzást tárgyalja. E királytükör mintaképe a kegyes uralkodó, akit az ész, az előrelátás irányít, tanulmányozza környezetét, pártolja a tudományt és az irodalmat, megbecsüli az orvosokat és ismerője az astrologiának, hogy az égitestek titokzatos hatását kikerülje. Ennek a királytükörnek eredetét Nápolyban sejti a kutatás, Lajos számára másolt példány (az oxfordi Bodleyan libraryban) eredetije valószínűleg Róbert nápolyi király könyvtárából került hozzánk. A pszeudo Aristoteles-i mű olvasott és kedvelt volt mindenütt a nyugati udvarokban és hatását nem nehéz felismerni Lajos udvarának szellemi képén sem. Másik hiteles darabja könyvtárának Kálti Márk krónikája, melynek díszesen másolt példányát az ú. n. Képes Krónikát szintén Lajos rendeletére készítették és a magyar nemzet történetének lovagi ábrázolását adja képeiben, szövegében egyaránt (XXXIX—XLVII. tábla). Főszereplője nem a

kegyes király Szent István, hanem a lovag király Szent László, Lajos mintaképe. Bevezetését pedig Kálti Márk úgy alakítja, hogy a magyarok eredetét összekapcsolja a franciák eredetével, felhasználva az akkor még élő köztudatot, hogy Sicambria a franciák mondabeli első városa Óbudával azonos.

Csak ezt a két könyvet ismerjük Lajos könyvtárából, pedig az adatok arra mutatnak, hogy szép könyvtár állhatott rendelkezésére. Küküllei kiemeli irodalmi jártasságát, mely még a barbárok előtt is tiszteltté tette nevét, tudjuk, hogy Conversino da Ravenna személyében külön felolvasót tartott, kinek Budán született fia, Giovanni da Ravenna arról is tudósít, hogy Lajos első nápolyi hadjárata alkalmával Róbert nápolyi király könyvtárát, mint őt megillető örökséget Magyarországra hozatja. A könyvek egy részét kedvelt orvosának, felolvasójának, udvari humanistájának, Conversino da Ravennának ajándékozza, de egy részét megtartja magának közte — Kardos Tibor szerint — a Secretum secretorumot is.

Küküllei János a király életrajzírója nagy elismeréssel ír Lajos tudomány iránti érdeklődéséről, felemlítve, hogy „in astronomia avidissime laboravit". Az astronomia iránti érdeklődés a Secretum secretorum királyeszményének teljesen megfelel. Villani egy adata azt mutatja, hogy Lajos nagy jelentőséget tulajdonított a csillagok állásának és titokzatos befolyásának. Villani krónikájában ugyanis felemlíti, hogy a nápolyi hadjáratban elkísérte Lajost egy csillagjós is. Szerinte a király és kísérete 1347 november 3-án egy órával napkelte előtt hagyta el Budát, amit csak úgy magyarázhatunk, hogy a csillagok állása szerint csak ez a pillanat felelt meg az indulásra. Nagyon valószínű, hogy az említett astrologus azonos Conversino da Ravennával, aki elkísérte Lajost Apuliába is.

Ugyancsak Küküllei tudósít Lajos nyelvtudásáról. Anyanyelvén, a magyaron kívül tökéletesen beszélt németül, olaszul és latinul, amit főkép akkor értékelhetünk kellőképen, ha tudjuk, hogy a korabeli uralkodók anyanyelvükön kívül rendszerint legfeljebb még latinul tudtak.

Egyéniségének, de főkép szellemi világképének kialakításában döntő fontosságot kell tulajdonítanunk a nápolyi hadjáratnak. Endre öccsének kegyetlen meggyilkolása súlyos törés fiatal életének nyugodt folyásán. A kor patetikus, sokszor külsőségekben is megnyilatkozó lelkületét érezzük az estei krónika megjegyzéséből, hogy a király báróival az élen a hír hallatára fekete ruhát ölt és megesküszik, hogy bosszút állnak Endréért, a bosszú után fekete ruhájukat skarlátszínűre váltják fel.

Az első nápolyi hadjárat útvonalát külpolitikai adottságok szabták meg. A tengeri út Velence miatt el volt zárva, de kerülni kellett az ellenséges köztársaság területét is. A király és kíséretének útvonala emiatt olyan olasz városállamokon vezetett keresztül, amelyeknek az olasz protoreneszánsz kialakításában döntő szerepük volt. Lajos 1347 őszén indul el, december elején már Veronában van, hol Mastino della Scala fogadja. Fényes ünnepségek, lovagi tornák teszik változatossá a pihenés napjait. Veronából Modenába vezet a király útja, itt Obizzo őrgróf az Este-család őse vendégli. Itt csatlakozik Filippo Gonzaga, az olasz signorék egyik érdekes egyénisége, aki elkíséri Lajost Apuliába. Bolognában Jacopo degli Pepoli fogadja és boldogan veszi kezéből a vitézkötést. Forliban az Ordelaffiak vendége három napig és a tisz-

teletére rendezett tornán üti lovaggá vendéglátó gazdáját, aki hozzácsatlakozva Boccaccioval együtt, hónapokig kíséri a királyt. De ott vannak a kisebb signorék: a Polentiek, Ubaldiak. Egy napot tölt Riminiben Malatestánál és a karácsonyt már Aquilában üli. Verona, Modena, Bologna, Rimini, Aquila nem vezető helyei az olasz félszigetnek, de a kis város államok udvaraiban az olasz humanizmus, a francia lovagvilág és a protoreneszánsz friss tavaszi szellőjét érezhette a király. Az alig 21 esztendős fiatal lovag előtt szinte filmszerű gyorsasággal vonul el a Scalák költőket, művészeket, tudósokat magához vonzó udvara. Nem is oly régen Dantenak adott menedéket Verona, alig pár éve még az Isteni Színjátékban megénekelt Nagy Eb (Can grande) szőtte egész Itália egyesítésének merész terveit. Most Mastino della Scala, ez a forrongó, nyugtalan lelkű kényúr irányítja Felsőolaszország sorsát és útban van udvarába a kor legnagyobb költője Petrarca, hogy Lajossal való szövetkezésről lebeszélje. Dante, Petrarca Veronájában találkozik a fiatal király először az új Itáliával, a humanizmus első, de emberöltőkig követett mestereivel. A Scalák várkastélyának falait freskók és francia szőnyegek borítják. A lovagi epika és a kora humanizmus témáit látja itt falképeken és szőnyegen előadva. Talán itt ismerkedik meg a Rózsaregény allegórikus erotikájával, a lovagregények figuráival, az antik történet hőseivel.

Csak következtethetünk ennek az utazásnak alakító hatására, bár a kor szokása szerint mindkét részről fényes ajándékokkal is kedveskedtek, tehát közvetlen művészeti hatásnak is megvolt a lehetősége. Udine város jegyzőkönyvei például megőrizték Giovanni Nanni, cividalei származású ötvös emlékét, aki a város megbízásából több, mint másfélszáz uncia ezüstből néhány zománcos kupát készített Lajosnak.

Lovagvilág, lovagi szokások és erkölcsök fogadják a királyt útjában, alakítják a lovagi eszmény iránt amúgy is fogékony lelkét. De Nápolyban egészen mást talál. Itt a lovagi eszmevilágnak már csak formája él. A szigorúbb lovagi erkölcsök helyett Fiametta szelleme, skolasztika helyett Boccaccio és Petrarca kora humanizmusa, udvari pompa, de nyomasztó adóságok. Irodalom és művészetpártolás, de egyben szellemi sivárság. Találóan jellemzi Hóman Bálint a Nápoly és Buda közti különbséget az ébredő reneszánsz és a lovagi eszmevilág ellentétének.

A nápolyi hadjárat és a nápolyi tartózkodás mély és eltörülhetetlen nyomot hagyott a fiatal király lelkében, hatását — mint később még visszatérünk rá — megérezni az egész magyar szellemi életen. Itt csak azokat az alakító erőket kerestük, melyek a fiatal király szellemi képét formálták és azokat az adottságokat, melyeket magával hozhatott az átöröklés rejtélyes útjain, azokat a külső behatásokat, melyek fiatal fogékony lelkét alakították. A második nápolyi hadjáratból visszatérő király már teljesen kialakult kész férfi, de egész életére, egyéniségére rányomta bélyegét fiatalságának és uralkodásának első évtizede. Külsőség, de jellemző, hogy a Képes Krónika címlapja szerint Lajos és udvara a hatvanas évek végén még olyan olaszos szabású és divatú ruhát hord, mely a század közepén, de még inkább pár évvel hamarabb volt divatos Itáliában.

A nápolyi álmok szertefoszlásával lezárul az alakulás kora, eltűnnek a nehezen járható nagyhatalmi célok, hogy helyüket reális magyar problémák foglalják el: belső anyagi megerősödés, erőteljesebb külpolitika a szomszédok felé. Most bontakozik ki

a maga teljességében a mintául választott magyar szent királyok és az Anjou küldetéshit hatása. Lajos Szent László példáját követi még hódításaiban is, és a hadjáratok mögött nemcsak mint jelszó, de mint reális tartalom is a térítés a cél. Magyar tanácsosai fordítják figyelmét Nápoly helyett a déli, északi és keleti szomszédok felé, de ezekben a hadjáratokban is Lajos elsősorban őseinek példáját, a keresztény lovagok legszebb kötelességét, a pogányok elleni harcot, a hitetlenek térítését látja. Lényegében ez még középkori vonás, de a király mindvégig megmarad középkori uralkodónak még akkor is, mikor életének alkonyán általa a nápolyi hadjáratokban elvetett mag, az új szellem: a humanizmus bontogatja első virágait. Nagy Lajos lelkében ekkor már a magány kedvelése, a mélyebb vallásosság, a kontempláció szeretete hatalmasodik el, ami családjában — elég Róbert nápolyi királyra, vagy Sanzia királynéra, akár édesanyjára, Erzsébet királynéra gondolni — gyakori tünet. Végzetes betegsége, fiú utód hiánya valószínűleg még jobban elősegítették ezt a befelé fordulást, mely külsőségekben a gyakori diósgyőri, márianosztrai tartózkodásban is megnyilvánul. Így áll elő az a különös helyzet, hogy uralkodásának végén az általa szőtt olasz kapcsolatok révén kialakuló kancelláriai humanizmus a protoreneszánsz új szelleme, már túlhaladja a király befelé forduló középkorias lovagi szellemét.

Nagy Lajos egyéniségének megközelítésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kortársak véleményét sem. Pápai levelek, hazai és külföldi krónikák, lovagi költemények jöhetnek számításba, bár véleményük annyira egybehangzóan magasztaló, hogy első pillanatra hitelt sem érdemlőnek tűnik. A pápa, amikor Nápoly megtámadása miatt tulajdonképen szakításra gondol, sem szűnik meg Lajos emberi kiválóságát, vallásosságát, lovagiasságát dícsérni. Szinte érzelgőssé válik a nápolyi ügy elintézése után a pápai levelek hangja. Lajos a legkeresztényibb király, írja V. Orbán. Főüldözője az eretnekeknek és legfőbb védője a katolikus népnek, mondja IX. Benedek. Legérdekesebb De Cardailhac János alexandriai patriarcha, a pápa követének egyik levele IV. Károly császárhoz, melyben így ír: „Sohasem láttam fejedelmet, kivált ilyen hatalmasat és nagyot, aki annyi alázatossággal és szerénységgel, minden zavar nélkül beszél, aki a békét és nyugalmat becsülete megóvása mellett annyira óhajtja". Majd egy későbbi levelében a császárnak — aki előtt pedig nem volt célszerű ellenfelét dícsérni — ezeket írja: „Én ebben a királyban semmi egyebet nem tudtam felismerni, csak jót". Érdekesen rajzolódik ki Lajos egyénisége ezekből a levelekből. Hajlandó a békére, kész felbontani szövetségét a bajor hercegekkel, leányát férjhez adni IV. Károly fiához, ha a császár és a patriarcha úgy találják, hogy *becsületének sérelme nélkül megteheti.* Ugyanezt az erkölcsi nagyságot, lovagi becsületérzést látja meg és dicsőíti Suchenwirt Péter, aki járt a magyar udvarban és egy hosszabb költeményt szentel Lajosnak. „Ész, szív, nyelv és ajak fel, — írja — szőjjétek a dicsőségnek gazdag öltönyét a koronás lovag számára, melyet ő kora gyermekségétől szenny nélkül, tisztán megőrzött" . . . „Lovagság asszonyom a Te koszorúd ékesen és meg nem tépve virágzik dicső fején". Benintendi kancellár az ellenséges Velence követe ugyanezt emeli ki beszédében: „nincs a világnak még egy királya, aki annyit tett volna birodalma becsületére és alattvalói javára."

A pápai levelek, lovagköltők, diplomaták jellemzése mellett mily emberi közelségbe enged betekintést Giovanni da Ravenna emlékirata. Leírja, hogy atyját, a király

orvosát ment meglátogatni Nápolyban. A király reggelizett, megsimogatta a „chis" Giovanni fejét és egy gerezd almával kínálta meg. Giovanni da Ravenna emlékirataiban többízben megemlékezik Nagy Lajosról, aki tetteivel „a humanitás szentélyében" foglal helyet. Élete végéről az „Albertiek Édenkertje" című novellagyüjtemény egyik részlete mond el jellemző történetet, amikor két együgyű firenzei Budára indul a királyhoz és a Margit-szigeten papnak nézik az udvarától elvonult, csendes meditációba merült Lajost.

Jellemző az is, hogy a korbeli irodalomban alig találunk a fentiekkel ellentétes véleményt — leszámítva Villanit, aki állhatatlannak jellemzi Lajost és Carrara Ferencet, aki árulással vádolja, mert a chioggiai diadal után nem akarta porig alázni Velencét —, de olyan eseményt nem találunk feljegyezve, mely ellentétben állna kortársainak egybehangzó dícséreteivel. A burckhardti „historia altera" számára nem jó alany lenne Lajos. Nincsenek ágyasai, törvénytelen gyermekei, mint atyjának, vagy kedves lengyel rokonának, Kázmérnak. A bécsi tartózkodása 1347-ben, melyről egy német krónika említést tesz, vagy Ranallo állítása az aquilai mulatásról, az ellenkező adatok mellett nem tudja megváltoztatni véleményünket és ha meg is történtek Lajos, alig 22 éves fiatalsága elég mentséget ad.

A kortársak véleménye után nem lesz érdektelen Lajos testi valóságával is megismerkedni, ahogy a képzőművészet alakját ábrázolta. Küküllei János szűkszavúan, de találó módon írja le Lajos alakját: „Elég szálas termetű, nyilt tekintetű, göndör hajú és szakállú, duzzadt ajkú, vidám arcú és valami kissé félvállú ember volt". Leírása bármennyire is tömör, kiegészítve a kor képzőművészeti emlékeivel, módot nyujt arra, hogy testi valóságát is megismerhessük. Pénzek, pecsétek, ötvösművek, miniált kódexek és freskók jöhetnek számításba. Ikonográfiai szempontból körülbelül ugyanebben a sorrendben értékelhetjük az egyes emlékeket, legkisebb hitelt a pénzeknek, valamivel többet a pecséteknek adva, míg a testi valósághoz legközelebb a csoport második része, a miniatúrák és a freskók állanak.

Így bár Nagy Lajos ezüstgarasain megtaláljuk a király trónon ülő alakját, de részben a pénz kis méretei, a technika kezdetleges volta, s leginkább a szándék, mely „a királyt" és nem Lajost akarta ábrázolni, megnehezíti a pénzek ikonográfiai felhasználását. A szépszámmal fennmaradt pecséteknél sem sokkal rózsásabb a helyzet, mert itt is inkább a körvonalakra, ha a személy felé közeledett a véső, inkább pár karikirozó, mint jellegzetes vonás megörökítésére törekszik, amit annál könnyebben megtehet, mert legtöbbször a felirat amúgyis utal az ábrázolt személyre.

Nagy Lajos esetében elsősorban a királyi nagy pecsétek jönnek számításba, melyeknek előlapját a király trónon ülő alakja díszíti. A pecsét előlapja gótikus trónon ülő, jobbjában liliomos kormánypálcát, baljában országalmát tartó, fiatal, dúshajú, csupasz állú, liliomos koronát viselő alakot ábrázol. A pecsét lényegesen egyszerűbb, mint Róbert Károly harmadik nagy pecsétje. Ismerjük készítőjének is nevét, amit egy 1344. évi oklevél őrzött meg számunkra. A pecsétet Csói Sebestyén fia, György mester véste, aki munkája fejében gazdag adományban részesült.

Nagy Lajost, illetve megkoronázását ábrázolja az esztergomi káptalan XIV. századi pecsétje, mely Varjú Elemér szerint kevéssel a koronázás után, tehát még 1342-ben

ÚJBÁNYA PECSÉTNYOMÓJA

készült. A pecséten az esztergomi érsek — Telegdi Csanád — teljes főpapi díszben a király fejére készül helyezni a koronát. A király itt is liliomos kormánypálcával, dúsan leomló hajjal, fedetlen fővel, vállaira boruló hosszú palásttal — mellyel a művész a Szent István-kori koronázó palástot akarta jelképezni — jelenik meg.

Nagy Lajos fiatalkori képét őrizte meg számunkra Újbánya pecsétje. A hatszögletű pecsét — melynek ezüst pecsétnyomóját a Történeti Múzeum őrzi — azt a jelenetet ábrázolja, amint Lajos koronáját felajánlja Szűz Mária térdén álló kis Jézusnak. Nagy Lajos itt is szakálltalanul, vállaira leomló gazdag hajjal, díszes palástban jelenik meg. A pecsétet Lengyel László városbíró 1348-ban használja először.

A bécsi állami levéltár őrizte meg Nagy Lajos második nagy pecsétjét, melyet 1363-ban metszetett és egészen haláláig használt. Készítője szintén Csói Sebestyén fia, György mester. Ez a pecsét azonban már lényegesen gazdagabb, mint első pecsétje. Igen szép gótikus fiálékkal gazdagon díszített trónon ül a király, vízszintesen csíkozott olasz szabású ruhában, baljában országalma, jobbjában liliomos kormánypálca. Fején háromágú liliomos korona, alóla kibuggyan és egész válláig leomlik gazdag göndör haja, keretelve fiatalos szakálltalan arcát.

Az eddig felsorolt pecsétek Lajost még fiatal korában ábrázolják, uralkodásának második feléből ránkmaradt ikonográfiailag is hasznosítható emlékek már a szakállas, a hadjáratoktól, kül- és belpolitikai problémáktól megkeményített arcú uralkodót ábrázolják. E sorozat a lengyel nagy pecséttel kezdődik, mely kétségtelenül a fentebb leírt második nagy pecsét mintájára, a koronázás után talán még 1370-ben készült. A heraldikai eltérések mellett számunkra fontosabb, hogy a király arca, melyet dús szakáll övez, már tisztábban kivehető a pecséten. Az eddigiekkel szemben Nagy Lajos arca teltebb, öregebb, az egész alak tartása fáradtabb benyomást kelt.

NAGY LAJOS MÁSODIK NAGYPECSÉTJE

Uralkodásának utolsó évtizedére esnek a legfontosabb ikonográfiai emlékek, melyek már a nagyművészet eszközeivel is megörökítik a király alakját. Az oxfordi Bodleyan libraryban őrzött pseudo Aristoteles-kódex a Secretum secretorum első lapját díszítő iniciáléban egyértelműen Nagy Lajost látja a

kutatás. A király alakja nyulánk, fiatalos, arcát gyenge szakáll fedi, jobbjában jogart, baljában címeres pajzsot tart. Arca kifejezéstelen, hideg, de tekintetbe kell venni, hogy a könyv a király számára írt királytükör, a miniátor tehát a szövegkezdő iniciáléba „egy király" alakját festette, melyet felruházott Nagy Lajos címerével, hiába is várnók a király portrészerű hű képét.

NAGY LAJOS

Pontosabb képet alkothatunk Nagy Lajosról a Képes Krónika alapján, mely azzal a céllal készült, hogy Nagy Lajost és udvarát bemutassa a francia királyi családnak. Tudjuk, e korban nem ritka, hogy a házasságot létrehozó küldöttségek tagjai között miniátor is előforduljon, tudomásunk van például Jan van Eyck portugáliai útjáról 1428-ban azzal a követséggel, mely Jó Fülöp részére egyik portugál hercegnő kezét kérte meg. A festőnek ilyen esetben az volt a feladata, hogy a szó helyett tollal és ecsettel számoljon be urának az eljegyzendő félről. Természetes tehát, hogy amikor Nagy Lajos jegyajándékul egy pompásan miniált kódexet küld leánya vőlegényének, s a címlapon a királyt és udvartartását vázolja fel a művész, akkor a miniátor a lehetőségig a valóság visszaadására törekszik.

Sajnos, a Képes Krónika első lapja meglehetősen rongált, éppen a király arca kopott meg a legjobban. Rendkívül gazdag, architektonikus kiképzésű trónon ül, vízszintesen csíkozott olaszos szabású, nyaknál szélesen kivágott, térden alul érő, hosszú, testhez szabott ruhát visel. A király arca erősen megkopott, de így is kivehetni kemény tekintetét,ráncolt homlokát, mely szigort kölcsönöz szakálltalan arcának.

Ugyancsak Lajost ábrázolja még a Képes Krónika három más helyen is, de ezek kevésbbé alkalmasak ikonográfiai megfigyelésekre. Ilyen a Nagy Lajos születését ábrázoló miniatúra, valamint az a kis kép, mely Erzsébet anyakirálynőt gyermekeivel ábrázolja, vagy a címlap *A* iniciáléja, melyben Lajos alexandriai szent Katalinhoz, leánya védszentjéhez könyörög.

Ikonográfiai szempontból egészen a legutóbbi időkig kihasználatlan volt Altichiero freskója, mely a padovai Szent Antal-bazilika S. Felice kápolnájának oldalfalát díszíti. Másutt kimutattuk, főként heraldikai érvek alapján, hogy Ramiro spanyol király legendás történetében Nagy Lajost festette meg a művész. Később részletesen ismertetjük Padova és Buda szoros kapcsolatait, azt az élénk érdeklődést, mellyel Nagy Lajos török elleni hadjáratait éppen Padovában kísérték. Egész legendás történetek keltek szárnyra e hadjáratokról és a freskó készülése idején éppen Lajos egyik nagy győzelmét ünnepelték a padovaiak.

A freskóciklus három képből áll. Az egyiken Ramiro király álmát meséli el a művész, amint Compostellai Szent Jakab megjelenik a királynak és a hitetlenek elleni harcra buzdítja. A második képen tanácsosai körében látjuk, díszes trónon, kezében kormánypálca, baljában országalma, fején zárt liliomos korona. Dús haja kibuggyan

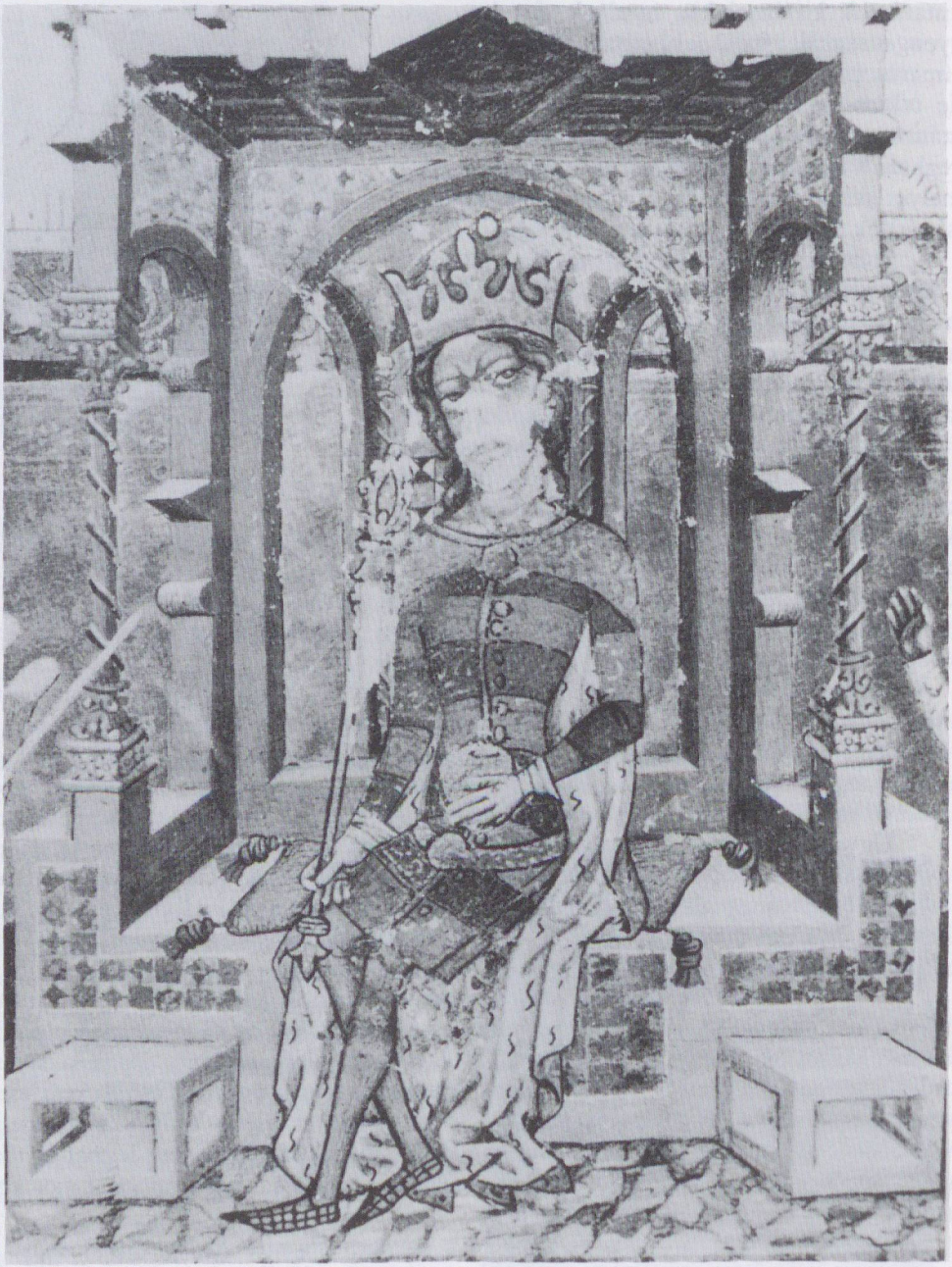

NAGY LAJOS A KÉPES KRÓNIKA CÍMLAPJÁN

a korona alól, középen elválasztott, két hegyben végződő szakáll kereteli jóságostekintetű arcát. Kissé előreálló duzzadt alsó ajka megfelel Küküllei leírásának. Arcáról szigorú jóság, szemeiből határozottság, kezéből energia árad. A harmadik képen találjuk a legtöbb Nagy Lajosra utaló heraldikai elemet. A király imádságára megjelenik Szent Jakab és dárdájával lerombolja Simancas városát. Az imádkozó király ruháját Anjou liliomok díszítik, ugyanezekkel a liliomokkal van dekorálva lovának takarója, díszítve sátra; de a legjelentősebb, hogy a térdelő király mellett fegyverhordozója egy sisakot tart, a sisak és a rajta lévő struccos sisakdísz teljesen megfelel Nagy Lajos címerének.

Bár Altichiero alakjait nem egyszer rendkívüli egyénítő erővel markáns vonásokkal festette meg, Nagy Lajos képében még sem gondolhatunk portréra, annál kevésbbé, mert történeti adataink szerint Lajos sohasem járt Padovában. A freskón Lajos idealizált képét véljük felismerni, ahogy a hetvenes évek végén — mikor a falképek Bonifacio Lupi rendeléséből készültek — a köztudatban élt elbeszélések és miniatúrák, pénzek stb. alapján.

NAGY LAJOS RAMIRO KIRÁLY KÉPÉBEN
PADOVA, SZENT ANTAL-BAZILIKA

Nagy Lajos alakját megörökítette a zárai Szent Simeon szarkofág mestere, Ferenc ötvös is. A szarkofágot Erzsébet Nagy Lajos felesége készíttette és az adományozó oklevél utasítása szerint többek között történeti jeleneteket is ábrázolnia kellett a művésznek. A reliefek közt valóban megtaláljuk azt a jelenetet, amint Nagy Lajos az 1359. évi zárai békekötés után bevonul a városba. A lakosság vezetőivel a magyar-anjou címerrel feldíszített városkapuk előtt, a kikötőben fogadja a királyt. Nagy Lajost profilban ábrázolja a művész, fején koronával, vállára boruló, hosszan leomló köpennyel. Rendkívül dús haja egészen a válláig ér, arcát hosszú szakáll kereteli. Ferenc mester nem törekedett a király portréjának élethű ábrázolására. Pár sémával dolgozott, elegendő ha összevetjük Lajos profilját az egyik szarkofágot vivő férfi arcával. Csupán a köpeny, a korona különbözteti meg a két arctípust. Valószínűleg a Szent Simeon szarkofág mestere sem dolgozott közvetlen minták után,

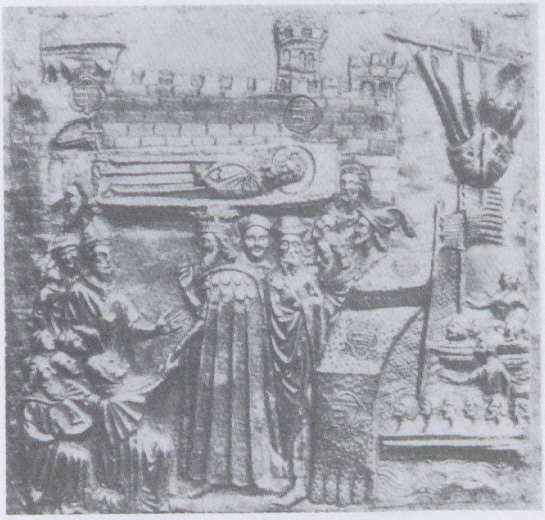

NAGY LAJOS ZÁRAI BEVONULÁSA

és ismerve szoros kapcsolatait Padovával, — Szent Simeon életének legfontosabb jelenetét, amint a kis Jézust a templomban karjaiba veszi, Giottonak a padovai Scrovegni kápolnában lévő hasonló tárgyú freskójáról másolta le — könnyen lehetséges, hogy Altichieroval azonos forrásból merített.

A képzőművészeti emlékek pár vonással mégis gazdagították Nagy Lajosról alkotott képünket. Uralkodásának elején a fiatalos lovagkirályt, majd uralmának második felében inkább az idealizált kegyes királyt ábrázolták. Különös jelentősége van azonban annak, hogy 1370 előtt nem ábrázolják szakállal, ami a Képes Krónika pontos korbeli elhatárolásánál — tekintve, hogy a király a címlapon még szakálltalanul jelenik meg — fontos szerepet játszik.

UDVARI ÉLET ÉS LOVAGVILÁG

A XIV. század folyamán a burgundi udvarban kialakult nyugati életstílus Avignonon, Felső-Olaszországon, Nápolyon keresztül elterjed egész Európában, hazánkban is. A nyugati udvarok mintájára kialakul itt is a királyi udvar fényes udvartartása, a felfokozott légkörében élő lovagi társadalom és a lovagság szükségleteinek kielégítését szolgáló városi polgárság. E korban még teljes és áthidalhatatlan a szakadék a lovagság és polgárság között. Az udvari élet szereplői teljesen a lovagi rend tagjaiból kerülnek ki, az udvartartást a lovagi élet törvényei szabályozzák. Ugyanekkor a lovagi életeszmény legtökéletesebb kiélésére az udvar adott alkalmat hierarchikus rendjével, ünnepélyeivel, lovagi tornáival. Nagy Lajos korában az udvartartás szabályai csak úgy kialakultak már, mint a lovagi élet eszményei és e kettő, udvartartás és lovagvilág, szinte teljesen összefonódik.

Korunkban kialakulnak az udvartartás állandó színhelyei is. I. Károly alatt Visegrád játssza a vezető szerepet és a hűtlen Buda háttérbe szorult. Ennek talán védelmi céljai is voltak, de Nagy Lajos már 1343-ban Óbudát jelöli ki anyja számára tartózkodási helyül, maga is gyakran hosszabb időt tölt a városban, sőt mint az oklevelek keltezéséből kiderül, nemcsak Óbudán, hanem Buda várában is. Visegrád azonban nem veszíti el teljesen jelentőségét. Az udvartartás színhelyeit már nemcsak politikai, hanem természeti okok is meghatározzák. A visegrádi vár vadregényes környezete, vadban dús rengetegei jól megfeleltek a király magányt és nyugalmat kívánó természetének. Míg Budán és Visegrádon szép számmal találunk ház-, sőt palotavásárlókat, ami arra mutat, hogy az udvartartás állandó szereplői igyekeztek maguknak is otthont biztosítani a két helyen, Diósgyőrött, a királyi udvar harmadik kedvenc tartózkodási helyén erre nem nyílt alkalom. A király gyakori itt-tartózkodását — politikai szempontok, mint a lengyel határ közelsége, mellett — inkább azzal lehet magyarázni, hogy kereste és szerette, különösen élete végén a természet nyugodt csendjét, a vadban dús Mátra enyhe lankáit, hatalmas, érintetlen erdőségeit. E három székhelyen kialakuló udvari élet nagyjában azonos vonásokat mutat. Talán Budán élénkebb volt az élet, Visegrádon dominálóbb az udvartartás, Diósgyőrben a nyugalom, de lényegében mindhárom helyen azonos élet folyt a nyugati udvartartások mintájára.

Nem lesz érdektelen, ha megismerkedünk a királyi udvar életével, ünnepeivel és hétköznapjával, de mindenekelőtt az udvartartás főszereplőivel, a Nagy Lajos-kori lovagi társadalom vezető, hangadó rétegével.

A Képes Krónika címlapjának, melyen Nagy Lajost trónján ülve udvarának körében látjuk, nemcsak ikonográfiai, hanem szimbolikus jelentősége is van. A képen a királytól jobbra, nyugati viseletben, páncélos lovagok állanak, míg balra ősi keleti viseletben magyarjaink (XXXIX. tábla). A Nagy Lajos-kori udvari élet és udvari kultúra kialakítói hasonlóképen hazai elemekre, részben azonban külföldi szereplőkre és idegen hatásokra vezethetők vissza. Mutatkozik ez mindenek előtt személyi vonatkozásban is. Uralkodása alatt megszűnik az olasz vendégek vezető szerepe, sőt az ország és a külpolitika legfontosabb őrhelyeit a feltörő új főnemesség legtehetségesebb tagjai foglalják el. Ez a folyamat már I. Károly uralkodásának második felében is megfigyelhető, Lajos alatt pedig teljes erővel bontakozik ki.

Az Anjouk alatt vezető szerephez jutó lovagok közül is messze kimagaslanak a Lackfiak, akik hatalmuk tetőpontján hét erős várat, több mint 250 helységet mondhattak magukénak. Emelkedésük tipikusan lovagi karrier, szerepük inkább az udvari élet lovagvilágában, mint a kor szellemi mozgalmaiban jelentős. A család feje kerekegyházi Lack I. Károly idejében 16 évig székely ispán, fiai közül öten vettek részt Lajos oldalán a nápolyi hadjáratban, kitűnve hadvezéri tudásukkal, személyi bátorságukkal, lovagi vitézségükkel. Lackfi István — a vajda — mint fővezér irányította a nápolyi hadműveleteket, öccse, András, helytartóként marad Nápolyban; idehaza pedig a tatárokon aratott fényes győzelmével — mint a legenda tudja, Szent László segítségével — szerez hervadhatatlan babérokat. Lackfi Istvánnak négy fia, apjuk és rokonaik példáját követve, úgyszólván valamennyi hadjáratban résztvettek, de vitézségük, lovagi hűségük jutalmaként az ország kormányzásában is helyet kaptak. Imre három évig mint nádor kormányozza az országot 1372—75. között. Így alig van zászlósúri tisztség, amit Lackfi ne viselt volna Nagy Lajos uralkodása alatt. Az erdélyi vajda és a tárnokmester fontos tisztjét Nagy Lajos idejében mindig Lackfi töltötte be és három generáción át szolgálták urukat, adták a legjobb lovagokat, hadvezéreket, államférfiakat a hazának. Jellemző, hogy a nagy családból csak Dénes megy papi pályára, aki életét mint kalocsai érsek fejezi be. Amilyen gyors volt e család emelkedése, oly gyors a bukása is. Lackfi Istvánt és testvéreit 1397-ben, valószínűleg hamis vád alapján, a Garaiak felkoncolják, illetve kivégzik.

CZUDAR IMRE PÜSPÖK PECSÉTJE, 1380

Hasonló lovagi pályafutással dicsekedhet Szécsi Miklós is, aki a XIV. század második felében állandóan zászlósúri méltóságot visel. Különösen a délvidéken játszott nagy szerepet. Testvére, Domokos, erdélyi püspök, már kevésbbé ismert az udvari életben, de a gyulafehérvári székesegyházban álló sírköve magasabb szellemi kultúráról, művészi ízlésről tanuskodik.

Ugyancsak itt találjuk a másik hatalmas lovagi család egyik papi sarjának, Czudar Imrének síremlékét is. A Czudarok sok tekintetben hasonló vezető szerepet játszanak a királyi udvarban, mint a Lackfiak, azzal a különbséggel, hogy kiváló hadvezérek, mint Czudar Péter mellett a főpapok egész sora emelkedik ki közülük. Az említett Czudar Imre a váradi, egri püspökség után mint erdélyi püspök végzi be életét, öccse, János, váradi püspök lett, unokatestvérei közül Czudar László pannonhalmi apát (XV. tábla), János pedig zágrábi püspök. Végül Czudar György teljesen udvari életet élt, egy évtizedig betöltve a pohárnokmester bizalmi tisztjét.

OPPELNI LÁSZLÓ PECSETJE, 1369

A Lackfi—Szécsi—Czudar triász mellett az Újlakiak, Giletfiak, Bebekek és Himfiek egészítik ki Nagy Lajos udvarának lovagi társadalmát.

Ujlaki Kont Miklós — Tóth Lőrinc, I. Károly híres zászlótartójának fia — előbb királyi főpohárnokmester, erdélyi vajda, majd — a 14 évig nádorságot viselő Giletfia Miklós után — az ország nádora. Hatalmas birtokai révén a Lackfiakkal vetekedő hatalom, akinek döntő befolyása van a magyar külpolitika irányításában, a nápolyi ügyek likvidálása után a király figyelmének Magyarország déli szomszédságára való terelésében. Később valószínüleg Oppelni Lászlóval kerül ellentétbe és 1367-ben kegyvesztettként távozik az udvarból. Hamarosan meghal, de nemzetsége a XV. század folyamán újra döntő befolyáshoz jut.

Végül tipikusan lovagi életpályát fut Himfi Benedek, aki Nagy Lajos uralkodásának második felében jut nagy szerephez és valamennyi hadjáratban résztvesz. Harcol a délvidéken, majd Velence ellen a Padovánál küzdő magyar csapatok vezére s mint ilyen hosszabb időt tölt a Carrarák udvarában.

Ugyanakkor nem hiányoznak Lajos udvarából a külföldi lovagok, diplomaták és tudósok sem, akik hűségesen szolgálva urukat és Magyarországot sokszor szólnak döntően az ügyek vitelébe. Különösen áll ez Oppelni László hercegre, aki a hatvanas évek elején tűnik fel a budai udvarban mint IV. Károly fia Vencel és Erzsébet — Lajos legifjabb testvérének Istvánnak lánya, akkor még a magyar trón várományosa — közti eljegyzés létrehozója. Oppelni László Erzsébet anyakirálynő unokaöccse volt, természetes, hogy szívesen látott vendég a magyar udvarban, sőt Kont Miklós bukása után az ország nádora is lett. Kormányzása alatt fordul a magyar külpolitika az eddigi déli érdeklődés helyett teljes súlyával északra, Erzsébet anyakirálynő öröksége, Lengyelország felé. Politikájának legszebb eredménye a lengyel trón biztosítása

és a lengyel uralom zökkenésmentes átvétele volt. Feltűnő jóviszonyt tartott fenn IV. Károly császárral és neki tudható be, hogy a két ország elmérgesedett viszonya végül barátságba, sőt a két utód: Mária és Zsigmond eljegyzésében oldódott fel. 1372-ben átadja a nádorságot, legjobb barátjának Lackfi Imrének és mint „Oroszország kormányzója, ura és örököse" fejezi be életét Oppelben.

Oppelni László mellett szép számmal találunk idegenszármazású lovagokat, mint a Wolfhard testvéreket, akiket ide köt a gazdag vöröskői uradalom és akik a nápolyi hadjárat alatt érdemlik ki uruk bizalmát. A nemzetközi lovagvilág több képviselőjét, akik a kor általános szokásait követve elhagyják hazájukat, hogy külföldön szerezzenek hírt, dicsőséget, nem utolsó sorban vagyont maguknak. Ilyen Moricz von Haunfeld, aki Apuliában harcol Nagy Lajos seregében, Burkhard von Ellerbach, aki Zara ostrománál esik el és családját a monyorókeréki uradalommal honorálja Lajos, Ulrich von Walse, aki a velencei hadjáratban vesz részt, vagy Ulrich von Cilly, ki életének nagy részét a magyar király szolgálatában tölti. Hasonlóképen az udvar külföldi származású lovagjai közé tartozott Paucher Henrik is, kinek sírkövét a budai Domokos-templom őrizte meg és aki a sírkő felirata szerint a királynő szolgálatában állott.

A nemzetközi lovagvilág képviselői mellett találunk Nagy Lajos udvarában külföldi származású diplomatákat is. Jegendorfi Pál, valószínűleg lengyel származású volt és Erzsébet anyakirálynő révén kerülhetett az udvari életbe, hogy hamarosan a legkényesebb természetű diplomáciai munkákat, mint a nápolyi hadjáratok külpolitikai felszámolását hajtsa végre. Diplomáciai tehetségét honorálta Lajos, de a pápa is, mert előbb magyar javadalmakat kapott, majd a jól jövedelmező gurki püspökséget. Érdekes, hogy ebben az állásában is résztvett küldöttségekben az avignoni udvarban, csakúgy mint a pápa érdekében a magyar királynál.

Szerepét később Bredenscheyd János vette át. Ez a westfáliai származású jogtudós 1361—71 között, tehát egy évtizedig szerepel Lajos udvarában. Többször járt Avignonba, ha nem is oly nagyfontosságú ügyekben mint előde, de a nápolyi viszály lezáródása után a pápaság és a magyar udvar jóviszonyának ápolója. Szempontunkból különösen jelentős azért is, mert nevét nemcsak a pápai okmányok, diplomáciai akták, hanem egy Visegrádon másolt kódex is megőrizte. A klosterneuburgi augustinusok könyvtárában őrzött kétkötetes kézirat, mely Gergely pápának Jób könyvéről írt elmélkedéseit tartalmazza, a kolofon tanúsága szerint Visegrádon készült 1367-ben Bredenscheyd János, Nagy Lajos jogtudósa részére. A kolofonból nem tűnik ki világosan, hogy a kéziratot Bredenscheyd másolta, valószínű tehát, hogy a királyi udvar scriptorai között kell keresnünk másolóját, illetve kezdőbetűinek díszítőjét.

A királyi udvar kozmopolita színeit sokban emelték azok az írók és tudósok, akiket a király híre csábított Budára, vagy alkalmazásuk hívott az udvarba. Járt Lajos udvarában a címerköltő Suchenwirt Péter, aki hosszabb költeményben magasztalja a királyi lovagot. Hosszabb időt kellett itt töltenie Mügeln Henrik német krónikásnak, aki rímes krónikájához hazai kútfőket használt. Ide számítható Conversino da Ravenna is. Életéről és szerepéről fiának Giovanni da Ravennának emlékirataiból tudunk. Conversino da Ravenna a király orvosa, barátja, felolvasója, udvari humanistája,

afféle magántitkára volt. A király elhalmozta minden jóval, mert „egészségét, életét az ő kezeire bízta". Nápolyi hadjárata alkalmával neki ajándékozta Róbert nápolyi király könyvtárának — talán Itália leghíresebb könyvtárának — legnagyobb részét, melyet az orvos magával visz Magyarországra, részben bátyjánál hagy. Ezek a könyvek Conversino da Ravenna halála után nyilván visszaszármaztak a királyi könyvtárba, mert a fiú felpanaszolja, hogy neki csak pár kötet jutott Tomaso bátyja révén.

LÁSZLÓ PRÉPOST, KIRÁLYI ORVOS PECSÉTJE

Szép számmal fordultak meg Nagy Lajos udvarában orvosok is. Legnagyobb részük külföldi származású, bár kellett magyar orvosoknak is lenni, hiszen külföldre is jutott belőlük. Moyses de Hungaria nevű zsidó orvos például működési engedélyt kér és kap a nápolyi királyság területén, Heracleaban.

A király körül állandóan szereplő orvosoknak nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk. Működésük nem szorítkozott kizárólag a gyógyításra, gyakran az udvar humanistái, astrologusai is voltak. A már említett Conversino da Ravenna mellett első orvosát, Latin Pált még atyjától örökölte. Ez az olasz származású orvos, mint keresztes lovag I. Károly idejében a johanniták buda-felhévízi és esztergomi házának volt mestere és a király orvosa. Hasonlóképen kettős hivatalt viselt és már I. Károly idejében a hazánkba jött Piacenzai Jakab, aki 1348-ban mint zágrábi püspök halt meg. Mint a király orvosa, sőt többízben mint diplomatája is szerepelt. Jacopo d'Arqua padovai orvostanár, szintén a király udvari orvosa volt. Abból a körülményből, hogy Galenushoz írt kommentárt, inkább az empírikus, gyakorlati orvostudomány hívének tarthatjuk. Németszármazású lehetett Lippai Henrik (Heydenricus), aki mint „magister in artibus approbatus in medicina" a király orvosa és fizikusa említtetik 1360-ban. Kétséges a neve a király ugyanezen időből szereplő másik orvosának, akit az oklevelek Albertnek, de Lászlónak is neveznek és a pápai supplicátiókban kalocsai prépostságot kér számára a király. A hosszabb ideig szereplő (1358—72) Ferenc mester hivatásától még jobban elütő tisztséget is betölt, mint királyi prokurátor jogi tevékenységet is fejt ki. Végül lengyel származású volt, de a francia montpelliert-i híres főiskolán tanulta mesterségét Radliczai János, akit Nagy Lajos a francia király ajánlatára fogad szolgálatába, hogy lepraszerű súlyos betegségéből kigyógyítsa. Később — nyilván megelégedése jeléül — a krakkói püspökséggel jutalmazza szolgálatait. Nem tudjuk, hogy Bolognai Tamás, aki 1374-ben, mint Lajos követe a francia udvarban jár, egyben a király orvosa volt-e, bár végzettsége „magister in artibus et medicina" erre kétségtelenül képesítette.

A királyi udvarban szép számmal tartózkodó főkép olasz orvosok, különösen Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedében, amikor a halálos kór már elhatalmasodott szervezetén, nagy befolyáshoz és szerephez juthattak. Jelentőségük nem is annyira

a gyógyításban van — amiről a kortársaknak, de különösen a humanistáknak nagyon rossz véleményük volt — hanem a királyi udvartartás nemzetközi színeit élénkítve, művészeti, jogi, diplomáciai feladatokat is elláttak. Mivel az olasz orvostudomány akkor régen empírikus jellegű volt, Lajos udvarában is ez az irány juthatott vezető szerepre. Munkásságuk a felsoroltakon kívül kiterjedt gyakran az asztrológiára, ami ezzel egykoron együtt járt, arab eredetű bölcselkedésre, averroismusra is. Ebből a szempontból különösen a padovai kapcsolatoknak és a padovai orvosoknak van nagy jelentősége, ha ilyen szerepüket adatszerűen nem is igazolhatjuk. A külföldről bejövő, orvosok nyomában megjelennek a gyógyszerészek is. Ismerjük László és Szerecsen gyógyszerészek neveit, akiknek Budán volt gyógyszertáruk és akik a király alkalmazottai voltak. Később Budán mindig találunk gyógyszerészt, néha többet is egyidőben. Szerepük nem olyan jelentős, mint az orvosoké, bár tudásuk inkább gyakorlati tapasztalaton nyugodott.

Gyógyszerészre, orvosra egyaránt nagy feladatok hárultak ebben a korban, amikor úgyszólván évtizedenként nagy pestisjárványok vonultak végig Európán. Tudásuk azonban nem tudott megbírkózni a tömegbetegséggel és még a pápai udvarban, a pápa orvosai is csak teljes elzárkózottsággal, jó levegőn tartással próbáltak védekezni. A kor orvosi felfogását a legjobban jellemzi a híres párizsi orvoskollégium véleménye, amit a francia király parancsára az 1348. évi nagy pestisjárványról adtak.

„Az indiai-óceán tájékán a csillagok harcbaszálltak a Nap sugaraival és az égitűz hevével és éreztették hatalmukat a tenger vizével is. Az így fejlődött gőz elhomályosította a napot. A tűz és a nap a tenger egy részét magához vonta, a víz gőzzé válva a levegőbe emelkedett. Ez okból a víz egyes helyeken olyan bűzössé vált, hogy megrontotta a halakat. Ahová a romlott gőz eljut, élve nem marad ember."

Megismerkedve az udvari élet pár főszereplőjével, próbáljuk meg felvázolni azokat az erővonalakat, amelyeknek hatósugarába a magyar udvar beleesik. A legnagyobb jelentőséget az olasz kapcsolatoknak kell tulajdonítanunk, nemcsak a király és a vezetőréteg egy részének származása miatt, hanem az állandó közvetlen kapcsolatok miatt is. A legfontosabb gócpontok, melyekkel számolnunk kell Nápoly, Firenze, Velence, illetve Padova.

A nápolyi politikai kapcsolatok szinte közismertek. Már Endre házassága előtt számos követség járt Nápolyban vagy indult, nem egyszer ajándékokkal, Budára. I. Károlyt, mikor Endre fiát Nápolyba viszi, elkísérik az ország zászlósurai, köztük Telegdi Csanád esztergomi érsek, Bátori András váradi püspök, Piacenzai Jakab csanádi püspök. Erzsébet királynővel a magyar politikai élet legkiválóbbjai mennek Nápolyba és szívják magukba az Anjou udvari élet és kultúra levegőjét. A szörnyű aversai tragédia után a közvetlen hatás lehetősége megsokszorozódik. A nápolyi hadjáratban résztvevő lovagok, főpapok, diplomaták a királlyal együtt hosszabb időt töltenek a városban. A hadjárat kulturális hatásával azonban már fentebb részletesen foglalkoztunk, illetve bizonyos szempontokra még visszatérünk.

Nápoly mellett eltörpül, de nem mellőzhető Firenze és Buda kapcsolata. Különösen azért, mert az arnóparti köztársaság egész különös helyzetet foglal el a XIV. századi udvari életben és kultúrában. Toscana egészen különálló fejlődést mutat és kereskedő társadalmának megfelelő egyéni utakon jár e korban.

Toscanában nincsenek signorék és a kis arnoparti városban nem a született nemesség kormányozza a népet. Lovagi társadalma — a születés és a haditettek alapján lovaggá válók rendje — leszámítva az elenyésző kisebbséget képviselő germán eredetű nemességet, alig volt, de fennen hirdetik már a század elején, hogy a lélek nemessége, a humanitás ad igazi nemességet. Bár Nagy Lajos nápolyi hadjárata alkalmával saját kezével üt lovaggá firenzeieket, udvari kultúra, burgundi, nápolyi értelemben nem fejlődött ki. Mégis e körülzárt kis olasz kereskedő köztársaságban alakult ki az olasz nemzeti nyelvű irodalom, majd az antik Etruria és a XII—XIII. századi toscán reneszánsz folytatásaként az új szellem: a humanizmus. Az irodalomban Dante, Petrarca, Boccaccio a nagy triász, akiknek a művészetben a Pisanók, Giotto és Lorenzettiek munkássága felel meg.

Firenze kapcsolata Budával állandó és fokozódó. Mint a pápák bankárja már a nápolyi Anjouk hadjáratait is finanszírozzák, amikor a magyar király Nápoly ellen indul, a ghibellin városok küldöttsége mellett ott találjuk a guelf Firenze száztagú küldöttségét is. Vezetőjük Tomaso Corsini, büszkén nevezi városát és lakóit a magyar király fiainak. Nagy Lajos valóban különös jóindulatával tünteti ki a firenzeieket. Budán mindgyakrabban telepednek le firenzei kereskedők. A pápai adószedők pénzátutalásait firenzei bankárok bonyolítják le és különösen a hetvenes évektől kezdve mindgyakrabban találkozunk firenzei nevekkel vezető helyeken is. Így a budai pénzverőkamara ispánja 1376-ban Bartolomeo di Ghuido Baldi, itt él a Medici család megbízottja Gualterius Sandri de Portinaris, Matteo Tinghi, Bouonacorso Pitti a híres államférfi is. Egy firenzei humanistának, Henricus de Aiacoviaclun Florencienek, 1373-ból származó sírkövét a budai domonkos-templomban őrizte meg (XIII. tábla). Felirata szerint a derék firenzei „vir summe eloquencie ac iuris civilis doctor" volt. Az itt élő firenzeiek szerepét jól példázza az a novella, amelyet a Paradiso degli Alberti című gyüjteményből nemrég Kardos Tibor publikált. E szerint Nagy Lajos alatt egész kis firenzei kolónia élt Budán és a király minden firenzeit szívesen fogadott udvarában. Állandó személyi kapcsolatok, itt élő firenzeiek, ide irányuló firenzei követségek, s nem utolsó sorban a firenzei kancellár, Colluccio Salutati levelei — melyről Giangaleazzo Visconti állítólag azt mondta, hogy egy levele többet ér mint ezer firenzei harcos — bizonyítják és illusztrálják azt a szoros viszonyt, ami Toscana és Buda között Nagy Lajos korában fennállott.

Egész különleges Velence helyzete. A Signoria Nagy Lajosban joggal látta Adria-tengeri egyeduralmának legfőbb ellenfelét és a király trónralépésétől kezdve mindent megtett Magyarország külpolitikájának meghiúsítására. Az állandó összetűzések, háborúk és békekötések rendkívül intenzív kapcsolatot teremtettek Velence és Buda között. Állandó követjárásnak vagyunk szemtanúi, különösen Velence részéről, mert a fennálló erőkülönbözetet diplomáciai fogásokkal, tárgyalásokkal próbálták — sokszor eredménnyel — kiegyenlíteni. Ugyanekkor a velencei udvari kultúra egész egyéni fejlődést mutat. Hiányzik a XIV. századi udvari élet központja az egyeduralkodó, mert a doge inkább a Signoria szolgája volt, mint a nép ura, de a Doge-palota hatalmas reprezentációs termeit azért éppen úgy díszítették a város történelméből vett falképek, főként veronai mesterek művei, mint Észak-Olaszországban általában. A követségeken kívül — melynek adatszerű felsorolása túlhosszúra nyulna — két

adat beszél Buda és Velence kapcsolatairól. Erzsébet anyakirályné 1347-ben tekintélyesösszegű árucikket, nyilván textiliát, ékszereket vásároltatott Velencében és a Signoria megengedi, hogy vámmentesen szállítsa ki a városból. A hadjáratok során mint zsákmány szépszámmal kerülhetett Magyarországra velencei eredetű műkincs is. Valószínű, hogy ezen az úton kerül hazánkba az Egyetemi könyvtár Dante kódexe, melyet tulajdonosa Pietro di Maffio Emo 1379-ben váltságdíj fejében adhatott át a chioggai ütközetben diadalmaskodó magyar csapatok kapitányának. Velence, de különösen a velencei kancellária szerepéről a magyar történetírás fejlődésében, a korai humanizmus átplántálásában később még részletesen szólunk.

Páratlan jelentőségre tett szert Velence árnyékában élő Padova a XIV. század második felében. Katonai, kereskedelmi erejét és jelentőségét elsősorban Nagy Lajosnak köszönhette, illetve a Carrarák diplomáciai ügyességének, szellemi vezetőszerepét azonban már a század elején részint az európahírű egyetemével, majd az udvari kultúrájával alapította meg.

Padova urai a Carrarák már az első nápolyi hadjárat során felismerik, hogy Nagy Lajos döntően fog beleszólni a félsziget erőviszonyaiba és felajánlják szolgálataikat, segítségüket a királynak. 1356-ban véd- és dacszövetséget kötnek a magyar királlyal és az első Velence elleni hadjáratból győzelmesen, területileg gyarapodva kerülnek ki. A második Velence elleni háború egyik indító oka Padova és a Signoria ellenséges-kedése. A magyar király teljes súlyával, pénzzel és hadsereggel siet a Carrarák segítségére. Állandó követjárás volt Buda és Padova között, de a személyi kapcsolatokat a Padovában tartózkodó magyar egyetemi hallgatók, a város védelmére rendelt csapatok, nem utolsó sorban házassági kapcsolatok is táplálták. Így 1372-ben Frangepán István, dalmát gróf feleségül kéri Carrara Katalint, s bár a helyzet akkor már feszült volt, Velence hajókat adott a magyar király iránti előzékenységből, hogy a fiatal pár még a fegyverszünet lejárta előtt Zengg-be érhessen. Állandóan járnak a padovai egyetemre magyar tanulók, akiknek szerepéről később még részletesen beszámolunk, de a hadjáratok alkalmával többezer magyar katona is tartózkodik a városban Himfi Benedek vezetésével. Az első Velence elleni hadjárat alkalmával kerülhetett Padovába Óvári Vilmos plébános is, aki ott halt meg 1359-ben, sírkövét a Szent Antal-bazilika őrzi.

Padovában a Carrarák alatt rendkívül fejlett udvari kultúra és művészet virágzott. Petrarca ide vonul vissza öreg napjaiban és Carrara I. Ferencnek dedikálja a „De viris illustribus" című munkáját. A hercegi udvarban költők, írók, tudósok élnek és a veronai festőiskola legjobbjai, helyi mesterek társaságában díszítik a templomaikat és palotákat. Itt él Giovanni Ravenna, mint az idősebb Carrara felolvasója és udvari humanistája. Atyjának magyarországi szerepéről már szólottunk, ő maga ugyan soha sem jut el Budára, de emlékirata, melyben több magyar vonatkozású és Lajoshoz kapcsolódó történetet is felvesz, arra mutat, hogy állandóan figyelemmel kísértette a budai udvarban történteket és fenntartotta, illetve felújította atyjának magyar kapcsolatait a Carrarák udvarában is. Itt dolgozik Altichiero és Avanzo az olasz trecento második felének két legjelentékenyebb festője. A Szent Antal-bazilika kápolnáit, a Carrarák palotáját díszítik freskókkal. Itt fest Pisanello és a helyi talajból kinőtt Guariento. A Carrarák várát, mely egyben palotának is szolgált ókori és regényes

históriákból vett freskók ékesítik. Avanzo a Jugurtha háborút festi, Guariento Suetonius alapján a 12 császár történetét, Petrarca arcképét és a thébai történetet örökíti meg a palota szobáiban. A Carrarák várát azonban Nagy Lajos segítségével építik, illetve fejezik be. Egyik padovai krónikás egy szekér aranyra és ezüstre teszi a magyar király ajándékát, amit 6000 lovas kíséretében azért küldött, hogy a vár építését befejezzék. A korbeli krónikás adatát fennmaradt emlékek is alátámasztják. A vár déli kapuja felett még ma is ott található Nagy Lajos címere, sajnos rongált állapotban. Míg egy épebb példányát, ugyancsak a vár falairól a padovai múzeum őrzi. Ezek a címerek nemcsak pompásan faragott díszei a Carrarák várának, hanem Padova és Buda szellemi kapcsolatainak kőbevésett emlékei is.

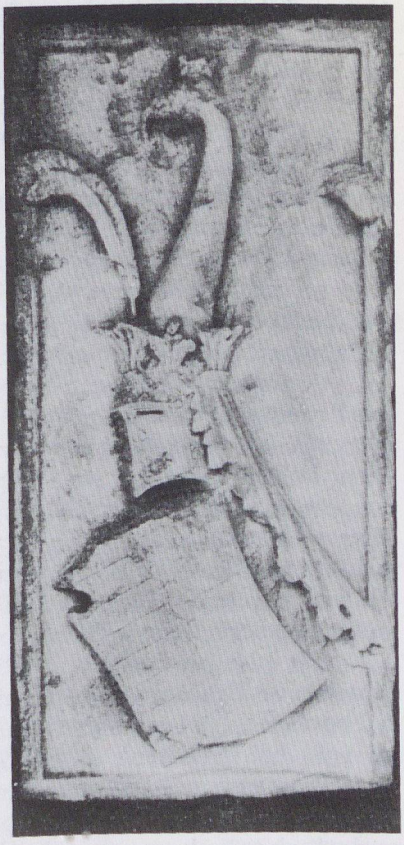

NAGY LAJOS KŐBEFARAGOTT CÍMERE
PADOVA, MUSEO CIVICO

Nagy Lajos ikonográfiájának tárgyalásakor ismertetett Santobeli freskók azonban további lehetőségekkel is bíztatnak. A palota egyik termét, mely a Sala Thébanahoz kapcsolódott, a Carrarák háborúit és békekötéseit ábrázoló freskók díszítették. Ismerve azokat a politikai kapcsolatokat, tényleges hadi segítséget, amit Nagy Lajos kétízben is adott a Carraráknak Velence ellen, nagyon valószínű, hogy ezeknek a freskóknak egyik főszereplője is a magyar király lehetett.

Padovát a diplomáciai érzék, Velencét állandó hatalmi surlódások, Firenzét pedig a józan kereskedői szellem kapcsolta össze Budával. Nápoly, Lajos uralkodásának különösen az első felében, a magyar nagyhatalmi vágyak célpontja, de egyben összekötő kapocs is a kor másik vezető helyével, Avignonnal. Nápoly kulcsa Avignonban volt és így könnyen érthető, hogy az olasz kapcsolatok sűrűségével és bensőségével csak Avignon mérkőzhet. Állandó követjárások, mindkét fél részéről. Népes magyar küldöttségek ostromolják a pápát Nápoly ügyében, de úgyszólván minden évben érkeznek pápai követek hosszabb-rövidebb tartózkodásra Budára, kezdetben a nápolyi, később világpolitikai, különösen keleti és olasz ügyekben. Közvetlenül Nagy Lajos trónralépése után állandó követe is van az egyik magyar püspökségnek Avignonban. Bertrand bíboros, aki nagyváradi prépost volt, 1345-ben lemond és a pápai udvarba vonul. Demeter nagyváradi püspök azonban 450 arany forint évdíjat rendel számára, hogy a püspökség és a váradi egyház ügyeit a pápai udvarban képviselje.

A magyar főpapok többnyire diplomáciai küldetésben gyakran jelennek meg a pápai udvarban. Vásári Miklós későbbi esztergomi érsek négy ízben járt Avignonban

1351—56 között. Vid nyitrai püspökkel Erzsébet királyné nápolyi kíséretéből kiválva mennek Avignonba Endre koronázását kisürgetni. Nem ritka, hogy a követség hónapokat tölt a pápai rezidenciában, egyes tagjait, mint Gergely császmai prépostot, másfélévig ott tartja a pápa, hazaérte után pedig rövidesen csanádi püspöknek nevezte ki. Ugyanez a sorsa Garai János pécsi prépostnak is, aki 1346 tavaszán indul Avignonba. A pápa dícséretekkel halmozza el a király meghitt titkárát, magasztalja okos és elegáns előadását, hamarosan veszprémi püspökké nevezi ki. Járt Avignonban Tamás váci kanonok is, majd Harkácsi István kalocsai érsek hónapokat tölt ott. A magyar udvar két állandó avignoni követéről, Jegendorfi Pálról és Bredenscheyd Jánosról már szólottunk, mindkettő többszöri követjárása alkalmával hosszabb időt tölt a pápai udvarban, főkép a nápolyi békekötés érdekében, ugyanez a cél vezette Garai János püspököt is másodízben.

A nápolyai hadjárat után megjavult Buda és Avignon kapcsolata — de a követségek száma és sűrűsége nem csökken, 1353-ban János nyitrai püspök VI. Ince megválasztása alkalmából, három év mulva Kanizsai János óbudai prépost a Velence elleni háború ügyében jár a pápánál és sikeres küldetését a zágrábi püspökséggel honorálják. Küldött Erzsébet királynő is követeket Avignonba, rendszerint vallási kéréseinek tolmácsolására. Így 1359-ben kétízben is ott jár Egri János minorita, aki talán a töredékes Nagy Lajos életrajz szerzőjével azonos. Ugyancsak Erzsébet anyakirálynő követe De Monasterio Péter is, kivel egyidőben (1364) János váci püspök a király segítségét ajánlja fel a pápának.

Bár a magyar király a nagy nyugati egyházszakadás alkalmával fenntartás nélkül Rómához csatlakozott, a Rohne melletti városkával, hol az ellenpápa székelt, továbbra is fenntartják a kapcsolatot. A francia udvarba igyekező követség betért Avignonba is, sőt 1385-ből is találunk magyar követeket az ellenpápa udvarában.

Bármennyire is bővíthetnénk ezt a felsorolást nevekkel és évszámokkal — mint ahogy a fennmaradt pápai supplicatiók és oklevelek alapján könnyű lenne — végeredményben csak azt a konkluziót vonhatjuk le, hogy a magyar udvar a XIV. század második felében állandó és szoros kapcsolatot tartott fenn Avignonnal és ennek a kapcsolatnak hatása az udvartartás, de a szellemi kultúra terén is maradandó nyomot kellett hagynia.

Amikor V. Kelemen a pápai udvart áthelyezte a kis provencei városkába egyben a XIV. század legjelentősebb udvari kultúrájának is lerakta alapját. Ő ugyan még szerényen meghúzódik a domonkos kolostorban, de utódai már hatalmas palotákat építtetnek. XXII. János a provencei építészek, festők egész légióját foglalkoztatja a pápai palota építésénél és díszítésénél, sőt jut belőlük a környékbeli nyaralók, mint a sorgues-i pápai kastély kifestésére is. Halála után azonban XII. Benedek ugyancsak a délfrancia gótika jegyében az előbbieknél még költségesebb, pompásabb palotát emeltet, de díszítését már olasz mesterekre, főként sienaiakra, Simone Martini vezetése alatt dolgozó, behívott festőkre bízza.

Az avignoni pápai udvarban tehát észak és dél művészete találkozott. A terület összekötő kapocs az északolasz és a délfrancia kultúrterület között. A pápák franciák, de a művészek, főként a második építési periódusban olaszok, mint ahogy a szellem is olasz. A pápa példáját — az udvari kultúrák jellegzetes módján — követték a bíbo-

rosok is, akik ha nem is versenyezhettek Szent Péter utódjával az építkezések terén, nem sokkal maradtak hátrább a humanista udvartartásban, költők és tudósok, művészek pártolásában, vagy a könyvgyüjtés terén. Itt él Petrarca, megfordul Boccaccio, Strada, mint pápai udvar fizetett tisztviselői, megtaláljuk nyugat legnagyobb gondolkodóit is. Itt élnek a középkor nagyobb könyvkereskedői, akik közvetítik Itália és Franciaország között a legszebben miniált könyveket, gazdagítják a pápai, bíborosi könyvtárakat és a másolók százai sokszorosítják az udvarban megforduló költők és tudósok munkáit. Hatalmas scriptor-gárda áll a pápai adminisztráció szolgálatában és az egyszerű kalligrafiától a legpompásabb díszkéziratig minden megkapható e „Bábelben", ahogy Petrarca látta Avignont padovai visszavonultságában.

IV. Károly, de különösen kancellárja Neumarkti János — mindketten többször jártak Avignonban és hosszabb időt töltöttek ott — ezektől a könyvkereskedőktől rendelik könyveik tekintélyes részét. Ha Magyarországon nem is maradt fenn adat avignoni könyvimportra — bár ez a követségek, ajándékok révén nagyon valószínű — az avignoni könyvfestés-stílus a pápai búcsúengedélyekkel közvetlenül is átszívároghatott hozzánk. Templomok, kápolnák, kolostorok építésére, illetve a lelohadt építési kedv búcsúkkal való élesztésére számtalan adat maradt ránk a pápai levéltárban, de a kolozsvári Szent-Mihály templomban még ma is őrzik a templom építése érdekében 1349-ben kiadott pápai bűnbocsánat levelet, melynek kezdőbetűjét Krisztus képe és a sárkányt ledöfő Szent Mihály színes illusztrációja díszíti.

Avignon volt a nagy kohó, melyben észak és dél művészete gátlások nélkül találkozott, az egyik gócpont, ahonnan elindult az új kor szellemi mozgalma, a humanizmus és művészeti stílusa, a XIV. századi protoreneszánsz. A pápai udvartartás fénye vetekedett burgund hercegeinek udvarával, életstílusában pedig átvette és az élénk személyi kapcsolatai révén hazánkba is továbbította a nyugati udvartartás szellemét és formáját.

A budai udvar külföldi kapcsolatai között a legváltozatosabb szerepe Prágának van. Nagy Lajos uralkodásának elején feleségül veszi IV. Károly és Valios Blanka leányát Margitot, kevéssel halála előtt pedig feleségül adja leányát, Máriát — a magyar trón várományosát — Zsigmondhoz IV. Károly fiához. E negyven év alatt és e két házasság között azonban Buda és Prága viszonya, hol a legjobb barátság, hol pedig a háború határán járó ellentét jegyében állott.

IV. Károly kétízben is hosszabb időt tölt Budán, először 1353-ban, mikor Schweidnitzi Annával házasságot kötött, több mint három hónapot időzött a magyar udvarban, majd másodszor 1365-ben Venczel fiát jegyezte el I. Károly legfiatalabb fiának Istvánnak leányával, Erzsébettel. Mindkét alkalommal fényes

PÁPAI BÚCSÚENGEDÉLY-LEVÉL. KOLOZSVÁR, SZENT MIHÁLY-TEMPLOM

IV. KÁROLY CSÁSZÁR ARANYPECSÉTJE. NEMZETI MÚZEUM

kísérettel jött a császár. A prágai érsek, a leitomisli és churi püspök, de a legfontosabb személy mégiscsak Neumarkti János akkor még olmützi püspök volt, a prágai udvari kultúra egyik fő alakítója.

A két udvar viszonya azonban nem mindig ily harmonikus, az osztrák hercegek, különösen IV. Rudolf, IV. Károly császár megbuktatására törnek, mint posszibilis ellenfelet — lehet, hogy Nagy Lajos tudta nélkül — a magyar királyban vélik megtalálni. Később határvillongások, IV. Károly sértő magatartása Erzsébet anyakirálynő iránt, állandó külpolitikai fondorlatai, hogy a magyar Anjouk lengyel örökségét magának, vagy fiainak szerezze meg, gyakran a háború szélére sodorták a birodalmat.

IV. Károly alatt Prágában páratlan és fényes udvari kultúra virult ki. A király templomokat és palotákat építtet, könyveket és miniátorokat hozat Avignonból, képeket rendel meg Tommaso da Modenától. Így cseh területen, a francia származású Luxemburgok alakítják ki a középkori német élet egyik legfényesebb udvarát. Az utóbbi évtizedekben szokás volt a prágai udvar kultúrájának jelentőségét és Budára való hatását túlbecsülni, különösen a cseh művészet szempontjából. Egyes nemzeti szempontból elfogult művészettörténészek autochton cseh művészetről is beszéltek. Dvořák kutatásaiból azonban tudjuk, hogy a prágai kultúra helyi fejlődés eredményének nem tekinthető. Ma már világosan látjuk a prágai udvari kultúra gyökereit, melyek nem a cseh kultúrtalajba, hanem az avignoni és a felsőolasz protoreneszanszba és humanizmusba nyúlnak. Nem a cseh művészet virágzik itt ki váratlanul, hanem az udvar tudatos művész és műkincs importjának eredményeit őrizték meg számunkra egy Magyarországnál szerencsésebb sorsú ország templomai és kincstárai.

Ugyancsak nem szabad túlbecsülni Prága és Buda kapcsolatait sem. Mindkét kultúrának azonos jellegzetességei vannak, de különböző alapokon fejlődtek. A magyar udvar szellemi és művészi kultúrája nem gyökértelen, hanem szerves folytatása a XI. században meginduló fejlődésnek. Hazánkban megközelítőleg sem találunk annyi behívott művészt, mint Prágában és a legjelentősebb műalkotások, mint a Képes Krónika, vagy a Szent György-szobor éppen magyar művésznevekkel kapcsolhatók össze.

Mindkét udvari kultúra azonos külföldi kapcsolatokra is támaszkodott és így nem szükséges a nápolyi és avignoni szellemi jelenségek átültetésében a kerülő prágai útat feltételezni. Jól jellemzi ezt a helyzetet a Secretum secretorum története is. Ezt a pszeudo Aristotelesi királytükröt egyformán ismerték és olvasták, talán követték is Budán és Prágában. De ennek az arabból fordított királytükörnek kiinduló forrása Nápoly. Jól tudjuk, hogy Nagy Lajos a nápolyi hadjárat alkalmával Budára küldeti Róbert nápolyi király könyveit — köztük kétségtelenül az udvarban jólismert Secretum secretorumot is. A király számára már Budán másolja le udvari könyvmásolója. (XLVIII. tábla) Nem szükséges tehát, de nem is módszeres ennek a munkának Budára kerülését Prágán keresztül keresni. Sőt valószínűbb, hogy IV. Károly budai tartózkodása alatt ismeri meg a nápolyi udvari kultúrának azt a jellegzetes termékét és a magyar király hatására illeszti be könyvei közé. Ugyanekkor a cseh miniátorok stílusa — amint említettük, avignoni kéziratok és művészek hatására kialakult könyvfestészet — alig fedezhető fel a magyar emlékanyagban. A legjelentősebb alkotások, mint a vatikáni legendárium, (XXXVI.—XXXVIII. táblák) Henrik plébános misekönyve, (XLIX. tábla) vagy a Képes Krónika, (XXXIX—XLVII. táblák) pedig teljesen mentek a prágai udvar miniátorainak befolyásától.

Láthattuk, a magyar udvart szoros diplomáciai és kulturális kapcsolatok fűzték a vezető európai udvari kultúrákhoz, udvartartásokhoz. Vizsgáljuk meg ezután milyen volt Nagy Lajos udvartartása, milyenek voltak azok a keretek, melyek között a magyar lovagi társadalom élte életét.

Az Anjou-kori udvari élet méretei, fénye megkövetelte az udvartartás tisztségeinek rendi, lovagi szellemben való szervezetét. Ez a szervezet egyben mélyebb betekintést enged a kor hierarchikus berendezésébe is. Meg kell azonban különböztetnünk a közjogi tisztséget kimondottan az udvartartáshoz tartozó tisztségektől még akkor is, ha egy ugyanazon személy egyidőben látja el a két különböző kategóriába tartozó tisztségek egyikét-másikát.

Így a nádor, az országbíró, tárnokmester, kancellár, magas közjogi funkciójuk mellett hozzátartozik az udvar díszéhez, emelik tekintélyét. A királyi, illetve a külön szervezettel bíró királynői udvar főméltóságai között első helyet a főpohárnok (dapiferorum regalium magister) foglalja el, akire a királyi ellátásoknak gondja tartozik. A királyi főlovászmester (gasorum regalium magister), mint a királyi istállók legfőbb felügyelője, különösen az udvar gyakori utazása során játszott főszerepet. A főkamarás állt az udvarnokok és a kamarások élén. Külön főudvarmester (curiae magister) a külföldi, főkép nápolyi mintára az udvartartást vezette, szerepe az udvari ünnepségek, játékok megrendezésében, az udvari élet szabályainak megállapításában és ellenőrzésében állott. Nápolyi kapcsolataira mutat gyakran előforduló másik elnevezése (senes-

callus regis) is. Hozzá hasonló szerep jutott a vadászmesternek is, hiszen Nagy Lajos szórakozásai között a vadászat elsőrangú fontosságú volt. Az udvartartás vezető tisztviselői alatt kamarások, királyi testőrök, udvarnokok, apródok egész légiója szolgálta az udvari élet szabályait és formáit. A középkori udvartartásban nincs lekicsinylendő jelentősége az udvari ranglistának. Szerepe nemcsak egy lelkületében még nyers és szabályok közé szorítandó élet hierarchikus megkötöttségében van, hanem mint Huizinga mondja: „az etikett minden formája úgy volt kidolgozva, hogy egy nemes játékot alkot, amely mesterkélt ugyan, de nem fajult még üres parádévá". Ugyancsak ő említi, hogy La Marche, aki IV. Eduárd angol király számára a burgundi udvartartást mintaképp gyanánt megörökíti, mily tisztelettudó, csaknem skolasztikus hangon ír a rangsor és a szolgálat nagyfontosságú kérdéseiről.

Nagyjában hasonló udvartartás állott a királyné rendelkezésére is. Így egészen 1370-ig, Erzsébet anyakirályné Lengyelországba való távoztáig Nagy Lajos és feleségének udvarával, három udvarban folyt a nyugati életstílusnak megfelelő udvari élet.

A hetvenes évek azonban más szempontból is fordulópontot jelentenek az udvari életben. A király visszavonulása, betegsége, az anyakirályné lengyel kormányzása, különös élénkséget adott a harmadik — a királyné — udvarának. Ekkor tűnik fel a délvidék gazdag familiájának sarja, Garai Miklós. Emelkedését a királynénak köszönhette. Nagybátyja, Pál, még Erzsébet anyakirályné tárnokmestere, unokaöccse, Garai János, veszprémi püspök, a királyné kancellárja, Lajos kedvelt diplomatája. Miklós valószínűleg az ő révén kerül a fiatal királyné udvarába és neki köszönheti karrierjét, mely gyors iramban egészen a nádorságig ívelt.

Egészen különleges helyzete van az udvartartásban a mi szempontunkból a királyi kancelláriáknak. Kialakulása már az Árpádok korában végbemegy és Nagy Lajos a királyi kápolna személyzetéből kifejlődött hivatalt kap készen az írásbeli funkciók végzésére. Ekkor már a kancellár — rendszerint az esztergomi érsek — politikai jelentőségű szerepet tölt be, helyettese, az alkancellár vezeti a jegyzők, notáriusok karát. Már a század elején kialakul a királyi kancellária mellett a titkos kancellária. Szerepük nagyjában azonos, jelentősége azonban az előbbi, főkép formai szerepet vivő hivatallal szemben rendkívül nagy, különösen szellemi téren. Mint az írásbeliség hivatott művelői, rendszerint papi rend tagjai, az udvartartás szellemi elitjét alkották. Rájuk hárult a királyi oklevelek, privilégiumok, adománylevelek megfogalmazása, rajtuk ment keresztül a külföldi uralkodókkal való levélváltás, egyszóval a királyi udvar minden írásbeliséggel kapcsolatos munkája. Éppen ezért, talán legjobban benne állhattak koruk szellemi áramlataiba. Kapcsolataik a külföldi kancelláriákkal, az írásbeliségben megnyilvánuló stílusváltozások a legfrissebb szellemi eredmények közvetítését tették lehetővé. Így a két királyi kancellária nemcsak a főpapi diplomataréteg nevelőjévé vált, hanem a kor szellemi mozgalmainak melegágyává, amiből a Nagy Lajos-kori humanizmus első virágai is kisarjadhattak. Ez azonban lényegileg nem tartozik az udvartartás, mint a kor lelkiségének külső megnyilvánulásához, hanem a szellemi élet jellegzetességeihez, amiről a kancelláriával kapcsolatban később bővebben szólunk.

Megismerkedve a királyi udvar főszereplőivel, az udvartartás külföldi mintáit közvetítő kapcsolatokkal, keressük ennek az életnek formáit és eseményeit, mikben

és hogyan zajlott le. Sajnos Magyarországon hiányoznak az udvari életnek nyugaton megszokott krónikásai, akik részletesen beszámolnának, milyen volt a királyi udvartartás, hogy élte életét Európának legkeletibb részén a nyugati életstílusú lovagság. Éppen ezért sokszor kell igénybe venni külföldi analógiák segítségét.

Elöljáróban meg kell említenünk, hogy a magyar királyi udvar életét, mint ahogy az egész középkori magyarság életét, bizonyos mértéktartás jellemzi. Nem találunk olyan kisiklásokat, túlhajtásokat, ferdeségeket, amik nyugaton napirenden voltak. Nem tulajdoníthatjuk ezt kizárólag az írott források gyér voltának, hanem okait mélyebben, a magyar lélek realizmusában kell keresnünk. Hasonló jelenségnek vagyunk itt szemtanúi, mint később a magyar művészet fejlődésében Gerevich Tibor megfigyelt, hogy művészeink tartózkodnak a brutális, a csunya, a túlzottan expresszív ábrázolásától, egyéni karaktert adva művészetünknek akkor is, ha formai átvételek közelebbi, főleg nyugati hatásról beszélnek. Az udvari életet is a kialakult formákon és megkötöttségeken túl, a magyar léleknek ez a józansága fékezte és alakította egyéni formákkal.

Ez az élet nem szűkölködött ünnepnapokban. Értjük ezt nemcsak naptári értelemben, hanem elsősorban a kor felfokozott életstílusának értelmében, mely az emberi élet sokszor kis mozzanatát is ünneppé avatta, felruházva díszes külsőségekkel. A lovagi élet szerette és kereste az ünnepi alkalmakat, melynek formáit és jelentőségét őszintén átérezte. Nem üres szórakozási vágy, vagy pompaszeretet irányította ezeket az ünnepségeket, hanem mint Huizinga megállapítja, az élet megszépítésének vágya, amely oly mélyen gyökerezett a kor lelkében. Amikor részletesen foglalkozunk a lovagi társadalom, az udvartartás életének ünnepnapjaival, ugyanezzel a céllal tesszük. Szándékunk nemcsak az üres forma, hanem a mögötte rejlő lényeg megismerése is.

Legszívesebben és leggyakrabban az emberi élet főbb határállomásait, mint születést, házasságot, halált, valamint az egyházi év esztendőnként megújuló és az isteni élet legfontosabb állomásaira emlékeztető ünnepeit ülték meg rendkívüli fénnyel és pompával. Voltak rendkívüli alkalmak is, mint egy uralkodó látogatása, egy-egy szent ereklyéjének átvitele, vagy fényesebb követség fogadása stb.

Az élet kezdetének megünneplésére kevés adatunk van. A Képes Krónika két képe, Szent István, illetve Nagy Lajos születését ábrázolja. Mindkettőn a királynék felöltözve, koronásan fekszenek a földre lerakott matracokból álló ágyon. Szent István születését egy koragótikus, gazdag architektúrájú teremben ábrázolja. A hátteret

NAGY LAJOS SZÜLETÉSE

KORONÁZÁS

gazdagmustrájú szőnyeg zárja le, az előtérben Szent István protomártír koronát nyujt át az anyja karjaiban lévő újszülöttnek. Lajos születését már szabadban festi meg a miniátor, Erzsébet itt is — a kor szokásának megfelelően — ruhásan fekszik a földre rakott ágyban, az újszülöttet pedig egy fehérfőkötős bába két főúri hölgy kíséretében nyujtja az anyának. Az élet kezdetének külsőségekben fényesebb megünneplésére abból is következtethetünk, hogy maga a Képes Krónika is Katalinnak, Lajos leányának születése alkalmából készült.

Lényegesen nagyobb ünnepélyességgel tartották meg a királyi eljegyzéseket, esküvőket, melyek már akkor is a nagy politika egyik legszívesebben használt eszközei voltak. Mégis aránylag kevés adatunk van az eljegyzések, esküvők lefolyásáról. A Képes Krónika bemutatja ugyan I. Károly és Erzsébet esküvőjét, de csak a legszükségesebb szereplőket örökíti meg. A hermelinpalástos, koronás Erzsébetet két idősebb násznagy mutatja be Károlynak, aki koronát nyujt választottja felé. Két harsonás hosszúnyakú, liliomos, pólyás zászlókkal díszített harsonával egészíti ki a képet. Lajos mindkét házassága szerényebb keretek között zajlott le, bár második feleségét, Erzsébetet, akkor veszi nőül, amikor IV. Károly császár is hosszabb időt tölt udvarában ifjú nejével, Schweidnitzi Annával együtt.

Minden tekintetben az udvari élet fénypontjának kell tartanunk a koronázást. Lajos koronázásáról a kortárs Küküllei elég szűkszavúan beszél. Megemlíti, hogy résztvettek az anyakirályné és az esztergomi érsek, a nádor és az erdélyi vajda vezetésével az ország zászlósurai, főnemesei. Kiemeli, hogy a jelenlévők egyértelműen hozzájárultak Nagy Lajos királlyá koronázásához, majd Telegdi Csanád a szent koronával királlyá koronázta. Lényegesen bővebb, sőt több következtetésre alkalmat adó I. Károly második megkoronázását leíró oklevél és a Képes Krónika koronázást ábrázoló miniaturái, illetve iniciáléi. I. Károlyt háromszor koronázták magyar királlyá. Elsőízben 1301-ben az esztergomi székesegyházban, másodszor Budán a főszékesegyházban 1309-ben, végül harmadszor a szent koronával 1310. aug. 20-án.

A második koronázás leírása ránkmaradt. A koronázás Gentilétől miseközben megáldott, e célra készített drágaköves koronával ment végbe, mivel a szent korona László erdélyi vajda birtokában volt. A budai Nagyboldogasszony templomban az oltárnál foglalt helyet a pápa követe Gentile, főpapoktól körülvéve. Tamás székes-

fehérvári prépost kanonokjaival előkészítette a királyra adandó palástot, nyilván a Szent István-féle akkor már átalakított miseruhát, míg a misét az esztergomi érsek a váradi és nyitrai püspök segédletével celebrálta. A templom szentélyét szorongásig megtöltötték a nádor vezetésével az ország főurai és nemesei, a szertartásban résztvevő püspökök és prépostok. A templom hajóját papok és nemesek, de legfőképpen az érdeklődő nép lepte el. Mise után I. Károly az oltár elé térdelt és az evangéliumra letette a koronázási esküt, előbb latinul, aztán magyarul, utána pedig a jelenlévő főurak esküdtek hűséget a királynak.

Az a körülmény, hogy I. Károly két koronázása után is szükségesnek vélte, hogy Szent István koronájával újra megkoronáztassék, arra mutat, hogy a király koronázásának ekkor már szigorúan kialakult formája volt. Királynak csak azt tekintették, aki Székesfehérváron, Szent István koronájával az esztergomi érsek által koronáztatott meg. A szent korona jelentőségét érdekesen bizonyítják a Képes Krónika miniatűrjei. A könyvfestő pontosan megkülönbözteti, hogy egy királyt megkoronáztak-e a szent koronával. Szent Istvánt például először trónon ülve, vezéri koronával ábrázolja (19. *v*), sőt így ábrázolja még Koppány megöletésénél is, de mihelyst a szövegben szó esik, hogy „Istentől a királyi felség koronáját elnyerte" a királyt szent koronával és pajzsán a kettős kereszttel ábrázolja (20. *r*). A Képes Krónika koronái tárgyi szempontból természetesen nem felelnek meg a szent koronának, a miniátor, bár láthatta, még fő jellegzetességeinek másolására sem törekedett. Legtöbbször nyílt liliomos koronát fest, ami legjobban megfelel kora ízlésének. Viszont állandó érdeklődését mutatja a szent korona iránt az a két jelenet, melyek közül az egyiken a korona elrablását mutatja be (61. *r*), bár erről történeti adatok alapján nem tudunk, sőt a szöveg sem szól róla. A másik képen a Vencel által elrabolt és elvesztett korona szerencsés feltalálását láthatjuk (68. *r* lap).

A szent koronát és a koronázási jelvényeket I. Károly alatt Székesfehérváron őrizték. Ez a szokás megmaradt Nagy Lajos alatt is, egészen addig, amíg János őrkanonok Károly sírját feltörte, s halotti koronáját el nem vitte. Nagy Lajos ezekután a koronát és a koronázási jelvényeket Budára hozatta és ott főpapokból és főurakból álló koronaőrökkel őriztette a várban álló tárnokmesteri házban.

KOPPÁNY MEGÖLETÉSE

SZENT ISTVÁN

A koronázási jelvények e korban megközelítően a mai állapotot mutatták már. A szent korona, a Szilveszter-féle koronából és a Dukász Mihály által 1075-ben I. Gézának ajándékba küldött korona egyesítéséből állott. A koronázási palást, mely eredetileg a székesfehérvári bazilika számára valószínűleg a veszprémi apácakolostorban készült miseruha volt, mai formáját a XIII.—XIV. század fordulóján kapta. Ekkor vágták fel a harangalakú miseruhát és alakították át palásttá, legalább is erre mutat a nyak díszítésére alkalmazott gyöngysor stílusa.

Népvándorláskori és perzsa szaszanida motívumokat mutat a jogar metszett kristálygömbje, míg foglalata XII. századi magyar munka, viszont Nagy Lajos korában készült a koronázási jelvények legszerényebbike, az országalma. Ezt igazolja a gömboldalú testén alkalmazott Anjou címer is.

Kevéssel Nagy Lajos lengyel koronázása után Budára kerülnek a lengyel koronázási jelvények is ugyanazon okból. Czarnkowski Jankó talán politikai célból megpróbálta eltulajdonítani eredeti őrzési helyéről a lengyel királyi koronát, jogart, országalmát és kardot, mire Nagy Lajos a krakkói koronázás után ezeket is Budára hozatja és csak Zsigmond juttatja vissza Lengyelországba.

A koronázás fényét és külsőségeit az udvari élet egyetlen más ünnepe sem érte utól. Nyomában talán csak a fejedelmi összejövetelek, kongresszusok és szerződéskötések léphettek.

Nagy Lajos már kora ifjúságában átélte a visegrádi kongresszus fényét és pompáját, sőt előrelátó atyja jóvoltából egyik főszereplője volt. A visegrádi kongresszus összehívásának kettős célja is volt. I. Károly tudatos nagystílű politikájával egyesíteni akarta a vele baráti vagy rokoni kapcsolatban levő uralkodókat a kiközösített Bajor Lajos

A SZENT KORONA MEGTALÁLÁSA

német császár és Bölcs Albert osztrák herceg ellen, illetve kiegyenlíteni a cseh és lengyel király, valamint a lengyel király és a német lovagrend közötti egyenetlenséget.

A pompás esemény főszereplői János cseh király, Károly morva őrgróf, a későbbi IV. Károly, a németrómai császár, Kázmér lengyel király, Henrik Ottó bajor herceg, illő kísérettel jelentek meg Visegrádon. Ott voltak a lengyel hercegek, a cseh király kíséretében Rudolf szász, Boleszlo sziléziai herceg, a német lovagrend képviselői és Galhardus pápai követ. A magyar királyi udvar legelőkelőbbjei, mint Telegdi Csanád esztergomi érsek, Drugeth Vilmos nádor, Nekcsei Demeter tárnokmester, valamint az erdélyi vajda és a szlovén bán is résztvettek a kongresszuson. Kétségtelenül főszerep jutott Erzsébet magyar királynénak, nemcsak mint háziasszonynak, hanem mint a lengyel trón egyik várományosának, akinek névünnepén érték el az ünnepségek a tetőfokot: ekkor történt meg a szerződések ünnepélyes megpecsételése.

A jelenlevők számáról, a találkozó méreteiről tájékoztat az a kis adat, mely szerint a cseh király kíséretének 2500, a lengyel király embereinek 1500 kenyér volt egy napi ebédhez szükséges és 180 átlag bor fogyott.

Szerves tartozékai voltak ezeknek a fejedelmi összejöveteleknek a kölcsönös ajándékok. Bizonyára a visegrádi kongresszusra érkező királyi vendégek sem szerénykedtek ajándékaikkal, de ezeknek még jegyzéke sem maradt ránk. Szerencse, hogy legalább azokat az ajándékokat fel tudjuk sorolni, amelyekkel I. Károly kedveskedett vendégeinek.

János cseh királynak egy 200 ezüstmárkát nyomó mosdómedencét és kannát ajándékozott, valamint aranyozott ezüstkupát. Ezenkívül két tegzet, két vitézkötést és egy csodálatos művű sakkot, melynek négyzetei aranyba foglalt jáspisokkal és smaragdokkal voltak kirakva. A figurák, a szegletben álló várak, gyalogos és páncélos lovasok és a királyok aranyból készültek drágakövekkel ékesítve. Ezzel még nem ért véget az ajándék, mert kapott a cseh király két felbecsülhetetlen értékű nyerget, és kétszáz márkára becsült rövid kétélű kardot, két gyöngyházból készült, drágakövekkel ékesített poharat, egyenként 200 aranyforint értékben, végül 52 teljes ruházatot. Szerényebb volt fiának, Károlynak adott ajándék, akit Visegrádon a magyar király ütött lovaggá és lovagi felszerelést, értékes lovat, aranyos szerszámot, nyergeket, vitézkötést, puzdrát kapott ajándékba.

A visegrádi kongresszus lovagvilága mélyen bevéződhetett az alig 17 éves gyermek Lajos lelkébe. Apjától, akinek nápolyi fiatalsága alatt nem egyszer volt része hasonló ünnepségekben, példát kaphatott arról is, hogy az udvari élet a lovagvilág nagy ünnepeit a nyugati élet stílusában hogyan rendezze meg.

Nagy Lajos uralkodásának négy évtizede, ha nem is szükölködött hasonló ünnepségekben, nehezen érte utól a visegrádi napokat. Talán IV. Károly 1353. évi házassága alkalmával, melyet Budán kötött Schweidnitzi Annával, gondolhatunk hasonló ünnepségekre különösen abból a tényből, hogy az esküvő május 27-én volt és Nagy Lajossal a születendő gyermekekről szóló szerződést szeptember 15-én írta alá, tehát a császár a nyugatrómai birodalom ura bizonyára fényes kísérettel közel fél esztendeig tartózkodott a magyar udvarban. Közbeesik Nagy Lajos és Erzsébet bizonyos okokból a legnagyobb csendben megtartott házassága is.

Rendkívül ünnepélyesnek kell elképzelnünk a pozsonyi szerződés kötését. Már magát az okot is csak a lovagi élet szabályaiból és Nagy Lajosnak anyja iránt érzett határtalan szeretetéből, tiszteletéből érthetjük meg. Nagy Lajos ugyanis követeket küldött egykori apósához, szövetségeséhez, hogy bizonyos határsértésekért magyarázatot kérjenek. A császár a tárgyalás közben sértő szavakkal illette Erzsébet anyakirálynőt — ha lehet hinni Dlugossnak „parum pudica, impudicitia notata" volt a sértés — mire a magyar urak félbeszakítva a tárgyalást, visszatértek Budára. Nagy Lajos és Károly között e tárgyban lefolytatott levélváltás, mely már egészen humanista stílusban szenvedélyes hangon folyt, nem tisztázta a helyzetet, és a magyar király háborús készülődéshez kezdett, hogy az anyját ért sértést megtorolja. Szövetségesek után nézett és a császárral ellentétben álló osztrák hercegekkel 1362. március 31-én Pozsonyban szerződést kötött. Ez a jelenet Pór Antal szerint méltó volt a visegrádi kongresszushoz. IV. Rudolf és testvérei Frigyes, Albert, Lipót hercegek, III. Menyhért bajor herceg, 580 apát és püspök, az osztrák és bajor lovagvilág legkiválóbb képviselői, valamint a magyar urak vettek részt a szerződés megkötésében.

A tárgyalások eredményre vezettek és tovább folyt a hadikészülődés mindkét oldalon, sőt Erzsébet királyné még Münchenbe is elment, ahol résztvett Menyhért bajor herceg által rendezett ünnepségeken. Ezeknek az ünnepségeknek emlékét őrzik a runkelsteini vár falképei, melyeket Menyhért bajor herceg tiroli tartózkodása alatt közvetlenül az ünnepség után festetett. A képek közül négyen Erzsébet királyné a főszereplő. A képek betekintést engednek a kor udvari életébe, később részletesen is foglalkozunk velük.

Az udvari élet ünnepnapjainak is rendszerint fénypontjai voltak az illusztris vendég tiszteletére vagy más alkalomból rendezett lovagi tornák. Ilyenkor az egész udvar kivonult a tornaterekre. Nézők serege vette körül a porondot, leggyakrabban a király előtt folyt a torna, de az igazi lovag a hölgyek — a piros ajkak — elismerésére vágyott. A lándzsavetés, a torna kevésbbé veszélyes, inkább testedző formája volt az egyik gyakori jelenet, amikor tompa lándzsákkal, leeresztett sisakkal és talpig páncélban ugrottak egymásnak a lovagok. Veszélyesebb a kopjatörés, ahol már hegyes vasakkal vívtak, és a testet sem védte anyira a páncél. I. Károly temetésének leírásából tudjuk, hogy ő és nyilván Nagy Lajos is, résztvett ilyen tornákon, hiszen a temetési menet élén három vitéz viselte azokat a ruhákat, melyeket hadjáratban, lándzsavetésnél, kopjatörésnél szokott a király hordani.

A lovagi tornáknál fontos szerepet játszott a herold, a címerköltő. Feladata a tornát bejelenteni, a vitézi tetteket, a lovagi dicsőséget versekkel és dalokkal megörökíteni, de legfőképen a címereket magyarázni.

Nagy Lajos korában a címernek már nagy fontossága van. A lovagok címerük színeit gyakran ruhájuk színeként is hordták, mint Nagy Lajos a Képes Krónika címlapján, a tornajátékokon pajzsukon viselték, sőt e korban még a címerállatokat is sisakdíszként hordták. A Képes Krónika több családi címert pontosan megörökít, leggyakrabban pajzs formájában, de előfordul zászlón is.

Nagy Lajos udvarában megfordult a nyugati lovagság egyik utolsó címerköltője, Suchenwirt Péter, valószínűleg 1355 körül. A magyar királyról szóló költeményében hosszasan szól a lovagkirály dicséretéről, majd felsorolja háborúit és végül leírja

címerét. „Pajzsát semmi folt nem éktelenítí, ezüstös színbe ragyog és két egyenlő mezőre van osztva. Az egyik mező világos színben fénylik tiszta gyöngyöktől és rubinoktól és fényesre van csiszolva, benne pedig vízszintes irányban nyolc díszes pólya fekszik ; a másik mező égszínű, gazdagon díszítve domború aranyos liliomokkal, melyek bensőséges sugaraikkal sokszor megvédték a címert és amelyeket nézni igen kellemes. A sisak ormát gazdagon ékesített aranykorona díszíti, melyben sok drágakő ragyog és amely fényesre van simítva. A koronából két strucctoll áll ki, közbül pedig látni lehet a strucc hermelines nyakát, szemei rubintoktól tündökölnek az ellenség felé, csőre aranyból való, melyben gyönyörűen tart egy szépengörbült és aranyból készült patkóalakú tárgyat. Feje arannyal gazdagon van koronázva."

A HÉTVEZÉR

A címerköltőhöz hasonló szerep jutott a címerek festői megörökítőjének. Nevüket ugyanúgy, mint társaikét, vagy a fejedelem címerképéből, vagy tartományok, esetleg gazdáik neve után kapták. Így Gelre Herold, a geldeni herceg szolgálatában álló Claes Heynen versben és képben örökítette meg kora híres lovagjainak címerét, köztük Nagy Lajosét is, mely Suchenwirt leírásával szemben bővebb. A címerpajzs négy részre van osztva, az egyikben a magyar anjou-címer vörös és ezüst pólyái kék alapon elszórt liliomok, a másik részben veres alapon aranykoronás ezüstsas, Lengyelország címere, a harmadikban a zöld halmon álló ezüst kettőskereszt, végül a negyedik mezőben Dalmácia címere, három jobbranéző aranykoronás ezüst, levágott oroszlánfej. A pajzson leeresztett rostélyú csöbörsisak fekete takaróval, amelyet aranykorona díszít, a koronából két ezüst strucctoll között aranykoronás ezüst struccfej emelkedik, veres csőrében aranypatkót tartva.

Hasonló címerfestő Meggyesi Miklós, akit Nagy Lajos oklevele egyízben „cimerarius noster"-nek is nevez. Ha valóban ő a Képes Krónika miniátora, úgy ez a körülmény a Krónika heraldikailag aránylag pontos címereit is magyarázná. A Képes Krónikában nem címerpajzsokat festett, hanem hadipajzsokra alkalmazott címereket. Így pl. az ország királyait, különösen Szent Lászlót, Szent Istvánt a kettőskereszttel jelölte. A vezéreket, különösen Árpádot, madáralakkal, a turullal jelölte, míg a többi címer a bevándorolt nemzetségek címerei. Így Buzád lovag fehér pajzsán fekete szarvú veres ökörfő homlokcsontja. A Héder-vári nemzetség ősét hatágú aranycsillaggal ábrázolja, melyet egy holdsarló kísér, ez azonban nem a Hédervváriak, hanem a Hunt—Pázmány-család címere. Érdekes, hogy a Hunt—Pázmány-család veres pajzsára fehér kutyafejet festett, nyilván a Hund szóból helytelen következtetéssel — ami a miniátor német tudása mellett bizonyít, Hoffmann Edith szerint. Arany sárkány díszíti Hermann lovag

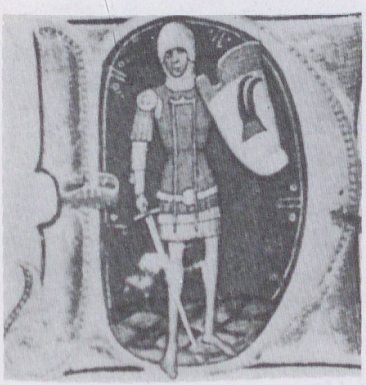

BUZÁD LOVAG

HÉDERVÁRI LOVAG

fehér hadipajzsát, aranyhársfalevél az Olivér—Ráthold testvérpár pajzsait és végül fehérlábú, feketeszínű madár látható Póth lovag violaszín pajzsán.

Nagy Lajos struccos, az anjou magyar liliomos és pólyás címer, valamint a magyar kettőskereszt egészíti ki a Képes Krónika címereit, híven tükrözve még e téren is Nagy Lajos udvarának szellemét és életét.

A lovagi párviadalok azonban nemcsak ünnepi játékokként szórakoztatták a nézőket, hanem gyakorta, mint peresügyek eldöntői is számításba jöttek. Pál országbíró 1329-ben felhívja a pereseket, hogy más bizonyíték hiányában, hazai szokás szerint esküvel, vagy párviadallal döntsék el ügyüket. Jellemzőbb a következő eset. István főlovászmester testvérét, Imrét, ismeretlen tettesek megölték. A gyanú négy személyre hárult, akik kölcsönösen egymást vádolták a gyilkossággal. A törvényszék úgy ítélt, hogy a vádaskodók kötelesek egymásután a király jelenlétében katonai fegyverrel megvívni.

Az egyház nem egyszer felemelte szavát a bajvívások ellen, de hogy milyen eredménytelenül, azt a leleszi konvent peresügye igazolja. 1343-ban per támad a konvent és Eszényi László fiai között, mintegy 600 hold föld tulajdonjoga körül. Bár a tanúk százai álltak mindkét részen, Pál országbíró úgy döntött, hogy mindkét fél egy-egy bajvívót állítson ki lovon, katonai fegyverzetben, a legközelebbi szent Mihály napjától számított 15 napra.

A kitűzött időben Budán az országos szokás szerint megjelentek a bajvívók a király előtt páncélosan, sisakkal jól lefödve. A király és az országos rendek, a nemesek előtt előbb lándzsáikkal rohantak egymásra, majd bolgár buzogányokkal a legsúlyosabban ütlegelték egymást és alkonyatig férfiasan és ellenségesen vívtak, míg az Eszényi fiúk vívója, „az Úr segedelmével" legyőzte a konvent vívóját, az utóbbi nem kis kárára.

A bajvívás a lovagi életnek egyik leggyakoribb megnyilvánulása volt — ha kevesebb vesze-

PÁZMÁNY LOVAG

delemmel is —, mely pótolni hivatott a ritkább hadjáratokat, előképzésnek tekintették a csatákhoz és felruházták az udvari élet hősi ábrándjaival, pompájával és ékességével.

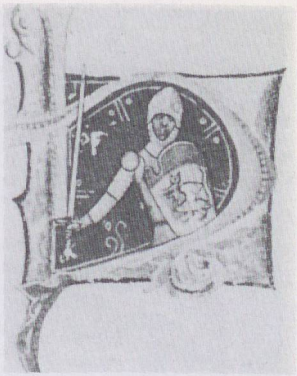

HERMANN LOVAG

Ünnepi alkalmak közé tartoztak a békekötések is. Nagy Lajos nem egy győzelmes hadjáratát fejezte be ünnepi békekötéssel. Így a zárai békekötés, mely a dalmát tengerpart felszabadítását biztosította, a zárai ferencrendiek sekrestyéjében folyt le 1358 februárjában. A legyőzött Velencét Trevisano Péter, Gardenigo János és Benintendi kancellár képviselte. Ott találjuk Nagy Lajos szövetségeseit, Carrara Ferencet, Padova urát, Albert és Menyhért görci grófokat, Can Grande II. veronai fejedelmet, Felsőolaszország több városának képviselőjét, grófjait és nemeseit. Nagy Lajos pompás kísérettel vett részt az ünnepélyes eskütételen. Kanizsai István zágrábi, László veszprémi püspök, a Johannita lovagrend, a királyi kancellária tagjai, a vránai perjel, Szécsi Miklós országbíró és az udvartartás főbb hivatalnokai vettek részt a szertartáson.

Hasonló ünnepélyességgel ment végbe a második velencei háború befejező turini békekötés, illetve annak magyarországi megerősítése Diósgyőrben. A velencei követek, Leonardo Dandolo és Fantino Georgio mellett Alsani Bálint pécsi püspök, a váradi, zágrábi és a csanádi püspökök, de résztvettek a legfontosabb udvari méltóságok viselői is, valamint az iratok szerkesztője : Galvano de Padova a pécsi püspök notáriusa. Az okmányok 1381. nov. 26-án keltek és pontosan megjelölik a helyet : „in Cameram ipsius castri penes stubam parvam", vagyis Nagy Lajos kandallós szobáját, mely a vár északkeleti tornyában állt, ahol az iratok kicserélése történt.

POTH LOVAG

OLIVÉR-RÁTHOLD TESTVÉRPÁR

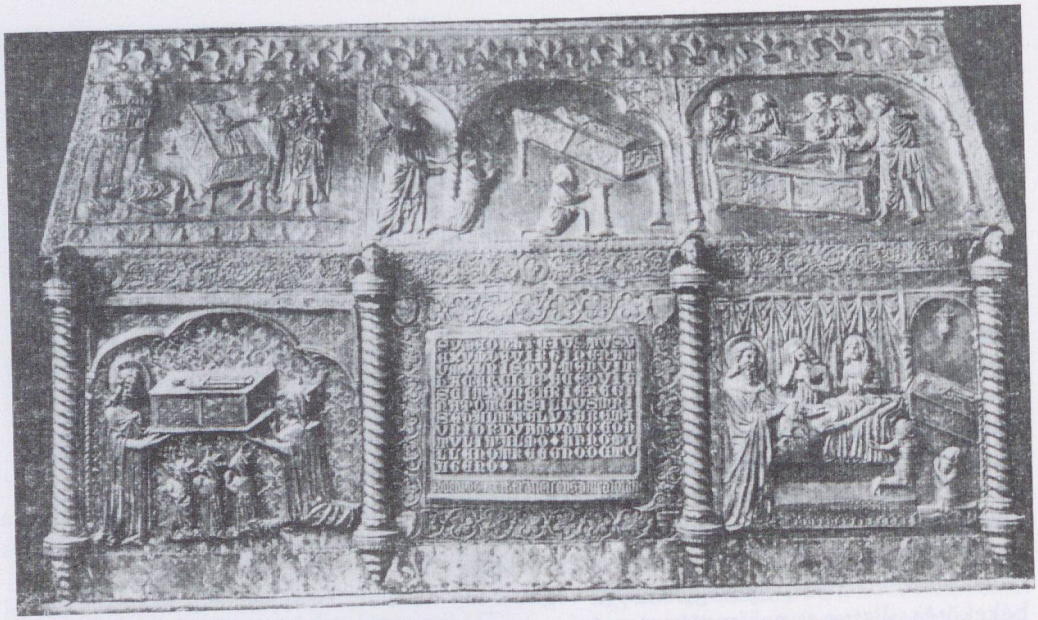

SZENT SIMEON EZÜST SZARKOFÁGJA. ZARA

Békekötések, országok hódolásának nyomát nem egyszer művészi emlékek őrzik. Valószínűleg a zárai békével hozható kapcsolatba a zárai szent Simeon szarkofág is, melynek különleges művészi értéke, kapcsolata Nagy Lajossal, megérdemli, hogy röviden megemlékezzünk róla. A koporsót, mint a rajta lévő felirat elmondja, Erzsébet királyné, Lajos felesége, fogadalomból készíttette 1377—80 között a sestoi születésű Ferenc ötvössel.

RUTÉNEK HÓDOLÁSA

Lajos és felesége egész uralkodásuk alatt szoros kapcsolatban, állandó összeköttetésben állottak Zárával, melynek kereskedelmi és hadi jelentősége, különösen Velence miatt, rendkívül fontos volt. Ismeretesek az alkudozások, melyeket Velence a város átadása körül a királlyal folytatott. Történészeink egy része az előbb ismertetett zárai békekötéssel hozza kapcsolatba az ezüstkoporsó megrendelését, míg mások arra hivatkozva, hogy a zárai békekötés és a koporsó felajánlása között két évtized telt el

— amit az 1000 ezüst márka készítési költség esetleges hiányával sem lehet magyarázni —, inkább Erzsébet és Lajos fiúgyermek iránti vágyával magyarázták a fejedelmi fogadalmat. Valószínű — miként G. Praga részletesen kifejti, — hogy a zárai szegénység kedvelt szentjének felajánlt koporsó elkészíttetésének politikai háttere van és összefüggésbe hozható a második velencei háborúval. Kétségtelen, hogy Zára egyik urával sem volt megelégedve, Velence alatt Lajost, a magyar királyságból Szent Márk oroszlánját sírta vissza. A velencei háború kitörése különféle zavargásokra adott okot Zárában és éppen az alsóbb néposztályok hangulata volt fontos e helyzetben. Valószínűsíti ezt a feltevést az a körülmény is, hogy a koporsó egyik főoldalán Lajos zárai bevonulását, a város hódolását ábrázolták, ugyanezt igazolja a két címeres oromfal, melyeken Lajos és nem Erzsébet kezdőbetüi és címere foglal helyet.

A megrendelő oklevél pontosan előírta, hogy a koporsót díszítő reliefeken a történeti és a csodás események mellett a templomba való bemutatást, tehát Szent Simeon életének legszebb jelenetét kell ábrázolni.

Ferenc ötvös meg is felelt a megbízásnak. A reliefek legnagyobb része a szent tetemének viszontagságát, ereklyéinek történetét, s a csodákat mutatja be. A másik csoport történeti jelenetekkel foglalkozik, melyek közül Lajos zárai bevonulását már említettük, de látjuk a koporsó készítésének jelenetét, vagy amint a fogadalmi ajándékot Erzsébet királyné gyermekeivel, Katalinnal, Máriával és Hedviggel a szentnek felajánlja. Végül a Bemutatás a templomban c. jelenet a padovai Capella dell'Arena Giotto freskójának meglehetős szoros másolata, amiből nyugodtan következtethetünk arra, hogy Ferenc ötvöst szoros kapcsolatok fűzték Padovához. Reliefjein is megérezni a Velence környéki ötvösműhelyek hatását.

Állandó nemzetközi színt vittek a királyi udvar életébe a Budára irányuló külföldi követségek, melyeknek kultúrérintkezés szempontjából nagy fontosságot kell tulajdonítanunk. Amíg a magyar követségek Avignonban, Nápolyban, Velencében, Prágában a nyugati életstílus, tudomány és művészet központjaiban látták és élték az occidentális világ udvari életét, idehaza az udvartartás nemzetközi jellegét a sokszor egyidőben itt tartózkodó avignoni, firenzei, prágai, genuai, padovai, velencei követségek képviselték.

PÁPAI KÖVET ÉRKEZÉSE

Különösen élénkek voltak a pápai követségek. Eleinte a nápolyi ügyekben, később mindgyakrabban világpolitikai jelentőségű kérdésekben keresik fel a magyar udvart. A keleti térítések, a balkáni helyzet pacifikálása, békeközvetítésre való felkérés szerepel megbízásaik között,

igazolva Magyarország nagyhatalmi állását és a budai udvar politikai jelentőségét.

Már külsőségeiben is jelentős lehetett Guido bíboros 1349. évi követsége. Háromszáz főnyi kísérettel érkezik és fogadására Lajos egész Bécsig eléje utazik. A nápolyi békekötésről volt szó, mint tudjuk, eredménytelenül. A szerb ügyekben jár itt Thomasius Péter, Bertalan traui püspökkel, majd egy éven belül Szerbiából visszatérve, újra Budán találjuk, hogy Velence és Lajos között közvetítse a békét. Feltűnik a török veszedelem kérdése is, és V. Orbán Simon dominikánust küldi, ki egy esztendeig tartózkodik Budán. A legjelentősebb azonban De Cardailhac János alexandriai patriarcha, bragai érsek követsége lehetett, aki Lajos és IV. Károly közti viszály felszámolására utazik Budára. A tescheni herceggel hosszabb időt tölt a magyar fővárosban, míg rábírja Lajost, hogy hagyjon fel a bajor hercegek támogatásával. Mindkét uralkodó esküvel kötelezi magát, hogy egymás határait sérthetetlennek tekinti. Az egyesség megpecsételéséül pedig gyermekeiket, Zsigmondot és Máriát eljegyzik.

Az alexandriai patriarchának a császárhoz intézett leveleiből az udvar életére sajnos csak keveset következtethetünk. Érdekes azonban megemlíteni, hogy a pápa követét Lajos maga keresi fel zászlósuraival az élén a patriarcha budai lakásán és ott folynak a tárgyalások nem egyszer zajos körülmények között. Így már az első levélből kiderül, hogy a magyar udvarban tartózkodó István bajor herceg és a király tanácsosai úgy vitték a tárgyalásokat, hogy ha a nádor (Oppelni László) IV. Károly „kimondhatatlanul hű és készséges szolgája, ki mindig a császár érdekeit támogatta, nincs ott, az egész ügyet megromlás veszedelme érte volna. Így is közte és a bajor herceg között sértő és hangos szavak váltattak és botrányos dolgok történtek volna, ha a király úr közbe nem lép."

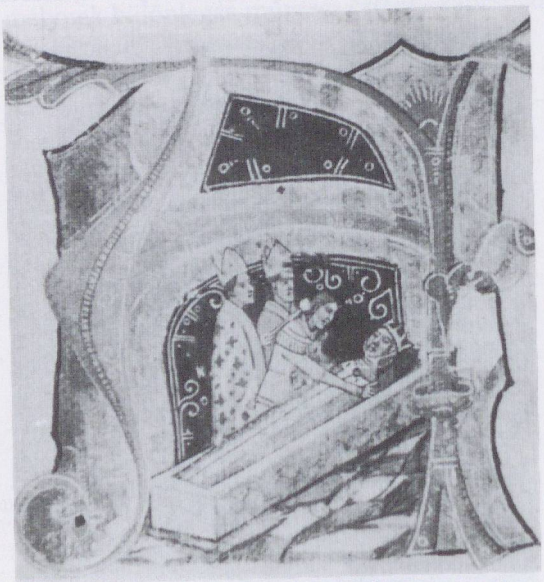

A KIRÁLYNÉ TEMETÉSE

Gyakoriak Velence követei is Budán. A követség díszes kiállításáról egy 1349. évi oklevél beszél, mely szerint három főrangú nemest küldenek a magyar királyhoz, utasítván, hogy olyan személyzettel és olyan fénnyel jelenjenek meg a király előtt, mint mikor pápaválasztásra mennek. Egy 1379. évi követjelentés pedig elmondja, hogy folyt le fogadásuk az udvarban. A király jegyzője hívta meg őket az ünnepélyes kihallgatásra. Az előszobában gyülekeztek a magyar főpapok és főurak, akikkel együtt bocsátották a király színe elé. A velencei követek alázatos és engesztelő hangon adták elő követségük tárgyát, amit a király feszült figyelemmel hallgatott, de a vá-

laszt Vilmos győri püspök adta meg a király nevében.

Amíg a követségek a külországok alkalomszerű képviselői voltak, feltűnnek a budai udvarban is trónjuktól megfosztott uralkodók, néha együgyű trónkövetelők, szélhámosok. Ilyen volt Giannino di Guccio is, aki X. Lajos francia király utószülött, elcserélt fiának tartotta magát. Békés sienai polgár, akit a születéséről terjesztett mese és Cola di Rienzi pártfogása annyira megszédített, hogy 1357 telén Budára utazott Lajos támogatását kérni. A király megvizsgálta az ügyet és megállapította, hogy a naiv trónkövetelőt félrevezették. Giannino azonban egész 1359 májusáig Budán maradt, közben szélhámosok hálójába került, akik hamis okiratokkal, a király állítólagos titkos pecsétjével kicsalták pénzét. Sokkal tragikusabb személy volt V. János görög császár, aki a török elől menekülve, kénytelen volt családi kincseit elzálogosítani, segítséget kérve, bejárni Európa udvarait. Megjelent Budán is, Lajos hajlandó is volt a segítségre, ha a keleti egyházszakadást megszüntetve, elismeri a római pápa főségét.

VADÁSZAT

Az udvari élet ünnepnapjaihoz sok egyházi ünnep is járult. Az egyházi év ünnepeinek lefolyásáról sajnos nincs adatunk, azonban fennmaradt Remete Szent Pál ereklyéinek Budáról, a szentlőrinci pálos-kolostorba történt átvitelének leírása. A névtelen karthauzi leírása szerint Demeter esztergomi érsek és pápai legátus oly nagy processzióval és ájtatossággal vitték az udvari kápolnából a boldogságos Szent Lőrinc mártir egyházába, kihez hasonlatos soha Magyarországon nem volt.

Végül iktassuk ide I. Károly temetéséről az egykori leírást. A királyt halála után felöltöztették, romlandó tetemét hosszú skarlát ruhába, gyöngyös sarúira aranysarkantyút csatoltak, fejére pedig házikoronáját tették. A visegrádi plébániatemplomból, hol a gyászmisét mondták, a Dunán szállították Budára. Más hajókon követték a koporsót a királyné, fiai és a főpapok, főurak kíséretében. Előttük Tóth Lőrinc főzászlótartó lengette a király lobogóját.

Budán a nép és a papság az összes templomok harangzúgása közt fogadta a királyi tetemet és kísérte a gyászszertartás színhelyére. A templom előtt három díszbe öltözött vitéz őrködött azokban a ruhákban, amelyeket a király tornán, lándzsavetésnél, vagy hadjáratain viselt. Mindhármuk fejét koronás struccal díszített sisak fedte. A beszentelés után a leszögezetlen koporsót kocsira tették, melyet I. Károly strucca díszített és Székesfehérvárra vonultak, ahol a káptalan és a város lakossága csatlakozott a gyászmenethez. Az általa két ízben is átépített bazilikában, az árpádházi királyok mellé helyezték örök nyugalomra, I. Károlyt, Magyarország nagyhatalmának megalapítóját, ahogy „királyt temetni szokás".

Az udvari élet hétköznapjait a hivatalos munka, fogadások, tanácskozások töltötték ki, de helyet kapott Lajos kedvenc sportja, a vadászat, gyakori lehetett a többi udvari szórakozás, halászat, labdajáték, tánc is, sőt a sakk- és kockajáték sem volt ismeretlen.

Magyarország hatalmas erdői bővelkedtek vadakban, vizei dúsak voltak halakban. A vadászat vagy fegyverrel, lándzsával és ijjal, de gyakran e célra betanított állatokkal, kutyákkal és sólyommal folyt. Ez utóbbi különösen kedvelt lehetett a király előtt, hiszen a királyi solymászok külön faluban éltek, idomítva a vadászó madarakat, sőt tudunk egy Magyar László nevű királyi fősolymászról, aki egy bécsi kódex tanúsága szerint könyvet is írt a solymok idomításáról.

A Képes Krónika több miniaturája elég pontosan felvilágosítást ad a vadászatok lefolyásáról. A vadászatra induló Hunor és Magyar történetét elmondó fejezet iniciáléja, kutyával és rövidnyelű lándzsával szarvasvadászatra induló lovagi szereplőket mutat (3 *r*). Az előző miniatura (2 *v*) egy medvevadászatot ábrázol, ahol a kutyák által felhajtott medvékre karddal és lándzsával támadnak a vadászok, míg a csatlósok egy fehér és egy barna vizslát tartanak pórázon. Különösen az utóbbi kép kompozíciója, tér- és emberábrázolása mutatja, hogy festője személyes impressziók alapján, frissen adja elő a vadászat legfőbb jelenetét. Sólyommal való vadászatot ábrázol az 53 *r* lap *D* iniciáléja. Maga a történet is alkalmat adott a solymászat illusztrálására. Álmos, kinek Kálmán király csak nemrég kegyelmezett meg, a Bakonyba ment vadászni, elbocsátotta sólymát, mely egy varjúra csapott. Az iniciálén a herceg kezében még ott láthatjuk a sólyom fejére alkalmazott kis sapkát, mellyel szemét fogták le és a sólymot, mint áldozatát leteríti. Végül Szent László és Géza nyíllal egy szarvasgímre vadásznak a 44. *r* lap iniciáléjában.

MEDVEVADÁSZAT

A runkelsteini freskók bemutatnak más udvari szórakozást is. Az egyiken Erzsébet királynét látjuk, amint merítőhálókkal halászik, míg főúri kíséretének tagjai közül ketten horoggal fogják a halat. A másik két freskón labdáznak és táncolnak. A labdajáték tulajdonképen megelőzése volt a táncnak és párok kiválasztását is célozta. A játék végén megalakul a táncmenet, élén Erzsébet királynővel és Menyhért bajor herceggel. A zené-

nek különben is fontos szerep jutott a mulatságokon, mint azt a Képes Krónika I. Károly és Erzsébet esküvőjét bemutató miniatürje is igazolja, harsonások szerepelnek, sőt ugyanilyen harsonával illusztrálja a miniátor Lehel vezér mondáját is, aki kürtjével halálra sújtja a német császárt. Ismert egyházi hangszer volt az orgona is. Henrik csukárdi plébános Misekönyvének iniciáléján orgonán játszó férfit láthatunk és a kis kép elég jól tájékoztat az orgona formájáról is. A nagyszebeni plébániatemplomnak már 1370-ben volt orgonája, sőt ismerjük egy korabeli orgonakészítő nevét is. Renysper István orgonakészítő 1367-ben beperelte János leleszi prépostot, mert az egyház számára készített orgonáért járó 40 forintot és egy lovat nem adta meg neki.

SÓLYMÁSZÁS

Kevesebb adatunk szól a korszak egyik gyakori szórakozásáról, a kockajátékról. Főként a prédikáló barátok tilalmai mutatnak a játék elterjedt voltára, de Nagy Lajossal kapcsolatban egy epizód azt mutatja, hogy még a király sem volt ment a játék hatása alól. A litvánok elleni 1364. évi hadjárat során Boroszló vendégelte a magyar királyt. Itt csatlakoztak a kereszteshadjárat többi résztvevői, többek között IV. Vilmos hollandi gróf, híres kockajátékos, aki a fiatal királytól 660 forintot nyert. Majd látva Lajos bosszankodását, nyereségét szétszórta a körülállók között, mondva, nem érti, hogy bánthat ilyen potomság egy királyt, kinek úgy híresztelik, bőségesen van aranya.

HALÁSZAT A RUNKELSTEINI FALKÉPEKEN

Milyen szerepe volt a művészetnek az udvari élet megszépítésében, milyen volt a művészek szociális helyzete Nagy Lajos korában. Olyan kérdések, amelyekre külföldi analógiák, hazai adataink alapján legalább részben választ adhatunk.

A művészek szorosan hozzátartoztak a királyi udvartartás személyzetéhez, de egyben fontos szerepük is volt az udvari élet megnyilvánulásaiban. Jan van Eyck pl. Jó Fülöp udvari festője volt, de ugyanakkor olyan feladatokat is bíztak rá, amit a

LABDAJÁTÉK. FALKÉP A RUNKELSTEINI VÁRBAN

mai szemmel méltatlannak találnánk. Zászlók, hajók, térképek festését. Ha nincs is igaza Huizingának, hogy ez a kor még nem ismer művészet és ipar között különbséget, de kétségtelen, hogy a műtárgy és használója között sokkal közelebbi, intimebb kapcsolat állott fenn, mint ma. A festő nemcsak táblaképeket, vagy freskókat festett, kódexeket miniált, hanem címeres leveleket készített, vagy az udvari ünnepély díszeit ékesítette. A kupákat ugyanaz az ötvös készíti, aki a templomi kelyheket és a miseruha talán csak pompásabb volt a mindennapi élet ruházatánál.

Már I. Károly udvarában is találunk királyi művészeket. Lippai Pál „carpentarius domini regis", aki talán résztvett a visegrádi vár építésében és Gallicus Péter „auri

TÁNCOLÓ PÁROK. RUNKELSTEINI FALKÉP

faber noster" aki I. Károly pecsétjét metszette, végül Hertul, „pictor domini regis," aki már fia révén átvezet Nagy Lajos korába.

Nagy Lajos udvarában még több művésznévvel találkozunk. Három királyi festő nevét is ismerjük, ami arra mutat, hogy munkásságuk nemcsak a könyvfestészetben merült ki, hanem címerfestők, sőt talán képtáblafestők is lehettek. Hertul fia Miklóst, ugyanis 1352-ben udvari címerfestőjének „Cimerarius noster"-nek nevezi, de 1356-ban már „fidelis pictor" a címe. Ábel festőnek is köze lehetett a királyi udvarhoz, mert a század közepén készült művész címeres sírköve a domonkosok templomából került elő. Ugyancsak onnan származik jelenleg a Nagyboldogasszony templom oldalába befalazott másik festő sírköve is, mely János mester királyi festő emlékét őrizte meg (XII. tábla, 1. kép).

LEHEL KÜRTJE

Két építőmesterről is van tudomásunk, akik Nagy Lajos udvari emberei közé tartoztak. János lapicida, aki a leleszi konvent tornyát építette, 1365-ben telket kap a királytól előkelő környezetben Budán. Ugyancsak jelentős munkát végzett Ambrus mester is, aki Nagy Lajos diósgyőri palotáját építette, majd Eperjes védőfalainak kijavítására küldi a király.

Rajtuk kívül még Gál Konrád harangöntő megbízásáról maradt ránk adat, akinek Nagy Lajos a visegrádi nagyharang öntéséért maga és családja számára örökös adómentességet adományoz. Érdekesek azok az adatok, amelyek a művészi munka honorálásáról szólnak. Hertul fia Miklós a Fertőnek vámjogát kapta. János mester az említett királyi kőfaragó a leleszi konvent tornyának építéséért 200 aranyforintot kapott, a királytól pedig Budán telket. Általában az építkezési munkát megbecsülhették. Erre mutat Jensl óbudai polgár végrendelete, amelyben magát kőhordónak nevezi és hagyományoz leányának 50 hold birtokot, mely 180 arany forintot ér. Hasonlóképen tisztes honoráriumról tanúskodik Miklós kassai festő szerződése, mely sze-

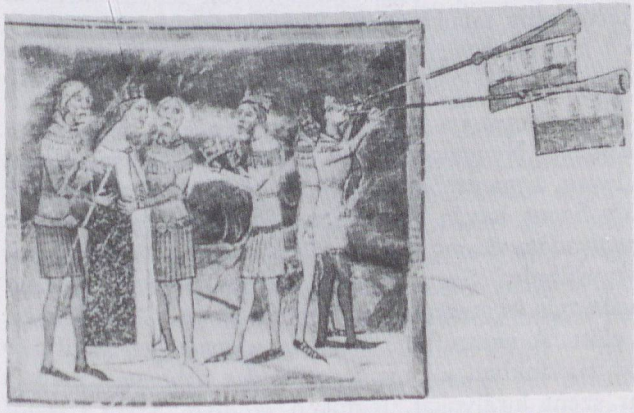

ERZSÉBET ÉS I. KÁROLY ESKÜVŐJE

rint a leleszi konvent négy üvegablakának elkészítésére 100 aranyforintért vállalkozik, vagy Miklós festőé, aki 1381-ben a nagyszebeni Mária templom 107 üvegtáblájáért és színes üvegjéért 82 forintot kapott. Feltűnő, hogy szobrászati munka elvégzéséről, a síremlékek faragóiról nem beszélnek okleveles adatok. Valószínű, hogy a síremlékfaragás, ami ebben a korban is már jelentős, még teljesen a szerzetesi kőfaragó műhelyek, különösen a domonkosok kezében volt. Csak így érthető, hogy amíg úgyszólván minden művészeti ág, sőt művészettel kapcsolatba hozható iparág mestereiről vannak adataink, sírkőfaragókról nincsenek. A domonkosok műhelyében tovább él a középkori névtelen művész típusa, ki nem a maga dicsőségére és hasznára dolgozik.

Rendkívül értékes megfigyeléseket tehetnénk, ha ránkmaradtak volna világi rendeltetésű műtárgyak is. A tornajátékokon viselt címer állatokkal díszített sisakok, vagy a Mária nápolyi királyné végrendeletében említett világi célú ötvöstárgyak. Sokkal többet tudnánk az élet és a művészet kapcsolatairól e korban, ha nemcsak irott emléke maradt volna ránk Drugeth Vilmos nádor drágaságainak, a 10 nagy ezüsttálnak, egy tucat ezüstserlegnek vagy a víz tartására szolgáló szűknyakú korsóknak.

Vagy ha ismernők Erzsébet anyakirályné drágaságait, amiről végrendeletében rendelkezik, azt a tiszta aranypoharat, melynek egyik oldalán a lengyel sas, a másikon a magyar címer díszlett, a másikat, melyet fiának hagyott Szent László képmásával és Máriának, Hedvignek hagyatékozott aranypártákat.

A korunkra maradt művészeti emlékek úgyszólván kizárólag egyházi vonatkozásúak. Egyedül a Képes Krónika ad számot — sajnos, csak kevés képen — Nagy Lajos koráról, udvarának életéről. Az udvari élet főbb jeleneteinek bemutatásánál felhasználtuk és fel fogjuk használni később is, mert a Képes Krónika nemcsak Nagy Lajos korának egyik művészeti remekműve, de képeivel legfontosabb forrása is.

Nagy Lajos korában, a XIV. század második felében az udvari élet még a lovagi eszme jegyében delelt. A lovagság másodvirágzását élte hazánkban. Az Árpádházi királyok lovagi udvara a dinasztia kihalta után bomlásnak indul, a pártharcok, ellenkirályok nem kedveztek a lovagi életstílusnak, de amikor a nápolyi Anjouk trónja megszilárdult Budán, törekvésük, hogy az Árpádházi lovagkirályok fényes udvarát, lovagi életét újra feltámasszák, termékeny talajra talált. Természetes tehát, hogy a viszonyok konszolidálódása után a középkor vezető eszméjének — amit maga a kor is annak érzett — teljes pompájában való kifejlése következett be Lajos uralma alatt.

Ott állt a követésre méltó példa: Szent László, akinek eszményét a király szándékosan állítja a lovagi társadalom elé. Nyugaton Szent Mihály, Olaszországban a sárkányölő Szent György az első lovag, a mennybéli lovagrend vezére, a földi lovagok mintaképe, nálunk a kegyes király Szent István személyének háttérbeszorulásával a szent és a lovag oly ideális összeolvadása Szent László tölti be ezt a helyet. Lajos koronázása utáni zarándoklata Nagyváradra, Szent László sírjához, tehát nem egyszerű gesztus, hanem mintakép választás és szerepvállalás, nemcsak politikai okosság, hanem meghajlás a lovagi ideál előtt. A nemzetközi lovagság nemzeteken felül álló mintaképeket választott magának. Hazánkban jól megfigyelhető a folyamat, mely a nemzeti mult nagyjait a magyar szent királyokat, legfőkép azonban Szent Lászlót a lovagkirályt és szentet állítja a magyar lovagi társadalom mintaképéül.

I. Károly még Szent György lovagrendet alapít, de Nagy Lajos korában lépésről-lépésre tért hódít Szent László tisztelete. Ereklyéinél nemcsak csodálatos dolgok történnek és az ország legtávolabbi részéből is indulnak zarándoklatok, jönnek peresfelek Nagyváradra, hanem a lovagkirály kiszáll a sírból, hogy székely vitézei élén visszaverje a tatárok betörését. Rövid időn belül a Kolozsvári testvérek kétízben is bronzba öntik mindenkinél egy fejjel magasabb alakját. Ereklyéit őrző székesegyház falát tetteit elbeszélő freskók díszítik. A kor két legjelentősebb miniált kódexében vezető szerepet kap. A vatikáni legendárium festője olyan részleteket is ismer Szent László életéből, melyet sem legendák, sem krónikák nem tartottak fenn korunkig. A Képes Krónikának is ő az igazi hőse és a miniátor itt is a szövegen túlmenően foglakozik a lovagi szent alakjával. Végül Nagy Lajos pénzeinek hátlapjára is Szent László képét vereti, elhagyva a firenzei eredetű Szent János ábrázolást és évszázadokra kialakítva a magyar aranyforintok típusát.

SZENT LÁSZLÓ

Lajos Szent Lászlót vallja mintaképének és a király élete e mintakép követése, a lovag király szerepének vállalása. Udvara a lovagi élet eszmevilágában él, még akkor is, amikor külföldön már megkezdődött a lovagság bomlása, amikor a legtöbb udvarban már inkább csak a lovagi formák élnek a szellemi tartalom hatóereje nélkül. Suchenwirt Péter a lovagvilág utolsó hivatott költője, mikor Nagy Lajosról, a koronás lovagról énekel, kinek fején a lovagság koszorúja ékesen és meg nem tépetten virágzik, nem az udvari költő ura iránti rajongását dalolja, hanem éppen azt hangsúlyozza, hogy Lajos udvarában töretlenül él tovább a lovagi életeszmény.

Nem nehéz e tényben Nagy Lajos döntő szerepét felismerni: élete a lovag élete, tetteit a lovagi eszmény irányítja. Kortársai, életrajzírói is ezt hangsúlyozzák, talán öntudatlanul és az általuk leírt epizódok mind egy-egy lovagi tettről szólnak.

A nápolyi hadjárat indító okai közt a vérbosszút is fel kell ismernünk és bármennyire is különös, ezt a körülményt is mint a lovagi élet egyik, sőt talán legfontosabb megnyilvánulását kell jellemezni. Lajos maga is a bosszúra hivatkozik a pápához írt levelek egész sorában. A bosszúállás bármilyen nagy legyen is, amennyiben távollétemben hajtatik végre, engem ki nem elégít — írja 1347-ben. Kéri a pápát, hogy a bosszúállás műve előtte hajtassék végre és bár politikai érzéke kerüli a nyilt szakítást, eltökéli magát, hogy a bosszú művének intézését kezébe ragadja.

A kortársak szemében ugyanis a becsület megőrzése, a vérbosszú volt az országok sorsát, uralkodók tetteit irányító legfőbb szempontok egyike. Huizinga után a példák hosszú sorát idézhetnénk a burgundi udvar vérbosszútól sötétlő történetéből. Ugyanezt az indító okot kell feltételeznünk Lajos egész nápolyi magatartásában, melyet dinasztikus érdekek, nagyhatalmi vágyak mellett öccse halálát megbosszuló akarat vezérelt. Csak így érthető Durazzói Károly kegyetlen meggyilkoltatása, amit politikai szempontokból csak helyteleníteni lehet.

A nápolyi hadjárat különben is lovagi kalandok gazdag sorozata és a krónikás — János minorita — nagyrészben ezeket látja benne. A Silaro-folyón való átkelésnél a parancsára veszélybe került katonát Nagy Lajos maga menti ki a folyóból. Csak ebből a szempontból érthetők a Canossa ostrománál történtek, ahol a királyt egy kődarab megsebesíti és az ostromhágcsóról lezuhan. Az ostromlott vár parancsnoka megdöbbenve a király balesetén, embereinek meghagyja, hogy Lajost kíméljék s maga kéri fel a királyt, hogy vonuljon hátrább a veszélyes helyekről.

Megtaláljuk a nápolyi hadjárat során a lovagi hadviselés elmaradhatatlan kellékeit és velejáróit. Szokás volt az ellenséges hadak között a harctér közös kijelölése, amit egyrészt a csatának, mint lovagi tornának felfogása indokol, de még inkább az a körülmény magyaráz, hogy ütközetnek csak azt számították, ha a szembenálló hadak nem véletlenül találkoztak.

Az Aversa előtt tanyázó erdélyi vajdához, mint a magyar csapatok főparancsnokához, a nápolyi király követeket küldött, bejelentve, hogy kész seregével megvívni, csak a vajda jelölje ki a napot és helyet. Aversa és Nápoly közti síkságot jelölték ki közös akarattal, sőt a területnek egyes fáit és bokrait kivágták, nehogy a harcot akadályozzák. A kitűzött szombaton Tarantoi Lajos a viadal elhalasztását kérte, majd váratlanul rajtaütött a pihenő magyar seregen.

Ez a kis epizód nem egyszerű hadicsel, hisz annak a háborúban oly jártas és sok esetben annyira óvatos Lackfi nem ült volna fel, hanem a lovagi élet szabályainak alkalmazása a harcmezőn, a csatának torna jellegű felfogása, amit a krónikás nemcsak a diadalért jegyez fel, hanem azért is, hogy a magyar sereg lovagi magatartását hangsúlyozza.

Ugyanebből a szempontból kell mérlegelnünk Nagy Lajos és Tarantoi Lajos párbaját is. A középkori felfogás, mely egyrészt a háborúban uruknak, a királynak személyes ügyét látta, másrészt viszályt, „pört", melyet csak fegyverrel lehet elintézni, természetesnek találta, hogy a szembenálló királyok, országok hadseregek sorsát párviadallal döntsék el. A fejedelmi párbajok rendszerint nem jutottak túl a kihívás és a szabályok, hely és időpont megjelölésénél, de maga a párbaj annyira beletartozott a lovagi gondolkodásba, hogy Lajos lovagi magatartását vizsgálva nem mellőzhetjük.

Tarantoi Lajos nápolyi király a második hadjárat alkalmával Melfibe követei útján párviadalra szólítja fel ellenfelét. Az indokok itt is, mint a burgundi vagy angol udvar hercegeinek párbajában: a kereszténvi vér kímélete, a hadjárat leegyszerűsítése két király párviadalára. Meg is állapodnak, hogy a következő vízkeresztkor az angol király előtt — ki közös barátjuk — párbajjal döntik el Szicilia és Nápoly sorsát, de a párbaj — Gravina szerint — Tarantói Lajos miatt soha sem történt meg.

A nápolyi hadjárat mellett a későbbi hadjáratok során, mint a litvánok ellen, a délvidéki hadjárat kapcsán, a bolgár hadjáratok, vagy Velence ellen, Lajos nemcsak mint seregeinek vezére, hanem, mint a lovagok elsője is szerepel. Egyéni bátorságára, önfeláldozására, a legyőzöttekkel való jó bánásmódjára nem egy krónikás epizódot idézhetnénk, csakúgy, mint a hitetlenek elleni térítő hadjáratait is a külpolitikai célok mellett a „miles Cristianus", a hit védőjének lovagi eszménye sarkalta. Ilyen jellemző epizód a német-római császár IV. Károly elleni hadjárat oka is, amikor anyját ért sértésért akar bosszút állni, amiről már szóltunk fentebb. A lovagi életeszmény megvalósítására a háborúban, a lovagi tornákon, az udvari ünnepélyeken kívül, a lovagrendek életében nyilott alkalom. Lajos uralkodása alatt a nagy külföldi lovagrendek, templomosok, johanniták, német lovagrend különféle kapcsolatba jutottak hazánkkal. Így már az 1335. évi visegrádi kongresszus egyik célja a német lovagrend és Lengyelország között elmérgesedett viszony, mely már háborús jelleget öltött, felszámolása, illetve kiegyenlítése. Visegrádra jöttek Rauss Henrik, Sparrenbergi Maklár és Bruningsheimi Konrád a lovagrend megbízottai és tárgyalásaik eredményeképa a Lengyelországtól elfoglalt Pomeránia a lovagrendé maradt. Lajos mint lengyel király is jó viszonyt tartott fenn a szomszédos lovagrendekkel, kölcsönös szerződésekkel biztosították egymás kereskedelmének fejlődését.

Hazánkban is letelepedtek már a XII. század hatvanas éveiben a templomosok, akiket a nép csak mint vörös barátokat ismert. Nem sokkal később letelepedik a Johannita lovagrend is. Célkitűzéseinek megfelelően a hitetlenek elleni harcban és a betegek ápolásában vette ki részét.

E három külföldi lovagrend kapcsolatai az egyházzal, különösen hazánkban oly jelentékeny volt, hogy nyugodtan a szerzetesi rendek közé sorolhatnánk őket. A XIV. szá. zadban alapított lovagrendek azonban inkább a lovagi életeszménynek az egyházi élettől független megnyilatkozásai voltak s nem egyszer dinasztikus érdekeket szolgáltak. Minden bizonnyal ez utóbbi volt a döntő szempont a Szent György-vitézek lovagrendjének alapításánál. I. Károly a rendet az anyaszentegyház védelme, a lovagi erények (mint a vallásosság, foglyok kiváltása, szegények segítése, bajtársiasság ápolása), valamint a király és az ország védelme céljából alapította 1318-ban, de csak 1328-ban dolgozták ki

SZENT GYÖRGY-LOVAGOK PECSÉTJE

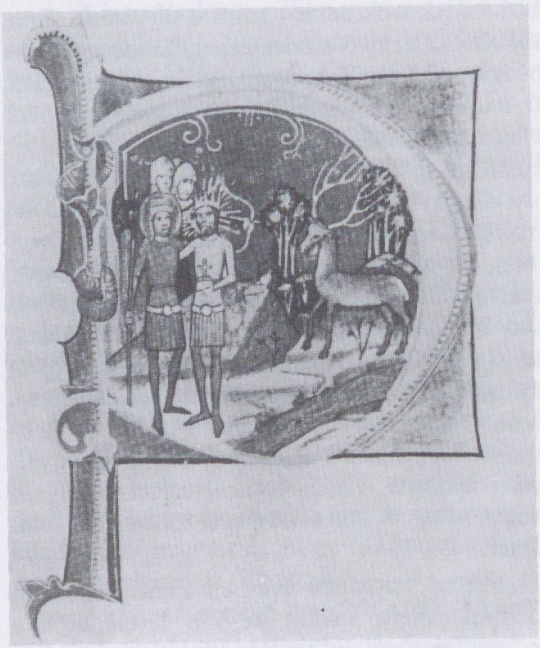

SZARVASVADÁSZAT

alapszabályait. A rend 50 tagja a király védnöksége és a rendkancellár vezetése alatt tartozik „minden vigasságban, de különösen a harcjátékban a királyt követni." Ruházatát térdig érő hosszú fekete csuklyás köpeny alkotja, belsejében a rend jelszava: „Valósággal igaz vagyok e testvéri társasággal szemben." Az alapítólevél, mely szerint e rendlovagok ügyeiben maguk bíráskodnak, még azt is előírja, hogy minden pénteken (a Megváltó halála napján) szomorú, vasárnap (a feltámadás napján) vidám arccal tartoznak egybegyűlni. A rend Lajos alatti életéről nincsenek adataink, ugyancsak gyérek az aranysarkantyús lovagrend történetéről is. Ez utóbbit I. Károly alapította az ország és a király védelmére. Valószínű, hogy nem volt olyan arisztokratikus jellegű, mint a Szent György-lovagrend — Engel szerint a tornajátékok győztesei kapták az aranysarkantyút — és szervezete sem volt annyira kidolgozva. Tudjuk, hogy Erzsébet királyné olaszországi útján kíséretül szolgáltak és római bevonulását 50 aranysarkantyús vitéz kísérte.

A korszak végén Mária királynő megkoronázása után hallunk megint a rendről, amikor a jelenlevők között többen nyerik el a rend jelvényét, az aranysarkantyút. Valószínű, hogy mind a két lovagrend a felemelkedő új főnemesség királyhű szervezését célozta és szerepük éppen Lajos uralmának szilárdsága miatt, a XIV. század második felében nem volt jelentős.

Nagy Lajos köréből kikerült művészeti emlékek ugyanezt a lovagi szellemet tükrözik. Küküllei János, amikor királyának mintaképül nem Nagy Sándort, hanem a rómaiakat állítja, nemcsak az új szellem, a humanizmus első hatását illusztrálja, hanem azt is, hogy a középkori lovag a rómaiakban látta az első lovagi nemzetet.

KOPJATÖRÉS

Ugyanazt a szellemet érezzük a Képes Krónika szövegéből is, mely lovag nemzetről és lovag királyról szól és képei nem véres összecsapásokat, öldöklő csatákat ábrázolnak, hanem a lovagi élet szabálya szerinti tornákat. Így a ménfői csatát ábrázoló képen (XLI. tábla) két lovagcsapat összecsapása foglalja el a kompozíció főhelyét, ugyancsak két lovascsapat összeütközését látjuk a rozgonyi csatát ábrázoló miniatúrben. (XLV. tábla 1. kép).

Már a lovagi tornák ábrázolásába vezet át Béla herceg és a pomeráni óriás párviadala, melyen a Képes Krónika miniátora a lovagi torna egyik főjelenetét, a kopjatörést ábrázolta.

KÖRALAKÚ LAPALJI MINIATÚRÁK A KÉPES KRÓNIKÁBAN

Különösen a Krónika Szent László életét elbeszélő része áll a lovagi szellem jegyében. A Képes Krónika miniátora különös gondot fordít Szent László történetére. Nem elégszik meg a szövegíró elbeszélésével, sem a másoló hagyta helyekkel. A krónikást kiegészíti, amikor elmondja Szent László csodálatos eltemetését, illetve, hogy a testét szállító halottaskocsi emberi segítség nélkül egy éjjelen át Nagyváradra ment, pedig a szöveg csak a nagyváradi eltemetésről tud és a részletek iránt érdeklődő olvasót a szent legendájához utasítja.

Még jellemzőbb, hogy három lapon, ahol a scriptor nem hagyott elég helyet, hogy Lászlónak, illetve Gézának viszályát Salamonnal képekben is elbeszélje, a lap aljára kis köralakú miniatúrákban festette meg a mogyoródi csata és I. Géza megkoronázásának jeleneteit.

Pedig ekkor már Nagy Lajos udvarában is megkezdődik a lovagi életeszmék lassú bomlása. Talán nem túlzás, ha a bomlás első csiráit a nápolyi hadjáratban keressük, táplálóját a szoros nyugati kapcsolatokban és a király erősebb visszavonulásában látjuk.

A két nápolyi hadjáratot Nagy Lajos csak részben küzdötte végig saját csapataival, szép számmal alkalmaz idegen zsoldosokat is. A zsoldos fizetésért és nem dicsőségért vagy hírért küzdött, a zsákmány volt a fontos, nem a lovagi cél. Életét és vérét nem szívesen áldozta uráért. Legjobban jellemzi ezt Werner esete, aki Lucera előtt azt mondja Tarantoi Lajosnak, hogy csak két esetben szokás megütközni, ha elkerülhetetlen a csata, vagy döntő fölényben vannak. A zsoldos szellem realizmusa kétségtelen első hasadás a magyar lovagvilág szellemén. De az apró repedésen beszivárognak a bomlasztó csirák. Nyugaton a lovagi eszme túlérett, hanyatlását csak a formák szívóssága védte. Nagy Lajos udvarának állandó kapcsolata a francia, angol, avignoni udvarokkal magával hozták a lovagság lassú bomlását. Ekkor fordul meg az Anjou-udvarban Eustache Deschamps, aki már nem legendákat, lovagi tetteket énekelt, hanem véres szatirákat írt a francia lovagvilágról. Itt jár Mügeln Henrik és Suchenwirt Péter, akik a lovagi erények hanyatlásán keseregnek. A kancelláriák írószobáiban a humanista gondolat mind szebb és tökéletesebb stílusformákat keres, hogy a lovagság felbomlása után átmentse a kezdő reneszánsz világába a mult egy-egy értékét, mint a lovagi büszkeséget, az egyéni megbecsülés és hírnév keresését. Hozzájárult végül, hogy a kortársak tanubizonysága szerint Lajos életének utolsó éveiben mindinkább visszavonul. A seregek előtt már nem az ő példája járt, testi leromlottság, vészes betegség, dinasztikus gondok foglalják el a királyt. Nincs messze az az idő, amikor Zsigmond alatt az udvari lovagok színe-virága Budán gyülekezik, hogy a lovagvilág utolsó nagy csatájában, a nikápolyi ütközetben necsak a legjobbak bukjanak el a törökök kardja alatt, hanem az eszmét is halálos csapás érje.

SZELLEMI KULTÚRA

Nagy Lajos korának szellemi kultúrája, különösen az előző századokéval szemben, bizonyos eltolódást mutat, amit talán hordozóin észlelhetünk a legjobban. A középkor kultúrája egyházi kultúra, és megtestesítői a papi rend tagjai. A humanizmus kultúráját már a laikus ember is hordozza. Nagy Lajos kora e két nagy áramlat között áll, Janus arcával a multba tekint, de vonásain már megcsillannak az új kor napjának sugarai.

A szellemi élet tűzhelyei még mindig a káptalani iskolák, a tananyagot még mindig a trivium és quadrivium középkori anyaga alkotja. De a hallgatóság már nemcsak pap, hanem laikus is, akit éppen úgy a tudásvágya vitt az iskola padjaiba. A tananyag szelleme is megváltozik, stílusgyakorlatok alkalmával bekapcsolódnak a klasszikus írók, a skolasztikus filozófia nyomán a realizmus, a jogi tanítás örvén a római jog és a humanizmus. Jól jellemzi a helyzetet Domokos Máténak Visegrádon 1363. január 9-én kelt levele, melyben Semlyén Mihály feleségétől, Klára asszonytól, kedves rokonától pénzt kér, hogy könyvet vegyen. Mert „a könyv nélkül tanuló ember olyan, mint ki szitával vizet mer, megvenné Bovecius iskolai tudomány c. könyvének magyarázatát és sok más jól gyümölcsöző könyvet." A csattanó az, hogy az említett könyv nem valami elavult pedagógiai munka, hanem az athéni diákéletnek a rajza Boecius szájára adva ; legnagyobbrészt görög és római anekdóta, melyet egy Konrád nevű klerikus állított össze a XIII. században a párizsi tanítás és diákélet kritikája gyanánt. Még jellemzőbbé teszi ezt az adatot az a körülmény, hogy Visegrádon tudomásunk szerint régi benedekrendi kolostor állt fenn, és Domonkos deák a kolostori iskolának lehetett hallgatója, nem pedig valami városi iskolának.

Az iskolák és a tananyag lassú laicizálásával hasonló jelenséget látunk a szellemi élet vezetőrétegeiben is. Papság és lovagság alkotják a szellemi élet két pólusát és nálunk, ha az elkülönülés nem is olyan éles, de érezhető. Különleges magyar fejlődéssel állunk itt szemben. Az ország szellemi és politikai vezetésében a papságnak oroszlánrész jut. Az esztergomi érsek egyben a politikai élet legfőbb irányítója, a király első tanácsadója, a kancellária — talán csak névleges — vezetője. Az ország legjobban művelt rétege, a főpapi rend állami hivatalokat visel, a követségek legnagyobb részét ő látja el, kiveszi részét a hadjáratokból is, tehát lényegileg világi funkciót látott el, olyat, ami leggyakrabban a lovagi társadalom sajátja külföldön. Nálunk a két kultúra, az egyházi és világi keveredik az udvar körében. A királyi udvar szellemi

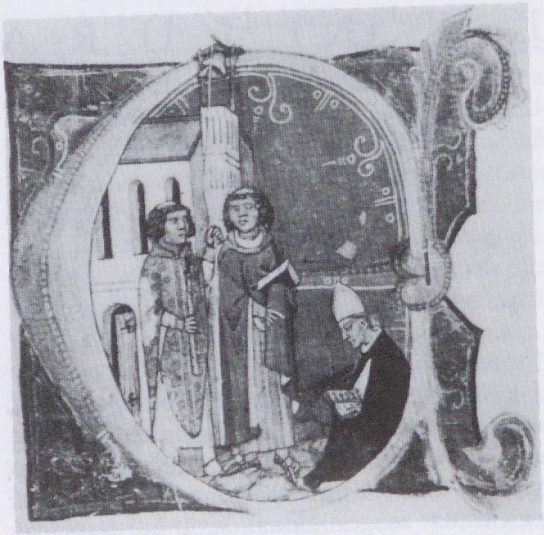

BUDAIAK KIÁTKOZZÁK A PÁPÁT

kultúrájának alapja egyházi, márcsak a király és az anyakirályné mély vallásossága miatt is, de egyben lovagi is, amit az állandó külföldi érintkezés az udvarban tartózkodó külföldi lovagok nagy száma, egészen kozmopolita jellegűvé tett.

A XIV. század szellemi kultúrája tehát elsősorban udvari kultúra, amiben az egyházi vonatkozások talán túlsúlyban vannak, de színeit a nyugati lovagvilág internacionális kultúrája adja meg.

A pápaság világi hatalma VIII. Bonifác után lehanyatlott és szellemi tekintélyét megtépázta az avignoni korszak bizonytalan vonalvezetése, főként pedig az ellenpápák, a nagy nyugati egyházszakadás. Talán jobban nem is lehet lemérni a nagy változást, mint Magyarország és Róma, illetve az Anjouk és a pápák viszonyán. VIII. Bonifác még tetterősen beleszól a pártviszályoktól megtépett ország ügyeibe. I. Károly megkoronázása, de főkép hatalmának megszilárdítása még legnagyobbrészt Gentilis bíboros, pápai legátus érdeme, aki nagy politikai érzékkel és vaskézzel irányítja a pápa védencének sorsát. Nagy Lajos viszont a nápolyi kérdésben szembehelyezkedik VI. Kelemennel és célja elérésében sem a pápa kérése, sem fenyegetése nem tudja feltartóztatni. A nápolyi hadjárat után mégis benne találja a pápaság legerősebb támaszát, segélycsapatokat ad Albornoz kardinálisnak az egyházi állam visszahódítására, Visconti Barnabás ellen és előkészíti a római visszatérést. Az egyházszakadás első évtizedében pedig a római pápa leghívebb védelmezője lesz. Jól jellemzi a változott viszonyokat, hogy a pápaság egyik legerősebb fegyvere, a kiközösítés, mennyit veszít erejéből. Gentilis nem nagyon fukarkodik kiközösítéssel sujtani politikai ellenfeleit, de az eredményt talán az a tragikomikus jelenet mutatja legjobban, amikor az interdiktum alá vett budaiak bírójukkal az élén kiközösítik a pápát. Nagy Lajos pedig Folignoban, az első nápolyi hadjárat során, amikor Bertrand bíboros figyelmezteti, hogy a nápolyi királyság megtámadójára egyházi kiközösítés vár, Villani szerint így válaszolt: „Az igazságtalan kiközösítéssel nem törődik, mert Isten, aki nagyobb a pápánál, tudja, hogy vállalkozása igazságos."

Míg a nápolyi hadjárat közvetve hozzájárult a pápaság középkori tekintélyének romlásához, Nagy Lajos későbbi politikája — mondhatnók — állandóan a pápaság tekintélyének emelésére szolgált. A pápák székhelyének Rómába való visszahelyezésével pedig oly eszmét pártfogol, amit korának legnagyobbjai, mint Petrarca, Szent Brigitta, Sienai Szent Katalin képviseltek. 1378-ban a nyugati egyházszakadás idején, Magyarország teljes súlyával a törvényes római pápa mellett foglalt állást, bár a francia

udvar — mellyel nemrég még nagy terveket szőtt Nagy Lajos — erősen igyekszik őt és országát az ellenpápák támogatására bírni. Reális politikájának és a magyar néprea lizmusának tulajdoníthatjuk, hogy hazánkban az egyházszakadás nem járt olyan viharokkal, mint nyugaton. Nincsenek kettős püspökök nincs szakadás a hívők között és nyomát sem találjuk azoknak a véres harcoknak, fékevesztett indulatoknak, melyek Burgundban ugyanezt az eseményt kísérték. Nem látszik tehát alaptalannak az a feltevés, hogy hazánk és Zsigmond későbbi nagy szerepe az egyházszakadás felszámolásában még Nagy Lajos korának utolsó fél évtizedében gyökerezik. Sőt Alsáni Bálint pécsi püspök személye, mintegy összekötő kapocs a két uralkodó között, hiszen mindkettőt azonos szellemben az egyházszakadás megszüntetése érdekében szolgálta.

TELEGDI CSANÁD PECSÉTJE

A pápaság tekintélyének kétségtelen hanyatlása nem érezhető a magyarországi papság nívójának, befolyásának csökkenésén. Igaz, a főpapi stallumok olyan nagy egyéniségekkel töltetnek be, akik vezető szerepet játszottak nemcsak egyházmegyéjük élén, hanem az ország politikai életében, sőt gyakran egész Európa politikájában is. A főpapság elitjét találjuk az esztergomi érseki székben és a Telegdi Csanáddal kezdődő fényes sor egy Vásári Miklóson (1350—58), Keszei Miklóson (1358—67), Telegdi Tamáson (1364—75), De Surdis Jánoson (1376—78) átível egészen Demeter érsekig (1379—87), aki elsőnek kapja meg a bíborosi kalapot főpapjaink közül. Négy évtized szellemi vezérkarát véljük felismerni bennük és a mellettük működő püspökök sorában, nem lesz tehát érdektelen röviden megismerkedni személyükkel és munkásságukkal.

SIGFRID PANNONHALMI APÁT PECSÉTJE 1335

Telegdi Csanád (1340—1349) életének utolsó évei esnek Nagy Lajos korára. Nagy munkáját, az esztergomi egyház javainak és jogainak visszaszerzését már elvégezte, a király megkoronázása után kevéssel az esztergomi vár és székesegyház feldíszítése is elkészült. Nagy jogi tudása, szorgalma és kitartása — a Képes Krónika igen tevékeny és ravasz férfinek nevezi — eredménnyel járt. Visszaszerzi az érsekek birtokát, keresztülviszi akaratát a pápánál, királynál egyaránt. Kiterjedt érdeklődése az érsekség anyagi ügyei, templomépítések és káptalanalapítások mellett a bencésrend reformjára is.

Az első szerzetesrend a tatárjárás, majd a XIV. század első évtizedében mélypontra süllyedt Magyarországon. Alig van kolostor, melynek javait, jogait nagyrészben el ne birtokolták volna. Az anyagi gondokkal együtt járt az erkölcsi és szellemi süllyedés is. Ennek oly szomorú példáit látni e korban, mint II. Miklóst aki hét

évig birtokolja a pannonhalmi apáti széket, választás és pápai megerősítés nélkül. Végül a monostor javainak elidegenedésével, erkölcstelen életével, saját kolostorának megrablásával — amikor is négy kelyhet, drágakövekkel kirakott keresztet, teljes ornátust, két könyvet és két breviáriumot rabolt el — züllésbe taszítja kolostorát. A reform gondolata Telegdi Csanádtól származik, kivitele a középkori bencés apátok egyik legnagyobbjának, Sigfriednek a műve volt. Valószínűleg garamszentbenedeki, majd pannonhalmi apát (megh. 1365), ugyanazt a munkát végzi Szent Benedek kolostoraiban, mint Csanád az ország első egyházmegyéjében. Anyagilag, de főleg erkölcsileg felemeli a bencés kolostorokat arra a szintre, melyen az Árpádok korában álltak. Résztvesz az ország legfontosabb ügyeinek intézésében, 1340-ben Avignonban, 1345-ben pedig Angliába megy követként. Sírkövének tanúbizonysága szerint a pannonhalmi kolostor egyik átépítője is volt.

Telegdi Csanád és Sigfried apát a nagy építők, a fundamentumrakók fajtájából valók. Az ő munkájukon épül föl a bencés-rend, de az egész magyarországi egyház XIV. századi virágzása. Sigfried apátot Czudar László, Csanád érseket pedig Vásári Miklós követi, mindketten továbbművelik, alakítják az örökül kapott értékeket. Vásári Miklós Telegdi Csanád unokaöccse, valószínűleg külföldi egyetemen tanult, mert a pápa jogtudósnak mondja. Majd váradi kanonok és 1339-ben esztergomi prépost. Ettől fogva előmenetele annyira jellemző a főpapi pálya nagy lehetőségeire e korban, hogy érdemes egy kissé részletesebben ismertetni. 1344-ben nyitrai püspök, majd Piacenzai Jakab 1348. évi halála után zágrábi püspöknek szemelik ki. A kinevezés még meg sem történt, amikor 1349-ben Harkácsi István kalocsai érsek meghalt és utódja Vásári Miklós, 1349 végén már üres az esztergomi szék és így a fiatal főpap Telegdi Csanád utóda lett. Ne gondoljuk azonban, hogy ez csupán Vásári Miklós egyéni szerencséjének, vagy családi összeköttetéseinek tudható be. Vele párhuzamos karriert fut Keszei Miklós, aki nem dicsekedhet hasonló családi kapcsolatokkal és mégis Vásári távozása után 1347-ben, esztergomi prépost, egy év mulva nyitrai, a következő évben pedig zágrábi püspök, hogy kövesse barátját a kalocsai, majd 1358-ban az esztergomi érseki székben.

De térjünk vissza Vásári Miklóshoz, aki Erzsébet kíséretében korán belekóstol a világpolitikába, amikor is az anyakirálynőt Nápolyba kísérte, onnan közvetlenül Avignonba megy, mint a két királyi család követe. Bár e követség eredménye nem elégítette ki a magyar udvart, Vásári Miklós a király támogatásával elnyerte a nyitrai püspöki széket. Ez időtől állandóan résztvesz az országos ügyek vitelében, a király előtt megy Olaszországba és Kont Miklóssal együtt nagy része van az első nápolyi hadjárat sikerében, főkép a szárazföldi útvonal biztosításában. Olaszországból ismét egyenesen Avignonba megy követségbe, ahonnan, mint kalocsai érsek tér vissza.

Mint esztergomi érsek, hivatalánál fogva is az ország első zászlósura, döntően befolyásolta Nagy Lajos politikáját. Pór Antal neki és társainak, Geletfia Miklós nádornak, Kont Miklós erdélyi vajdának és Keszei Miklós zágrábi püspök, majd kalocsai és Vásári után esztergomi érseknek tulajdonítja Lajos politikájában az ötvenes évek elején beállott változást. A távoli és a magyarság számára nehezen elérhető, alig biztosítható nápolyi célok helyett a király figyelmét Magyarország közvetlen szomszédai felé fordították. A litván hadjárat északon, a szerb hadjárat délen növelték

az ország tekintélyét és birtokállományát. Vásári Miklós tevékenyen részt vett mindkettőben, de törekvéseinek koronáját az első velencei hadjáratban, Dalmácia visszafoglalásában láthatjuk. Vásári Miklós személyesen vett részt az első velencei hadjáratban és halála előtt még láthatta a szent koronához visszatérő dalmát partokat, a késő középkori Magyarország nagyhatalmának kialakulását.

KESZEI MIKLÓS ESZTERGOMI ÉRSEK PECSÉTJE, 1361

Utóda Esztergomban Keszei Miklós, kinek főpapi pályafutását már fentebb említettük. Nem az előkelő származás segíti előre pályáján, hanem a felemelkedésnek másik útját járja, mely a királyi kancellárián át vezetett. Mint esztergomi prépost a király titkos kancellárja, mint zágrábi püspök a kancellária főnöke, elkíséri urát a második nápolyi, később a délvidéki és a dalmát hadjáratokra. Nápolyban összeköttetésbe kerül Orsilo Minutulo nápolyi kanonokkal és a velencei tárgyalások során Benintendi kancellárral, kinek hatása Nagy Lajos korának szellemi fejlődésén kétségtelenül kitapintható.

Érdemes volna idézni teljes egészében az 1351. évi királyi oklevelet, az aranybulla megerősítését, melynek fogalmazása, de talán szellemi tartalma is Keszei Miklóstól származik. Az a körülmény pedig, hogy az előrelátást — providenciát — emeli ki a király erényei közül, a nápolyi eredetű álarisztotelesi mű a Secretum secretorum és a kora humanizmus hatására mutat.

Keszei Miklós a nagylajosi politika irányításában, a magyar nagyhatalom megalapozását, mint egyháznagy az ország szellemi kultúrájának emelését, mint a kancellária főnöke pedig a kor eszmei áramlataiba való bekapcsolódását munkálta.

Vásári Miklós, Keszei Miklós, a nagy főpap Telegdi Csanád iskolájából került ki. Utóda, Telegdi Tamás, inkább egyházi férfi, mint politikus volt, aki a belső fegyelem, az erkölcsi szint és az egyház anyagi javainak megtartásán buzgólkodott. Annyira távoltartotta magát a politikától, hogy a királyi kancellárságot hosszú évtizedek után nem ő, az esztergomi érsek, hanem a veszprémi püspök viselte.

Pár évig birtokolta csak az esztergomi érsekséget utóda, a piacenzai származású De Surdis János, akinek inkább az érsekség előtti működését érdemes szemügyre venni. Egyike azoknak az idegen származású főpapoknak, akiknek különösen a diplomácia terén elért eredményét jutalmazta a pápa és a király. Ő is állandó követe Nagy Lajosnak Avignonban és a pápa háláját oly ügyekben, mint Visconti Barnabás elleni magyar segélycsapatok megszerzése, Nagy Lajosét pedig a lengyel örökösödés végleges tisztázásával szerezte meg. Mint kalocsai prépost, majd váci püspök, hosszan tartózkodva a pápai udvarban, elérte azt, hogy a pápa végleg lekötötte magát Erzsébet, illetve Nagy Lajos lengyel örökösödési igénye mellett. Alig két évig kormányozta

DEMETER ESZTERGOMI ÉRSEK PECSÉTJE

egyházát, mint esztergomi érsek, idegen származása, avignoni műveltsége s kapcsolatai miatt is egyike lehetett az udvar érdekes személyeinek.

A következő érsek, Demeter személye, visszatérést jelent több szempontból is Telegdi Csanád hagyományaihoz, de egyben átvezet Nagy Lajos korából a magyar nagyhatalom másik nagy egyéniségéhez, Zsigmondhoz. Demeter is az udvari kancellárián nevelődött, majd mint szerémi, később erdélyi, végül zágrábi püspök, a nagy kancellária főnökévé, a király kancellárjává lett. Mint esztergomi érsek résztvesz a nagy nyugati egyházszakadásnak csírában való elfojtására irányuló akcióban. Mint Lajos követe megjelenik Avignonban az ellenpápát választó bíborosok között, hogy őket VI. Orbán — Lajos által mindvégig törvényesnek elismert pápa — hűségére térítse. Demeter, kit később a pápa bíborossá nevez ki, és Alsáni Bálint pécsi püspök az elsők, akik megindítják a nyugati egyházszakadás felszámolására irányuló egész európai mozgalmat, mely Zsigmond király korában a zsinatokon keresztül az egész nyugati világ szellemi arcának megváltozását eredményezte.

Az egyházkultúra hordozóinak ismertetése során — a már másutt említetteken kívül — érinteni kell Báthori András és Demeter váradi, Kálmán győri püspököt is, akik vezető szerepet játszottak e korban.

Várad, a magyar Compostella, Szent László sírja, de Erdély és Magyarország összekötő útvonala miatt is egyike az anjoukori szellemi kultúra fontos őrhelyeinek. Szerepének jellemzésére elég talán idézni a Váradra irányuló zarándoklatok nagy számát, a váradi káptalani iskola hírét és azt a körülményt, hogy a főpapjai, mint Báthori András († 1345), Futaki Demeter (1345—72), később egy Vitéz János és Janus Pannonius mutatják azt az előkelő helyet, melyet a váradi püspökség a magyar szellemi életben betöltött.

Báthori András, mint a váradi székesegyház átépítésének megindítója érdemel figyelmet, Futaki Demeter pedig nemcsak elődjének nagy művét, Szent László tiszteletére emelt székesegyházat fejezi be, hanem felállítja eléjük Kolozsvári Márton és György, Szent Istvánt, Szent Lászlót és Szent Imrét ábrázoló gyalogszobrát.

Színesebb és hányatottabb életű Kálmán győri püspök, akit egybehangzóan I. Károly törvénytelen gyermekének tart a szakirodalom. Törvénytelen származása ellenére, már korán váradi kanonok; alig 17 éves, amikor felszentelik, egy évre rá esztergomi prépost és a következő, 1336 évtől győri püspök egészen haláláig. Érdekes és jellemző az a szerep, amit Kálmán a magyar udvarban játszott, illusztrálja

azt a különbséget is, ami I. Károly és Nagy Lajos udvarának erkölcsi felfogása között mutatkozik. Résztvett Kálmán a nápolyi hadjáratban is, de apja halála után a viszony közte és a király között elhidegült annyira, hogy Vásári Miklós Esztergomban elfogatta és börtönbe záratta. Az akció hátterében, Nagy Lajos tudtával, minden bizonnyal az anyakirályné állott, mert a pápa, VI. Ince a királyt rója meg az elfogatásért. Pedig Kálmán azok közé a főpapok közé tartozott, akik gondját viselték egyházmegyéjük lelki ügyeinek, templomot alapított, szerzeteseket telepített le, Kőszegre ferenceseket, Keszthelyre ciszterciákat, Pápára pedig pálosokat. Fogsága rövidesen végetért a pápa közbelépésére és Kálmán egész élete végéig, 1375-ig nyugalomban kormányozta egyházmegyéjét. A főpapok mellett milyen lehetett a világi papok szellemi nivója, csak pár, elszórt adatokból tudjuk. Különösen a korszak elején kevés közöttük az egyetemet tanult ember. A magasabb képzettségűeket elvonta az udvari élet és csak a hetvenes években találunk közöttük szép számmal egyetemi fokozatot viselőket.

A világi papság mellett a szerzetesrendek szerepe talán még jelentősebb. A bencésrend háttérbeszorulásáról már fentebb szóltunk, indokai közé azonban fel kell venni a kolduló rendek nagyméretű elterjedését is. A ferences- és domonkos rend igénytelenségükkel, a néphez szóló prédikációikkal hamarosan gyökeret vertek hazánkban is. Nagy Lajos alatt a déli és délkeleti határmenti térítésekkel, az eretnekek elleni harcokban önkénytelenül is Nagy Lajos politikájával találkoztak.

Különösen kedvelt volt az ágostonrend, melynek külföldön is iskolázott tagjairól, Szigeti Istvánról, Verebi Péterről később, az egyetemi oktatás során részletesen szólunk, valamint az egyetlen magyar eredetű rend, a pálosok, akiknek fénykora Nagy Lajos uralmával kezdődik. A király egymásután alapítja kolostoraikat és támogatja munkájukat. Példája serkentően hatott a főurak körében is. Az a körülmény pedig, hogy a turini békekötés egyik titkos záradéka szerint, Remete Szent Pál ereklyéi Velencéből a szentlőrinci kolostorba kerültek, mutatja azt a jelentőséget és fontosságot, amit a pálosok Nagy Lajos korában kivívtak maguknak. A szép legenda politikai motívumokat is igyekszik felfedezni az ereklyék Magyarországra kerülésében. Nagy Lajos a velencei hadjárat sikere esetén megfogadja, hogy az ereklyéket a pálosok számára megszerzi. Szerintünk az okokat mélyebben kell keresni. E korban az ereklyék tisztelete s ezzel kapcsolatosan megnyilvánuló gyüjtőszenvedély oly méreteket öltött, hogy mai megitéléssel meg sem érthetjük.

A szentek, mártirok, boldogok tisztelete kézzelfoghatóvá vált ereklyéik révén és hovatovább oly túlzásokra vezetett, mely csak a kor lelkiségéből érthető meg. Aquinoi Szent Tamás alig kihült tetemét rendtársai kifőzik, hogy csontjaihoz, mint ereklyékhez azonnal hozzájussanak. Huizinga említ egy prédikátort, ki szent hirében állott és akit még életében szét akartak szedni ugyanezen okból. Hasonló a György magyar vitéz esete, aki 1353-ban megjárja Szent Patrik purgatóriumát és a földalatti barlangból visszatérve, csak az angol királynak köszönheti megmenekülését, mert az összecsődülő hívők ereklyeszerzés céljából darabokra akarják szaggatni.

A XVI. század ereklyetisztelete szinte már fetisizmus jellegű, de az egyes túlzások éppúgy hozzátartoznak a vallásos gondolathoz, mint a lovagi élet nem egy kinövése

a társadalmi élethez. Ha Nagy Lajost és nemzetét önmérséklet és határtartás jellemzi, ezen a téren is, az a magyarság józan, lelkiekben kiegyensúlyozott voltára mutat. A király tisztelettel fordul az ereklyék felé, de nem válik olyan gyüjtőjükké, mint szomszédja, IV. Károly, aki valóságos ereklyegyüjteménnyel dicsekedhetett. Nagy Lajos nem egyszer kielégíteni igyekezett a császár gyüjtő szenvedélyét és szép számmal ajándékozott ereklyéket. Sajnos, a rendszerint pompás ötvösmű keretét vagy tartóját fel sem jegyzik. A prágai dóm kincstárának leltárából tudjuk, hogy Nagy Lajos Krisztus töviskoronájának egy tövisét küldte ötvösműfoglalatú kristályedényben, továbbá mellen viselhető ékszert Szent István-ereklyével, valamint Szent Ágnes, Dorottya, Julianna, Margit, Anna és István vértanuk ereklyéit. Tőle származik még Krisztus úrvacsorakendője egy pompás kristálykannában és Szent György ereklyéje egy karalakú ereklyetartóba rejtve. Az előbbieket, sajnos, annyit cserélgették, hogy eredeti foglalatukra nem is következtethetünk, de a kristálykannát és a Szent György-ereklyetartót ma is azonosítani tudjuk a dóm kincstárában és tárgyalásukra a megfelelő helyen még visszatérünk.

Fentebb már említettük, hogy az ereklyék béketárgyalások, szerződések tárgyát is alkották, sőt egy 1380-ból való adat azt mutatja, hogy az ereklye és a hozzáinduló zarándoklat milyen kiváltságokban részesült. Ifjabb Erzsébet királyné ugyanis, amikor Borsmonostorba újabb ereklyék érkeznek, szigorúan megtiltja ennek csodájára járóktól a vámszedést, tehát olyan kiváltságot ad, amit az ország társadalmának rendszerint csak egy rétege nyerhetett el.

Az ereklyék és az azokhoz kapcsolódó csodás események vonzák a zarándokok ezreit. Kialakulnak országonként bizonyos zarándokhelyek, melyekre az év bizonyos szakában vagy állandóan ömlenek a zarándokok külföldről, belföldről egyaránt.

A Nagy Lajos-kori szellemi kultúra kialakító erői között tehát nem mellőzhető jelentősége van a zarándoklatoknak, különösen az utazásokkal járó kultúrhatások miatt is. A zarándokok leggyakrabban öt várost kerestek fel. A legkedveltebbek az aacheni, barii és a római zarándoklatok, de találunk adatot Compostellában, sőt a szentföldre irányulókról is. A legtöbb zarándoklat Aachenbe irányult. A kegyhely népszerűségében kétségkívül szerepe volt a XI—XII. században a hozzánk erről a vidékről bevándorolt német telepeseknek.

Az útvonalak rendszerint összeestek a szokásos kereskedelmi útvonallal, mely Bécsből a Duna mentén vezetett Linz, Passau, Staubing érintésével Regensburgba, Nürnbergen, Würzburgon át Frankfurtba. Rendszerint meglátogatták a zarándokok Kölnt is, de a végcél Aachen volt. Nagyban hozzájárult az aacheni zarándoklatok kedveltségéhez, hogy Aachenben Lajos bőkezűségéből magyar kápolna és magyarul tudó pap, valamint a város vendégszeretete várta a zarándokokat.

Az aacheni út pontos leírását ismerjük Erzsébet anyakirályné zarándoklatából. Okot valószínűleg a velencei háború szolgáltatott, valamint az a körülmény, hogy a budai udvarban nevelkedett Schweidnitzi Annát — kiben a kútfő I. Károly törvénytelen leányát sejti —, ki 1353-ban férjhez megy IV. Károlyhoz, meglátogatta Prágában és velük együtt Aachenbe zarándokolt. IV. Károly császáron és a két fejedelmi hölgyön kívül részt vett a zarándoklatban Albert streliczi herceg és testvérei, Erzsébet királyné rokonai, valamint János troppaui herceg, V. Vilmos jülichi herceg,

II. Albert anhalti herceg. Az útközben hozzájuk csatlakozó kölni érseken és würzburgi püspökön kívül Wlasimi Ocko János olmützi püspök, később prágai érsek, de a legérdekesebb főpap kétségtelenül Neumarkt János püspök, a császár kancellárja, a prágai udvari kultúra egyik legjelentékenyebb személyisége volt.

A fejedelmi zarándoklat 1357 tavaszán indult el Prágából Pilsenen, Nürnbergen keresztül a Majna melletti Frankfurtba, onnan Marburgba. Itt Erzsébet királyné megtekintette Árpádházi Szent Erzsébet pompás ötvösművű koporsóban őrzött ereklyéit, melyet a császár és kísérete ünnepélyes körmenetben vitt körül a városban. Marburgból visszatérve, Mainzon át a Rajnán hajóztak Kölnig, ahol a napkeleti bölcsek ereklyéit őrizték, végül Aachenben császárnévá koronázták Schweidnitzi Annát.

SCHWEIDNITZI ANNA. PRÁGA, DÓM

Erzsébet aacheni tartózkodásáról hiányzanak a bővebb feljegyzések, valószínű azonban, miként a többi zarándoklat alkalmával, itt is a kegyhelyeket gazdagon megajándékozta és a római ajándékok alapján feltehető, hogy az aacheni templomot is ellátta ötvösművekkel, textiliákkal stb. Nagyon valószínű Pór Antalnak az a feltevése, hogy az aacheni magyar kápolna kincseinek egy része, mely az alapító oklevélben, bár magyar királyi címer díszíti, nem szerepel, Erzsébet királyné ajándékaként került a magyar kápolna kincstárába.

Aachen mellett Bari volt a másik kedvelt zarándokhely, ahol Szent Miklós ereklyéit őrizték. Nagy Lajos a második nápolyi hadjárat alkalmával, Manfrédoniából elzarándokolt Bariba 1350. május 8-án. Meglátogatta Szent Miklós barii püspök pompás románstílű bazilikáját, ájtatoskodott a szent koporsójánál, majd gazdagon megajándékozta a templomot. Példáját — miként Gravina feljegyezte — vitézei is követték. A barii zarándoklat maradandó emlékeként a székesegyház kincstárának 1362. évi leltárában kilenc olyan műkincset találunk, amelyet a magyar címer díszített. Egy házalakú ereklyetartót pedig még ma is őriznek — igaz, kissé átalakított formában —, melyet Lajos vagy vitézei ajánlottak fel a templomnak.

A négy oroszlánon álló ereklyetartót szentek zománcképei, a toronyban álló Madonna és a tornyon a magyar címerből jólismert piros-fehér pólyák díszítik. Elsőrangú — valószínűleg nem magyar műhelyben készült — munka. A leltárban említett többi nyolc ötvöstárgy ma már nincs meg, de felsorolásukból kitűnik, hogy az ajándékok egy részét — egy aranyozott ezüst kelyhet, az ezüst Szent Miklós-képet, mely a leírás

szerint az aacheni képekhez volt hasonló, egy kék és egy zöld bársony miseruhát, valamint egy arany oltárterítőt — a magyar királyné küldte.

Az örök város, Róma, mióta Szent Péter utóda Avignonban székelt, kevésbbé volt látogatott zarándokhely, Erzsébet királyné azonban Nápolyból meglátogatta az apostolok sírját is. A város ünnepi díszben fogadta a királynét, a két hatalmas, riválisi család, a Colonnák és az Orsiniek a Tiberis két partján üdvözlik, míg a bíborosok a Szent Péter bazilika lépcsőjén fogadták. Mint a bibliai Sába királynő, úgy vonult be Erzsébet — írja Küküllei — hatlovas hintóval, fejedelmi kísérettel, udvarhölgyekkel és 50 aranysarkantyús vitézzel. Három napig tartózkodott Rómában, meglátogatva a szent helyeket, kétszer is látva Veronika kendőjét, Krisztus hiteles arcmását. Míg Küküllei János — ki úgy látszik a kísérethez tartozott — leírta az utazás külsőségeit, a bazilika 1361. évi leltára megőrizte a királynő fejedelmi ajándékait.

EREKLYETARTÓ. BARI, SAN NICOLA

Az ajándékok legnagyobb részét textiliák teszik. A legszebb egy 9 képpel díszített violaszín vászonból készült faliszőnyeg lehetett, melynek közepén Magyarország védasszonya állott, tőle jobbra Szent Pál, Szent István, Szent Imre és Szent Lajos püspök, balra Szent Péter, Szent László és magyarországi Szent Erzsébet, illetve Boldog Margit volt látható. A képeket kettős aranykalászok választották el és vörös vászonra varrt szőlővesszők keresztezték aranyrózsákkal. A leírás alapján hazai munkának kell tartanunk, melyet már jóelőre e célra szánt a királynő. Erre mutat a szokatlan összeállítás: a két apostolfejedelem, a magyar szentek és az Anjou-család szentje.

Még húsz évvel a látogatása után is a magyar királyné terítőjének nevezték azt az oltárelőt, melyet a főoltárnak adott. Az alap itt is vörös selyemszövet, melynek közepét Pieta díszítette és két nagyobb, nyolc arannyal hímzett kisebb kép

vett körül. Hasonlóan gazdag volt az a miseruha is, mely kék selyemszövetből készült és sok hímzett kép díszítette.

Kisebb számú, de nem kevésbbé értékesek az ötvösműajándékok. Serlegeket, gyöngyökkel és drágakövekkel díszített tiszta aranykelyhet adott a kincstárnak, valamint ércből készült oltárelőt, középen aranyozott ezüstalapon zománcozott angyalokkal és drágakő, gyöngykerettel.

Nem is egy évtized mulva fia követi ezen az úton. 1350-ben szent évet hirdetett a pápa, melyre a pestistől, háborútól meggyötört világ minden részéből özönlöttek a zarándokok. Ha a különben megbízható Villaninak hinni lehet, több, mint egy millió zarándok tartózkodott nagyböjt idején Rómában. Lajos azonban csak szeptember elején érkezett és Cola di Rienzi fogadta száz római nemes élén. A király a vatikáni palotában lakott, végigjárta a szent helyeket, végül elnyerte a kiközösítés alól a feloldozást. A szent év alkalmából a királlyal Itáliában vitézkedő lovagjaink közül többen is résztvettek a római zarándoklaton, mint azt Us Miklós, berekenesi nemes oklevele is bizonyítja, ki birtokát zálogosítja el, hogy „ad limina apostolorum" Rómába zarándokoljon.

Compostella és a Szentföld márcsak távolságuk miatt is komoly nehézségeket okozott a zarándokoknak. Az előbbi főként a XI—XII. században volt kedvelt zarándokhely és az ide irányuló zarándoklatok fontos szellemi hatását mutatja az a tény, hogy a spanyol, délfrancia, felsőolasz építészeti plasztika kialakulását, elterjedését a compostellai zarándoklatok útvonalán lehet a legjobban megfigyelni. Századunk elejéről egy adat, mely compostellai zarándoklatról szól, rendkívül jellemzően azt is előadja, hogy mi volt ezeknek a zarándoklatoknak indító oka, útvonala, sőt költségéről is felvilágosít.

Két kiváló familia, a Berzevicziek ősei és a Görgeiek egymással valósággal háborúban éltek a Szepességben. Egy gyilkosság miatt a békebíró úgy ítélt, hogy a tettesnek, Lank Henriknek, két tisztességes emberrel Rómába, onnan Bariba, Szent Miklóshoz, és vissza Rómába kell zarándokolnia. Itt két kísérője elhagyhatja, ő azonban tartozik Compostellába Szent Jakabhoz, hazatérőben Aachenbe a Szent Szűzhöz elzarándokolni. A zarándoklat költségeit Kakas mester — a felbujtó — fedezi és 50 márka ezüstöt tartozik adni.

Veszélyes és nehéz volt a szentföldi zarándoklat. Rendszerint a tengeri útat választották. Magyar tengerhajózás híján István erdélyi vajdának és 14 kísérőjének a velencei tanács egy gályát engedélyez, mely a szent sírhoz és vissza szállítja őket. A szentföldi zarándoklat pápai engedélyhez volt kötve és a pápai supplicatiok sok érdekes adatot tartottak fenn. Budai Farkas 1350-ben tizenketted magával kér engedélyt, egy év mulva Lajos király száz egyén részére kéri a szentföld meglátogatásának engedélyét és egy általános felhatalmazást, hogy alattvalóinak ő is engedélyt adhasson a szentföldi zarándoklatra.

Az aacheni, kölni, barii, római zarándoklatok jelentősége a kultúrérintkezések meggyorsításában, művészi ízlések, divatok megismerésében rejlik. A zarándokok ajándékokat visznek és rendszerint hoztak is, ami élénk műtárgycserére is adott alkalmat. A távolabbi zarándoklatok a földrajzi fogalmak, messzi tájak és népek ismeretének, sok exotikumnak a magyar szellemi életbe való beszivárgására adtak alkalmat. Ebből a

szempontból már szinte az ismert világ határain túl, sokak számára a képzelet birodalmába tartozik Szent Patrik írországi purgatóriumába való zarándoklás, melyre éppen Nagy Lajos korában számos adatunk van. Szent Patrik purgatóriuma Írország Kent tartománya egyik tavának szigetén feküdt. Súlyos penitenciával sújtott bűnösök, zarándokok látogatták a barlangot, ahol átélték a pokol minden kínját, az üdvözültek minden örömét. A középkori irodalom sok purgatóriumjárást jegyez fel, köztük három magyart is. Ott járt Magyar György, Krizsafán comes fia 1353-ban ; öt évvel később, 1358-ban Malatesta Ungaria de Armenio, végül Tari Lőrinc is. A legelső pokoljárást a bécsi volt udvari könyvtár és a melki apátság, sőt a prágai egyetemi könyvtár egy XV. századi kódexe is megörökíti.

György Nagy Lajossal vitézkedett Apuliában, a király kapitánnyá és több város urává tette. De a hadjárat során több, mint 250 gyilkossággal terhelte lelkét, elzarándokolt tehát a pápai udvarba, hogy ott feloldozzák. Penitenciaképen Spanyolországba utazik Szent Jakabhoz, ott félévi remeteség után elszánja magát Szent Patrik purgatóriumának felkeresésére. A kézirat részletesen leírja György purgatóriumi zarándoklatának körülményeit, mely nagyjában megegyezik a többi hasonló pokoljárással. A bűnbánó a püspöknél jelentkezik, aki le akarja beszélni a veszélyes útról. De György megmarad elhatározása mellett és a püspök levelével jelentkezik a sziget priorjánál, majd 15 napi böjt és imádság után bebocsátják Szent Patrik purgatóriumába. A barlangban viziók gyötrik, ördögök kísértik, sőt a purgatóriumban szenvedő rokonsága, olasz barátnője — ki mintha egy kissé Beatricere emlékeztetne, — képében kísérti az ördög, míg végre megjelenik Szent Mihály arkangyal és a Paradicsomon átvezetve megmutatja a jövendő élet titkait.

Így érkezik vissza a barlang szájához, ahol már az ország királyával az élén hatalmas tömeg várja. A csodálkozó és meghatott sokaság megrohanja György vitézt s csak a király közbelépése menti meg, hogy élve ereklyének szét ne darabolják.

Ez a leírás legfontosabb alapelemeiben azonos a későbbi pokoljárásokkal. Malatesta Ungarus, de különösen Tari Lőrinc esetével. Nagy különbség van azonban a két zarándoklat indító okai között. György vitéz bűnös lelke áhítja a penitenciát, a bűnhődés után kibékülést Istennel, bűneit megbánva, lelkiismerete hajtja a pokoljárásra. Tari Lőrinc a Zsigmond-kori szellemi elit hitetlenségében bűnös, aki kételkedik a lélek létezésében és halhatatlanságában. György vitéz még a középkor gyermeke, akit a bűntudat hajt a pokoljárásra, Tari Lőrincet a kíváncsiság és a kétkedés. Bár mindkét pokoljárás XV. századi kéziratokban maradt ránk, ez a lényeges különbség kétségtelenül mutatja, hogy György vitéz útját még a XIV. század második felében írásba foglalták, talán kevéssel a zarándoklat után, szemmelláthatólag egy kissé Dante hatása alatt.

Ugyanennek a középkori bűnbánó szellemnek képzőművészeti megnyilatkozását is ismerjük. A zselizi templom XIV. századi freskóján Vesszős György — Durazzoi Károly kivégzőjének — halála utáni különítéletét ábrázolta a festő. Meglehet, hogy Vesszős György, aki ugyancsak végig küzdi Nagy Lajossal Apuliát, azonos a fentebb szereplő György vitézzel. Valószínűsíti ezt a feltevést a bécsi kéziratnak György vitéz István testvérről szóló része, ami megegyezik Vesszős György genealogiai adataival. A freskó különben egy halál utáni különítéletet ábrázol. Vesszős György lelkét az

ördög magának igényli, míg őrzőangyala, Jézus és Mária közbenjárására elkerüli az örök kárhozatot.

A zarándoklatok egy fajtája, vagy még inkább elfajulása nagyobb csapások, pestisek nyomán fellángoló flagelláns mozgalom. A csapások elhárítására rendezett bűnbánó körmenetek, zarándoklatok mintájára különösen Német- és Olaszországban, egész szekta alakult, amely bűnbánó körmenetben vonult végig Európán. Dalolva és táncolva, testüket ritmikusan ostorozva, keresztek és zászlók alatt járták a városokat és kegyhelyeket. Perugia vidékén fellépő, kétségtelenül Szent Ferenc miszticizmusából is táplálkozó egzaltált vallási téboly, már a tatárjárás után elérte hazánkat. Trithemius apát tanúsága szerint 1349-ben a nagy pestis után újra fellángolt Magyarországon.

A flagellánsok vallási tébolya, Vesszős György és György vitéz bűnbánó penitenciázása, az ereklyék, zarándoklatok fokozódó népszerűsége végeredményben közös gyökerekből táplálkozik. Új vallásosság alakul ki a XIII. század második felében és az új élmény példátlan gyorsasággal hódítja meg a lelkeket. Umbria zöldelő, lágyan hajló dombjai közül indul el Szent Ferenc tanítása és eszméit a „testvérkék" terjesztik egész Európában. A román stílus korának komor és fenséges vallásossága helyébe Szent Ferenc meleg miszticizmusa lép. Maga is átéli az istenember szenvedését és szinte földöntúli szeretettel fordul minden teremtett lény felé. Követői ezt a két eszményt hirdetik a népnek, a nép nyelvén. Nem elvont skolasztikus okoskodásról beszélnek, hanem Krisztus Urunk szenvedését, a teremtett lények szeretetét, a Poverello lángoló meleg szívével hirdetik. Az istenember szeretetének meleg átélése az anya felé fordítja a figyelmet és a Mária-kultusz eddig nem tapasztalt méretekben terjed.

VESSZŐS GYÖRGY MEGÍTÉLTETÉSE. FALKÉP A ZSELIZI R. KAT. TEMPLOMBAN

FLAGELLÁNSOK

Szent Ferenc tanítása a művészeti felfogást is megváltoztatja. A ferencesek első misztikus szentje, Szent Bonaventura, már a Poverello szellemében írja elmélkedéseit Krisztus életéről, aminek hitele és hatása művészi szempontokból még a Bibliával is mérkőzik. Kettőjük hatásának tudhatjuk be, hogy a művészi ábrázolásokban a fenséges nyugalmat meleg líra, emberi szenvedés megértő visszhangja váltja fel. Az Árpád-kori Krisztusok még győzelmes Istenként függenek a kereszten, korunkban már nem az élet királyát, hanem a szenvedő istenembert ábrázolják. Nagy Lajos korában fellépő úgynevezett misztikus feszületek, a misekönyvek kánonlapjai, már ezt a szellemet tükrözik (LII. tábla). Szent Ferenc életét, legendáját korán, 1370 táján tolmácsolják magyar nyelven és a „Némi írás bódog Ferencről és társairól" bárha egy XV. századközepi másolatban maradt is ránk, a Jókai-kódexben, Nagy Lajos korának vallási élményéről, a szentferenci misztika korai jelentkezéséről tanuskodik.

Az új vallásosság azonban a Nagy Lajos-kori szellemi kultúrának csak az egyik arca. A szellemi elit világképét ekkor már az egyetemek alakítják. Míg az előző századokban a kolostorok és a mellettük kialakuló kolostori iskolák voltak a szellemi élet tűzhelyei, a XIV. század már az egyetemi kultúra jegyében él. Míg az előbbiek inkább egy szűkebb kör és kisebb területi egység számára jelentették a kulturális központot, a párizsi, bolognai, padovai, később a bécsi, prágai, pécsi egyetemek nemzetközi jellegüknél fogva az egész nyugati világ szellemi életére éreztették vonzó hatásukat.

A nagy külföldi egyetemeknek szempontunkból két jellegzetességét kell kiemelnünk. Az egyetemeknek nemzetközi voltát, mely logikusan folyt a másik jellegzetességéből, hogy ekkor még valamennyi külföldi egyetem az egyetemes keresztény kultúrának volt hirdetője.

Az egyetemek egységes szervezetét, de a tananyag egységét is biztosította az a körülmény, hogy valamennyi egyetem, különösen Nagy Lajos korában, a pápa megerősítése alapján működhetett csak és a tudományoknak azon a területein, amit a pápa előírt. Már Békefi Remig rámutatott arra, hogy a XIV. század közepén alapított prágai, krakkói, bécsi és pécsi egyetem megerősítő pápai oklevelei nagyjában azonos szabályt állapítottak meg az újonnan szervezett főiskolák számára. A pápaság kialakult tudománypolitikája — ha szabad ezt a kifejezést a XIV. században használni —

szigorúan előírta valamennyi egyetem fakultásainak számát, különösen azt, hogy teológia tanítható-e. Így a fentemlített négy egyetem közül csak a prágai kapott engedélyt teológiai fakultás felállítására. Ezt az intézkedést a párizsi egyetem különleges jogállása, az egyetemek között elfoglalt vezető szerepe magyarázza.

A párizsi egyetem, különösen teológia és filozófia terén Európa legelső egyetemének számított, a studium studiorum, melyet éppen a XIV. században a római szentszék egyetemének címével tüntettek ki a pápák. Feltűnő, hogy a külföldön iskolázott magyar hallgatók között legkevesebbet a párizsi egyetemen találunk, pedig korábban és később is több kiváló főpap került ki a leghíresebb egyetemről. Nagy Lajos korában Szigeti István, Miklósfia Miklós és Verebéli Péter párizsi tanulásáról vannak adataink, igaz, mindhárom a magyar szellemi élet vezető egyéniségének számítható, akinek tanulmányai és vizsgái az avignoni francia-olasz korareneszánsz légkörébe esik és szerepük a korszak végén jelentkező korai humanizmusban is jelentős.

Mindhárman a királyi udvarhoz tartoztak, a magyar király ismételten síkraszáll értük a pápánál, befolyásukra és nagy jelentőségükre bátran következtethettünk.

Szigeti István (Stephanus de Insula) 1345-ben szerepel először Lajos supplicatiójában, amikor a pápától kedvelt híve számára a hittudományi magisteri címet kéri. Ez a sokat idézett adat nemcsak azért jelentős, mert megmutatja, hogy a király a nápolyi világpolitikai jelentőségű ügyek mellett országa szellemi kultúrájára is gondot fordított, de jelentős azért is, mert bevilágít az ország szellemi állapotába Lajos uralkodása kezdetén.

Lajos és felesége elmondja, hogy Magyarországon a világi és szerzetesi papság között már régóta egy hittudományi magister sincs, pedig az országos tanácsban sokszor szükség van teológiai képzettségű szakemberre, már csak az ország határain kívül jelentkező eretnekségek és skizmák miatt is. Éppen azért kéri a pápát, hogy Szigeti Istvánt az Ágostonrendi rendtartomány lektorát magisteri címmel ruházza fel és kapja meg mindazokat az előjogokat, melyek a párizsi egyetem magistereinek járnak. Megtudjuk azt is, hogy Szigeti István húsz esztendőt töltött már el tudományos tevékenységben, tanult Párizsban, tanított a toulousi és a magyarországi rendi főiskolákon és 1343-ban a rend nagykáptalana őt jelölte ki a párizsi rendi főiskolán a sentenciák tanárává. Vizsgáltassa meg a pápa a curiában és Isten nagyobb dicsőségére, az ország díszére, a vallás javára ruházza fel a hittudományok magisterségével.

VI. Kelemen Ceccanoi Hannibál és Curti Vilmos bíboros vizsgálata alapján még az évben megadja a kért magisteri címet. Mutatja a megbecsülést, amivel a királyi udvarban Szigeti Istvánt fogadták, hogy hamarosan (1350) nyitrai püspök lesz, majd 1367-től egészen haláláig (1382) mint kalocsai érsek buzgólkodott a délvidékre kiterjedő egyházmegyéjének szellemi emelésén, az eretnekségek letörésén.

Hasonló úton jut a másik ágostonrendi, Miklósfia Miklós a baccalaureusi címhez. 1353-ban kéri Nagy Lajos, valamint anyja és felesége a pápát, hogy ugyanúgy, mint Szigeti Istvánt, aki egymagában nem győz a katolikus vallás ügyében serénykedni, Miklós váradi egyházmegyei ágostonos, jelenleg párizsi lektor, előadhassa a sentenciákat és a párizsi baccalaureusok kiváltságait ő is megkaphassa.

A párizsi hittudományi fakultás magyarországi tanulói úgy látszik egész külön szellemi elitet képviseltek, erre mutat, hogy a harmadik ágostonrendit, Verebéli Pétert a királyi udvar káplánját, a párizsi egyetem lektorát, Szigeti István nyitrai püspök kérésére avatja a pápa a hittudomány magisterévé.

Végül a párizsi egyetemi hallgatók világába engednek bepillantást Cristianus de Hungaria-ra vonatkozó egyetemi bejegyzések. Szegény diák lehetett, mert 1380-ban a baccalaureátus letevéséhez szükséges összeg fizetése alól kér és kap felmentést. Ugyanezt kéri a licentiátus alkalmával is, de a párizsi egyetemen szokásos vidám avatáshoz már van pénze, amit meg is isznak társaival a Saint Julien le Pauvre-templom mellett levő Kalapácshoz címzett kiskocsmában. Tanultságára jellemző, hogy 1382-ben már az újjászervezett bécsi egyetemen találjuk.

A felsorolt gyér adatokból kitünik, hogy a párizsi egyetem, főkép a teológiai fakultásának elvégzése, ha kevés magyarnak is jutott osztályrészül, de azoknak az ország szellemi vezetésében előkelő helyet biztosított.

A külföldön tanuló magyarok statisztikáját vizsgálva, Nagy Lajos korában kétségtelenül az olasz egyetemeké az elsőség. Okait nem kell nagyon messze keresni. A bolognai, padovai egyetemek, főként jogi fakultásaik, régiségük, jó hírnevük szempontjából semmivel sem maradtak el Párizs mögött. De még Párizs távolabb volt, a felsőolasz egyetemek, hazánkból is könnyen elérhetők. Végül tekintetbe véve Buda és az olasz városok élénk politikai kapcsolatait — Padova állandóan a magyar király szövetségese volt — és azt a körülményt, hogy a magyar vezetőréteg akkor is inkább jogi műveltségű volt, nem csodálkozhatunk az olasz egyetemek közkedveltségén.

Az olasz egyetemek statutumai különben is kedveztek a magyaroknak, különösen a padovai, a rektorválasztásban.

A rektor pedig a tanév alatt korlátlan úr volt és megválasztása nagy kitüntetésszámba ment. Megkülönböztető viselet illette meg, bírói hatalmat gyakorolt a tanulók fölött, még polgári személy elleni ügyekben is. Ő állapította meg a tantervet, amelynek be nem tartásáért tanárt, tanulót egyaránt megbírságolhatott.

Formális jelentőségű dolgoknak tünnek ezek a szabályok, de ezek a jogok és kötelességek teszik az egyetemeket nemzetközivé, s biztosítják a tanítás, a tudomány egyetemes voltát. Ha véletlen is, hogy a bolognai jogi egyetem 1317. évi statutumainak egyetlen példánya a pozsonyi káptalan kéziratai között maradt reánk, jellemző, hogy a statutumok megszerkesztésében Andrea János, híres kánonjogász mellett a tanulókból kiszemelt 14 tanácsos között ott találjuk Jakab nógrádi esperest, ugyanakkor, mikor az egyetem rektora Miklós nyitrai esperes volt. Nem szándékozunk e statutumokat részletesen bemutatni, bár messzemenő betekintést enged a bolognai egyetem belső életébe, tanítási rendjébe. A statutumok megalkotására a város szigorú rendeletei késztették a Bolognát elhagyó rektort és a tanuló ifjúságot. Szükséges volt a tanítás rendjének, az egyetem és a város viszonyának szabályozására, még olyan kisjelentőségű kérdésekben is, mint a tanulók lakása és kötött lakbére.

Tekintve a fentebb ismertetett szoros kapcsolatokat a felső-olasz egyetemek és hazánk között, természetesnek látszik, hogy mindkét helyen szép számmal ismerünk magyar tanulókat, sőt gyakran olyanokat is, akik magas egyetemi tisztséget viseltek.

Bolognában a már említett Miklós nyitrai főesperesen kívül Uzai Domokos fia János veszprémi egyházmegyei pap, a kánonjog baccalaureátusa 1343 előtt volt az egyetem rektora, később pedig VI. Kelemen pápa unokaöccsének káplánja. Az újabb kutatás benne látja az ú. n. Ars Notarilis szerzőjét. Ennek a királyi kancelláriában használatos formuláriumnak nem lekicsinylendő jelentősége van Nagy Lajos korának szellemi alakítói között. Lényegileg csak oklevélmásolatokat, formulákat tartalmaz, de jogi műveltsége bolognai jogi tanulmányokra, stílusa pedig humanista törekvésekre mutat.

A bolognai egyetem Nagy Lajos-kori tanulói közül csak kevesek nevét őrizték meg a feljegyzések. Így László váradi kanonokét, ki 1346-ban már negyedik éve tanul kánonjogot és bizonyos Magyar Pálét, ki a hatvanas években szerepel, mint aki „ultra viginti annos Bononiae in artibus rexit". Sajnos, azonban személyükről, főként magyarországi szereplésükről semmit sem tudunk.

Lényegesen több rektor és hallgató nevét őrizte meg a padovai egyetem anyakönyve. Padova szintén az egyházjog terén volt híres egyeteme a kornak és a város, főkép urának, a Carraráknak kapcsolatai Nagy Lajossal, mint már említettük, túlmentek az egyszerű politikai jóviszony keretén.

Az egyetem anyakönyvei két magyar rektor nevét őrizték meg. Az egyik János esztergom szentgyörgymezei prépostot, a másik, kinek személye és padovai szereplése közelebbről is érdekel, Kanizsai János esztergomi prépost.

Kanizsai János egész családja nagy szerepet játszik Lajos udvarában. Atyja több horvát vármegye főispánja, nagybátyja, Kanizsai István zágrábi püspök, a király legfontosabb külföldi követeinek egyike. 1366-ban azonban összeütközésbe kerül Lajossal és Viterboba megy számüzetésbe, de három év mulva a király visszafogadja kegyeibe és a nagyfontosságú francia követségek vezetője, Katalin eljegyzése alkalmával a magyar és francia királyi ház közti kapcsolat egyik főápolója.

Valószínűleg az ő irányítására kerül Kanizsai János Paduába, amit abból is sejthetünk, hogy kíséretében főleg zágrábi egyházmegyei papok fordulnak meg, bár ő esztergomi prépostnak vallja magát. Minden bizonnyal 1370 körül már Padovában volt, mert 1377—78. tanévben az egyetem rektora. Feljegyzik, hogy nagy házat vitt a padovai Szent Margit-utcában, fényes kísérettel érkezett, akik között egy főesperes, a szerémi prépost, és két zágrábi, Asia János oxfordi kanonok és két másoló is szerepel.

Kíséretével együtt még 1379-ben is Padovában találjuk. Tudását már inkább Zsigmond alatt értékesíti, amikor mint esztergomi érsek, a király leghűségesebb államférfia lett.

Kanizsai János nagyszámú kíséretén kívül Padovában találjuk György fia Benedeket, Lajos udvari káplánját, aki 1360-ban tanul kánonjogot, István fia János zempléni főesperest, aki később Kanizsai Jánoshoz csatlakozik, a szintén kánonjogot tanuló Mihály esztergomi kanonokot és 1361-ben János kamarcsai archidiákonust.

A párizsi és olasz egyetemek vezető szerepét, ha nem sikerül is megdönteni, a század közepén és második felében alakuló középeurópai egyetemeknek, de tekintélyes magyar hallgatóságot vonzottak magukhoz főkép Nagy Lajos uralkodásainak

utolsó éveiben, így hatásukat inkább a század végén Zsigmond alatt érezhetni. A bécsi egyetem, bár IV. Rudolf már 1365-ben megalapítja, a párizsi mintájára, csak a nyolcvanas évek elején kezdi meg teljes működését, anyakönyvei csak 1385-től maradtak reánk, így Nagy Lajos korából bécsi egyetemi hallgatót nem ismerünk.

Ugyancsak kevés adatunk van e korból a prágai egyetemmel kapcsolatban, bár az egész egyetem virágzásának félszázada alatt az artium magisterek közül majdnem 100 magyar név került elő. A jogi fakultás 1372—1420. évi anyakönyveiből pedig 30 magyar baccalaureust ismer a kutatás. Érdekes lehetőségeket kinál azonban Ernyei József hipotézise, aki szerint Huss János tanárai között esetleg magyarok is lehettek, hiszen Tatárlaki Konrád 1373—90, Magyar István 1382—94 között tanítanak a prágai egyetemen.

A külföldi egyetemeken tehát szép számmal találunk magyar hallgatót. Mi volt a helyzet a Nagy Lajos által alapított pécsi egyetemen ? Nagy Lajos tudománypártoló egyénisége, a külföldre kényszerűlő magyar tanulók, kellőképen indokolják a magyar királynak azt az elhatározását, hogy Bécs, Prága után 1367-ben magyar egyetem alapítására kér V. Orbán pápától engedélyt. Az egyetem alapítását V. Orbán jóváhagyja és Pécsett csakhamar meg is kezdte működését. Rendkívül kevés az, amit a pécsi egyetem szerepéről biztosan tudunk. Valószínű, hogy hely kiválasztásában, de az egyetem megalapításában is Vilmos pécsi püspöknek, Nagy Lajos tanácsosának, titkos kancellárjának oroszlánrésze volt. Ez a kiváló diplomata, egyháznagy egyforma kegyben állott a király, a pápa, de még IV. Károly császár előtt is. Neki tulajdonítja teljes joggal Békefi Remig az egyetem alapításának gondolatát, a Pécsre helyezés különben nehezen indokolható tényét, amit az egyetem szellemi vezetésében vállalt szerepe is bizonyít.

A pápa a teológiai fakultás megnyitását nem engedélyezte, de a többi fakultásról sincsenek közelebbi adataink. Egyetlen tanárát ismerjük, Galvano da Bolognát, aki előbb Padovában tanult és tanított egyházjogot, Pécset azonban ő is csak pár évig taníthatott, mert már 1374-ben a bolognai egyetemen találjuk. Tudunk még egy padovai tanár meghívásáról, Bartolomeo Piacentinit kéri Nagy Lajos Padova urától, Carrarától, de eredménytelenül.

A pécsi egyetem fennmaradása, tanulói, tanárai már régóta foglalkoztatják a kutatást, de kielégítő eredmény nélkül. Galvanon kívül más tanárát nem is ismerjük az egyetemnek, tanulóiról egy 1400 körüli oklevél beszél, felemlítve Csóthi Benedek fia György zágrábi egyházmegyei, Kancellár János pécsi egyházmegyei kispapot, Szőlősi Fábián fia Györgyöt és egy későbbi pápai oklevél László fia Lukács pécsi egyházmegyei kispapot. Tekintve azonban, hogy mind a négy tanuló neve egy halálos végű összetűzés miatt kiközösítés alól felmentést adó pápai bullában maradt fenn, további következtetésekre, főképen a hallgatók létszámát illetőleg, nem alkalmas. Ismerünk végül két pécsi hallgatót, aki Prágába megy át tanulmányait befejezni, így 1379-ben Lurcz Hermann magistert és 1383-ban Petrus de Wydera baccalaureust veszi fel a prágai egyetem a pécsi egyetemről.

A pécsi egyetem fennállásának időtartamát nem ismerjük, mint ahogy helyét sem tudjuk pontosan lokalizálni. Bizonyos, hogy a XV. század elején még fennállt.

De 1465-ben, amikor Mátyás király a budai egyetem felállításáért folyamodik, már nem. Az egyetem épületeit Gerecze Péter a pécsi postapalota környékén kereste, ott, ahol a mult század végén egy könyvvel és háromágú liliommal díszített címerpajzsos töredéket találtak. Gerecze az egyetem címerének tartja, de a pajzs formája a XV. század második felére mutat, amikor az egyetem már megszűnt. Valószínű, hogy az egyetem, mint Evlia Cselebi is említi, a belső városban állott.

Míg a történeti adatok ily soványan szólnak az első magyar egyetemről, egy müncheni kódex, mely megőrizte a pécsi egyetemen tartott szentbeszédek szövegét, bepillantást enged az egyetem késő középkori, skolasztikus szellemébe, mely azonos volt a korabeli külföldi egyetemek szellemi kultúrájával. A szentbeszédek, akár elmondották, akár mintául készültek — egy domonkos-rendi szerzetes szerzőségére mutatnak, egyben bizonyítékai az Árpád-házi magyar szentek népszerűségének.

Szent Domonkosról ugyan 8 szentbeszéd szól, de Szent Istvánról 5, Árpád-házi Szent Erzsébetről 4, Szent Lászlóról 2 és Szent Imréről 1. A magyar szentek ily nagyszámú szereplése igazolja a szentbeszédek pécsi eredetét, de a szöveg — melyben „a mi Szent István királyunk" vagy „a mi népünk a magyar nemzet" többször előfordul — a szerző magyar származását, egyben a magyar szenteknek, különösen Szent Istvánnak és Lászlónak élénk tiszteletét bizonyítja.

Említettük már, hogy a beszédek jellege erősen a késő középkor skolasztikus filozófiájára, bizonyos túlérett szellemi eszközök alkalmazására mutat. A szerző egy-egy jeligéül választott idézetből kiindulva, a skolasztika szabályai szerint építi fel beszédét, tételét idézetek tömegével támogatja. Bár túlsúlyban van még a bibliából és az egyházatyáktól vett idézet, de ugyanakkor gyakran hívja bizonyságtételül Aristotelest, Cicerot, Sallustiust, Juvenalist, ami humanista érdeklődésre és műveltségre mutat. A pécsi szentbeszédek megőrizték az egyetem későközépkori, skolasztikus, de ugyanakkor humanista érdeklődésű szellemét.

Nehezebb választ adni, ha azt keressük, mi volt ez a középkori kultúra, mit hoztak haza külföldön tanuló fiaink. Az egyetemek, főiskolák tananyagát minden kézikönyvben megtalálja az olvasó, de ez csak keret, amit éppen a tanárok töltöttek meg tartalommal. Így a tanulók hazai hatását megállapítani roppant nehéz, különösen Nagy Lajos korában, amikor még úgyszólván teljesen hiányoznak a következtetésre alkalmas írott források. Egy-két könyv, főleg a korszak végéről, melyet magyar másoló írt, kis fénysugárként világítanak be a kor szellemi kultúrájába. Egyetemi műveltségre mutat Bredenscheid János könyve, mely IX. Gergely pápának Jób könyvéről írt elmélkedéseit, tartalmazza. Főkép azonban Erdélyi János ferencrendi könyve, mely a kánon- és a polgári jogról szólt, vagy „Thomas de Argentina Sententiarum" c. jogi műve, amit 1340-ben Szepesi János másolt, utalnak az egyetemek jogi szellemére. A középkori filozófia hatalmas épületébe tartozhatott az erdélyi Boetius dömés szerzetesnek 1345-ben írt munkája „De mundi aeternitate" mely Aristoteles-magyarázatokat tartalmaz, ugyancsak Aristotelesre támaszkodik Soproni Miklós, a prágai egyetem hallgatója, aki 1368-ban írja meg művét az „Auctoritate Aristotelis ex variis libris comportate" címmel.

Fentebb már utaltunk a bolognai jogi tanulmányok hatása alatt keletkezett Ars Notarilis-re. A legjelentősebb adat azonban már kívül esik Nagy Lajos korán.

Itt jelentkezik először a magyar szellemi életben Occam János, akinek Directorium Iuris című művét Temlius Tamás másolja a század végén, Esztergom várában. A középkor végének ez a jelentős filozófusa, akit joggal tartanak a nominalizmus felújítójának és az újkori filozófia egyik megindítójának, Aquinói Szent Tamás filozófiájának nagy ellenfele, a skolasztikus gondolkodásnak aláásója már a késő középkori szellemi kultúra bomlását jelenti nálunk is.

Az egyetem a maga internacionális szervezetével, tudást kereső szomjával éppen az egyetemes keresztény tudományosság épületét rombolja a század végén. Mert nemcsak a nagy egyházszakadás elleni harc vezérei kerülnek ki az egyetem teológiai tanárai közül, hanem a kor legszélsőségesebb eszméinek hirdetői is. Az új kor ott forr az egyetemek tantermeiben és lassan túlérett skolaszticizmus helyére állítja a nominalizmus filozófiáját, a Biblia és az egyházatyák írása mellé Platont és Cicerot, hogy megszülessen az új eszmény, a humanizmus. A Nagy Lajos-kori előhumanizmus két forrásból táplálkozik, a kancelláriákból és az egyetemekből.

Míg a káptalani iskolák és az egyetem a klerikus kultúra tüzét élesztették, előbb észrevétlenül, később tudatosan tápot adtak az újkor egyik legnagyobb szellemi mozgalmának, melyet humanizmus néven ismer a tudománytörténet. Ha a humanizmusban csak a klasszikus írók s az antik szellem feltámasztását, egyszóval az antik reneszánszát látjuk, úgy a XIV—XV. századnak ez a nagy szellemi erőfeszítése nem lenne több Nagy Károly udvari-, vagy a XIII. századi román-reneszánsznál. A humanizmus több, a latin auktorok tanulmányozásánál és napfényrehozásánál, mint ahogy a művészeti reneszánsznak is csak egy kisebbjelentőségű része az antik emlékek feltárása és utánzása. A humanizmus életstílus és eszmény. Legfőbb alkotóelemei adva voltak, ha külön-külön is a középkor századaiban.

Zsigmond, Mátyás korának magyar humanizmusa mélyen ereszti hajszálgyökereit a magyar középkorba, mélyebben Nagy Lajos koránál is, bár tisztán csak ott tudjuk kimutatni első jelentkezését. Szent István országalapítása még szellemileg benne él a Karoling reneszánszban, amint hogy első templomaink oszlopfőjén feltűnő díszes akanthuslevél is antik továbbélésről beszél. A XII-ik századi délfrancia protoreneszánsz Magyarországon pannoniai-elemeken újul meg és tart egészen a XIII. század közepéig. Az antikitás tehát élő és ható tényező a középkoron át, irodalomban és művészetben egyaránt. Elég ha arra gondolunk, hogy Petrarca és barátainak klasszikus kéziratok utáni kutatása csak úgy lehetett eredményes, hogy a kolostorok megőrizték könyvtáraikban a latin auktorokat. Képzőművészetbe a Karoling reneszánsz oszlopfőin és elefántcsontfaragványain csakúgy kimutatható az élő és ható antik mintakép, mint a délfrancia román plasztikában, vagy az antik szarkofágokat másoló Niccollo Pisano gótikus szószékein. Az egyéniség kifejlesztése, a humanisták dicsőség utáni vágya adva van a lovagvilág becsvágyában, és egyik főmozgatója a lovagi társadalomnak. Amikor tehát Nagy Lajos-kori korahumanizmusról beszélünk, ezeknek a meglévő erőknek újjárendeződése lappangó hatásoknak feléledését kell érteni rajta.

Nagy Lajos kora humanizmusának külföldi gyökerei ugyanazokba a szellemi centrumokba nyúlnak, amelyeket már az udvari kultúra tárgyalásánál felsoroltunk: a nápolyi hadjárat és maga Nápoly, az Arno-parti köztársaság és a velencei kultúrterület, beleértve Padovát és Zárát is. Hazai tűzhelyei a királyi kancelláriában és

a pécsi egyetemen látja a kutatást, hordozójának a hazai diákságot, legfőbb élesztőjének pedig azt az udvari elit-réteget, amely külföldi kapcsolatai révén szoros és élénk összeköttetést tartott fenn a legfontosabb kultúrcentrumokkal.

A legelső jelenségek a nápolyi hadjárat kapcsán lépnek fel. Nápolyban állandóan élő és ható római jog hatása kimutatható Nagy Lajos törvényhozási reformjaiban, ugyancsak nápolyi kapcsolatokra mutat az erősen humanistaszellemű Ars Notarilis, míg Róbert nápolyi király könyvtárából kikerült és Nagy Lajos számára másolt Secretum secretorum hírnévről, becsvágyról, tehát humanisztikus erényekről szóló fejezetei hatnak leginkább.

Második helyen az arnoparti Athént, Firenzét kell megemlíteni. Különösen fontos a magyar korahumanizmus szempontjából az előbb Avignonban működő Coluccio Salutati firenzei kancellár szerepe, aki Nagy Lajoshoz a humanista levelek egész sorát intézte, sokszor oly terjedelemben, hogy még a király is megsokalta a „szavak nagy halmazát". A firenzei kancellár állandóan „a humanitást" említi, mint a két állam kapcsolatának vezércsillagát és leveleinek hatása kétségtelenül kimutatható a magyar kancellária rövidebb, de elegáns stílusán.

A kancelláriához kapcsolódik a harmadik humanista központ, Velence is. Bennintendi Ravagni velencei kancellár, Petrarca velencei körének feje, követségek és levelezés útján a legszorosabb kapcsolatot tartja fenn Magyarországgal és jellemző stílusának, felfogásának humanista voltára, hogy azt a beszédét, melyet Nagy Lajos előtt tartott, egész a legutóbbi időkig, mint Petrarca művét könyvelték el.

A velencei humanista kör hatását Kardos Tibor a kancellária kereteiben virágzó történetírásban látja, János minorita és Küküllei János átveszi a velencei történetírás módszerét — az életrajzírást mint a nemzet történetét, az oklevelek állandó használatát — még a bevezetés szellemében a források használatában is.

De álljunk meg egy szóra Küküllei Jánosnál, akiben az első magyar íróegyéniséget tisztelhetjük, akinek krónikája már írói öntudatra, olvasóközönségéhez intézett szavai már irodalmi életre : író és olvasó közötti viszonyra enged következtetni. Életéről elég sokat tudunk, az Anjou-kor szorgalmas kutatója, Pór Antal még házát is megtalálta Esztergomban, Dékáni Kálmán és R. Kiss István életrajzának több homályos pontját felderítette.

Teljes neve Tót-solymosi Apród János, apja I. Károlytól kapott, de el is veszített birtoka, Tót-solymos után. A királyi kancelláriába került, 1349-ben visszakapja apja birtokát, 1352-ben az aradi, egy év mulva egri káptalani rektor, majd küküllei főesperes, mint ilyen visszatér a királyi kancelláriába, hogy 1359-től egész haláláig az esztergomi érsek helytartója legyen, leszámítva az 1366—71 közti éveket, amikor Futaki Demeter erdélyi püspök helytartója.

Nagy Lajosról szóló életrajzát valószínűleg két részben írta. Az első rész 1352-ig terjed és 1367 körül keletkezhetett. Itt kronológikus sorrendben, főkép oklevelekre támaszkodva, írja le ura életének történetét. A második rész már esztergomi nyugalmában készült, Nagy Lajos halála után és a velencei hadjáratoktól terjed a király haláláig. A két rész elé összefogó előszót csatol, melyben már humanista hangokat üt meg. Vegetiust idézi és rajta keresztül a római hadi szervezetet dicsőíti,

állítja példának és ebben keresi Nagy Lajos sikereinek titkát. Mert az uralkodónak hódítani kell és hatalomban bővelkedni.

Művének első része még a krónikák modorában készült, bár az első fejezetben a lázongó szászok megrendszabályozásáról ír — a király hatalmának és egyéniségének bemutatására — és csak azután említi a korábban történt, de kisebb jelentőségű eseményeket. Krónikás sorrendben mondja el urának viselt dolgait, de oklevelek használatával ad hitelt előadásának. Benne él korának szellemi áramlataiban, mert második részében már a legmodernebb velencei történetírás módszereit használja, és nem krónikát, hanem életrajzot ír. Olyan korszakváltásnak vagyunk itt szemtanúi, ami ritkán tapasztalható egy életen, egy művön belül.

Amint előszavában az olvasóközönséghez fordul és elmondja, hogy művét fejezetekre osztotta, hogy minél könnyebben kezelhető legyen, ha pedig hibát talál benne az olvasó, ne szidja érte, hanem javítsa ki. Ez a kapcsolat olyan közvetlen író és olvasó között, amit csak az irodalmi élet első periodusában figyelhetünk meg. Küküllei nemcsak a Nagy Lajos-kori kancellária humanizmusáról tesz tanúbizonyságot, hanem a XIV. század szellemi elitjének modern gondolkodását, a kor szellemi életébe való intenzív részvételét is bizonyítja.

Ugyancsak humanista kapcsolatokra utal Szent Pál translációjának ismeretlen szerzője is. Ez a sokáig Alsani Bálint pécsi püspöknek tulajdonított kis munka, Kardos Tibor szerint esetleg András pálos atya műve, érdekes példa Nagy Lajos korának kettős arculatára. A téma tipikusan középkori. Nagy Lajos a velencei hadjárat sikeres kimenetele esetén megfogadja a magyar pálosrend névadó szentjének, remete Szent Pál ereklyéinek Velencéből való hazahozatalát. Alsani Bálint és Horváthi Pál püspökök a turini békekötésből hazatérve, a titkos békepontok értelmében Velencéből hazaszállítják az ereklyéket. A feldolgozás, a stílus, a keresetten szép kifejezések humanista hatásra utalnak, ugyanezt igazolja a művészi és természeti szépségek meglátása is.

A pécsi egyetem szentbeszédeinek humanista-skolasztikus jellegzetességeiről már fentebb szóltunk, és bár Kardos Tibor a szentbeszédek keletkezését Nagy Lajos halála utáni időre teszi, nyugodtan elfogadhatjuk uralkodásának utolsó évtizede korahumanista szellemének bizonyságtételéül. Az egyetemek különben is melegágyai voltak a humanizmusnak. A jogi oktatás alapja a római jog, a közjegyzői mesterség tanításában, Bolognában csak úgy, mint Pécsett humanista stílusgyakorlatok csúsztak be, míg Bolognában már a korszak elején, 1342-ben, Giovanni D'Andrea „hatalmas humanista buzdítással avatta fel" Magyar András tanulót.

Az olasz egyetemeken még a skolasztikus gondolkodás dívik, de ezzel a humanista racionalizmust készítik elő. Bécsben már behatolt az Occamista filozófia természettudományi hatása s Esztergom várában az angol filozófus művét másolja Temlius Tamás. Prágában már kavarog a husszitizmus szellemi boszorkányfüstje és Pécsett a kancellária humanizmusa mellett az egyetem skolasztikus humanista szentbeszédei nevelik az új szellemet.

Ne gondoljunk azonban nyílt törésre Nagy Lajos korának szellemi életében. A fejlődés nem ismer ugrásokat és teljesen szerves még a XIV. század második felé-

ben is, legfeljebb a közvetlen olasz kapcsolatok miatt gyorsabb, mint pl. Franciaországban. Késő középkor és humanizmus békésen megférnek egymás mellett, mint ahogy a lovagi ideálokból szervesen fejlődik a reneszánsz embereszménye. Az új szellem első nyomai már az 50-es évek elején kitapogatható és Nagy Lajos az uralkodásának utolsó évtizedeiben már tisztán érzékelhetők, de párhuzamosan tovább él az udvari kultúra középkori televényében a skolaszticizmus, a középkori vallásosság is. Az átmenet lassú és alig, inkább irodalmi téren érzékelhető, míg a szellemi kultúra többi területén, így a művészi emlékeken még nem. A művészetben még a tiszta gótika uralkodik. Ezen a téren a lassú fejlődés csak Zsigmond korában indul meg és Mátyás uralkodása alatt lesz egészen világos. De ott is egymásmellett él a gótika és reneszánsz, legfeljebb egyes műfajokat az egyik, másokat a másik sajátít ki teljesen.

É P Í T É S Z E T

Nagy Lajos korának művészeti teljesítményét vizsgálva, egy lényeges körülményre kell felhívnunk a figyelmet. Négy évtized művészi termeléséről, alig egy emberöltő ragyogó eredményeiről lesz itt szó. Különösen jó ezt hangsúlyozni az építészeti anyag vizsgálatánál, mely könnyen szegényesebbnek, jelentéktelenebbnek tűnhet szemünkbe. Négy évtized a középkori építéstörténet időmértékével mérve, aránytalanul csekély idő, melynek rövidségét a gótikus katedrálisok több évtizedes, nem egyszer évszázados építési idejéhez mérve érzékelhetünk a legjobban. A középkori építész nem a mának dolgozott, jól tudta, hogy ha a halál kiüti kezéből a szerszámot, más lép a helyébe, sőt talán azt is mondhatjuk, tudatában volt sokszor annak is, hogy művének befejezését meg sem érheti.

Így Nagy Lajos korában is, bár a nagy gótikus katedrálisok építési ideje még nem jött el, épülnek úgy templomok, hogy a munka kezdete még I. Károly idejére esik, befejezése, nem egyszer a legfontosabb részek, csak Zsigmond korában készülnek el. A magyar építészettörténet jelenlegi állapotában rendkívül nehéz ezeknél az építkezéseknél kiszűrni, hogy mi készült Nagy Lajos korában, mi előbb vagy később. A következőkben tehát elsősorban azokról az emlékekről lesz szó, melyek — a kutatás mai álláspontja szerint — legalább nagyobbrészt Lajos uralkodása alatt épültek. Természetesen az időhatárokat nem lehetett oly nagy mértékben figyelembe venni, mint azt a következő fejezetek során megkíséreljük.

A Nagy Lajos-kori egyházi építkezések indító okai között leggyakrabban azokat a jelenségeket találjuk, melyekről a kor szellemi kultúrájának tárgyalásakor már megemlékeztünk. A szerzetesrendek, pontosabban a kolduló, prédikáló rendek elterjedése, a kolostoralapítások, templomépítések megszaporodásával járt, sőt a kolduló szerzetek regulájának és célkitűzéseinek megfelelő típusú templomok kialakulásához vezetett. A prédikáló (ferences, domonkos) rendek, valamint Lajos kedvelt pálosainak hatalmas fejlődését az is elősegítette, hogy kolostorok, templomok alapításában a király példáját követve a főpapi és lovagi társadalom a legszélesebb rétegekben vesz részt. A városi polgárság sokhelyütt még nem elég erős és gazdag e korban, hogy hatalmát, anyagi jólétét és öntudatát kifejező templomok építésébe kezdjen. A legtöbb alapítás még a király és a köréhez tartozó udvari lovagság, főpapság és csak elenyésző kis mértékben a városi polgárság áldozatkészségét dícséri.

A LIPPAI TEMPLOM FELAJÁNLÁSA

Maga Lajos Lövölden karthauzi-kolostort, Márianosztrán uralkodásának tizedik évfordulóján pálos, Máriavölgyön, Remetén, Diósgyőrött, Dédesen, Göncön szintén pálos kolostort és templomot alapít, befejezi atyja által alapított lippai ferences kolostort és templomot, része lehetett az esztergomi ferences-templomnak építésében, hiszen János minorita krónikája szerint gazdag ajándékokkal halmozta el és ide akart temetkezni. Okleveles adatok alapján a nagybányai Szent István-templom építését különféle kedvezményekkel segítette elő, míg a szentélyben elhelyezett Nagy Lajos-címer alapján a szászsebesi templom, legalább is a szentély építtetésében is szerepet játszott. Uralkodása alatt építik át a budavári Nagyboldogasszony-templomot és a hagyomány neki tulajdonítja a nagyszombati székesegyház alapítását, sőt a máriazelli templom és az aacheni magyar kápolna építését is.

Anyjáról, Erzsébet királynéról már megemlítettük, mennyire kedvelte klarisszáit, akiknek számára Óbudán kolostort és templomot, a ferenceseknek Beregszászon és Aracson kolostort alapít. A királyi család harmadik tagja Kálmán győri püspök pedig Kőszegen alapít ferences-kolostort.

A királyi család mellett főpapjaink és főuraink pártolják a ferences és pálos településeket. Telegdi Csanád-Mezőtelegden alapít ferences-kolostort, miután az esztergomi Szent Adalbert-székesegyházat romjaiból újjáépítette. Alsáni Bálint Alsán községben Szent Ferenc tiszteletére alapít templomot, Báthori András pedig a Telegdi Csanádtól megkezdett nagyváradi székesegyház építkezéseit folytatja.

A főúri, lovagi társadalom tagjai közül Lackfi II. István Keszthelyen épít ferences-templomot és kolostort, Csuz János horvát bán Lundbrégen, Szécsényi Tamás pedig szintén ferenceseket telepít Szécsénybe. Kont Miklós nádor a csatkai, Elefánti Dezsőfia Mihály a felsőelefánti, Czudar Péter és György a lándi pálos-kolostort alapítja. Ugyancsak családi alapítás a lőcsei Szent Jakab-templom (Donch comes) és nagyon valószínű, hogy a soproni bencés-, egykor ferences-templomot a kecskés címert hordó familia valamelyik tagja építette, hiszen a címer kőbefaragva többször megtalálható a templom faragványai között. A templomépítés, kolostoralapítás tehát már nemcsak a király vagy a főpapság kötelessége, hanem részt kér abból a legszélesebb körben a laikus főnemesség is. Sőt Telegdi Csanád egyik okleveléből megtudjuk, hogy Cselen fia Sándor egy kőkápolna építésére kap engedélyt, tehát olyan személy, akinek az udvari élethez való kapcsolatáról semmit sem tudunk.

Ezenkívül se szeri, se száma a ferences-, pálos-kolostorok alapításának, legtöbbnél az alapító nevét ismerjük, de az építménynek a helyét sem nagyon tudjuk

meghatározni. Ezeket a kolostorokat és a velük összefüggő templomokat Nagy Lajos korának a szentferenci misztika felé hajló emberei hívták életre. Az általuk kedvelt szerzetesrendek az elkövetkező másfélszázadban vezetőszerepet játszanak a magyar szellemi életben, de legtöbb házuk és templomuk a török hódoltság alatt elnéptelenedik, ritkán települ újra, soknak ma már a helyét sem ismerjük.

A Nagy Lajos-kori egyházi architektura tekintélyes része pusztult el így. Telegdi Csanád esztergomi építkezéseiből, már ami a Szent Adalbert székesegyház újjáépítését illeti, hírmondó sem maradt. Az általa Nagyváradon megkezdett székesegyház bővítéséről, melyet Báthori András folytatott és Futaki Demeter fejezett be, csak a mult század végén folytatott és sok technikai nehézségtől gátolt feltárás során alkothatunk képet. Szent László egykori templomát teljesen körülvevő új templomot kápolnakoszorús szentély zárja le, mely — ha hinni lehet Henszlmann felvételi rajzának — közeli rokonságot mutat a II. kalocsai székesegyház szentélyével.

Hasonlóképen teljesen elpusztultak Erzsébet anyakirályné budai, illetve óbudai építkezései is. Ha el is fogadjuk, hogy a Viktória téglagyár telkén feltárt gótikus templom és kolostor az óbudai klarisszáké volt — amiben a feltűnő kis méretek miatt erősen kételkedünk —, akkor is csak egy konvencionális prédikáló szerzetesi templom egyszerű alapfalait ismerjük Ransanus és Zsigmond király által annyira megcsodált építményből. Még ennyi sem maradt ránk Erzsébet másik templomából, a királyi várban épített Szent Márton-templomból, melyet a búcsút engedélyező pápai oklevél alapján 1349 körül építtetett a királyné. Csak pár faltöredék emlékezik a mai Városlőd határában a lövöldi karthauzi-kolostorról, valamivel több rom a gönci pálos-kolostorról, pedig mindkettőt Lajos alapította és építtette.

A DÖMÖSI TEMPLOM FELSZENTELÉSE

Építészettechnikai szempontból pár írott adat és képes ábrázolás siet segítségünkre. Az előbb említett lövöldi karthauzi-kolostort Nagy Lajos egyik várából, Hölgykőből építette, a munkások 1369 nyarán megtámadták a bakonybéli apát szénagyüjtőit s az igazságot szolgáltató oklevél szerint, a támadásban résztvett többek között László és Péter ács, Péter tímár és Gergely kerékgyártó, valamint az új lövöldi kolostornál dolgozó kőcsiszolók (politore lapidum) az összes kőfaragók társaságában. Az oklevélnek, különösen a kőcsiszolókra vonatkozó kifejezése érdekes, mert fínomabb kőmegmunkálásra enged következtetni és jól összevág Bonfini adatával, aki a mária-

A NAGYVÁRADI SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSE

nosztrai pálos-templom csiszolt kőből épített falainak szépségét dícséri.

Még értékesebb a Képes Krónika tanúságtétele Nagy Lajos korának építészetéről. Nem gondolhatunk természetesen arra, hogy a miniatúrákon szereplő óbudai, székesfehérvári, nagyváradi, lippai templomok természethű ábrázolásait találjuk, de az is valószínű, hogy a képek nem egészen a miniátor képzeletének alkotásai. A templomokat ábrázoló miniatúrák között valójában alig van eltérés, valamennyi az érett gótika formarendszerét és díszítő motívumait tükrözik. Sőt összevetve a korbeli emlékek részletformáival, mintha egy haladottabb, fejlettebb stádiumot képviselnének. Közelebb enged a középkori építőmunka titkaihoz az 50 *r* lapnak a nagyváradi székesegyház építését ábrázoló miniatúrája. Szent László előtt épül a székesegyház. Támpillérekkel díszített szentélye már készen áll, az egyik munkás az északi hosszház befejezésén dolgozik, ahol egy mérművekkel gazdagon díszített ablak már el is készült. Hatalmas csigarendszerrel megoldott daru szállítja a kifaragott köveket a magasba, míg a király lábai előtt a kőmegmunkálásnak egyik jellegzetes mozzanatát látjuk. A kő szegélyét már pontos és aprólékos eljárással lefaragták, a munkás most a középen világosabb színnel jelzett fölös kőréteget távolítja el csúcsbavégződő hosszúnyelű kalapáccsal. Ez a kőfaragóeljárás — Horváth Henrik szerint — eléggé primitív és elavult már e korban, de tekintetbe kell venni, hogy ez a miniatúra nagy rokonságot mutat az ú. n. Világkrónikáknak a bábeli torony építését ábrázoló miniatúráival, ami közös, de lényegesen régebbi forrásra enged következtetni.

A Nagy Lajos-kori egyházi építészet alaprajzi elrendezését nagy mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy az építkezések zöme szerzetesrendek, legfőképen

prédikáló-, koldulórendek részére készült. A szentferenci szerzetesi ideál, a szigorú rendi életet élő és az ígét hirdető szerzetes eszménye átalakítja a számukra készült templomok alaprajzi elrendezését is. A templom szentélye a hajóhoz viszonyítva megnyúlik, hogy a kolostor nagyszámú lakóinak a regulában előírt zsolozsmáira, melyet a szentélyben végeztek, minél több hely álljon rendelkezésre. A szentélyzáródás is leegyszerűsödik, rendszerint három, ritkán több oldalból áll. A prédikáláshoz legjobban megfelelő egyhajós, egyterű templomok épülnek, melyeknek mellékhajótól és kereszthajótól meg nem bontott belső tere a hívők figyelmét az oltárra, illetve a prédikáló szerzetesre irányította. Hasonló alaprajzi különlegessége a ferencrendi templomoknak, hogy a tornyok nem a nyugati homlokzat, hanem a szentély mellett épülnek. A regula ugyanis előírja, hogy zsolozsmázás közben csendíteni kell, így célszerűségi és időmegtakarítási okokból a tornyokat a szentély északi fala mellé építették. Hasonló toronyelhelyezéssel a szécsényi, gyöngyösi és keszthelyi ferencrendi templomoknál találkozunk.

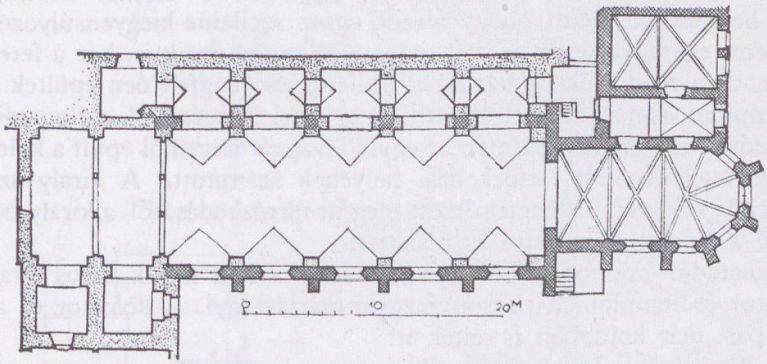

A GYÖNGYÖSI FERENCES-TEMPLOM ALAPRAJZA

A fentebb leírt szerzetesi templomokat a fiatalabb rendek, domonkosok, ferencesek és pálosok terjesztik. A bencések és a ciszterciták részben tért vesztenek a koldulórendekkel szemben, belső reformokra szorulnak és a templomépítésben e korban már csak azért sem vesznek részt, mert Árpád-kori kolostoraik, templomaik még jókarban voltak. Az új templomtípus kialakulása már Nagy Lajos uralkodása előtt végbemegy, erre vall a legrégibb ferencrendi templomok egyike, a pozsonyi, mely még a XIII. sz. második felében épült. Ennek a típusnak további elterjedését azonban már Nagy Lajos korában megfigyelhetjük. A szécsényi ferencrendi templom, melynek építésére Szécsényi Tamás vajda 1332-ben kap engedélyt, Lajos uralkodásának első évtizedében készült el. Ma sajnos, csak a szentély és a hozzácsatlakozó sekrestye származik ebből az időből, de a templom barokk formái alatt is megérezni az egykori elrendezést és térképezést : hosszú, három boltszakaszos szentélyéhez csatlakozó egyhajós teret.

Hasonló elrendezésre vall a század negyvenes éveiben megkezdett gyöngyösi ferences-templom alaprajza, végül a keszthelyi ferences-, ma plébánia-templom is, melyet Karácsonyi János szerint Lackfi II. István 1367—86 között épített, míg a leg-

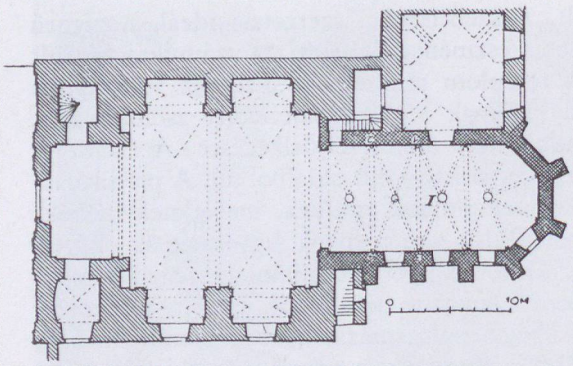

MÁRIANOSZTRAI EGYKORI PÁLOS-Ttemplom ALAPRAJZA

újabb kutatás azt igazolja, hogy több részletben épülve, 1386-ig csak a szentély készült el, a hajók építése és boltozása a századfordulón is túlnyúlhatott.

A ferences templomtípus hatását a pálos-templomokon is megérezni. Az 1352-ben alapított márianosztrai pálos-kolostor, ma női büntetőintézet, a nyolcszög ötoldalával záruló szentélye megtartotta eredeti Nagy Lajos-kori formáját. Itt is az aránylag hosszú szentélyhez egyhajós — ma átbarokkizált — belső tér kapcsolódik. A pálos templomok hosszháza azonban zömökebb, nyomottabb formát mutat, mint a ferencesek hosszhajója. Mint ahogy a rend egész szelleme kiegyensúlyozott, szélsőségektől ment, egyszóval magyar volt, ugyanúgy templomaik is, bár a ferences-típus hatása alatt, de a rend szükségletének és szellemének megfelelően épültek. A márianosztrai templom, sajnos, keveset őrzött meg egykori szépségéből, mely pedig Bonfinit is elragadtatásra ösztönözte. Szintén az egyik lovagvár köveiből épült a kolostor, mely Nagy Lajos legkedvesebb tartózkodási helyének számított. A király személyéhez fűződő legenda sok szép történetet őrzött meg itt tartózkodásáról, a király bőkezűségéről, mellyel a kolostort építtette és díszíttette.

Fennmaradás szempontjából szerencsésebb volt a másik Lajos által alapított pálos-kolostor és templom, a pozsonymegyei máriavölgyi. A kolostor és a templom alapítását, bár már korábban is éltek itt remeték, a hagyomány Lajos török elleni hadjáratával hozza kapcsolatba, csak úgy, mint a máriazellit. A szerzeteseket 1377-ben telepíti ide és több oklevele beszél a kolostornak tett adományokról. A ma is fennálló, újabban restaurált templom alaprajzán megérezni a ferences-típus hatását. Háromboltszakaszos, az ötszög három oldalával záruló keresztboltozatos szentélyéhez egyhajós hosszház kapcsolódik, melyet azonban már később, a XV. század vége felé láttak el hálóboltozattal. Részletformái a gönci és dédesi pálos-kolostor maradványaival mutatnak közeli rokonságot.

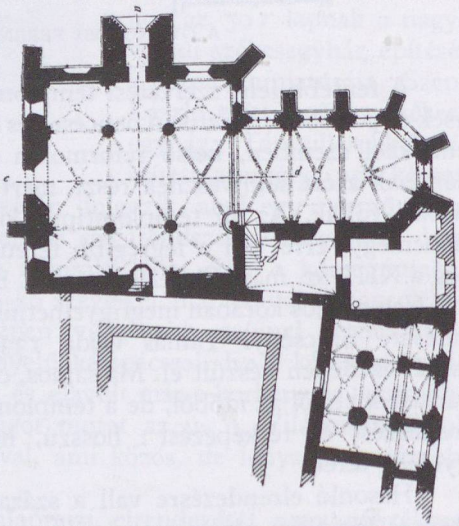

SOPRONI BENCÉS- (EGYKOR FERENCES) TEMPLOM ALAPRAJZA

A szerzetesi templomok egyszerű formája mellett a gazdagabb városokban mint Sopronban, Lőcsén, Iglón a kolduló szer-

zetesrendi templomok gazdagabb formája alakult ki. Ennek a típusnak első példája a soproni bencés-templom, melyet egy ismeretlen főúri család a XIII. század végén a ferenceseknek kezdett építeni, de az építkezések javarésze a XIV. század közepére esett (II. tábla.) Háromboltszakaszos, a nyolcszög három oldalával záruló megnyujtott szentélyéhez itt már háromhajós, szintén boltozott hosszház tartozott. Csarnoktemplom, vagyis a három hajó egyforma magas. Az építkezés első periodusában itt is csak a szentély készült el, mégpedig formáiban a korai francia emlékekre

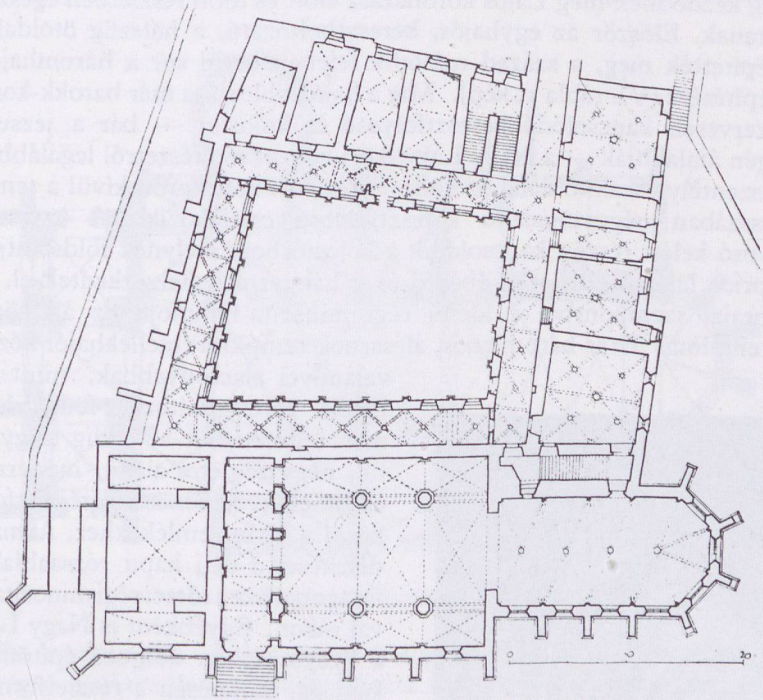

A LŐCSEI GIMNÁZIUMI (EGYKOR FERENCES) TEMPLOM ALAPRAJZA

emlékeztetve. A hajók XV. századi építkezés, vagy átépítés emlékét őrzik. Még inkább Nagy Lajos korára utal a templom melletti — ma erősen elrontott és méltatlanul lomtárnak felhasznált — káptalan-terem formája, különösen francia gótstílű bordái, valamint szörny- és jelképes alakokat ábrázoló szép konzolai.

A templomszentély északi oldalán álló torony (IV. tábla 1. kép) elhelyezése nagyjában megfelel a fentebb tárgyalt ferences elhelyezési módnak, de különösen formáival még az ország más részén, Pozsonyban is követőkre talált. Az alul négy, felül nyolcszögű tornyot magas ablakok törik át és sisakja körül kis erkély fut körbe. Ennek a toronytípusnak további fejlődését a pozsonyi klarissza-templomnál találjuk meg (IV. tábla 2. kép.). Itt az ötszögletű torony a templom falainak szegletére van

felépítve, ami építészetileg ritka, ötletes megoldás. Gazdag fiálé és szobordísz ékesíti a karcsú, fínom alkotást, kősisakja azonban új, 1902-ben a barokk plésisak helyett emelték. Ugyancsak ennek a típusnak a továbbfejlesztése a pozsonyi ferences-templom hatszögletű tornya (IV. tábla 3. kép), melyet azonban a mult század végén Schulek Frigyes régi mintájára úgyszólván teljesen átépített.

Visszatérve a ferences építkezések gazdagabb alaprajzú csoportjához, a legközelebbi emléket a felvidéki polgárság egyik főfészkében, Lőcsén találjuk. A lőcsei gimnáziumi templomot 1309-ben Donch mester a minoritáknak alapítja, de az építkezések alig kezdődnek meg Lajos koronázása előtt és több részletben egészen a század végéig tartanak. Először az egyhajós, keresztboltozatú, a hatszög ötoldalával záruló szentélyt építették meg, a század második felében kerül sor a háromhajós csarnoktemplom építésére (VI. tábla 1. kép). Míg a hajók boltozása már barokk-kori. A templomhoz szervesen kapcsolódó keresztfolyosó és kolostor — bár a jezsuiták XVII. század végén átalakítják — a Nagy Lajos-kori kolostorépítészetről legalább elképzelést adhat. A szentély északi oldalához épített emeletes kolostoron kívül a templom egész északi hosszában négyszögalakú keresztfolyosó csatlakozik. A keresztboltozattal fedett folyosó keleti részén kapcsolódik a kolostorhoz, melynek földszintjén káptalan terem, a prior lakása, emeleten ebédlő és a hálótermek helyezkedtek el.

Alaprajzi szempontból a lőcsei régi minorita-templomhoz áll közel az iglói plébánia-templom. Ez is háromhajós, álcsarnok templom (mellékhajói közös tető alatt valamivel alacsonyabbak, mint a főhajóé), hajóit keresztboltozat fedi, de szentélye, mely teljesen elüt az eddig tárgyalt emlékektől, négyszögletes alakú, modern restaurálás eredménye. Különösen a részletformák állnak közel a lőcsei emlékekhez. A magas ablakok díszítése, a déli kapu rózsaablakának kőbefaragott dísze a lőcsei régi minorita-temploméval rokon. Egyébként is Nagy Lajos korában a Szepességben dolgozó építőműhely munkássága, különösen a részletformákon kimutatható a már említett két emléken kívül még a lőcsei Szent Jakab-templomon is (I. tábla).

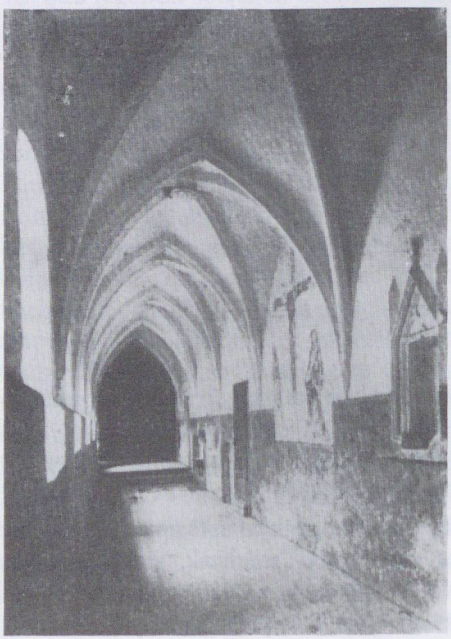

A LŐCSEI MINORITA KOLOSTOR DÉLI KERESZTFOLYOSÓJA

A Szepesség legnagyobb templomát, helyi hagyomány szerint, a XIII. század utolsó negyedében kezdik építeni. Ebből az időből származik a nyolcszög ötoldalával záruló szentélye, valamint alaprajzi elrendezésének javarésze is. Az építkezések azonban a XIV. század elején félbeszakadnak és a század utolsó harmadában már új, fiatalabb mester vezetése alatt boltozzák magasabbra a hajókat. A jelenlegi templom álbazilikális csarnoktemplom, kereszthajók nélkül.

Az új építőműhely munkásságát a részletformákon lehet érzékelni legjobban. Az északi hajóhoz csatlakozó és 1392-ben felszentelt Szent György-kápolna kapuja és az egykori minorita-templom déli kapuja azonos formákat mutat. Még meglepőbb egyezést találunk a sekrestye északi falában lévő kézmosófülke (VII. tábla 1. kép) díszes architektonikus kiképzése és az iglói templom déli kapuja (VII. tábla 2. kép) között. A lőcsei Szent Jakab-templom kézmosófülkéjének formái, a gazdagon burjánzó levéldísz Iglón felfokozott, monumentális méretben ismétlődik. Ez a kaputípus közeli rokonságban áll a soproni bencés-templom déli (VII. tábla 3. kép), a budai Nagyboldogasszony főtemplom Mária-kapujával és Garamszentbenedeken, Galgócon keresztül még a

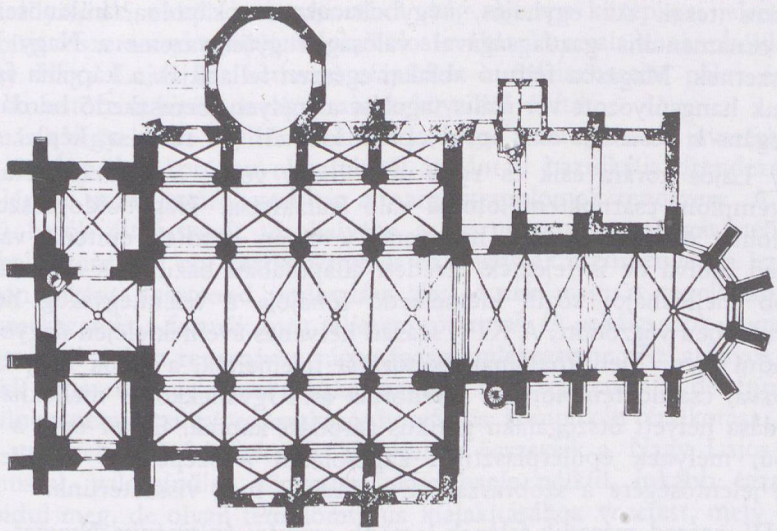

A NAGYSZOMBATI SZÉKESEGYHÁZ ALAPRAJZA

XV. századba is átnyúlik. A kaputípus kialakulásában Nürnbergen át közvetített westfáliai, végső gyökereiben azonban francia minták játszhattak szerepet. A Szent Jakab-templom déli kapujának díszítő motivumai részben a prágai dómot építő Parler-familia formakincséből származik (három és négy félkörrel képzett gazdag mérműves dísz), míg az oszlopfőkön végigfutó levélornamentika nyugaton ismeretlen és a hazai emlékanyag hatására utal. A dúsan csavarodó levéldísz közé a kőfaragó elhelyezte Sámson küzdelmét az oroszlánnal (VII. tábla 4. kép). A lőcsei egykori minorita-templom ülőfülkéjének díszítése között is megtalálni ezt a jelenetet, ami az Árpád-kori magyar kőfaragásnak egyik legkedveltebb, sokszor ismételt motívuma.

Az ország különböző tájain épülő Nagy Lajos-kori templomokat, ha gyenge szállal is, de össze lehet kapcsolni. A Sopronból kiinduló és sok tekintetben még a Szepességbe is eljutó építőműhely alkotásainak a hatása Felvidék nyugati részében is kimutatható. Említettük már a soproni toronytípus pozsonyi rokonságát, ugyanez az építőműhely Nagy Lajos korában a pozsonyi ferences-templom Szent János-kápolnáját és a Nagy Lajos által alapított nagyszombati templomot építi.

Alaprajzi szempontból a nagyszombati templom nagyon közel áll a szerzetesi templomok soproni, gazdagabb típusához. A tízszög ötoldalával záruló négy boltszakaszos szentélyhez háromhajós, ugyancsak négy boltszakaszos, bazilikális elrendezésű hosszház csatlakozik. Valószínű, hogy eredetileg ez a templom is valamelyik koldulószerzet számára készült és csak a XVI. század folyamán, az esztergomi káptalan odamenekülésekor lett székesegyház. Eredeti alakjából évszádok során alaposan kiforgatták, tornyai barokksisakot kaptak, még szentélye őrizte meg leginkább XIV. századvégi formáját (V. tábla 1. kép).

Ugyancsak a pozsonyi építőműhelynek alkotása a ferences-templom északi hajójához csatlakozó Szent János-kápolna, melynek építését okleveles adat 1361 körüli időkre teszi. Az egyhajós, négyboltszakaszos kápolna, különösen részletformáival, ornamentális gazdagságával valóságos gyöngyszeme a Nagy Lajos-kori építőművészetnek. Magasba felfutó ablakai egészen fellazítják a kápolna falfelületeit és az általuk hangsúlyozott vertikális tagolást a mélyen leereszkedő bordázat, a falpillérek elegáns kcsúsága csak még jobban kiemeli (V. tábla 2. kép).

Nagy Lajos korára esik és 1370 után megy végbe a budavári Nagyboldogasszony-főtemplom csarnoktemplommá való átalakítása. Nagyboldogasszony budavári templomát a XIII. század negyvenes éveiben kezdték építeni, valószínűleg négy évtized mulva be is fejezték. Eredeti állapotában bazilikális elrendezésű volt, alacsonyabb mellékhajói közül kiemelkedő főhajója a tizennégyszög hétoldalával záruló szentélyben végződött. A XIV. század hetvenes éveinek elején nagyobb arányú átépítés indul meg. Mellékhajóinak boltozatát felemelték, a hajók magasságát egyszintbe hozva, csarnoktemplommá alakították át. Ugyanekkor a mellékhajók eddigi lapos záródása helyett ötszögalakú gótikus záródást kaptak. Ekkor épül a déli, ú. n. Mária-kapu, melynek épületplasztikai kapcsolatait a szepességi emlékekhez már kiemeltük, jelentőségére a szobrászat tárgyalásánál még visszatérünk.

A XIV. század második felének legtöbb egyházi építménye Nyugat- és Észak-Magyarországon maradt ránk. Erdélyben lényegesen kevesebb e korból származó emlék, viszont alaprajzi megoldás, belső téralakítás szempontjából itt maradt ránk a legérdekesebb Nagy Lajos-kori templom. Az Árpádok korában megkezdett és hosszházában még románstílű szászsebesi templomhoz 1370 után gótikus, körüljárós szentélyt csatoltak. Az építkezéseket, a szentély egyik zárókövén alkalmazott Nagy Lajos-címer alapján, még a hetvenes években megkezdték és uralkodása alatt a szentély javarésze el is készült (VI. tábla 2. kép).

A francia román építészet is ismerte a szentélykörüljárós bazilikális templom típusát, amelynél a három hajó közül a két mellékhajó mintegy körülöleli a főhajó végén felállított oltárt. A gótikus csarnoktemplomoknál — ahol a két mellékhajó a főhajóval azonos magasságú — Németországban fejlesztik ki a szentélykörüljárós csarnoktemplomok típusát. Ennek a konstrukciónak egyik érdekes változatát termelte ki a szászsebesi építőmester, aki a legújabb kutatás szerint jól ismerte az ugyancsak Nagy Lajos által építtetett máriazelli templomot. A szentélykörüljárós csarnoktemplomok típusa gyorsan kedveltté vált hazánkban, még Nagy Lajos korában épül hasonló elveken, körüljárós szentéllyel a debreceni Szent András-templom,

mely a debreceni Nagytemplom helyén állott és a váci várszékesegyház, melyet a török pusztított el.

Röviden végigtekintve a Nagy Lajos-kori egyházi architektúra alkotásain, befejezésül két jelentős tényre kell felhívni a figyelmet. Feltűnő az írott adatok alapján mutatkozó építési kedv, melyet sajnos, ma már korabeli emlékeken kevésbbé tanulmányozhatunk. A négy évtized alatt — hangsúlyozzuk írott forrásaink alapján — feltűnően sok templomot, kolostort alapítanak, építenek. Nagy Lajos korában határozottan jelentkező építési kedv összefügg a fiatal szerzetesrendek (ferencesek, pálosok) elterjedésével, de mindkettő a kor lelkiségében leli magyarázatát. Nagy Lajos korának embere az új kor hajnalán mégegyszer visszatér a középkor kétkedésmentes vallásos ideáljához. Élén a királlyal, aki ebből a szempontból még egészen középkori jelenség, egyremásra alapítja a szerzetesi templomokat, kolostorokat. Van valami szimbólikus jelentősége, hogy Nagy Lajos két kedvenc alapítását a márianosztrai pálos és a lövöldi karthauzi kolostort a király lovagvárainak köveiből építik.

A másik figyelemre méltó körülmény, hogy a templomok javarésze csarnoktemplom. Az Árpádok korában olaszföldről átplántált bazilikális elrendezés helyében e korban lép fel mind határozottabban a csarnoktemplomok rendszere. A különböző magasságú hajók által tagolt tér helyébe a csarnoktemplomok gát nélkül áramló egységes belső tere lép, oly kezdeményezés ez, melynek eredményeit a hazai gótikus építészetben főként Zsigmond uralkodása alatt érnek meg. A tagolatlan belső tér, — bár a szerkezet és a formák még teljesen gótikusak és sokáig azok is maradnak — mintha egy kissé már a reneszánsz tágasságára emlékeztetne. Az arányok zömökebbek, nálunk ismeretlen a francia gótika magasra törő tendenciája, de éppen annyira idegen tőlünk a német csúcsíves építkezés homályos, komplikált téralkotása. A csarnoktemplom, melynek első feltűnése és kialakulása összeesik a Nagy Lajos-kori korahumanizmussal, valószínűleg közvetlen olasz hatás nélkül, inkább északi minták nyomán indul meg, de olyan templomtípus kialakításához vezetett, mely Zsigmond, de főként Mátyás korában már a reneszánsz építkezés elveibe torkollik.

Míg a Nagy Lajos-kori egyházi architekturában a kor nyugalmat kereső lelkisége, vallásossága talált kifejezést, a világi építészet a lovagi és az udvari élet kereteit adta meg.

Nagy Lajos székhelyén kétségtelenül jelentős építészeti keretek — részben még atyjától örökölt, részben általa építettek — álltak az udvar és a lovagság rendelkezésére. Visegrádon még atyja építi fel királyi várát, mely még IV. Károlynak, a német római császárnak is mintául szolgált Karlstein építésénél. A vár alapja ekkor még a hatalmas lakótorony, donjon, mely egyben fejedelmi lakásul is szolgál. Visegrádon két donjon is állott. Az egyik lakótorony a Duna partjaihoz közel, az ú. n. Salamon-torony, melyet még az Árpád-kor utolsó évtizedeiben építettek, a másik a felső várban állott. Lajos építkezésének Visegrádon alig találjuk nyomát, bár az újonnan megindult visegrádi ásatások, melynek során egy késő gótikus királyi palota nyomaira bukkantak, könnyen hozhat ezen a téren is váratlan eredményt. A későbbi, XVI. századi források ugyanis Zsigmond és Mátyás palotájának építkezéseit részben Nagy Lajossal hozzák összefüggésbe. Mint ahogy a palota közelében álló kápolna és az ahhoz csatlakozó épületrészek részletformái Nagy Lajos korára vallanak.

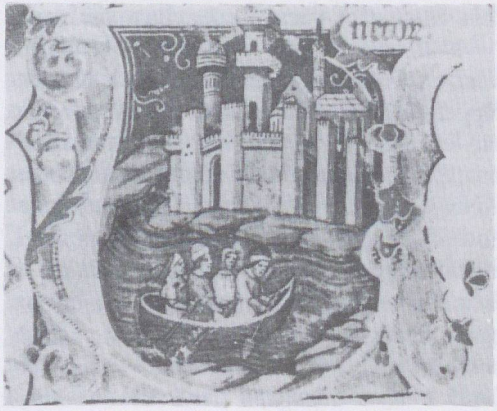

VÁR LAKÓTORONNYAL

Budán már más volt a helyzet. A budai polgárság ellenzéki magatartása elriasztotta I. Károlyt, aki Visegrádon építkezik. Nagy Lajos ismét kegyeibe fogadja Budát és okleveleiből összeállítható tartózkodási helyek közül Buda nagyon gyakran fordul elő, ami arra mutat, hogy a király az év egy részét rendszeresen Budán töltötte. A budai vár építkezéseiből mégis csak az István-tornyot — amennyiben Lajos öccsének és nem V. Istvánnak nevét őrizte meg — tarthatjuk e korban épültnek. Valószínűleg még Lajos uralkodása előtt épült ki Óbuda, hol az okleveles emlékek két királyi várat is említenek. Az egyik a királynő vára, melyet 1343-ban anyja lakóhelyéül jelöl ki Lajos, a másik a káptalan vár, melyet magának váltott meg. Mindkét várnak ma még csak a helyét sem ismerjük biztosan. Vagy a téglagyárak által lehordott dombokon állott, vagy Óbuda szegényes házai alatt húzódnak meg alapfalai.

Szerencsésebbek vagyunk a negyedik királyi székhellyel, Diósgyőrrel. Diósgyőrött már a honfoglalás korában földvár állott, melyet a Bors nemzetség vett birtokába, a tatárjárás után az Ákos-nemzedék egyik tagja István nádor, a XIII. század végén síkföldi várrá építi ki. Ebből az időből származik a ma is álló, alsó vár fala. 1325-ben már Szécsi Miklósé, aki 1364-ben Miskolc városával együtt egy vasmegyei 73 falut magába foglaló uradalomért adja cserébe Nagy Lajosnak. A király Ambrus mestert (Ambrosius muratort) küldi Diósgyőrbe a szükséges építkezések elvégzésére. A nagyszabású építkezések hosszú ideig tarthattak, mert 1378-ban arról értesíti a király Eperjes városát, hogy Ambrus mestert a város védőfalainak építésére Diósgyőrből Eperjesre küldi.

Nagy Lajos 1369-től az ott kiadott oklevelek tanúsága szerint sokszor és szívesen tartózkodott Diósgyőrött, uralkodásának utolsó évtizedében az év tekintélyes részét ott töltötte. Említettük már, hogy fényes ünnepségek keretében 1381 november 26-án írták alá a Velencével megkötött béke okiratait is. A vár Lajos uralkodása után egész Mátyás haláláig a király tulajdona, mígnem a török a XVI. század utolsó éveiben feldúlja. Ma romhalmaz, de romjaiban is beszédes bizonyítéka a Nagy Lajos-kori várépítés magas nívójának, méreteinek és stílusának (VIII. tábla).

A XIV. század folyamán a családi várak ősi alapformája a toronyvár, illetve lakótorony, szűknek bizonyul. Mint Visegrádnál már említettük, az úgynevezett donjon, lakótorony volt a vár szíve, legtöbbször a tulajdonos lakóhelye, a vár legbiztosabb pontja. A viszonyok konszolidálódásával a lakótorony környéke beépül, a donjont csak támadás esetén veszik használatba, egyébként a tulajdonos és a várnép a lakótorony környékén épült házakban lakik, melyet kisebb-nagyobb várfal vesz körül. A lakótornyok rendszerint a vidék kiemelkedőbb, természettől jól védett helyén épültek, az állandó hozzáépítések során kialakuló vár falait is a környező sziklákra,

természetes védőfalakra építik. A toronyvárból így alakul ki a középkori várak leggyakoribb típusa, a hegyivár, melynek hazánkban legpompásabb képviselője Nagy Lajos korában a visegrádi vár volt.

Nagy Lajos korában a lakótorony még általánosan elterjedt és kedvelt volt. Bizonyítják ezt nemcsak a korabeli nagyszalánci és kelneki lakótorony, de a Képes Krónika városképei is, ahol még magas lakótornyok uralkodnak a városokon is.

A lakótoronyból alakul ki a vár másik típusa is, melyet lovagvárnak, vagy még inkább síkföldi várnak nevezhetünk. A fejlődést itt a lakótoronyhoz közvetlenül hozzáépített, annak szerves bővítését célzó építkezések indítják meg. Végső kifejlésében a hozzáépítések a lakótorony méreteit sokszorosan felülmúlják, úgyhogy azt védelmi szempontokból egyes sarkokon a vár ura megismételni kénytelen.

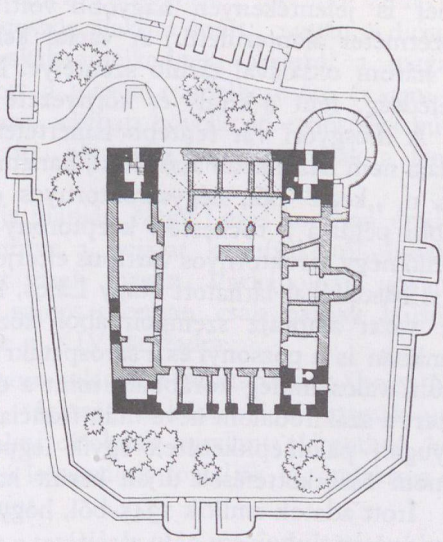

A DIÓSGYŐRI VÁR ALAPRAJZA

Diósgyőr is ilyen négyzetes alakú síkföldi vár volt. Négy sarkán többemeletes torony védte, az általuk alkotott négyszöget töltötte ki a vár. Alsó falait a XIII. század végén építették, alattuk, mint a vár egyik legfontosabb védővonala, a Szinva-patakból megtöltött várárok húzódott. A négy hatalmas saroktorony között elterülő felső vár több mint 2500 m^2 területet foglalt magába. A többemeletes saroktornyokat — nagyrészben még ma is állnak — védőfolyosó kötötte össze. Maga a vár azonban csak egyemeletes volt, földszintjén a cselédség, emeletén a királyi lakosztályok kaptak helyet. A négyzetes várudvar északi felét nagyméretű, boltozott lovagterem foglalta el. Ez a terem volt a vár legpompásabb helyisége, melyet három oszlop két hajóra osztott. Méreteire jellemző, hogy a közismert és tekintélyes vajda-hunyadi lovagte-

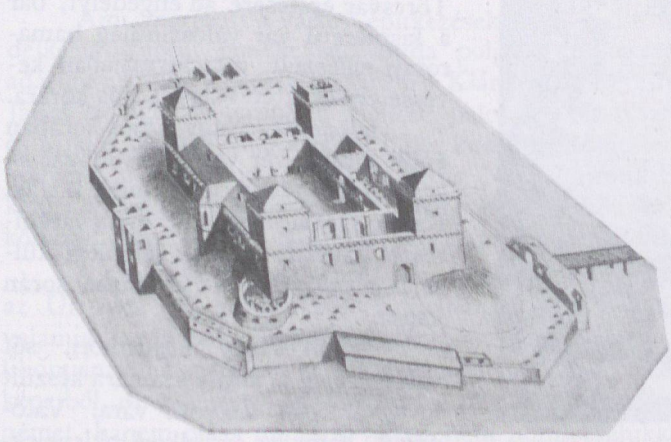

DIÓSGYŐR LÁTKÉPE A XVII. SZÁZADBAN

remnél is jelentékenyen nagyobb volt. (A vajdahunyadi 270, a diósgyőri 338 négyzetméter alapterületű.) A várfal keleti részéből ugrik ki a várkápolna nyolcszög három oldalával záruló szentélye. Maga a várkápolna szintén emeletes, alul a cselédség, fent a király és környezete hallgatta a misét.

A diósgyőri vár fentebb ismertetett típusa, a síkföldi vár négysaroktornyos formája nem hazánkban alakult ki, hanem általában az angol-normann várépítészetből, az ú. n. „keep"-ből, négysaroktornyos erődből származtatják, melynek egyik legkorábbi példája a rochesteri keeptorony a XII. század közepén épül. Diósgyőrhöz hasonló négy saroktornyos vártípus elterjedt volt Franciaországban is, de Olaszországban is hasonlókat láthatott Nagy Lajos, hiszen a S. Reina, Narni, Fucechio és Seravalle várai alaprajz szempontjából közeli rokonságban állanak Diósgyőrrel. Sőt hazánkban is a pozsonyi és a sárospataki vár hasonlóan négysaroktornyos megoldással készült, valószínűleg korábban, mint a diósgyőri. A diósgyőri vár építőjét, Ambrus mestert a szakirodalom neve után francia származásúnak tartja, ez esetben ismerhette a nyugati palotaépítkezések egyik legpompásabb példáját, az avignonit, talán az avignoni összeköttetések útján került hazánkba is.

Írott adatok említik 1345-ből, hogy Lajosnak a felsoroltakon kívül még Zágrábban is volt vára, illetve palotája, ahol Dalmácia visszahódításakor és a Velence elleni háborúk során tartózkodott.

DIÓSGYŐR. LOVAGTEREM BOLTOZATÁNAK MARADVÁNYA

A királyi család személyes használatára rendelt várakon kívül Nagy Lajos gondot fordított az ország stratégiai szempontból fontos váraira is. A bolgár hadjárat után Szörény várát, 1372-ben Sirok várát erősítteti meg, illetve építteti át. 1377-ben Törcsvár építésére ad engedélyt, bár a kisméretű vár valószínűleg hamarosan elkészült, mai formájában kevéssé emlékeztet Nagy Lajos korára.

Eredetileg Nagy Lajos korában épült királyi vár volt Küküllővár is, később az erdélyi fejedelmek bírták. Kerek saroktornyai a francia várépítészet hatására utalnak, jelenlegi külsejét azonban a XVI. század során kapta.

Végül Nagy Lajos-kori, sőt valószínűleg a király számára készült lovagvár volt Zólyom vára. Valószínű, hogy az árpádkori oklevelekben szereplő hasonló nevű vár helyett

Nagy Lajos uralkodása végén új, sok tekintetben Diósgyőrhöz hasonló várat építtetett. Zólyom is síkföldi vár, hosszúkás négyszög alakúra épült, csupán a diósgyőri hatalmas saroktornyok helyett kis tornyocskák emelkednek sarkairól a magasba. Lovagterem helyett hatalmas várudvar állott a tornák rendelkezésére és ami még jobban vonzotta Lajost, a környéken hatalmas, vadban bővelkedő erdőségek húzódnak. 1376-tól kezdve gyakran tartózkodik itt, sőt 1382-ben itt tartják a lengyel országgyűlést is.

Bár történeti adatok, a vár alapformája alapján Nagy Lajos korában épültnek tarthatjuk Zólyomot, mai alakjában, eltekintve a bejárat kapufülkéitől, inkább a Zsigmond és Mátyás-féle átépítések nyomát viseli magán. Várkápolnája ugyanúgy mint Diósgyőrben, két emeletes, keletelt, sajnos azonban csak barokk külső alá rejtett falai, ajtó és ablakkeretei emlékeznek a XIV. századra.

A királyi lovagvárak, Diósgyőr és Zólyom világosan tanúskodnak, hogy Nagy Lajos korában a várépítésben a lakályosság, tágasság, a könnyedebb formák jutnak uralomra. A szűk és kényelmetlen, a védelmi céloknak mindent alárendelő hegyi várak helyét a világos, áttekinthető alaprajzú lovagvárak foglalják el, átalakítva még a várépítést is a lovagi élet kívánalmai szerint.

Nagy Lajos alatt különben is tovább tart a tatárjárás után megindult várépítkezés, bár a fennmaradt írott adatok inkább helyreállításokról, bővítésekről beszélnek. Az új nemesség, a lovagi társadalom elfoglalta a kegyvesztett elődök várait, azokat bővítette, alakította át, bár több új vár alapításáról is maradtak adatok. Így Döbrönte kisméretű várát Debrentei Heem Benedek 1367-ben építteti. Nagy Lajos korában készült el a Ráthold-nemzetség szentkirályszabadjai vára, valamint akkor nyerte alapformáját a Balatonkörnyék legépebb vára, Somló is.

Nagy Lajos korában épült várak osztoztak a többi várak sorsában. A török hódoltság alatt elpusztultak, kijavították, vagy újraépítették, hogy a XVIII. század során újra pusztulás legyen úr rajtuk. Eredeti alakjukról részben alaprajzaik, egy-két kőtöredék emlékezik ma.

Ami mármost a városi építkezéseket illeti, itt is inkább írott adatokkal rendelkezünk, mint emlékekkel. Buda polgári építkezésére vonatkozólag két érdekes adatunk is van. Wernely budai bíró Klára lánya 1352-ben végrendelkezett és a Szent János evangelista-templom melletti palotáját két részre osztva hagyatékozza István és Miklós fiaira. A másik adata János királyi építőmesterről szól, aki 1362-ben a leleszi konvent tornyát építi, 1365-ben pedig Nagy Lajostól Budán telket kap, nagyon előkelő környezetben, ajándékul. Az oklevél külön kiemeli, hogy János mester a királyi kőházak tervezésében és építésében urának legnagyobb megelégedését érdemelte ki.

A ránkmaradt legrégibb budai házak is fiatalabbak Nagy Lajos koránál. Talán az Uri-utca 38. számú ház kapualjának gótikus ülőfülkéi származnak e korból, valamint az a sok liliomalakú faragott kődísz, mely kétségtelenül a királyi címer liliomjának hatása alatt került a díszítő motívumok közé. A Képes Krónika városképeiből, de a későbbi leírásokból is arra következtethetünk, hogy Buda házait nem német, hanem olasz mintára, vagyis nem homlokfalukkal, hanem csepegő oldalukkal az utca felé, az olasz palazzók mintájára építették.

A vidéki központok építkezésére vonatkozólag Sopronban maradtak fenn értékes adatok. Az ötvenes évek elején ugyanis a soproni polgárok a város falain kívül kezdtek építkezni, mire 1359-ben a király elrendelte, hogy a városban lévő üres telkeket és házhelyeket, ha egy éven belül tulajdonosuk be nem építi, olyanoknak kell eladni, akik építkezni hajlandók. A királyi rendelet hatásáról az 1379. évi soproni házösszeírás tanúskodik, mely tekintélyes számú házról tesz említést. Talán nem túlzott, ha feltételezzük, hogy Nagy Lajos előbb idézett rendeletének indokai között nemcsak védelmi hadi okai lehettek, hanem a városépítés szempontjai is közrejátszhattak.

Végül iktassuk ide Jordán pécsváradi apát oklevelét, mely elmondja, hogy 1357-ben 16 márkáért az apát eladta egyik udvartelkét, pénzre lévén szüksége, mert palotaszerű házat építtet. Ez az adat arra mutat, hogy Nagy Lajos korában márcsak a szegényebb falusi lakosság húzódott meg egyszerű kunyhóiban, mert a király székhelyektől távoleső városokban, sőt kisebb helyeken, mint Pécsváradon is, kőházakban laktak.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

SZOBRÁSZAT

Talán a művészet egyetlen ágában sem volt olyan nagy és gazdag a fejlődés Nagy Lajos korában, mint a szobrászatban. Műfaji szempontból kiterebélyesedő plasztika alkotásai magasan a kor színvonalán állanak. Ha a fejlődés okait keressük, úgy elsősorban az előző korszak kőfaragására kell rámutatni. Az Árpádkori kőfaragás, a templomok gazdag plasztikai dísze, nemcsak kialakult kőfaragó gyakorlatra, hanem külföldi mintáktól függetlenedő helyi iskolákra, műhelyhagyományra enged következtetni. Talán elegendő, ha utalunk a pécsi székesegyház reliefjeire, a gyulafehérvári apostolokra, vagy a jáki főkapu páratlanul gazdag szobrászati díszére. A gótika, ha nem is kedvezett az épületszobrászat további fejlődésének, nem is szorítja teljesen háttérbe, hanem újabb területek, mint a síremlékszobrászat, bronzszobrászat felé fordítja a kétségtelenül erősen jelentkező plasztikai akaratot.

A gótikus építészet stílusa — mely mint láttuk Lajos korában már egyeduralkodó volt — nem kedvezett az épületplasztikának. Az ablakokkal sűrűn felbontott falfelület, a tömör oszlopokat és pilléreket felváltó könnyedebb szerkezet, sokkal kevésbbé volt alkalmas faragványok elhelyezésére, mint elődjének hatalmas falfelületei nagyszámú oszlopai. De csak ezen az egy területen érezhető visszaesés az Árpádkorral szemben. Az oszlopfők gazdag díszítése leegyszerűsödik. A pompásan faragott, sokszor egész bibliai jeleneteket ábrázoló oszlopfők helyét az egyszerű leveles oszlopfő foglalja el, melynek dúsan kibomló flórájába néha torzfejek, szimbólikus állatalakok jelennek meg.

A gazdag levéldíszt felváltó, néha még a boltozati záróköveken is előforduló torzfejek, maszkok nem a román stílus mesemondó, tanító fantáziájának továbbélései, hanem a kor szorongó, démonokat űző lelkének kifejezői, gyakran — hiszen a legjobban terhelt pontján állanak a boltozatnak — az építőmester talán tudatos védekezése a beomlást okozó „rossz" szellemek ellen. Leveles oszlopfők, zárókövek szép sorozatát őrizte meg a Halászbástya Kőemléktára, a budai Nagyboldogasszony-templom Lajos-korabeli átépítéséből. Eredeti helyén a soproni bencések káptalan termében tanulmányozhatjuk ennek a gazdag fantáziának alakjait.

Egészen különlegesek a pozsonyi városháza kapualjának zárókövei. Az öt zárókő közül kettő címert ábrázol, mégpedig Lajos sisakos, struccos címerét, illetve egy, eddig még meg nem fejtett oroszlános címert, míg a másik hármon koronás női fejekkel és püspöki infulával díszített fiatal főpap fejével találkozunk. Pór Antal a záróköveken

I. Károly ágyasának és törvénytelen gyermekeinek arcát véli felfedezni. Ez esetben az idősebb nő a pozsonyi bíró feleségét ábrázolja, akitől I. Károlynak két törvénytelen gyermeke, Kálmán győri püspök — az infulás papi személy — és Schweidnitzi Anna — a fiatal koronás nő — származott. A házat Lajos egyik 1370. évi oklevele a pozsonyi bíró tulajdonának és újnak mondja, nem sokkal azelőtt készülhettek a zárókövek is. Hasonló ember- és torzfejek díszítették egykor a diósgyőri várat, melynek töredékei közt egy sommásan kezelt női fejet, sárkánnyal és torzarccal díszített zárókövet őriznek ma is a Borsod-Miskolci Múzeumban.

Jelentékeny épületplasztika maradt ránk Pécsett és Budán. Legkorábbinak látszó pécsi emlékek faragása és felállítása valószínűleg a székesegyház 1345. évi átalakításával kapcsolatos. A szentély belső déli falában díszes gótikus keretben álló szenteket, illetve egy lovas Szent György-reliefet találtak. Mindhárom relief architektonikus dísze, különösen a Szent György nyugodt mintázású levéldísze, a reliefek tiszta és kiegyensúlyozott kompozíciója a XIV. század közepére utal. A gótikus fülkében állított szentek ruhája nyugodt méltósággal omlik le (IX. tábla), a töredékes Szent György-reliefből pedig még annyi kivehető, hogy a ló és lovas elegáns tartása még messze áll a Kolozsvári testvérek Szent Györgyének drámai feszültségétől. A reliefek anyaga — fehér homokkő — befolyásolta a faragásukat is. A ruharedők nagy vonalakba méltóságteljesen hullanak le, de betüremléseiket, hajlataikat enyhe átmenetekkel, nem éles törésekkel képezte ki mesterük. Puha modellálásuk, lágy redőkezelésük a kor francia és német emlékeivel állítja egyvonalba nemcsak kronológia, de stílus szempontjából is.

BUDAVÁRI FŐTEMPLOM MÁRIA KAPUJA HELYREÁLLÍTÁS ELŐTT

Ami a pécsi szobroknál a negyvenes évek közepén korszerű, a budai Nagyboldogasszony-templom épületplasztikáján már bizonyos mértékig maradinak tűnik fel. Ma már csak rekonstruálni tudjuk a töredékek és régi fényképek alapján a templom régi Mária kapuját, mely a szakirodalom egybehangzó véleménye szerint a század 70-es éveiben készült. Gazdagon tagozott kapubélletét valószínűleg végig szobrok díszítették. A timpanon vízszintes záródása alatt a négy evangelista jelképét, magában az ívbéletben pedig Mária halálát ábrázolta a művész. A zsúfolt kompozíció tartalmi középpontjában Mária halotti ágya állott, alatta az apostolok térdelő sorozata, a béllet hajlásaiban pedig a négy evangélista ülőalakja keretelte a jelenetet. A timpanon tengelyében álló és valószínűleg Mária lelkét magához fogadó Megváltó alakja sajnos elpusztult. Az osztókávaköve-

ken végül Madonna, Keresztelő Szent János és Szent József, Szent Anna és Szent Erzsébet foglalt helyet.

E pompás és gazdag kompozícióból ma csak töredékeket láthatunk a Halászbástya Kőtárban. Mária és Szent János torzója, az egyik evangélista ülő alakja még ma is jól felismerhető. A faragványok anyaga, gyengeminőségű homokkő, sajnos, nagyon rosszul őrizte meg a Nagy Lajos-kori szobrász vésőjének munkáját. De így is érezni a ruharedők lendületes vonalvezetését, mely azonban nem érinti az alakok biztos statikáját és lágy körvonalakkal fogja körül a ruhába bujtatott testet. Ugyanezt a tartózkodó, kiegyensúlyozott vonalvezetést érezni az ülő evangélista alakján is, ami a feltételezett, de kellően nem igazolt nürnbergi hatás mellett a magyar művészet egyéni, kiegyensúlyozott józan szellemére mutat (X. tábla).

Nagy Lajos korának utolsó éveiből származik a nagyváradi székesegyház egykor biztosan gazdag szobrászati díszének egyetlen maradványa, egy nemrég előkerült Szent László torzó. Baljában pajzsot tartó, a hetvenes éveknek megfelelő lovagi ruházatot viselő álló alak egykor talán a Szent László-kápolnát díszíthette. Amennyire valószínű, hogy stílusa és motívuma a székesegyház előtti bronz Szent László szobor, a Kolozsvári testvérek művének hatása alatt alakult, annyira ellentétes a kor művészi elképzelésével, hogy a bronzszobor másolata lett volna. Architektonikus összefüggéseit különben is a háttérben leomló, tagolatlan köpeny eléggé hangsúlyozza. Fontosabb, hogy újabb bizonyíték a nagyváradi Szent László-kultusz lovagi átfogalmazására és méreteire. Eszerint a székesegyházban a két bronz Szent László szobor és a Szent László-herma mellett ez volt a negyedik, a lovagkirályt ábrázoló plasztikai alkotás.

A gyérszámú, elszórt, de magas kvalitású épületplasztikából jogosan következtethetünk arra, hogy lényegesen több készült Nagy Lajos idejében, de már a XV. században megkezdődő átépítések, a templomok pusztulása ezeknek a gyengébb anyagokból készült szobroknak megsemmisüléséhez vezetett.

Lényegesen gazdagabb és összefüggőbb anyag áll rendelkezésünkre a síremlékszobrászat terén. Az emlékek javarésze időtálló vörösmárványból készült, bár pusztulásukat a sírok feltörése, a padozatba helyezetteknél az állandó koptatás is előmozdította. Az elhúnyt sírjának emlékkel való megörökítésének gondolata már a XI. században is felbukkan a pécsi sírkövön, de általános elterjedése Nagy Lajos korára tehető. A síremlékek számának megszaporodása kétségtelenül a lovagi öntudattal és a lovagvilág életformáit szívesen utánzó, egyre gazdagodó városi polgársággal áll kapcsolatban. Eleinte csak a sír megjelölésére, később a családjegy, címer alkalmazásával a személy közelebbi meghatározására kerül a sor, míg a korszak végén már az elhúnyt alakjának, sokszor valószerű ábrázolásával is találkozunk. A sírkövek megoszlása világosan mutatja ennek a folyamatnak szellemi alapját is. Kassán a polgári sírkövek még a korszak végén is csak felirattal és családjeggyel vannak megjelölve. A lovagi sírkövek legnagyobb részét országszerte címer és felirat díszíti. Végül találunk olyan sírköveket is — igaz nagyobbrészt főpapokét — melyeken a személytelen címer háttérbe szorul, hogy helyet adjon az elhúnyt alakjának. Ez a folyamat a halottra való emlékezés, alakjának megörökítési vágya mellett kétségtelenül az emberértékelésnek a középkori kötöttségből kiszabaduló öntudatosításnak eredménye.

SÍRKŐ CSALÁDJEGYES PAJZZSAL. KASSA

A fennmaradt emlékanyag stiláris kapcsolatai két nagy síremlékfaragó-iskola létezésére utalnak. Kassán és Budán dolgozott ez a világosan kimutatható két műhely.

Az emlékek javarésze az írott adatokkal kimutatható pusztulás ellenére ma is Kassán és Budán található. A két műhely közül kétségtelenül a kassai volt a régebbi, nemcsak a fennmaradt emlékek kronológiája, de a faragás régiesebb stílusú, az ábrázolás is alátámasztja ezt a hipotézist.

Kassán a XIV. század elején egyszerű, liliomban végződő gótikus kereszttel díszített, vésett, feliratnélküli sírkövek használatosak. A díszítményt kőbe vésték és a kő színétől jobban elütő szurokszerű anyaggal töltötték ki. Lajos uralkodásának első éveiben a gazdagodó polgárok már nem elégedtek meg ilyen egyszerű emlékekkel, hanem a kereszt függőleges szárához jobbra dűlő, családjeggyel, vagy címerrel díszített pajzsot is vésettek. Ilyen a kassai Felsőmagyarországi múzeumban lévő és kettőskeresztes családjeggyel díszített sírkő. Vele egyidős az Orbántoronyban álló, egyszerű latin kereszttel díszített, de már domborúan faragott síremlék. Ennek a típusnak továbbfejlesztésével ugyancsak az Orbántoronyban találkozunk, amikor a kereszthez pajzs támaszkodik, először üresen, később két kalapácsos családjeggyel, vagy a román ornamentikából jólismert baziliszkusszal díszítve.

A kassai kőfaragóiskola további gazdagodását és fejlődését már feliratos emlékek jelzik. Ilyen az ú. n. Erzsébet-sírkő, melynek a Tedeum utolsóelőtti verséből vett felirata három köralakú mezőt alkotó mondatszalagba van elhelyezve. A mezőket egykor faragványok díszítették, melyből ma csak egy kendős fejet lehet felismerni. Az eddigi típusok kombinációjából származik az a sírkő, melyet a szakirodalom Seip Andrásénak ismer, melynek feliratát azonban Mihalik József Sculptornak, vagy Seriparnak oldja fel. Családjegynélküli címerpajzs díszíti a sírkő keresztjét és felirata szerint 1374-ben elhúnyt számára készült.

E korbeli kassai sírkövek két teljesen fejlett emlékét a felirat alapján tulajdonos és idő szempontjából teljesen el tudjuk határolni. Katalin asszony Jakab kassai polgár anyjának sírköve 1375. évszámot visel. Laposan domborodó keresztjéhez azonban olyan családjeggyel díszített pajzs támaszkodik, melynek jegyét a Dóm kőfaragó-

jegyei közt is felismerhetjük. Valószínűleg a családnak a Dóm építkezésében is része volt. Ugyancsak mértani családjeggyel díszített pajzsot láthatunk Lengyel Jakab (Jacobus Polonus) 1378. évi sírkövén.

A kassai kőfaragóiskola nemcsak a várost, hanem a Felvidéket is ellátta síremlékekkel. Erre enged következtetni a zsegrai, szarvasfejes címerpajzsot magában foglaló gótikus lóheréivel álló keresztes sírkő, a svábfalvai sírkő és a bártfai Szent Egyed-templom, Mária-oltár lépcsőjének felhasznált sírkő is.

Ide sorolható Tornai Jánosnak a tornai r. k. templom szentélyében található 1356. évi síremléke is. A jobbra döntött, kétszer metszett és kereszttel díszített címerpajzsra címerállatként gótikus kereszttel átfúrt fejű vadkant faragtak (XI. tábla, 1. kép). A síremlék felépítése, de aránylag lapos faragása is a kassai iskola munkásságára vall.

Rokon a kassai sírkövek technikájával, de azoknál sokkal fejlettebb a győri székesegyház kettős vörösmárvány sírköve. Két győri prépostnak, Salamon Berecknek és talán utódjának, Jánosnak sírkövéről van szó. A két fekvő figura egy sírlapra en-creux technikával van bevésve. Párnán nyugszanak, összekulcsolt kezekkel, egyházi ornátusban. A technika a kassai sírkövek tanúsága szerint még ismert a korban, de az alakok lágy körvonalai stílus szempontjából, inkább Ausztria felé mutatnak.

A kassai sírkövek egyik darabja már a budai kőfaragó műhely hatását mutatja. Elmarad a régies technika és a szokásos tipológiai járulék, hogy a kezdetben csak szerény helyet elfoglaló családjegy az egész sírkövet betöltő hatalmas címerré fejlődjön ki. Az Orbán-toronyban álló síremlék belső mezejét egy erősen domborodó címer foglalja el, a címerpajzsban vértezett kar, a pajzson leeresztett sisak és azon álló, talán sólymot ábrázoló címerállat.

A másik sírkőfaragó-iskola, a budai domonkosok műhelye legkorábbi darabja — leszámítva Szatmári Miklós a pénzverő kamara ispánjának sírkövét, melyből csak a felirat egy része maradt meg — egyben a legkorábbi művészcímeres emléke nemcsak hazánknak, hanem Európának is. Ábel festő síremléke — mint a töredékes középfelnémet felirat betűiből látszik — Lajos uralkodásának első éveiben készült, egyetlen dísze a bevésett, három pajzsból álló művészcímer. Faragása a későbbi budai emlékek nagyvonalú elegáns stílusához hasonlítva kezdetleges, en creux-technika. Valószínűleg a domonkos-rend műhelyéből került ki ez is, ezt, egyben

ÁBEL FESTŐ SÍRKÖVE. BUDAPEST, HALÁSZBÁSTYA KŐEMLÉKTÁR

Ábel mester jelentőségét mutatja az az előkelő hely is — a Szent Domonkos-templom szentélye — ahol a sírkő állott.

E szerény, de kultúrtörténeti és művészszociális szempontból oly jelentékeny emlék után hosszú évtizedekig hiányoznak a budai műhely faragványai. A század hetvenes éveiben azonban egymásután négy síremlék is bizonyítja a budai domonkosok kőfaragó-iskolájának élénk tevékenységét.

János királyi festő 1371-ből származó síremlékét ma a Nagyboldogasszony-templom nyugati homlokzatán találjuk befalazva, míg Henrik firenzei humanista és Paucher Henrik, Erzsébet anyakirálynő udvarához tartozó lovag, 1373. évi, végül Miklós fia Tamásnak 1375. évi síremléke a Domonkos-templomból került a Halászbástya Kőemléktárába. János festő sírkövének kivételével — mely sóskúti mészkőből készült — valamennyinek anyaga esztergomi (piszkei) vörösmárvány. Az anyag azonosságán kívül, a felirat betűinek formája, a díszítmény faragása annyira azonos, hogy az utolsó hármat egy kéz munkájának is tarthatjuk. Mind a négy sírkő felépítése közös elvekre vall. Minuszkulás felirat kereteli a síremlék középpontjába állított címert. János festő sírkövén három üres pajzsból álló művészcímert (XII. tábla, 1. kép), Henrikén Firenze liliomával díszített és a Battistero északi és déli bronzkapuja díszítésének modorában tartott négykaréllyal kombinált, élére állított négyszöggel keretelt címert (XIII. tábla), Tamás sírkövén sisakkal díszített hámigát látunk (XII. tábla, 2. kép). Paucher Henrik sírköve sajnos annyira rongált, hogy csak a sisakdíszt lehet felismerni, de ez is elegendő annak megállapítására, hogy az egész sírkő felépítése, a címer faragása azonos az előbbiekkel. Valamennyit azonos művészi sajátosságok jellemzik. Biztosan rajzolt, rendkívül finoman faragott címerkép, mely erősen kiemelkedik a símára csiszolt háttérből. Teljesen helytálló tehát Horváth Henriknek az a feltevése, hogy mind a négy sírkő a Domonkosok kőfaragó műhelyéből, talán ugyanazon mester kezéből került ki.

SÍRKŐTÖREDÉK A PARTSCH-CSALÁD CÍMERÉVEL
BUDAPEST, MARGITSZIGET

Ugyancsak a budai iskola alkotásának lehet tartani a Margitszigeti premontrei-templomban lévő sírkőtöredéket, melynek betűtípusa az Ábel-síremlékkel rokon, címerdísze pedig a sisakba harapó hal (a Partsch-család címere) a fentebb ismertetett sírkövekre emlékeztet.

A budai kőfaragó-műhely mestereit Horváth Henrik a Szent Domonkos-kolostor tagjai között keresi.

A rend tagjai élénk építészeti és más ipari munkásságot fejtettek ki a középkorban, amiről a következő évtizedekben már írásos adatok is beszélnek. Tekintve, hogy az egységes stílusú emlékek legnagyobb része a domonkosok templomában maradt fenn, valószínű, hogy csak azoknak a síremlékeknek felállítását, illetve elhúnytak eltemetését engedték meg templomukban, akiknek a síremlékét is a rend kőfaragó-műhelye készítette. A domonkos-műhely, melynek működését másfélévszázadig a legpompásabb emlékek egész sora jelzi, az udvari kultúra talajából nőtt ki, annak ellenére, hogy szervezetében, munkájában még tipikusan középkori, a szerzetesi építőműhelyek folytatása. A budai királyi udvar lovagi társadalmának szükséglete hívta életre, ellentétben a kassai műhellyel, mely inkább a polgárságigényeit elégítette ki.

SÍRKŐ. SZÉKESFEHÉRVÁR, KŐTÁR. 1373

A budai műhely munkássága azonban nem szorítkozott csak a főváros területére, alkotásaival országszerte találkozunk. A székesfehérvári koronázó-bazilika síremlékei között kettő is a budai műhely alkotásának látszik. Mindkettőnek anyaga a Budáról jólismert vörösmárvány. Míg az egyikből csak a felirat egy részét sikerült megmenteni, a több darabba tört másik lovagi síremlékből a kétoldalt futó feliraton kívül megmaradt a leeresztett rostélyú sisak és rajta álló sisakdísz is. Elegendő ennek az 1373-ban készült síremléknek sisakdíszét összevetni Miklósfia Tamás két évvel későbbi budai sírkövével, hogy a domonkos-műhely biztos vonalvezetését, fínom kidolgozását az erősen sérült sírkövön is felismerjük.

Ugyancsak a budai műhely alkotásának tartjuk a tornagörgői Bebek György síremléket, melyet a sisakdíszként alkalmazott nemzetségi címer mellett a címerpajzsban kettőskereszt is díszít (XI. tábla, 2. kép). Valószínűleg jóval halála előtt 1371-ben Budán készíttette el síremlékét — hiszen haláláig 1381-ig a királyné tárnokmestere volt — a domonkosok műhelyében, mikor Gombaszegen zárdát és templomot is alapított.

Egészen külön csoportot alkotnak a főpapi síremlékek. Míg a lovagi és a polgári társadalmat kielégíti címerének, vagy családjegyének alkalmazása, a főpapi síremlékre már az egész alakot is kifaragták. Az elhúnyt alakjának megjelenése a síremléken döntő fordulat a síremlékplasztika terén, nemcsak művészeti szempontból — hiszen

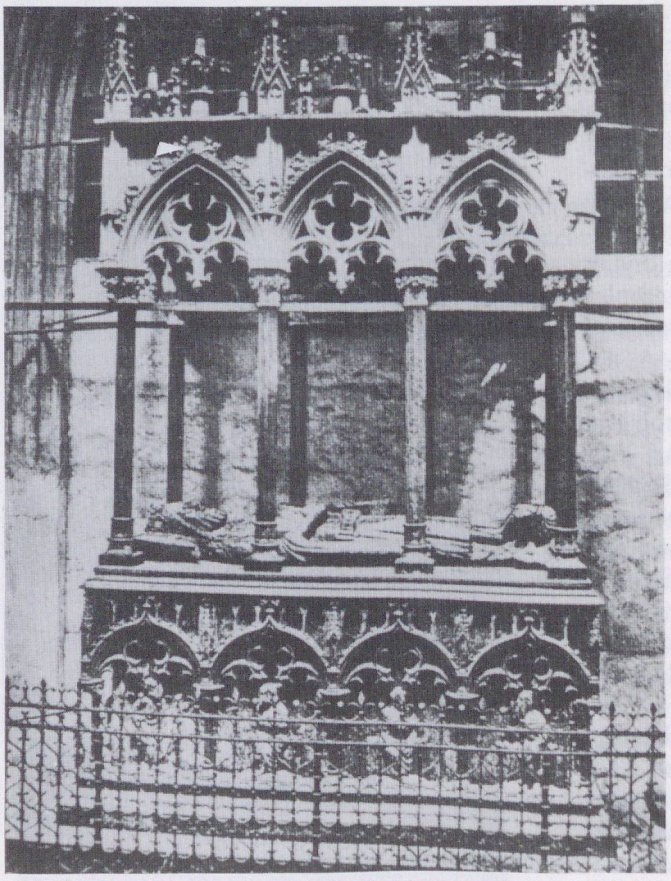

KÁZMÉR KIRÁLY SÍREMLÉKE, KRAKKÓ

a naturalizmus első, bizonytalan lépéseit itt teszi meg, — hanem szellemtörténeti nézőpontból is, mert világosan érzékelhető, hogy az elhúnyt alakjának ábrázolása szoros összefüggésben áll a testnek földöntúli életével és a föltámadásba vetett hittel.

A legkorábbi alakos főpapi síremléket a gyulafehérvári székesegyházban találjuk, mely a középkoron át szép számmal őrzött síremlékeket — hiszen a XVIII. század végén még 39 darabot említenek — Nagy Lajos korából ma már csak egyet ismerünk: Széchy András 1356-ból származó síremlékét. A homokkőből készült lapot úgyszólván teljesen kitölti a főpapi díszbe öltözött püspök alakja, fején influa, kesztyűs kezében pásztorbot, jobbját áldásra emeli. A püspök feje túlproporcionált, haja parókaszerű, ruházata sematikus, az egész alak faragása a kezdő portrétisták szokása szerint inkább karrikirozó, mint egyénítő, inkább hieratikus, mint emberi (XIV. tábla, 1. kép).

Sokkal több a természethű megfigyelés Sigfrid pannonhalmi apát 1365. évi síremlékén. A hazai bencés-rend nagy reformátorát e korban szokatlan naturalizmussal ábrázolta a kőfaragó. Nyolcszögletű, gótikus oszlopok által tartott szamár hátú ív alatt, a kórusban használt ruházatban, csontos kezeit ölében egymásra téve, mitrával és pásztorbottal díszítve nyugszik sírkövén. Barázdált arca, aszott nyaka, sovány ujjai a kifáradt, öreg aszkétát ábrázolják, a nagy reformátort és építőt, akinek a felirat szerint a kolostor újjáépítésére is jutott ideje (XIV. tábla, 2. kép).

Hasonló pompás fényű vörösmárvány-síremlék őrzi a rend másik nagy főapátjának, Czudar Lászlónak emlékét 1372-ből. A dúsan redőzött főpapi ruhába öltöztetett alak — hűséget jelképező — kutyákon áll, fején mitra, jobbjában két nodusú pásztorbot, baljában csatos könyv. Az arc modellálása, a ruharedők monumentális kezelése a legjobb XIV. századi sírkövek közé emelik (XV. tábla). Jellegzetes, hogy éppenúgy,

mint a Széchy-síremléken, itt is a családi címer háttérbe szorul, csupán a keretbe komponálva szerénykedik.

Művészi szépségükkel is kiemelkedtek az Anjou-családnak a székesfehérvári bazilikába elhelyezett síremlékei. Írott forrásaink elég sokat tudnak I. Károly, Katalin és Nagy Lajos síremlékéről. Atyja részére, amikor János őrkanonok a sírját feltörte, készíttetett díszesebb síremléket Lajos, elsőszülött leányának halála után pedig a maga részére is a bazilikához csatlakozó kápolnát emelt nyugvóhelyül. Turóczi leírja, hogy Kis Károly megkoronázásakor, Erzsébet királyné gyermekeivel Lajos sírkápolnájába ment, s megpillantva a jámbor király márványszobrát, csókolgatták a szomorú képet, könnyek záporával áztatták a pirosló követ. A leírásból arra következtethetünk, hogy Lajos síremléke nem egyszerű tumba lehetett, mint az eddig ismertetettek, hanem vörösmárványból a burgundi síremlékek mintájára készült, ahol az életnagyságban kifaragott alak gótikus baldachinok alatt sirató figuráktól, vagy architektonikus kerettel körülvett magas sírlap tetején feküdt.

Nagy Lajos síremlékének rekonstruálásánál mintának kínálkozik Kázmér lengyel királyé a krakkói székesegyházban, melyet a lengyel szakirodalom megállapítása szerint magyar anyagból, magyar kőfaragók, Nagy Lajos rendeletére készítettek. A magas tumba oldalát gótikus ívek tagolják, alatta egymással szembeforduló sirató alakok. Fent a gazdagon díszített baldachin alatt fekszik a király felöltözött koronás alakja, vállán palást, lábánál a vitézség jelképe: az oroszlán.

Visszatérve Lajos síremlékéhez, a székesfehérvári bazilika romjai között több olyan vörösmárvány töredékre akadtunk, melynek elegáns faragása, monumentális kezelése, méretei valószínűsítik, hogy egy nagyobb királyi síremlék darabjai. A töredékek egy része: gótikus fiálék, csúcsíves márványintarzia, (hasonló márványberakás díszíti Nagy Lajos trónját a Képes Krónika címlapján,) nagyobb méretű architektonikus keretre engednek következtetni, melynek egyik legfőbb dísze a patkót rágó struccal díszített sisak — a király címere — is ránk maradt.

A síremléktöredékek között, márcsak kvalitásai miatt is, kettő hívja fel magára különösen a figyelmet. Az egyik, oroszlánon álló, ruhás női alak torzója. Az oroszlán faragása, de a finoman lehulló ruharedők is, egy egészen kivételes tudású művészre engednek következtetni. Az alak mellől hiányzik minden olyan attributum — lándzsa, kard,

MÁRVÁNYBERAKÁSOS TÖREDÉK NAGY LAJOS SÍREMLÉKÉRŐL SZÉKESFEHÉRVÁR, KŐTÁR

pásztorbot stb. —, melynek alapján egykori tulajdonosának férfi voltára következtethetnénk. Az oroszlán előfordul női síremlékeken is, amint IV. Frigyes és feleségének a bécsi Szent István-dómban lévő síremlékén láthatjuk. Valószínű tehát, hogy a székesfehérvári síremlék a királyi család egyik nőtagjának, talán Katalinnak készült (XVI. tábla).

Viszont Nagy Lajos síremlékének kell tartanunk azt a másik, a székesfehérvári kőtárban őrzött töredéket, amely egy párnán nyugvó, kezében kardot tartó, dúshajú lovagot ábrázol.

A kard markolata Lajos korára utal, az alak jobboldalán lévő gombbetűk viselete tipikusan Anjou-kori szokás, a betűk típusa még korábbinak látszik a király elhalálozásánál. A felirat csonka szövegéből — csak I N G O T betűk maradtak meg — messzemenő következtetést nem vonhatunk le a síremlék tulajdonosára, vagy készítőjére, mert ez a felirat, a kor szokása szerint, bizonyára jelmondat volt. Szempontunkból döntő jelentőségű megfigyelést a letört balkar helyének vizsgálatánál tehetünk. A törésvonal megmutatja, hogy az alak a balkezében országalmát tartott. A koronázási kincsek közül pedig éppen az országalma Anjou-kori. A síremlék stílusa magas kvalitású, olasz vagy francia iskolázottságú művészre enged következtetni, aki a síremlékeket talán még a király életében készítette.

NAGY LAJOS CÍMERÉNEK TÖREDÉKE SZÉKESFEHÉRVÁRI SÍREMLÉKÉRŐL

Az épületplasztika mellett a kőfaragóművészet Lajos korában tehát új területet, a sírkőplasztikát hódítja meg. Fejlődése méltó az Árpád-kori kőfaragás hagyományaihoz, gyors és magasra törő, a kor színvonalán áll. A szerény kassai sírkövektől a budai iskola pompásan faragott emlékein és Czudar László sírem'ékén. átível Kázmér és az Anjou-család monumentális síremlékeiig.

Bár a megrendelők legnagyobb része a lovagi, főpapi társadalomból került ki, megjelenik az egyszerűbb polgárság is. A megrendelőknek ez a bővülése, a művészetnek laicizálódása, még határozottabban kimutatható a faszobrászaton, melynek első emlékeit ugyancsak Lajos korában találjuk.

A megrendelőréteg itt már csak az anyag olcsósága miatt is a gazdagodó polgárság soraiból kerül ki. Első emlékeink a királyi udvartól, a lovagi élet színhelyétől messze, a felvidéki

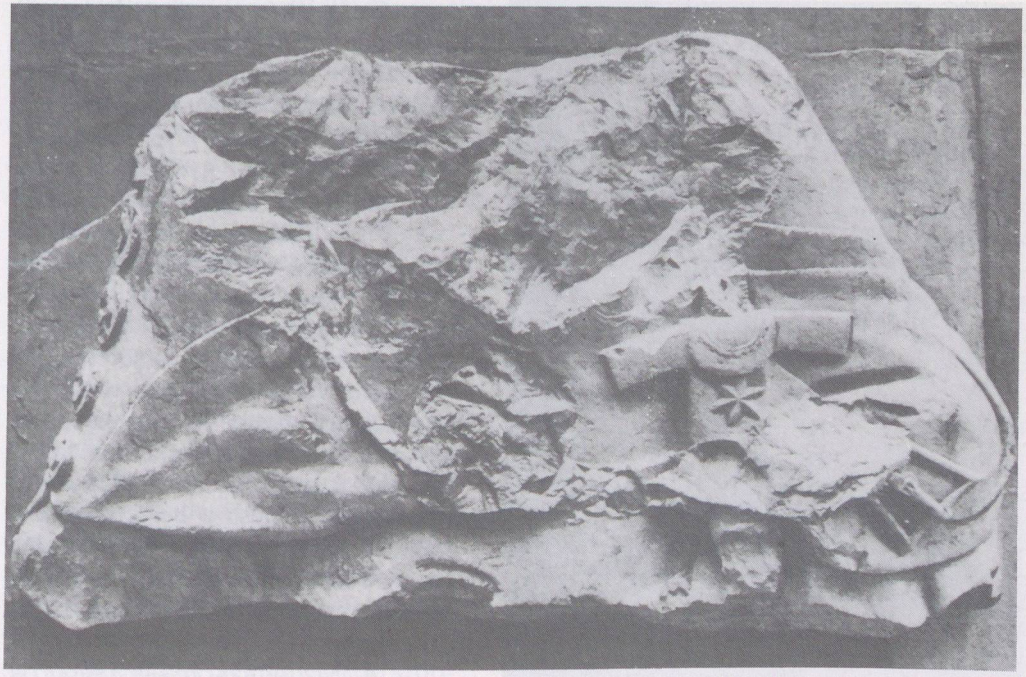

NAGY LAJOS SÍREMLÉKÉNEK TÖREDÉKE. SZÉKESFEHÉRVÁR, KŐTÁR

városokban maradtak fenn. A városi polgárság ezekkel a faszobrokkal díszítette templomait, rótta le kegyeletét, elégítette ki vallási fogadalmait, követve a lovagi társadalom művészetpártolását, mint mintaképet.

A faszobrászat emlékei, különösen Nagy Lajos korában kivétel nélkül, szakrális célúak, mint oltárok díszei, vagy részei kerültek felhasználásra. Általában kisméretűek, faanyagukat a polgári realizmusnak megfelelően színezték, festették. Témakörük sem nagy. Javarészük Madonna, az Isten anyjának lányos, fiatalos ábrázolása, karján a gyermek Jézussal. A nagyszámú Madonna-ábrázolás mellett kedveltek a feszületek még felfeszített Krisztus testének sokszor naturalisztikus ábrázolásával. Kálváriák, ahol a feszület mellé Szent János és Mária alakja járul, elvétve női szentek, mint Szent Katalin, Margit, Ágnes, Árpádházi Szent Erzsébet.

A legkorábbi emlékek ú. n. misztikus feszületek. A lőcsei, felkai, daróczi feszületeken Assisi Szent Ferenc hatására Olaszországban elterjedő, de művészi mintaképek szempontjából a Rajna vidékén kialakuló típusok, az Istenember borzalmas szenvedését állítják a hívők szeme elé. Hozzánk talán az aacheni zarándoklatok útján származtak el ezek a Kölnben Ungar Kreuz-nak nevezett feszületek, bár közvetlen szilézíai kapcsolat sincs kizárva. Daróczon a diadalív feszülete mellé Madonnát és Szent Jánost is faragott a hatvanas évek táján dolgozó mester, aki Nagy Lajos korának legjelentősebb faszobrászati alkotásával, a szlatvini Madonnával áll szoros kapcsolatban.

FAFESZÜLET (RÉSZLET) LŐCSE, SZENT JAKAB-TEMPLOM

Sziléziához és ezen keresztül ismét a Rajna vidékhez kapcsolódik a szlatvini Madonna és köre. Ez a meglehetősen épen maradt, a Szépművészeti Múzeumban lévő Madonna, rendkívül nyulánk, gyengén *S* alakú hajlású, alakját gazdagon lehulló ruha fogja körül, jobbján a gyermek Jézussal, fején a Mennyek királynőjének koronája, arcán a legfelségesebb anya boldog mosolya (XVII. tábla, 1. kép). Ruhája arannyal és sötétkékkel volt színezve. A század hatvanas éveiben dolgozó mester — Kampis Antal szerint — szoros kapcsolatban áll a sziléziai ú. n. oroszlános Madonnák mesterével. Hatása a hetvenes években készült és fentebb említett daróczi Kálvária-csoporton kívül, az erősen restaurált héthársi pietán is felismerhető.

A Madonnák másik csoportja Toporcz községből a Szépművészeti Múzeumba származott szobor körül csoportosul. Szepes vármegyében a hatvanas években dolgozó mester lendületesebb hajlású, de testiesebb és plasztikusabb figurákat faragott. Mária, bár zömökebb, mint szlatvini társa, erősebben csavarodik a gótikus vonallendülettel, a gyermek Jézus éppen ezért a balkarjára kerül, az erős testmozgás kiegyensúlyozásául. A ruharedőzet gazdagabb, az egész szobor közeledik az ú. n. szép Madonnák típusához. A toporczi mester talán szintén a Rajna vidékén tanult, de plasztikai tudása, természetessége, magyar. Körébe utalható a ruszkini templom pompás kompozíciójú és faragású, típusban, de stílusban is rokon Madonnája (XVIII. tábla 2. kép), valamint a szintén Szepes megyéből származó és az Ernst-gyüjteményben lévő Árpádházi Szent Erzsébetet ábrázoló szobor is.

A nagyőri templomból Pozsonyba származott Madonna másik típust képvisel. Köpenyege nyitott. Nem fogja körül annyira az alakot, mint a szlatvini, vagy ruszkini Madonna-szobroknál. Nagyvonalú, sokszor kidolgozatlan formái talán befejezetlen voltából magyarázhatók, bár éppen ezek adnak a szobroknak különösebb ízt, egyéni, külföldi mintájuktól elütő jelleget (XVIII. tábla 1. kép).

Velük egyidőben készülhetett a malduri templom Szent Margit, Szent Ágnes és Szent Katalin szobra, melyeket ma szintén a Szépművészeti Múzeum őriz. Az *S* alakba lendülő figurák dekoratív redőkezelésén művészük kőfaragó jártassága is megérezhető, bizonyítva, hogy ekkor még mind a két műfajban dolgoztak a mesterek.

Ugyanerről tanúskodik a szepeshelyi múzeumban lévő, Iglóról származó apostolszobor is, mely ruharedőinek alakítása, zárt formája, de a francia kapuszobrokkal való rokonsága, kőfaragó hagyományokra utal. Erőteljes formákkal megfogalmazott feje, dúsan csavarodó haja és szakálla viszont a faragás legszebb technikai lehetőségeit példázza (XVII. tábla 2. kép).

Az eddig ismertetett emlékek nem önálló kerek szobroknak készültek, hanem oltárok részei és díszei voltak. A főpapi pecsétek tanúsága szerint e korban már teljesen kialakult a szárnyas oltár, melynek középső szekrényét szobrok, szárnyait pedig rendszerint táblaképek, vagy fadomborművek díszítették. Ennek az oltártípusnak bájos és hangulatos emlékei a Szepességből a Szépművészeti Múzeumba került oltárszárnyak, melyeknek mindegyikét architektonikus kiképzésű keretben, egy-egy szent reliefje díszíti (XIX. tábla). A pozsonyi múzeumban lévő hasonló elrendezésű oltárszárnyak e típus elterjedt voltáról tanúskodnak.

A Nagy Lajos-kori fafaragásnak szépszámú, értékes emlékei, a magyar faszobrászat első alkotásai, híven tükrözik a felvidéki polgárság művészi nívóját, de szellemi igazodását is, mely az udvari kultúrák déli, latin kapcsolatai mellett a kereskedelmi útvonalakon Szilézia, messzebb pedig a Rajna vidékére mutat.

Mielőtt a Nagy Lajos-kori szobrászat negyedik, egyben legfontosabb csoportjára, a bronzplasztikára áttérnénk, röviden érinteni kell a bronzművesség szerényebb emlékeit is.

Az előző korok gazdag fémszobrászatának további fejlődéséről az Anjouk alatt, amikor a középkor legintenzívebb fémbányászata folyt, aránylag kevés emlék maradt. Az Árpád-kori corpusok, aquamanilek, hermák gazdag sorozata, nem folytatódik a XIV. század második felében. Keresztek — eltekintve a Nemzeti Múzeum Óbudáról származó, rendkívül rossz állapotban lévő ereklyetartó feszületétől — a kisebb igényű polgárság részére az előző kor stílusában készültek, míg a lovagi, főpapi társadalom már az igényesebb, ötvösművű darabokat kereste, amire jó példa a Ménhárdi rézkereszt, melyet aranyozott ezüst corpusz díszít.

KERESZT. MÉNHÁRD, R. KAT. TEMPLOM

Hasonló a helyzet az Árpád-kor másik kedvelt kisplasztikai tárgyánál az aquamanilenél is. A fennmaradt leltárak, végrendeletek tanúsága szerint helyüket a díszesebb aranyból és ezüstből készült víztartók foglalták el. Mint elkésett emléke a multnak, ide számítható a Nemzeti Múzeum szarvasalakú, öntött bronz-aquamanileje, mely talán korszakunk legvégéről származik.

Az írott adatok és részben az emlékek alapján sokkal gazdagabbnak képzelhetjük a fémszobrászat e korban fellendülő műfaját: a hermákat. Szentek fejereklyéinek befoglalására szolgáló, rendszerint az illető szent ikonográfiai jellegzetességével felszerelt fejszobrok a XIII—XIV. századba jönnek divatba, különösen a Rajna vidékén. Általában rézből, bronzból, de gyakran nemesfémből, aranyból, ezüstből készültek, a koponyarész rendszerint nyitható volt az ereklye behelyezésére. A fejszobrokat gyakran gazdag ötvösművű díszítés is ékesítette. Legkorábbi emlékünk a Szent Kálmán-herma, melyet 1517-ig Székesfehérváron őriztek. Hazai művész készítette a XII. század közepén. Ilyen hermákat láthatott a székesfehérvári bazilika oltárán — számszerint több mint hatvanat — az a francia herold is, aki II. László arájat, Annát, Magyarországba kísérte. A székesfehérvári bazilika különleges helyzete miatt valószínű, hogy a hermák legnagyobb részét a királyi család adományozta. Valószínű az is, hogy jelentős részük készülhetett a XIV. század második felében, amikor a szent ereklyék egészen különleges tiszteletben állottak Lajos és családja előtt. Lajos pazar ötvösművű tartóban ajándékozgatta őket az aacheni magyar kápolnának, vagy IV. Károly császárnak. A többi herma közül a veszprémi székesegyház Szent György fejereklyetartóját említi egy 1358-ik évi oklevél, egy XVI. századi leltárból pedig azt is megtudjuk, hogy ezüstből készült. Hasonló hermában őrizték Szent László fejereklyéit Nagyváradon, míg egy 1400 körüli tűzvész el nem pusztította. A győri Szent László-herma — valószínűleg az első mintájára — közvetlenül a tűzvész után készülhetett.

Kétségtelen azonban, hogy Nagyváradon működött egy szobrászműhely, melyben Kolozsvári Márton és György is első kiképzését kaphatta, de alkotásai közül egyedül azt a Szent László-hermát ismerjük, mely Trencsénből került a Nemzeti Múzeumba. Az ú. n. Csák Máté-herma Esztergom 1403. évi kifosztása alkalmával került Stibor vajda kincsei közé, onnan Trencsén várába. Ikonográfiai jellegzetességei Szent Lászlóra mutatnak, míg készítésének helyét Ernyei József jogosan keresi Nagyváradon, ahonnan a szent ereklyék is származtak.

Mai, lefosztott állapotában e gazdagon aranyozott, rézherma tekintélyes méretű (37 cm magas), Szent Lászlónak dúsan csavarodó, hajfürtökkel, kettős csúcsba végződő szakállal keretelt feje széles vállon nyugszik. Arcának nagyvonalú, anyagszerű modellálása, a haj és a szakáll e korban még szokatlan naturalizmusa elsőrendű művészre enged következtetni (XX. tábla). Nagyváradon, ahol a „két magyar Polikleitos" tanult, ahol a kor sémáit áttörve készültek a „három szent királyok" szabadon álló, architektúrától független bronzszobrai, ahonnan a prágai Szent György és a lovas Szent László mesterei kinőttek, dolgozhatott e herma mestere is, akinek Ernyei még Kázmér lengyel királynak ajándékozott s a plocki dómban lévő Szent Zsigmond és a stopnicai plébánia templomban lévő Mária Magdolna hermát is tulajdonítja.

A fémszobrászat emlékei közé számíthatjuk e kor harangjait és keresztelő kútjait is. Igaz, mindkettőn háttérbe szorul a plasztikai díszítés a technikai kivitel mellett, de éppen a technikai szempontok miatt tárgyalásuk itt helyénvaló.

A XIV. századi bronzöntést az ércben gazdag ország több helyén is művelték, de emlékek és írott adatok alapján egy szepességi (iglói) és egy erdélyi bronzöntő iskoláról beszélhetünk. Az előbbinek alapítója Gál Konrád valószínűleg francia származású volt és 1357-ben a visegrádi nagy harang öntéséért Lajostól maga és testvérei számára adómentességet kap. Gál Konrád iglói műhelyét 1380-ban fia, Salamon veszi át, a műhely fennmaradt egészen a XVI. század közepéig.

SZENT ZSIGMOND EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA. PLOCK, SZÉKESEGYHÁZ

A harangok és keresztelőkutak öntéséhez mintegy 20% ónt és 80% vörösrezet használtak és már korán ismerték mindkét öntési eljárást, úgymint a homokformába öntést és a viaszkiolvasztást is. Ez utóbbi technikára ugyan csak a XV. századból maradtak emlékek. Viszont a viaszkiolvasztási eljárással készültek a fínomabb, igényesebb öntvények, így a prágai Szent György-szobor és valószínűleg a nagyváradi királyszobrok is.

A XIV. századi harangok formára nem sokkal különböznek századokkal korábbi vagy mai társaiktól. Legfeljebb palástjuk volt meredekebb, valamint magasságuk és átmérőjük viszonya (7 : 6) volt más. A szibillák könyvéből vett „O REX GLORIAE VENI CUM PACE" fohász legtöbbször majuszkulás betűi és díszítésük az öntőforma falába préselt, rendszerint puszpángfából faragott minták révén a harang öntésével egyidejűleg készült. Díszítő készletük nem nagy. Az iglói műhely akanthuszleveles, szőlőfürtös indát alkalmaz, valamint a felirat betűközeit élénkíti jelképes állatalakokkal, a harang testét önálló evangélista jelvényekkel és Kálváriával.

Az iglói műhely harangjai közül sok a világháború előtt még eredeti helyén használatban volt, bár a harangok értékes anyaga évszázadokon keresztül elemi csapásoknak éppen úgy ki volt téve, mint a máscélra való beöntés veszélyének. Legkorábbi harangjaink közül a podolini, batizfalvi, durandi még díszítés nélküliek. A mateoci harangon már megjelenik a műhely szokásos levéldísze és a Kálvária is. Ugyane műhely szőlőfürtös díszeit látjuk a felkai és a káposztafalvi templom harangjain,

míg a szepesszombati és gánóci harangot négyszögletes, szimbólumokat ábrázoló reliefek díszítik, az utóbbin pedig a Kálvária is háromszor előfordul.

A szepességi harangok szép sorozatához Erdélyből — ahol különálló, de Iglóval összeköttetést tartó műhely dolgozott — maradt ránk több harang, míg a hamvasdi (Vas megye) és a bulcsi harang — ez utóbbit Domonkos apát készíttette 1368-ban — arra mutat, hogy a két műhely munkássága az ország déli és nyugati területére is kiterjedt.

A harangoknál kisebb számban maradtak ránk Erdélyben és a Szepességben bronz keresztelőmedencék.

A bronz keresztelőmedencék alakja még a román stílű kelyhek zömök formáját mutatja és valószínűleg a kőkeresztelőmedencék alakját fejleszti tovább. Felsőrészét, a tulajdonképeni medencét és széles harangalakú talpát, kidomborodó formájú gombbal (a kelyhek nodusának megfelelően) kapcsolták össze. Az első emlékek kivételével rendszerint két darabba öntve készültek, a harangöntés technikája szerint, díszítményeiket is puszpángfa-minták alapján az öntőformába préselték be. A díszítmények alapelemeit már a harangoknál ismertettük : szimbólikus állatjegyekkel megtüzdelt felirat, leveles szalagdísz, kálvária és evangélista emblémák alkalmazásából állott, míg a medence füleit rendszerint Szent Péter és Pál alakja díszítette.

RÉSZLET
A KASSAI KERESZTELŐMEDENCÉRŐL

A legkorábbi darabon — a töredékes felsőerdőfalvi medencén — csak dekoratív díszítést találunk felirat nélkül. Ugyanezt az egyszerű díszítést alkalmazták a durándi keresztelőmedencén, melynek gombja még teljesen a román kelyhekre emlékeztet, talpa pedig áttört. Mindkettő még a század első felében készülhetett. A kassai keresztelőmedence hasonlóan áttört talpával, zömök formájával Nagy Lajos korának legelejére utal (XXI. tábla 1. kép). Díszítménye azonban gazdagabb : jobbranéző kiterjesztett szárnyú sas, koronás oroszlán, griff tagolja széles medencéjét, melyen már felirat is megjelenik.

A mateoci keresztelő kút, melyet a század közepe táján önthettek, a felirat majuskuláit már dekoratív elemként fogja fel (XXI. tábla 2. kép). A felirat közeit az apró szimbólikus medailonok élénkítik, sőt a felirat és a díszítés által üresen hagyott sávokat jól öntött kálváriák, nagy- és kisalakú evangélista

szimbólumok élénkítik. A reliefek határozottan ugranak ki az alapból és mesterük szobrászi tudásáról tanúskodnak. Erősen kiemelkedő gombja a szepesváraljai medencéhez (XXII. tábla 2. kép) hasonló, melynek betűtípusa, reliefjeinek kompozíciója és stílusa is nagyon hasonló. A reliefek között új motívum is feltűnik, sárkánnyal harcoló Szent György. A liptóteplai keresztelőmedence (XXI. tábla 3. kép) betűtípusai szintén a mateoci, illetve szepesváraljai darabokkal rokon. De kehelyformájú medencéje, fínoman alakított gombja már a legjobb műhelyhez, az iglóihoz, Gál Konrád alkotásához a svedléri medencéhez kapcsolja.

RÉSZLET A SVEDLÉRI KERESZTELŐMEDENCÉRŐL

A liptóteplai medence gomb-típusát fejleszti tovább a töredékes strázsai keresztelőmedence, mely már az iglói műhely munkája (XXI. tábla 4. kép). Itt lép fel legelőször a füleket díszítő Szent Péter- és Pál-relief is. Az iglói bronzöntő-műhelynek azonban legszebb, egyik legjellegzetesebb alkotását a svedléri keresztelőmedencét a talpon látható Nagy Lajos-címerek alapján a század hatvanas éveire datálhatjuk, mesterét pedig jogosan sejti a kutatás, a király kedvelt bronzöntőjében Gál Konrádban. A medence két fülét Péter és Pál markáns plasztikájú reliefje díszíti. Felső részén pedig leveles inda fut körül. Az egész medencét, még kiugró gombját is elborítja a díszítmény, melyet akanthusz levélsor választ szét. Legfelül Pétert és Pált, térdelő angyalt ábrázoló apró medaillonok foglalnak helyet. Ezt a díszítést még négyszer megismétli. A szintén többször ismétlődő nagy- és kisalakú kálvária, evangélista szimbólumok és Nagy Lajos sisakdíszes címere mellett a felfeszített Krisztus is megtalálható a medencén. A medence zömök arányait (87 cm magas, 95 cm átmérőjű) a rendkívül szabályosan elosztott ornamentika, gazdag reliefdísz szerencsésen oldja fel (XXII. tábla 1. kép).

A svedléri keresztelőmedencéhez a hozzá közel álló, de még gazdagabb díszítésű lőcsei hasonlítható. A Szent Jakab-templomban álló keresztelőmedence mestere, Gál Konrád újításait fejleszti tovább. Arányai, formája szerencsésen kiegyensúlyozott és szabályos. A zsúfolt és gazdag indadísszel határolt területeket kálvária, Péter és Pálnak eddig csak a füleken szereplő reliefje díszíti. Egészen új azonban a díszítő szalagokban, néha önállóan is elhelyezett mintegy 30 apró mellszobor, mely

SVEDLÉRI KERESZTELŐMEDENCE KRISZTUSA

királyokat, szenteket ábrázol (XXIII. tábla 1. kép).

A lőcsei keresztelőmedence típusát és díszítményeit látjuk viszont Nagy Lajos korában készült gölnicbányai és podolini (XXII. tábla 2. kép) keresztelőmedencéken. Mindkettő relief-stílusa, motívuma archaizált ugyan, de a medence alakja, gombjának formája az iglói műhely alkotásai közé sorolják.

A szepességi keresztelőmedencék korábbi típusához, a kehelyformára emlékeztető mateoci–strázsai típushoz állnak legközelebb, a korbeli erdélyi keresztelőmedencék. A medgyesi (XXII. tábla 3. kép), segesdi (XXII. tábla 4. kép) keresztelőmedence még inkább emlékeztet a román kor kőkeresztelőmedencéire, amit megnyúlt alakjuk és a gomb hiánya is alátámaszt. Valószínű mindkettő egy műhelyből került ki, erre mutat formájukon kívül, díszítésük is. Mindkettőn szélesen hajlított szőlőleveles indadíszt, majuskulás feliratot, a talpon pedig a királyi pecsétek mintájára öntött trónoló Krisztust és futó állatalakokat látunk.

A felvidéki és az erdélyi keresztelőkutak gazdag sorozata Nagy Lajos korában biztosan teljesebb volt, de a ránkmaradt emlékek elegendők annak a megállapítására, hogy az ország több vidékén működött olyan bronzöntőműhely, mely a kisebb igényű harangok mellett nagyobb technikai tudást, művészi invenciót és szobrászi érzéket követelő keresztelőmedencéket is elő tudta állítani. A XIV. század második felében megvolt tehát a technikai előfeltétele, de a hermák tanúsága szerint a művészi alapja is, hogy Nagy Lajos korának legnagyobb művészei, Márton és György kolozsvári szobrászok művészete, hazai talajon kialakuljon.

A Nagy Lajos-kori szobrászat, de a magyar művészetnek is egyik legjelentősebb emléke ugyanis bronzbaöntve maradt ránk. A prágai Hradzsinon álló és Szent Györgyöt ábrázoló lovasszobor ritka mesterművek közé tartozik, melyre művészetünk ezeréves fejlődésében is csak kevés példa van.

Szent Györgynek, a mennyei lovagrend vezérének, a kappadociai királylányt őrző sárkánnyal vívott párviadalából csak az utolsó drámai és döntő mozzanatot ragadták ki szobrászaink: a szent lándzsájával ledöfi a lovára tekerődző sárkányt.

Ló és lovasa az ellenséges sárkánnyal együtt páratlan szellemi és művészi egységbe komponálva jelenik meg előttünk. A téma a lovagi élet legfőbb jelenete: a legelső lovag síkra száll hölgyéért és győzedelmes harcot víva a szörnyű sárkánnyal. Allegorikusan a jó és a rossz küzdelmének román oszlopfőkön oly régen élő témája hangolódik itt át a lovagi élet gondolatvilágába.

Szent György könnyedén, minden erőlködés nélkül üli meg pompás lovát. Nyergéből kiemelkedve jobbjában tartott lándzsáját a baloldalán álló sárkányba döfi. Lova, ez az okos állat is résztvesz a küzdelemben. Patái alatt szertefutnak a sárkányt kísérő hüllők, első lábaival a szörny felé támad, fejét az értelmes segítőtárs mozdulatával a küzdelem felé fordítja. Mégis, bár a harcból csak a drámai magot emelték ki a szobrászok, Szent György lovagi módra, félelem nélkül harcol a sárkánnyal (XXIV, XXV. táblák).

A Szent György-szobor megrendelőiről, eredeti felállításáról semmi hiteleset nem tudunk. Egyik feltevés szerint Tamás gróf megrendelésére a pozsonyszentgyörgyi templom számára készült és csak a cseh husziták hurcolták Prágába. Valószínűbb, hogy a prágai udvar valamelyik művészbarát főpapja rendelhette meg és eredetileg is szabad térre volt elgondolva. Első adataink a XVI. századból a prágai vár harmadik udvarában, az úgynevezett tanácsház előtt említik. Egy vízköpő sárkány felszerelésével ugyanekkor kútszoborrá alakítják át. 1752-ben kerül mai helyére. Ekkor kapja barokk talapzatát, melyet legújabban egész modern formájúra cseréltek ki. Mária Terézia korában új, kétfejű sasos zászlós lándzsát kap a szobor, ekkor veszik el a lovag tőre, valamint a szerzőket megnevező feliratos pajzs.

A pajzson szereplő és szerencsére a XVII. század folyamán többször lemásolt felirat szerint a szobrot Márton és György kolozsvári szobrászok készítették 1373-ban.

A felirat másolói, nyilván a nehezen olvasható gótikus betűk miatt Márton és György származási helyét a legkülönböző módon jegyezték le. Clusenberch, Clusenbach, Clusenberg változatok szerepelnek az eredeti Clusenburg, Kolozsvár nevének német fordítása helyett.

Márton és Györgynek a prágai Szent György-szobor nem az első és nem egyetlen alkotása volt. Többi bronzszobrukról azonban csak írott forrásaink beszélnek. Három a nagyváradi székesegyház

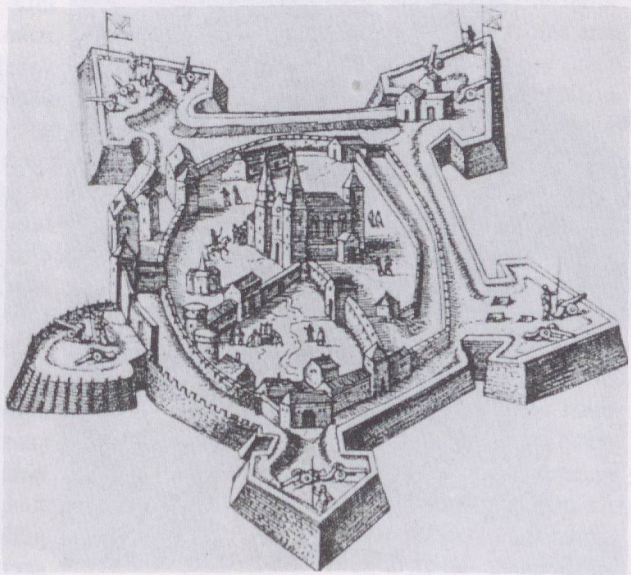

VÁRAD LÁTKÉPE. SZÉKESEGYHÁZ ELÖTT A KIRÁLYSZOBROK

előtt állott és Szent Istvánt, Szent Lászlót, Szent Imrét ábrázolja. Houfnagel metszetéből tudjuk, hogy a gyalogszobrok a székesegyház északnyugati sarkán állottak, Miskolczy István pedig 1609-ben leírta Szent László pajzsán lévő felirat szövegét. E szerint Demeter váradi püspök megrendelésére készítették Márton és György szobrászok, Miklós kolozsvári festő fiai. A lemásolt felirat hibás 1340-es évszámát valószínűleg 1370-re kell kijavítani. Végül a magyar Polikleitosok — ahogy Szamosközi nevezi a testvérpárt — Czudar János váradi püspök rendeletére 1390-ben elkészítették Szent László lovasszobrát is, mely az előbbi metszet tanúsága szerint a székesegyházzal szemben, minden építészeti kötöttségtől függetlenül, szabadon állott.

A négy nagyváradi királyszobor sorsa tragikus. Hírük Rudolf császár udvarába is eljutott, aki Prágába kívánja szállíttatni, de Várad lakossága, mint védőszentjeihez, ragaszkodott a szobrokhoz. Így mikor 1660-ban a török elfoglalta a várost, a szobrokat is Belgrádba szállították és a sikertelen beöntési kísérlet után elpusztították.

A négy elveszett királyszobor rekonstruálása már régóta izgató problémája a magyar szakirodalomnak. Egyedüli elfogadható eredménnyel Czobor Béla kutatása járt, aki szerint a győri Szent László-herma a nagyváradi lovasszobor feje után készült. Valószínű, hogy a XV. század első éveiben készült herma a lovasszobor fejének több-kevesebb hűséggel készített másolata, mely a fontosabb vonásokat, mint a homlok zord ráncolását, a haj és szakáll dekoratív kezelését, Szent László jellegzetes vonásait, sas orrát stb. megőrizte számunkra. Valószínűsíti ezt a hipotézist a győri herma és a prágai Szent György-szobor kapcsolata is, különösen a fej formáinak rokonsága, amiből egyben a kolozsvári testvérpár ötvösműhelyükkel való kapcsolatára is következtethetünk.

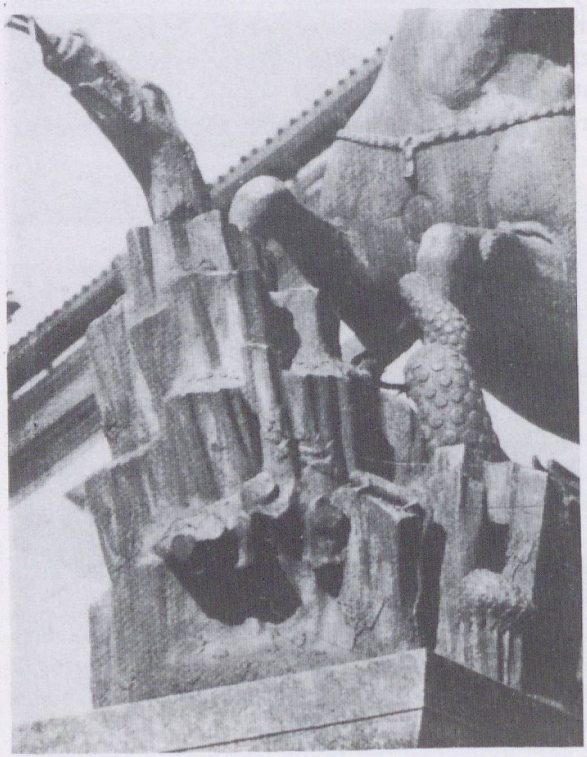

A SZENT GYÖRGY-SZOBOR ÖNTŐSZÁJA

A szűkszavú írásos adatok helyett ott áll a prágai Szent György-szobor, Márton és György művészetének megismerésére. Maga a szobor évtizedek óta a szakirodalom vitájának központjában áll. Kiváló tekintélyek vették tagadásba eredetiségét, tartják ma is XVI. századi újraöntésnek, vagy vitatják el kapcsolatát a magyar művészettel a testvérpár származása kapcsán. Az így felmerülő problémák és kételyek két kérdés körül csoportosíthatók: eredetiségének kérdése technikai és művészi szempontból, illetve Kolozsvári Márton és György nemzeti hovátarto-

zásának, művészetének származtatása.

Korán felmerült az a feltevés, hogy a Szent György-szobor, mai rendkívül fejlett alakját, legalább is a sziklás talajt ábrázoló talapzatát, pompás mozgású lovát egy XVI. századi újraöntés alkalmával nyerte. A kérdés technikai részét cseh szakértők vizsgálata, mely szerint a lovas, ló, sárkány egy darabba lett kiöntve, végleg eldöntötte. Az egész szobrot sohsem tartották újraöntésnek, a lovas XIV. századi származása vitán felül áll.

DRUGETH NÁDOR PECSÉTJE, 1324

Van a problémának azonban művészeti része is: a szobor annyira fejlett részleteket tartalmaz — mondják —, hogy létrejötte a XVI. század előtt elképzelhetetlen. Különösen a ló valószerűen csavart, a térbe kihajló mozgását, a hüllőkkel teleszórt sziklás talajt és a naturalista sárkányt tették kritika tárgyává. Pedig nincs a Szent György-szobornak egyetlenegy olyan részlete sem, melyet külön-külön a korbeli emlékanyagban fel ne ismerhetnénk.

ATTILA RÓMA ELŐTT

A térbe kihajló lóábrázolás már évtizedekkel a Szent György előtt foglalkoztatja a művészeket. Papíron, festészeti eszközökkel az ábrázolás problémáit már régen megoldották. A Codice di S. Giorgio és a malines-i Anjou-biblia Szent Györgyöt ábrázoló miniatúráin, sőt a Képes Krónika egyik miniatúráján, mely Róma előtt visszaforduló Attilát ábrázolja, teljesen hasonló lóábrázolást találunk. Kőbefaragva, bronzbaöntve az orvietói dóm reliefjein találjuk meg rokonait, míg magyar emlékeken a Szen György lovagok (1326), István herceg (1351), valamint Drugeth Fülöp nádor (1324) pecsétjén és a fentebb már részletesen megtárgyalt pécsi domborművön ismerhetjük fel a probléma

RÉSZLET A SZENT GYÖRGY-SZOBORRÓL

művészi felvetését, részben megoldását is.

A prágai Szent György-szobor élettel telített talajának motívumai ugyancsak olasz emlékeken találta fel Balogh Jolán. Az orvietói dóm reliefjei mellett a Battistero Andrea Pisanotól készített bronzkapuján és Leonardo di Ser Giovanni da Firenze tervei után készült firenzei és pistoiai ezüstoltáron hasonló motívumokat és megoldást találunk. Egész szoros kapcsolatban áll Szent Györgyünk finoman rajzolt feje, kifejezésteljes arcvonása az orvietói dóm Szent Mihályával. A szobor egyes apró részleteit pedig a magyar emlékanyagban (a ruhadíszt az ágasegyházai leletben, a nyeregformát részben a Képes Krónikában) találhatjuk fel.

A Szent György-szobor kompozíciója tehát már ismert volt, a szobor részletei külön-külön feltalálhatók korbeli hazai és külföldi emlékeken. Újszerűsége nem is a ló, a futó gyíkok, a sziklás talaj ábrázolásában van, hanem, ahogy ezeket az elemeket Márton és György nagystílű, monumentális művészetükkel áthangszerelik, egységbe forrasztják. Márton és György művészete gyüjtőlencse módjára egyesíti magában a kor művészetének eredményeit és vetíti ki egyetlen meglévő művükre: a Szent Györgyre. Ezzel azonban el is érkeztünk a második problémához, mely Márton és György származását, illetve művészetüknek magyarságát vonja kétségbe.

Ebből a szempontból másodrendű jelentősége van, hogy az elveszett prágai pajzson szülővárosuk nevét, hogyan és milyen nyelven jegyezték fel, különben is két másik szobruk feliratán származási helyüket magyarul: Colosvár-nak írták.

A származási hely nevének írásmódja egymagában amúgysem tudná eldönteni Márton és György származásának kérdését, sőt még az sem lehet döntő, hogy Nagy Lajos korában Kolozsvár kisebb jelentőségű színmagyar város volt. Egyes külföldi kutatóknak talán a születési bizonyítvány sem adna kielégítő bizonyítékot, de a Szent György-szobor művészi származása, ezen keresztül kimutatható magyarsága

döntően esik a latba. A prágai Szent György-szobor nemcsak izig-vérig XIV. századi alkotás, hanem szorosan kapcsolódik is Nagy Lajos korának művészetéhez és csak annyi benne az idegen elem, amennyit a testvérpár külföldi, főkép olasz, esetleg francia tanultsága, valamint a Nagy Lajos-kori középeurópai udvari művészet kozmopolitizmusa magával hozott.

Technikai önállóságát a hazai bronzöntő műhelyek biztosították. A szepességi és az erdélyi bronzöntő műhelyek munkássága arról tanúskodik, hogy a Szent György öntési eljárását ismerték és használták nemcsak a Szepességben, hanem a testvérpár szűkebb hazájában is. A szobor kimutatható kapcsolatai a magyar plasztikával (pécsi relief), a lóábrázolás azonos problematikája a magyar lovaspecséteken, rokonsága a Képes Krónika lóábrázolásaival, a testvérpár művészetének szoros magyar kapcsolatairól beszélnek. Döntő végül az a körülmény, hogy a külföldi, főkép olasz elemeket a magyar művészet szellemének megfelelően fogalmazzák át, használják fel. Szelleme tipikusan magyar, hogy az egész történet legdrámaibb mozzanatát kiválasztják és azt minden túlzástól ment józan realizmussal ábrázolják, a magyar művészet mértéktartó, kiegyensúlyozott józan szellemének korai jelentkezése.

Szent György, ahogy a Kolozsvári-testvérek szobrán megjelenik, a Nagy Lajos-kori lovagtípust személyesíti meg. A lovagi ideálnak ez a kristálytiszta típusa, mint eszménykép, Nagy Lajos udvarának lovagvilágában élt e korban ily tisztán és töretlenül. Lehet, hogy nem tudunk felmutatni adatokat később sem a Szent György megrendelői és a magyar udvar közötti kapcsolatra vonatkozólag, de annyi bizonyos, hogy azt a lovagi ideált testesíti meg, önti bronzba, amit elsősorban Nagy Lajos országának első lovagja, a koronás lovag képviselt.

A Kolozsvári-testvérek művészete bizonyos fokig társtalan és magában álló. Apjukat megnevezik első ismert művükön, a Szent László-szobor pajzsán. Jónevű festő lehetett, ha fiai büszkén hivatkoztak rá. Miklós festőről semmit sem tudunk, ha valóban ő festette az almakeréki freskókat, úgy méltó fiai büszkeségére. Kolozsvári származásuk ellenére sem valószínű, hogy az akkor még provinciális kis városban tanultak és dolgoztak. Első művészi kiképzésüket sokkal inkább kaphatták Nagyvárad pezsgő művészi és kulturális életében, ahol Báthori Andrástól kezdve műpártoló püspökök kormányozzák a hatalmas egyházmegyét, építik Szent László tiszteletére emelt székesegyházat, ápolják kultuszát és őrzik ereklyéit pompás ötvösművű foglalatban. A város olasz bevándorolt lakossága, erős kapcsolata a felsőolasz egyetemekkel, egyengethette a testvérpár olasz tanulmányútját, amit a prágai Szent György-szobor olasz elemei kétségtelenül igazolnak. Itáliából hazatérve alkothatták a nagyváradi gyalogszobrokat, majd a prágai Szent Györgyöt és legvégül a lovas Szent László-szobrot.

Írott adatokkal hitelesített műveik mellett a szakirodalom igyekezett ouvrejüket kibővíteni. Így Czakó Elemér a nagybányai pecsétnyomó készítését nekik tulajdonítja. A tiparium remek kompozíciója nem lenne méltatlan Mártonhoz, vagy Györgyhöz, de kidolgozásában, erőtlen alakjaiban nem tudjuk felismerni a prágai Szent György természetközelségtől duzzadó erejét. Nem sokáig élt Hampel József hipotézise, aki az aacheni ötvösművek közül a címereket akarta nekik tulajdonítani. Szerencsésebb E. Garger és F. Kieslinger gondolata, akik a bécsi Szent István bazilika ú. n.

Singer-tor-jának Saul megtérését ábrázoló reliefjét tartják a testvérpár művének. Kétségtelen, az alakokkal túlzsúfolt kompozíció és főkép rendkívül fejlett térképezése rokon a Szent György-szobor művészi problematikájával. Legfeltűnőbb a relief zsúfolt tartalmi kompozíciója, hogy három egybefolyó jeleneten adja elő Saul megtérésének történetét. A Kolozsvári-testvérpár művészetéhez legjobban a lóábrázolás kapcsolódik. A damaszkuszi indulásnál bemutatott, erős rövidülésbe állított, megtorpanó ló, valamint Saul bukásának jelenetében a főszereplő lova, amint két hátsó lábára állva egész kicsavarodik a relief síkjából, oly problémák megérzésére és megoldására mutat, amire egyedül Márton és György volt képes e korban. A bécsi Szent István-dómot már az Árpádok korában, majd a XV. században szoros kapcsolatok fűzik a magyar művészethez, különösen a plasztika terén. Valószínű, hogy az 1375 körül készült relief a testvérpár közreműködésével jött létre.

A Nagy Lajos-kori szobrászat tárgyalásánál ki kell térnünk a kis plasztikának két, eddig kellően nem értékelt ágára is. A pénzverés, illetve a verőtövek vésése, a pecsétmetszés technikai szempontból ugyan inkább az ötvösséghez áll közel, sőt az is valószínű, hogy a verőtöveket és a pecsétnyomókat (tipáriumokat) maguk az ötvösök vésték, viszont mindkettő témaköre, ikonográfiai kapcsolata a nagy művészet felé mutat. Kis terjedelmük ellenére is éppen úgy alá vannak vetve a művészeti ízlés változásainak, mint a kőszobrok, vagy síremlékek, bronzok, jelentőségük éppen ezért nagy és vizsgálatuk nem mellőzhető. Amint egy kis csepp vízben benne van a tenger sok alkotóeleme és tulajdonsága, ugyan úgy ezeken a kis pénzdarabokon és kopott pecséteken érzékelhetjük sokszor a kor olyan ízlésváltozását, amit az elpusztult emlékek miatt képtelenek vagyunk a fejlődés keretébe beilleszteni.

Ha a Nagy Lajos-kori magyar pénzverést, a magyar forintokat, dénárokat, ebből a szempontból vizsgáljuk, úgy elsősorban a már másutt is érzékelt zökkenésmentes átmenetre kell felhívni a figyelmet. Uralkodásának első éveiben vert aranyforintok a király nevének kicserélésén kívül minden tekintetben hű másai Róbert Károly által bevezetett pénztípusnak. Egyedül a firenzei származású liliom lazább, kevésbbé plasztikus vésése mutat arra, hogy az előző évtizedekben kialakult minta ismétléséről van szó (XXVI. tábla 1. kép). A további fejlődést az aranyforintokon kimutatható olasz trecento hatásnak a garasokon jelentkező északi, gótikus stílussal való keveredés jellemzi. A firenzei liliom helyét a garasornamentika hatkarélyba foglalt anjou-magyar címerrel díszített pajzsa foglalja el, azonban az északi gótika áttekinthetetlen dekoratív túltengését — bár motívumait átveszi — a magyar formaérzéknek megfelelően világos és áttekinthető rendszerbe hangolja át. Ugyancsak egyénítőbb, kifejezőbb a Szent János-ábrázolás is a magyar művészet túlzásoktól ment, kiegyensúlyozott realizmusa értelmében (XXVI. tábla 2. kép).

A leglényegesebb változást Lajos harmadik aranyforintja hozza, melynek hátlapján Ker. Szent János helyét a nemzeti szent, a lovag király Szent László foglalja el. Ikonográfiai szempontból ez a változás nem jelentős, Szent László a korabeli művészet megszabott jellegzetes járulékaival jelenik meg. Kettős hegyben végződő szakáll díszíti dicsfényes, koronás fejét, jobbjában ferdén tartott alabárd, baljában országalma, válláról három gombbal összefogott palást hull le (XXVI. tábla 3. kép). E látszólagos jelentéktelen csere a korszellem döntő fontosságú átalakulására enged következ-

tetni. Eltekintve attól, hogy Szent László alakjának alkalmazásával Lajos a magyar forint típusát évszázadokra meghatározta, világosan lemérhetjük a nemzeti szent, a lovag király ideáljának mind erősebb térfoglalását a kor szellemi életében. Még döntőbbnek érezzük ezt a változást, ha tudjuk, hogy a pénzen látható ábrázolások állandósága — különösen külföldi forgalomban — a pénz értékének és jóságának állandóságával álltak szoros viszonyban. Szent Lászlónak ezt a szabadabb, életközelséget érzékelő ábrázolását a hatvanas évek közepén egy hierarchikusabb, bizonyos fokig maradibb ábrázolás váltja fel (XXVI. tábla 4—5. kép). Az egész alak beállítása frontális, az arctípus fenségesebb, a dicsfény hangsúlyozottabb lett. Köpenye vállon nyitott, alatta tunikája látszik, a jobb kézben tartott alabárd függélyes iránya még csak emeli az egész alak hierarchikus megkötöttségét. Ezek a változások részben a már megszokott Ker. Szent János-típushoz gazdaságpolitikai okokból való visszatérés mellett, jól bele illenek a szobrászati fejlődés fentebb jelzett ütemébe, ahol a Nemzeti Múzeumi Szent László-herma reálisabb, a pár évtizeddel későbbi győri herma pedig archaikusabb tendenciát mutat.

Míg a Nagy Lajos-kori aranyforintok az északi gótika vonalművészetének beáramlását mutatják, a garasok ezzel ellentétes fejlődése az olasz trecento formavilágát tükrözik mind erősebben (XXVI. tábla 6—9. kép). Különösen erősen jelentkezik az olasz befolyás Dalmácia visszafoglalása után. A garasok egyszerűbb darabjain éppen úgy feltűnik a Szent László ábrázolás, mint az aranyforintokon. Míg a denárokon a király címere és arcmása mellett Lajos uralkodásának végén a szerecsen fej, a pécsszerémségi pénzverő kamara grófjának jelét ábrázolják (XXVI. tábla 10—13. kép).

A pénzverdék közül művészettörténeti fontosságra a budai, majd az olasz hatást legjobban közvetítő pécsszerémségi kamarák emelkednek. Névtelen művészeikről nem sokat tudunk. Róbert Károly még Kuttenbergből, az európai ezüstbányászat főhelyéről hozat pénzverőket, akik úgy látszik, az ezüst keverésének és verésének titkát is magukkal hozzák. Egyes feliratok olaszos helyesírása olasz művészek közreműködésére enged következtetni. A pénzverést irányító — valószínűleg kellő technikai tudással rendelkező — kamaragrófok közül meszternyegi Szerechen Jakab, a pécsszerémségi pénzverde vezetője, látszik olasz eredetűnek. Szerechen Jakab befolyása különösen Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedeiben döntő, majdnem egyeduralkodó volt a pénzverés terén. Neve után ítélve izmaelita fajhoz tartozott, de valószínűleg azonos Giovanni di Ravenna emlékirataiban szereplő Saraceno di Padovával, aki a humanista feljegyzései szerint különös kegyben állott a király előtt. Ez is magyarázná — más történeti kapcsolatok mellett — a Lajos-korabeli pénzek fokozott olasz igazodását is.

A pecsét Nagy Lajos korában nemcsak az oklevelek legfontosabb megerősítő jegye, hanem mint a pénz, a kisplasztikának jelentős terméke is. A pénzeknél nagyobb terjedelme, figurális és ornamentális ábrázolások pontosabb kivitelezésére, széles körben elterjedt volta pedig művészi hatások gyors közvetítésére adott alkalmat. A királyi pecsétek mellett e korban lovagi társadalom minden valamirevaló tagjának, a kisebb konventeknek csakúgy, mint az alacsonyabb papi méltóságoknak megvan a maguk pecsétje. A nagyszámú emlékek okleveles adattal is igazolt hazai pecsét-

vésőkre engednek következtetni, míg az élénk külföldi iratváltások a francia, olasz, német pecsétművészet legfrisebb eredményeit közvetítik. A pecsét kis területen éppen ezért a fejlődésnek sok — a nagy művészetben nem is érzékelhető — fokozatát tudjuk követni. Elég, ha arra gondolunk, hogy a lovaspecséteken már évtizedek óta foglalkoznak a ló térbeli mozgásának ábrázolásával, aminek a szobrászatban csak a kifejlett kész eredményét a prágai Szent Györgyöt ismerjük. Ugyancsak fontos kiegészítője az emlékanyag hiányának, amire a főpapi pecséteken gyakran ábrázolt, de a korbeli emlékanyagból hiányzó szárnyasoltárok a jó példák.

A pecsétnyomó (tipárium) anyaga rendszerint nemesfém. Megmunkálása pedig az ötvösök munkakörébe tartozott. A ránkmaradt korbeli pecsétnyomók közül az újbányai és a nagybányai pecsétnyomó ezüstből, az esztergomi káptalané pedig bronzból készült. Ismerjük Nagy Lajos udvari pecsétvésőjét Csói Sebestyén fia, György személyében, aki valószínűleg mind a két királyi nagypecsétet készítette és akit ezért a munkájáért 1344-ben gazdagon megajándékozott a király. Az első királyi nagypecsétet azonban a boszniai hadjárat során ellopták a kancellár sátrából, értékes anyagát Küküllei János szerint Besztercén ötvösnek adták el. Az új pecsétet valószínűleg ugyancsak György mester metszette, mert az előbb említett oklevél későbbi átiratban Nagy Lajos második pecsétjével megerősítve maradt ránk.

A második királyi nagypecsét széles architektonikus felépítésű trónjával, díszes hátterével a Gallicus Péter-féle I. Károly számára készült harmadik nagypecsétnek naturalista részletekkel gazdagított fejlesztését mutatja. A két királyi nagypecséten kívül Nagy Lajosnak még 8 pecsétjét ismerjük. Nagyon közel áll nagypecsétjeihez a hetvenes évek végén használt harmadik középpecsétje, melynek előlapján szokástól eltérőleg szintén a király trónon ülő alakja látható A többi középpecséten ugyanis csak a címerpajzs fordul elő (XXVII. tábla 4. kép), mely kivitelben rendkívül közeli kapcsolatot mutat a garasornamentikával, mégpedig annak az aranyforint hátlapján (XXVI. tábla 5. kép) fellépő tisztultabb változatával. A nagyszámú királyi pecsétek közé kell számítani Erzsébet anyakirálynő és István herceg pecsétjeit is.

Különösen Erzsébet anyakirálynő pecsétje jelentős, mert külsőségekben is kifejezője annak a szerepnek, melyet az udvarban játszott, annak a hatalomnak, amit kezében tartott. Pecsétje is rendkívül közel áll I. Károly második nagypecsétjéhez. A királynőt trónon ülve, kezében országalmával ábrázolta a pecsétvéső, csupán a heraldikai jelvények között találunk eltérést (hiányzik a kettőskeresztet befogó nagy pajzs a hátoldalon és a címerpajzsok is másképen vannak elhelyezve). Nagyon szép Erzsébet anyakirálynőnek a bécsi levéltárban lévő titkospecsétje, mely nyolcszögletű keretben koronás női fejet ábrázol és könnyen meg lehet, hogy antik gemmára megy vissza.

A királyi pecsétek fenséges nyugalmából a lovagi élet mozgalmas, lendületes világába vezet át István herceg pecsétje. Nagy Lajos testvérét vágtató lovon, teljes lovagi díszben leeresztett sisakkal ábrázolja a művész. Erős testű túlhangsúlyozott lova az előző korszak lóábrázolásával rokon és kevésbbé sikerült alkotás még az I. Károly korabeli lovaspecsétekhez képest is. A lovaspecsétek teljes lovagi hangszerelése Oppelni László herceg pecsétjén hangzik fel. A ló és lovasának aránya megváltozik a lovas javára. A dúsan lecsüngő és gazdagon fodrozódó ruharedő, lendületesen

követi a ló vágtató mozgását. A pecsétmetsző még a kétsoros köriratot sem méltányolta több helyen átvágva hangsúlyozza a szereplő személy fontosságát.

A főúri társadalom pecsétei e korban ezeknél még jóval szerényebbek rendszerint a címer, címerállat ábrázolására szorítkoznak, mint Garai Miklós 1349. évi pecsétje, melyen a román stílű állatharcnak emléke éled újjá (XXVII. tábla 2. kép), vagy Lackfi Imre nádor 1375. évi pecsétje, ahol a nemzetség kiterjesztett szárnyú címerállata egy griff terpeszkedik.

ISTVÁN HERCEG PECSÉTJE. 1351

Gazdagabb és változatosabb sorozat maradt ránk a főpapi pecsétekből. Ezeknek formája is más. A királyi és főúri pecsétek köralakját már régen hosszúkás mandorla alak váltja fel. Benne rendszerint a főpap vagy védszentjének állóalakja, mint Sigfrid apát pecsétjén, akihez az alul térdelő személy imádkozik. A beosztásnak ez a formája Nagy Lajos korában általános marad. A pecsét felső része azonban mindig bővül lassan egész oltárrá gazdagodik, melyen egész jelenetek foglalnak helyet. A mandorla alsó csücskében pedig megmarad a pecsét tulajdonosának szerény imádkozó alakja. (Miklós érsek 1361, Mihály püspök 1367, Czudar Imre egri püspök 1380, Gobelinus püspök 1380, Demeter érsek 1381. évi pecsétje.) E típus leggazdagabb példánya Kálmán győri püspöké, melynek rendkívül gazdag és finoman modellált oltárarchitektúrájában Mária megkoronázásának költői jelenetét helyezte el a művész. Alul itt is a püspök térdelő alakját látjuk (XXVII. tábla 1. kép). A pecsét gondos megmunkálása, részleteinek finomsága és gazdagsága elsőrangú pecsétvésőre enged következtetni, akit — Kálmán püspök családi kapcsolatai miatt is — az udvar művészei között kereshetünk.

GOBELINUS ERDÉLYI PÜSPÖK PECSÉTJE. 1380

Formára, ábrázolásra egészen elüt a főpapi pecsétektől Alsáni Bálint pécsi püspök pecsétje. Köralakú, de belső mezejét nyolcszögalakú keret

ÓBUDA PECSÉTNYOMÓJA

fogja körül, melyben címerpajzsba foglalt virágot tartó kéz látható. A kisméretű pecsét művészi fínomságai Nagy Lajos és Zsigmond diplomatájának magas művészi kultúrájáról, ízléséről, elsőrendű pecsétvéső munkájáról beszél.

Formára, ábrázolásra egyaránt kötetlenebbek, változatosabbak a káptalanok, apátságok, még inkább a városok pecsétjei. Az egyházi testületek pecsétjei rendszerint a főpapi pecsétek mandorlaalakját követik és a védszent alakját ábrázolják. Kivétel az esztergomi káptalan Nagy Lajos ikonografiája tárgyalásakor már említett királykoronázást ábrázoló pecsétje.

A városi pecsétek tekintélyes sorozatában a főpapi pecsétekkel tart rokonságot Kassa városáé. Bár köralakú, három nyílású, oltárt ábrázoló építészeti keretelésben Mária áll angyalok között (XXVII. tábla 3. kép). A városi pecsétek leggyakrabban a városkép sematikus rajzát adják. Sopron háromtornyos, városkaput ábrázoló pecsétje e típusnak egyszerűbb változata, még I. Károly engedélyezi 1340-ben,míg Óbuda királyi címerekkel díszített pecsétje talán az egykori királyi vár képéből is megőrzött valamit.

Két legérdekesebb városi pecsétünk az újbányai és nagybányai eltér ettől a típustól. Újbánya pecsétjén Nagy Lajos koronáját ajánlja fel a Madonna térdén álló kis Jézusnak. Mária dús redőzetű ruhája, gazdagon leomló fátyoldísze, az egész ábrázolás dekoratív, vonalas jellegę a francia pecsétek stílusára emlékeztet. Nagyszabású kompozíció Nagybánya nyolcszög alakú pecsétje, melynek eredeti ezüst pecsétnyomóját ma is érzi a város levéltára. Hatalmas hegy tetején trónol Szent István — a város királyi kiváltságait szimbolizálva — míg a hegy belsejében bányászok dolgoznak utalva a város legfontosabb iparára. A nagyvonalúan megoldott természetábrázolás, a szellemes kompozíció, de még a szokatlan humanista ízű felirat is olasz mintaképeken képzett pecsétvéső művészetét dícséri.

FESTÉSZET

A késő középkori festészet fejlődésének nagy eseményei a templomok falán, a kódexek lapjain játszódnak le. Itáliában, ahol a gótika fallazító, felbontó tendenciája sohasem érvényesült a maga egészében, Giotto és a sienaiak, majd Nagy Lajos korában Altichiero és Avanzo, s Tommaso da Modena alakítják ki az új stílust, melyben a reneszánszfestészet fogan. Olaszországban a falképeken van a hangsúly, Franciaországban a miniatúrán, Szent Lajos korának stílusát a könyvfestészet fejleszti tovább. A francia irodalommal az új stílus szétterjed Európába, eljut Nápolyba és azon keresztül hozzánk. Új hang a század második felében a bolognai miniaturák stílusa, amit az egyetemmel és a fejlett jogi élettel összefüggő fokozott könyvtermelés és Niccolo di Giacomo da Bologna köre fejleszt ki, terjeszt el.

Hazánk Nagy Lajos korában, különösen a nápolyi hadjárat után szoros kapcsolatba kerül a nagy festészeti centrumokkal. A nápolyi könyvdíszítés elemei Róbert király könyvtárával kerülhetett át Budára, az élénk avignoni összeköttetések a francia, méginkább a kimondottan avignoni könyvdíszítés formáit közvetítették. Toscanából a Giotto utáni kor emlékei hatnak, de ugyanekkor Padova, Verona templomainak falán dolgozik Altichiero társával, Avanzoval, akiket a Santo-beli freskók tanúsága szerint szorosabb kapcsolat fűzött Lajoshoz. Felső-Olaszország kis városaiban pedig Tommaso da Modena dolgozik, kinek trevisoi freskóin korhű öltözetben magyar vitézek is megjelennek.

A Nagy Lajos-kori festészet súlya — az európai fejlődésnek megfelelően — nem a táblaképeken, hanem a falképeken és a könyvfestészeten nyugszik. A korabeli anyag tárgyalásánál is ez a sorrend igazságos, márcsak az emlékanyag számbeli és minőségbeli eloszlása miatt is.

A ránkmaradt falképek — melyeknek többszörösét kell Nagy Lajos korában feltételezni — fenntartási helyük, de stílusuk szerint is több csoportba oszthatók, így regionális tárgyalásukat stiláris kapcsolataik is indokolják. Külön kell megemlékeznünk a felvidéki (szepességi) csoportról, az erdélyi emlékekről, Niccolo di Tommaso magyarországi működéséről, mely Esztergomon kívül meg Százdon és Rimabrezón is kimutatható, végül Aquila János dunántúli működéséről, mely már átvezet Zsigmond korába.

A felvidéki, szepességi csoport emlékei Szepesdarócon, Zsegrán, Poprádon, Lőcsén és Podolinban maradtak fenn. Szepesdarócon Remete Szent Antal életét

mondja el — talán töredékesen — négy képen az 1360 körül dolgozó festő. Ornamentális keretben pár alakkal meséli el Remete Szent Antal és Pál találkozását, Szent Antal megkísértését és halálát. Szűkszavú előadását sematikusan kezelt, ruhába burkolt alakok, egyhangú gesztusok, pár lényeges elemre korlátozódó architektúra kíséri (XXVIII. tábla 1. kép). Az egész falkép a könyvfestészetre emlékeztet, nem is több felnagyított miniatúránál a falképfestészet monumentális törekvése nélkül.

Jobb kvalitású mester dolgozik ugyanez időben a zsegrai templom szentélyében, Mária koronázásának fínom, poetikus jelenetét festve. Az alakok törékeny, fínom fogalmazása mintegy ellentétben áll a trónus széles építészeti formáival, amely még jobban kiemeli Mária és Jézus fínom, lebegő alakját (XXXIII. tábla 1. kép). Maga a kompozíció erősen közel áll Altichieronak a padovai Szent György-kápolnában lévő hasonló tárgyú freskójához, amit a már többször hivatkozott padovai kapcsolatok mellett könnyen magyarázhatunk.

A zsegrai templom erősen rongált diadalív freskója, mely az utolsó ítéletet ábrázolja, valamint a hajó északi falán látható és Jézus életéből vett jeleneteket ábrázoló freskók kevésbbé jelentős alkotásai a Nagy Lajos-kori festészet utolsó éveinek, míg a túlzottan megrestaurált Szent László-legenda, a kedvelt erdélyi freskótéma felvidéki ismétlése érdekes ikonografiai módosításokkal; erre a Szent Lászlót ábrázoló falképek során még visszatérünk.

A zsegrai templom diadalív freskójához csatlakozik a poprádi templomban lévő utolsó ítélet-ábrázolás, amely azonban kompozícióban, formában egyaránt jobb kvalitású mesterre enged következtetni. Keletkezését a zsegrai falképekkel egyidőre tennénk, ha ugyan nem hamarabb készültek.

Gazdag falképdíszt őrzött meg e korból a lőcsei Szent Jakab-templom. Szentélye, hajója, sőt még északi előcsarnoka is freskókkal volt díszítve, melyek rossz állapotukban is a szepességi falképfestészet jellegzetes alkotásai. A szentély freskói közül a bruxellesi St. Gudule-templomban történt három vérző ostya csodáját ábrázoló falképek érdekesek és korhatározók, valószínűleg nem sokkal a csoda megtörténte után, a század hetvenes éveiben készültek. A jelenetet női szentek alakjai keretelik, sajnos, a freskókat Storno Ferenc restaurálása alaposan kiforgatta eredeti mivoltjából, csakúgy, mint a szentély többi, újszövetségi jelenetet ábrázoló falképeit.

A templom hajójában ugyanabban az időben az Irgalmasság cselekedeteit, a hét főbűnt és Szent Dorottya legendáját festették meg. Mindkét ciklus két sorban egymás fölé helyezett, kisebb ornamentális kerettel elválasztott képekből áll. Az első sorozat főszereplője maga Krisztus, akit szegény ember képében egy idősebb házaspár megvendégel, felruház, vigasztal, eltemet stb. Sok karikirozó humorral, allegórikus érzékkel ábrázolja ugyanez a mester a hét főbűnt. A kép balsarkában lévő állat tátongó szájába lovagolnak be a bűnöket megszemélyesítő személyek, mindig az illető főbűn allegórikus állatalakján. Így a lusták szamáron, az öngyilkosok medvén, a fukarok csontot rágó kutyán, a torkosok rókán, bujálkodók kocán, békán üldögélnek a kapzsik és oroszlánon a kevélyek (XXVIII. tábla 2. kép). A képeket szásznyelvű gótikus felirat magyarázza, ami még jobban kiemeli a falképek és a könyvfestészet rokonságát. Ez esetben rámutathatunk az eredeti miniatúrára is, Gerevich Tibor ugyanis a ciklus mesterét bolognai tanultságú művésznek tartja, akinek reális mesemondó kedve, az

alakok sokszor groteszk, nehézkes rajza a bolognai miniatúra nagy mesterének, Niccolo di Giacomo da Bologna iskolájában fejlődhetett ki.

Hasonlóképen miniatúrákra megy vissza a Szent Dorottya legenda ábrázolása is. A falkép Jacobus de Voragine Legenda Aureája alapján készült és a jobb felső sarokból kiindulva halad balfelé, majd az alsó sorban balról jobbra folytatódik. Húsz képe végig vezet a szent szüleinek a városból való kiüldözésétől, illetve leányuk, Dorottya születésétől egészen mártirhaláláig. Részletesen elmondja mesterünk Dorottya keresztelését, a pogány helytartó kikosarazását, a csodás szépségű szűz mártiriumának állomásait (XXIX. tábla). Érdekes, hogy a festő a keresztelés jelenetében egy szepességi bronz keresztelőkutat festett, meglehetősen primitív módon, míg a Teofil-epizódban — Dorottya a gúnyolódó irnoknak télvíz idején angyallal rózsákat küld égi jegyese kertjéből — egy scriptoriumot ábrázolt a Képes Krónia 1 *v.* lapján lévő miniatürhöz nagyon hasonló módon.

E két kis jelenet azt igazolja, hogy helyi mesterrel, legalább is nem bevándorolt idegen festővel van dolgunk, aki szintén miniatürökön tanult, azokat nagyította fel a falra. Innen magyarázható a képek sokféle stíluseleme is. A mintát minden bizonnyal a kölni iskolán át francia, vagy erősen franciás hatás alatt készült olasz miniatúra szolgáltatta. Ugyanez indokolja a freskó alakjainak rokonságát a körtvélyesi cibórium vésett alakjaival, melyek szintén miniatúrákra mennek vissza.

A röviden ismertetett falképekből a felvidéki csoport két jellegzetességét ismertük meg. Részben a szent történet megszokott ábrázolásaival van dolgunk, néha jobb külföldi mintaképek után, de még gyakrabban a miniatúrákon kialakult ábrázolásoknak falravetítésével találkozunk. Egészen más természetű az az emlékcsoport, melyet a legutóbbi ásatás az esztergomi királyi várkápolnában tárt fel és amelyhez a már régebben ismert emlékanyag több kitűnő alkotása is csatlakozik.

Az esztergomi királyi várban lévő kápolna hajóját, diadalívét és boltozatát díszítették egykoron freskók. A legutóbbi feltárási munkálatok során a hajóbeli falképek javarészét, míg az összeomlott diadalív- és boltozatról legalább egyes jeleneteket sikerült megmenteni. A hajóban négykarélyos keretben könyvet tartó ifjú és szakállas öreg szentek mellképét festette meg a művész. Fínom arcvonású, nyugodt kézmozdulatú glóriás fiatal szentek váltakoznak szakállas, szintén könyvet tartó, glóriával díszített férfi szentekkel (XXX—XXXI. tábla). A diadalívet a Maiestas Domini fenséges ábrázolása, nagyszabású kompozíciója díszítette, míg a félköríves románstílű fülkéssor fölött Jézus életének és kínszenvedésének jelenetei állhattak (XXXII. tábla 1—3. kép). Sajnos, a két utóbbiból csak töredékekkel rendelkezünk, de ezekből is kitetszik, hogy amíg a szentek sorozatán bizonyos hieratikus nyugalom és az olasz trecento bája ömlik el, ezeken a falképeken a líra mellett az emberi szenvedély giottói hangjaira is rezonált a festő.

A falképek alkotóját Gerevich Tibor kutatásai alapján biztos névvel is jelölhetjük Niccolo di Tommaso firenzei származású festő személyében, aki az újabb kutatás szerint a nápolyi Anjouk szolgálatában is állott. Niccolo di Tommasoról aránylag keveset tud a művészettörténet. Neve először 1343-ban merül fel, amikor Firenzében a művészeket is magába foglaló orvoscéh tagjai közé lép. Egyetlen szignatúrájával ellátott képe a nápolyi Anjouk templomában, a Sant' Antonio Abate-ban függ ma is

és kétségtelenül rendkívül közel áll az esztergomi freskókhoz. Mindkettőn Nardo di Cione (Orcagna), illetve a firenzei trecentofestészet elvitázhatatlan hatása mutatkozik. Ugyanaz a fínom vonalritmika, diszkrét színezés, mély belső szellemi tartalom, amely az esztergomi freskókat is oly vonzóvá teszi.

Niccolo di Tommaso valószínűleg Nagy Lajos korának legelején, a negyvenes évek végén dolgozott Esztergomban. Írott forrásaink, köztük az ú. n. Cronicon Acefalon külön kiemeli Telegdi Csanád építkezéseit az esztergomi várban és részletesen megemlékezik arról, hogy az érsek a Szent Adalbert bazilikát úgyszólván romjaiból újjáépítette, festett üvegablakokkal, arany táblákkal ékesítette. Elmondja a krónika azt is, hogy lakatlan érseki palotáját is rendbehozatta és két kápolnával bővitette. Építkezéseiről Nagy Lajos is több oklevélben a legnagyobb dicséret hangján emlékezik meg, a székesegyházat az összes magyar templomok mintájának mondja, mely mint a rózsa liliomok között, piros fénnyel tündöklik. Valószínűleg a kápolnát — melynek legalább restaurálása Telegdi Csanád érdeme — ez időtájt díszítették freskókkal, ami annál is inkább valószínű, mert az érsek mint I. Károly követe járt Nápolyban, legutóbb maga a király és Endre fia társaságában. Meg volt az alkalma tehát Niccolo di Tommaso művészetével megismerkedni és meghívni házi kápolnájának díszítésére.

Niccolo di Tommasonak nem ez volt az egyetlen megbizatása hazánkban. A nagyváradi székesegyház egyetlen falképtöredékén (jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeumban) és a hontmegyei Szárd község templomának falán is az ő kezét ismerhetjük fel. Az előbbi töredék egy szent püspök fejét (XXXII. tábla 4. kép), a szárdi falképek pedig — erősen restaurált állapotban — álló apostolokat ábrázolnak. Idegen talajból kinőtt művészete szoros kapcsolatban áll a Nagy Lajos-kori udvari kultúrával, hatásaiban pedig a fejlődő magyar művészet egyik alkotó komponense lett. Valószínűleg tanítványaitól származott már a budapesti belvárosi templom freskódísze, melyből csak pár töredék maradt ránk, valamint, Genthon István szerint, a rimabrezói templom falképei is az ő hatása alatt jöttek létre.

Míg a szepességi falképek miniatúrák közvetítésével, főkép északi és déli hatások alatt, az esztergomiak pedig közvetlen olasz hatásra jöttek létre, a harmadik — az erdélyi csoport — mindkét előbbitől függetlenül, rendkívül érdekes fejlődés eredménye. A Felvidéken, függetlenül az udvari kultúrától, Esztergomban nyilván az udvar hatása alatt, bibliai jelenetek, erkölcsi példázatok díszítik a templomok falait, Erdélyben szép számmal találunk már Nagy Lajos korában is falképeket, melyeknek témáját a lovagi élet adja, tárgya a nemzeti múlt lovag királya : Szent László.

Szent László legendájának azt a részét, mely a XIV. század végén oly gyakran megjelenik a székelyföldi templomok falán, Kálti Márk krónikája írásban, a Vatikáni Legendárium és a Képes Krónika képekben is megőrizte számunkra. A történet, melyet cserhalmi, vagy kérlési ütközet néven emlegetnek, közismert. A betörő kúnokkal vívott csata során a sebesült Szent László üldözőbe veszi, birokra kél a leányrabló kúnnal, akit a lány segítségével meg is öl. A Képes Krónika csak a legdrámaibb pillanatot ragadja ki: László és a kún birkózását. A Vatikáni Legendárium viszont hat képet is szentel a történetnek, melynek végén a harcban megsebesült királyt a Szűz Máriává változó leány gyógyítja meg. A székelyföldi falképeken a legenda bővebb

változata kerekedik. A trónon ülő Szent László elé könyörögve jön a bihari püspök, kinek leányát a kúnok elrabolták, a király fogadalmat tesz a leány megszabadítására, seregével felvonul és megütközik a kúnokkal, lóháton üldözi a leányrablót, majd birokra kél vele és a leány segítségével lenyakazza.

Nem nehéz felfedezni, mennyi lovagi szellem szívódott fel a pár soros epizódba. A krónikástörténet úgyszólván lovagi kalanddá alakult át. Szent László a falképek szerint nem is az országpusztító kúnokat üldözi, hanem a leányrablást akadályozza meg, megmenti a leányt a pogány karmaiból, ami a legszebb és legfenségesebb lovagi tett. Egyes jeleneteit csak a lovagi életstílus alapján érthetjük meg, mint a fogadalmat, vagy a párviadalt.

Kisebb-nagyobb változatokkal ezt a témát dolgozzák fel, ezeket a jeleneteket örökítették meg a székelyföldi falképeken, az udvarhelymegyei Fülén és Homoródszentmártonban, a háromszéki Gelencén. Különös talán csak az, hogy a jól kiválasztott, drámai élénkségű jeleneteket aránylag gyenge festői tehetséggel adják elő. Elfogadhatónak látszik az a feltevés, hogy a falképek közös mintára mennek vissza. Akár egy ma még ismeretlen miniált kódex (mely a Vatikáni Legendáriumra is hathatott), vagy ami még valószínűbb, egy elpusztult freskósorozat, talán a nagyváradi székesegyházban, beszélte el első ízben Szent László harcát a kúnokkal. Erről a feltételezett freskósorozatról nem sokat tudunk. A nagyváradi székesegyház, mely a legilletékesebb volt ilyen tárgyú falképek kialakítására, teljesen elpusztult, egyetlen falképmaradványa a fentebb említett püspökfej, viszont kitűnő kvalitású művészre, a már megtárgyalt Niccolo di Tommaso-ra enged következtetni. Könnyen lehetséges, hogy az ő kezétől származtak az elpusztult Szent László-freskók, hogy a kitűnő kompozíció, ami ezeken a vidékies nívójú székelyföldi falképeken is felismerhető, az olasz művészet hatása alatt jött létre. A nagyváradi példa gyorsan terjedt az egész Székelyföldön, sőt helyet kapott Észak- és Nyugat-Magyarország templomaiban is.

SZENT LÁSZLÓ HARCA A LEÁNYRABLÓ KÚNNAL

Az eltérés nem sok a fe'sorolt Szent László-falképek között. Csak a fülei falképeken látunk eggyel több jelenetet, amint a harc után fejét a leány ölébe hajtva pihen meg Szent László. Ezt a bővítést a Vatikáni Legendárium mellett a zsegrai

templom Szent László-legendájában is megtaláljuk és mivel a krónika szövegében ismeretlen, eredete a feltételezett nagyváradi freskóra mehet vissza. A zsegrai falképek különben téma szempontjából szorosan kapcsolódnak a székelyföldi falképekhez, ami ismét közös forrásra utal. Említésre méltók a korban talán későbbi bibarczfalvi falképek, ahol Szent László legendájából négy jelenet maradt fenn. A bibarczfalvi falképeken azonban — amennyire mai rongált állapotukból következtethetünk — nem hosszú sorban egymásután adta elő a történetet a festő, hanem a Vatikáni Legendárium módjára, szinte amint a miniált könyveken láthatni. Négy egymás mellé és alá helyezett jelenetet egy keresztalakú ornamentális keret választja szét és valószínű, hogy ugyanez a keretelés folytatódott a képek külső, ma már elpusztult oldalán is. Ezt a keretelési és kompozíciós eljárás rendkívül ritka és nem lehet véletlen, hogy egy székelyföldi falképen és a Vatikáni Legendárium lapjain bukkan fel pár évtizedes különbséggel.

Erdély, a Szent László legendát ábrázoló kisebb kvalitású mesterein kívül, nem volt szegény jó freskófestők nagyobb igényű alkotásaiban sem. Almakeréken két mester is dolgozik, az egyik a század közepén és újszövetségi jelenetekkel díszíti a templomfalát leginkább északi hatás alatt, alakjai zömökök, stílusa az olasz hatás alatt dolgozó mesterekkel szemben elmaradt, eléggé kezdetleges. Nagy Lajos uralkodásának végén egy másik festő már az udvari kultúra lovagi szellemében dolgozik. Témája is — Szent György harca a sárkánnyal — a lovagi élet legnagyszerűbb jelenete, a lovag szent harca a kappadociai királyleányért (XXXIII. tábla 2. kép). Hasonlóképen az udvari kultúra hatására mutat a freskó művészi kapcsolata. Szent György és a sárkány párviadalát Simone Martini fogalmazta meg így elpusztult avignoni freskóján, melyet akár tanulóévei során, vagy miniatúrák közvetítésével ismerhetett meg az almakeréki freskó mestere. Simone Martini kompozícióját a század végén Mártonhelyen is megismétli Aquila János. Az almakeréki mester fölényes technikai tudással, a legjobb hazai emlékek nívóján álló stílussal oldotta meg feladatát. Felmerült az a gondolat, hogy az almakeréki freskókat Miklós festő alkotta, Márton és György kolozsvári szobrász atyja, akire a fiúk egyik feliratukban büszkén hivatkoznak. A freskók nívója nem volt méltatlan a büszkén emlegetett Miklós festőhöz, de Lázár Béla tetszetős hipotéziséhez a kellő bizonyítékok egyenlőre hiányoznak.

Ugyancsak olasz hatásra, mégpedig Niccolo di Tommaso, az esztergomi freskók mesterének hatására mutatnak a gecelfalvi szentély falképei, melyek passio-jeleneteket, evangelista jelképeket ábrázoltak. Genthon István szerint ugyanez a mester festette a rimabrezói Utolsó ítéletet és a Keresztről levételt, ugyancsak Niccolo di Tommaso hatása alatt.

Az elszórt, XIV. század második feléből származó erdélyi freskók közül érdemes megemlíteni a mezőtelegdi kis gótikus templom — melyet még Telegdi Csanád alapított — Utolsó ítéletét, a magyar szenteket ábrázoló és Nagy Lajos uralkodásának utolsó évtizedében készült falképeit, a nemrég felfedezett remetei freskót, mely ugyancsak Nagy Lajos korában készült és a magyar szentek mellett apostolokat, szenteket, sőt a következő korszak kedvelt témáját, a Köpenyes Máriát is ábrázolja. Végül a magyarfenesi falképeket, melyeken német hatást tükröző (Kálvária) mellett az olasz stílusigazodás (Vir dolorum) is felismerhető.

Nagy Lajos uralkodásának végén a Dunántúl délnyugati sarkában tűnik fel Aquila János, aki körül egész kis helyi iskola csoportosul a XIV. század utolsó éveiben.

Aquila Jánosról aránylag elég sokat tudunk, a jelentős azonban az, hogy mindazt ő maga mondja el freskófeliratain. Ausztriából, a szomszédos Radkersburgból származik, neve után ítélve bevándorolt olasz családból. A három neki tulajdonított freskóciklus, Délnyugat-Magyarország három egymáshoz közel eső falujában másfél évtizeden belül készült. Legelső munkája a veleméri kis templom 1378-ban festett falképei, melyet az 1383-ban festett bántornyai és 1392-ben készített mártonhelyi freskók követnek. Mindhárom helyen öntudatos feliratokban mondja magát a freskók készítőjének, legbővebben azonban Mártonhelyen nyilatkozik, elmondva, hogy a templomot is ő építette és a munkákkal 1392-ben készült el.

Mindhárom helyen a Biblia és a szentek történetének többnyire konvencionális témáit festi meg. Veleméren a hajó északi falán a Három királyok vonulását, Szent Miklóst és Szent Lászlót, sok apró zsánerszerű, kedves jelenettel. A diadalív Kálváriáját drámai hangon, élénk lila színekkel adja elő (XXXIV. tábla 2. kép), ugyanitt még az Utolsó ítéletet és Szent Annát harmadmagával is megörökítette. Az erősen rongált szentélybeli freskók közül az Angyali üdvözlet mellett bennünket Aquila önarcképe érdekel, melyből ma már csak a feje és a mondatszalag egy része látható. Szakállas, bajuszos, vörösesbarnás feje födetlen, ruházata a Nagy Lajos-kori szokásos testhezálló kabátból és lila hosszú harisnyából áll. A veleméri Aquila önarckép egyike a legkorábbi, ha nem a legelső, festő önarckép Európában.

Az időben legközelebbi Bántornyán Aquila Jánostól csak a freskók egy része, a szentély négy angyal között trónoló Krisztusa származik, melyet a felirat szerint

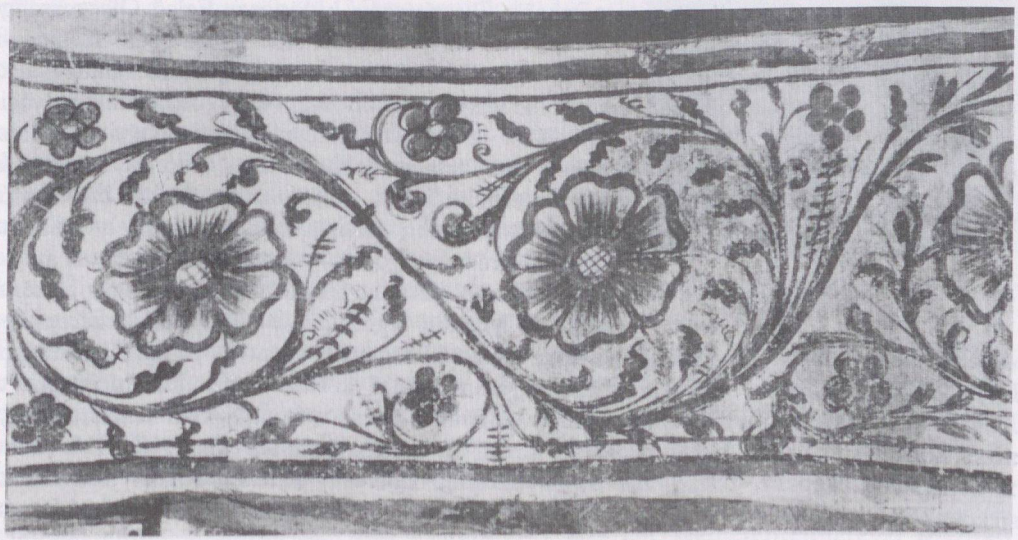

A VELEMÉRI R. KAT. TEMPLOM DIADALÍVÉNEK FRESKÓDÍSZE

AQUILA JÁNOS ÖNARCKÉPE. VELEMÉR

1383-ban festett. Érdemes megemlíteni, bár nem Aquila műve, a padlástérben lévő Szent László-freskókat, melyeken bővebb, részletesebb, de művészeti szempontból nagyon gyönge előadásban a székelyföldi freskók kedvelt témáját ismételte meg, valószínűleg még Aquila János előtt, a század hetvenes éveiben egy ismeretlen művész.

1392-ben Mártonhelyen találjuk Aquilát, ahol Szent Márton legendája mellett álló apostolokat, női szenteket, Szent György harcát a sárkánnyal festette meg. Zöld halmon, imára kulcsolt kézzel önarcképét is megfesti a szentély egyik ablaka mellett Aquila. Fejét csúcsos zöld süveg fedi, testhezálló csíkos ruhát, hosszú fehér harisnyát és sarkatlan hegyesorrú félcipőt visel, mely teljesen megfelel a Képes Krónikából ismert és hazánkban meghonosodott olasz eredetű ruhaviseletnek. Válláról görbe kard csüng le, lábai előtt művész címer: vörös pajzsban három kisebb üres pajzs.

Aquila János, illetve szülei, talán Nagy Lajos nápolyi hadjáratai során kerültek Ausztriába, hiszen említettük, hogy a királlyal mennyi osztrák lovag harcolt Apuliában, valamint azt is, hogy a hadjáratok kiinduló pontja mindig a királyhoz hű Aquila, Jánosunk névadó városa volt. Mesterünk stílusa is inkább Olaszország, különösen Felső-Olaszország felé mutat, melynek emlékeit tanuló éveiben ismerhette meg. Idegen származása ellenére falképeinek szelleme teljesen azonos a Nagy Lajos-kori udvari művészet lovagi szellemével, mint ahogy önarcképének ruházata is a hazánkban divó és magyarrá vált elemekből áll. Az udvari kultúrával való kapcsolatai során nemcsak a mártonhelyi Szent György-freskóra gondolunk, mely szintén az avignoni Simone Martini-freskóra megy vissza, hanem a Szent Márton-legendára is, melynek főszereplője inkább Nagy Lajos udvarának lovagja, mint a legenda szentje. Jól érzékelhető a lovagi szellem hatása Veleméren, ahol egymás mellé került Szent László és Szent Miklós alakja. Ez utóbbit konvencionális ruhában, egész más stílusban festette meg, mint korabeli ruhában Szent Lászlót, a magyar lovagok mintaképét (XXXIV. tábla 1. kép). Önarcképein, feliaratain megnyilatkozó művészi öntudat rokon a művész sírköveken, a Kolozsvári testvérpár feliratain, vagy távolabbról Küküllei János előszavában megnyilatkozó öntudattal, és a Nagy Lajos-kori szellemi, művészeti fellendüléssel magyarázható, mely az ország ily távoleső kis csücskében is a lovagi élet-

stílus befolyása alatt hozta meg gyümölcsét.

A Nagy Lajos-kori falfestészet tehát nem mutat egységes képet, regionális csoportokba tagozódik. A qualitásos darabok az udvari kultúra hatása alatt olasz igazodást mutatnak, míg a felvidéki városok templomait a kereskedelmi utakon beszivárgó, főkép miniatúrák által közvetített, északi hatás alatt készült, de jóval gyengébb minőségű falképek díszítik.

A VÁRADI SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSE. FALKÉP BÁNTORNYÁN

A falképek mellett külföldön, kódexek lapjain, elvétve üvegfestményeken alakul ki az új idők művészi kifejezési formája. Hazánkban a freskófestészet szépszámú emléke mellett üvegfestészetről csak adataink maradtak. Iróniája a sorsnak, hogy míg nagyszámú falképeink közül alig párat tudunk e korban mester névvel is meghatározni, a teljesen elpusztult üvegfestészetről két adat, két mester neve is fennmaradt. Bár lehetséges, hogy mindkét adat ugyanarra a személyre vonatkozik, mert keresztnevük azonos és a két adat közti másfél évtized egy emberöltő keretében jól elfér. 1365-ben Miklós kassai polgár és festő szerződést köt Péter leleszi préposital, mely szerint a prépostság négy üvegablakát készíti el 100 arany forintért. Ugyancsak egy Miklós nevű festő vállalkozik a nagyszebeni Mária-templom 107 darab üvegtáblájának készítésére 82 forint fejében. Sajnos, egyiket sem tudjuk ma az emlékanyagba azonosítani, ami tekintve az üveganyag gyors pusztulását, könnyen megérthető.

Az emlékanyag alapján Nagy Lajos korát tarthatjuk a könyvfestészet Magyarországi kivirágzásának is. Az Árpád-kori fejlődés, mely olyan értékeket termelt, mint a csatári biblia, kétségtelenül nem halt el teljesen a XIV. század első évtizedeiben. I. Károly korából mégis csak pár adattal és egy kódexszel rendelkezünk, mely a magyar könyvfestészet művészi fejlettségéről beszél. Pedig Konrád, a menedékszirti karthauzi kolostor priorja 1307—10 között két misekönyvet, egy graduálét, egy breviáriumot és a halottak anyakönyvét készítette — okleveles adatok szerint — gyönyörűen festve és rajzolva. Valószínűleg az ő iskolájának gyakorlatát őrizte meg az Egyetemi Könyvtár 102. számú hártyakódexében lévő 1334-ből származó bejegyzés, mely pontos utasításokat ad graduálék, antifonáriumok írására és díszítésére. A kódex karthauzi eredetű és a Szepességből került jelenlegi őrzési helyére. Végül okleveles adatokból ismerjük Hertulnak, I. Károly udvari festőjének nevét, aki — bizonyára mint fia — foglalkozott könyvfestészettel is.

A legszebb darabot, ami I. Károly idejéből reánk maradt, a washingtoni Library of Congress őrizte meg számunkra. Nekcsei Demeter címerével díszített kétkötetes Biblia, legkésőbb 1339 előtt I. Károly híres tárnokmesterének halála

AQUILA JÁNOS ÖNARCKÉPE. MÁRTONHELY

előtt készült. A díszesen miniált kódexet mintegy preludiumként foghatjuk fel a Nagy Lajos korabeli könyvfestészethez. Miniatúráinak stílusa Bologna felé mutat Niccolo di Giacomo körébe, melyből pár évtized mulva egy másik magyar emlék, a Vatikáni Legendárium is kisarjadt. Pompás bevezetése ez a Nagy Lajos-kori fejlődésnek, mely innen töretlen ívben halad a Képes Krónikán, Zsigmond könyvkultúráján át a Corvinák páratlan gazdagságához.

Míg a washingtoni Biblia és a Vatikáni Legendárium a XIV. századi Avignon mellett leggazdagabb forrásához, Bolognához csatolják a magyar könyvfestészetet, Nagy Lajos személyes kapcsolata a másik fontos könyvfestészeti központ, Nápoly felé mutat. Róbert nápolyi király könyvtárának Nagy Lajos által Magyarországba való hozatala a könyvfestészet központjából, nem maradhatott hatástalan. Róbert — akinek értékeléséről annyira megoszlik a történetírók véleménye — lovag és humanista volt, pompás könyvtárát határozott céllal gyüjtötte, könyvtárosának, Paolo da Perugianak vezetése alatt a könyvmásolók és könyvfestők egész raját foglalkoztatta. Érdeklődéséről a görög irodalom iránt a Secretum Secretorum kapcsán már szólottunk, de ennek hatása a nápolyi miniatúrák bizánci kapcsolatain is kimutatható. A harmadik, de egyben legfontosabb könyvfestészeti központtal Avignonnal való kapcsolatainkról már az előbb részletesen szóltunk, hatása a miniatúrafestészetre sem maradhatott el. Avignon, Bologna, Nápoly a legfontosabb központok hatáskörében áll a budai udvar, élén azzal a lovagkirállyal, akinek udvari orvosa, Conversino da Ravenna valószínűleg a könyvtárosi tisztet is betöltötte, Medgyesi Miklós pedig udvari könyvfestője volt.

A történeti adatok alapján tehát rendkívül gazdag és Róbert nápolyi király, vagy IV. Károly császár gyüjteményeinek méreteire emlékeztető könyvmásolásra és festésre következtethetünk Nagy Lajos udvarában, aminek ma már csak morzsái vannak meg. Valószínű, hogy a külföldi emlékanyag rendszeres átvizsgálásával ez a kép az írott adatok arányában javunkra fog változni, de jelenlegi vizsgálódásunk nem terjedhet túl a biztosan magyarnak jelzett emlékanyag határain.

A korszak elején két azonosszövegű bejegyzés alapján 1341-ben vagy, közvetlenül azután készült Pozsonyban két misekönyv, mely jó képet ad a Nagy Lajos-kori könyvfestés kezdeti fokáról. Az egyik, jelenleg a Széchenyi-könyvtárban lévő (Cod. lat. 214) misekönyvet Hoffmann Edith szerint azonos kéz írta és díszítette a pozsonyi káptalan egyik misszáléjával. Írása tiszta és szabályos, a kezdőbetüket gazdag kalligrafikus díszítés, nem ritkán figurális iniciálé ékesíti. Így a Jézus születése

(16 *r* ; XXXV. tábla 1. kép), Mennybemenetel (118 *v*), Szentlélek eljövetele (123 *v* ; XXXV. tábla 2. kép) ügyes kompozíciója, de gyöngébb rajza a másolt mintához való szorosabb kapcsolatokra mutat. Otthonosabban érzi magát miniátorunk a dekoratív iniciálék rajzolásában, melyek közül a 168 *v* lap pelikánja, vagy a 170 *v* lap emberfejű sárkányai még az Árpád-kor kedvelt állatornamentikáját juttatják inkább eszünkbe, mint a francia kéziratok ú. n. droleriáit. A 130 v. oldalon lévő D. iniciálé (XXXV. tábla 4. kép) témában, de kivitelben is rendkívül közel áll a Széchényi-könyvtár másik pozsonyi származású misekönyvéhez (Cod. lat. 94), illetve iniciáléjához, (XXXIV. tábla 3. kép) mely pár évvel későbbinek, de azonos műhelyben készültnek látszik.

Hasonlóképen a pozsonyi könyvfestés emléke és az előbbiekkel rokon, Székely Miklós váradi kanonok kódexe. A Salzburgi Studienbibliothek-ben lévő kézirat díszítése a pozsonyi kalligrafia stílusát mutatja és valószínűleg a század második felében készült. A kötéstáblán megnevezett Székely Miklós váradi kanonok csak későbbi (XVI. század elei) tulajdonosa volt a csinosan díszített könyvnek.

E négy pozsonyi származású kézirat nemcsak korszakunk elejének pozsonyi könyvfestészetére jellemző, de általában következtetni enged a XIV. század közepi helyzetre. Amint Pozsonyban — melynek könyvtárait és templomait a törökdúlás megkímélte — valószínűleg szerzetesi kezek templomi használatra másolják a kódexeket, úgyanúgy az ország többi kolostorában, a helyi szükséglet kielégítésére készülnek a szertartási könyvek, Bibliák. A scriptor és a miniátor rendszerint azonos, aki a másolt könyv rajzait, legtöbbször azonban a betű kalligrafiáját viszi át, fejleszti tovább a pár színnel élénkített iniciálékra. A század hatvanas éveiből azonban már igényesebb darabokat is ismerünk.

A kolofon tanúsága szerint 1367-ben fejezték be Visegrádon Gergely pápa elmélkedéseinek másolását Bredenscheyd János, Nagy Lajos követe és jogtudósa számára. A csinosan kiállított, kéthasábos írású hártyakéziratot tollrajzokba foglalt dekoratív iniciálék díszítik. A kis kézirat ma a klosterneuburgi Augustinusok könyvtárában van, a mi szempontunkból azért is jelentős, mert valószínűleg az udvarhoz tartozó másoló írta és díszítette. A kolofon t. i. Bredenscheyd-et csupán a kézirat tulajdonosának mondja, aki számára a kódex Visegrádon készült.

Ugyanebből az időből származik a Széchenyi-könyvtár egyik psalteriuma (Cod. lat. 366), melyet több iniciálé díszít és a naptár egyik bejegyzése szerint, mely Sándor vajda elhúnytáról értesít, 1364 körül készülhetett valamelyik csíki ferencrendi kolostorban.

Pár korai, kevésbbé díszes emlék után a Nagy Lajos-korabeli könyvfestészet legszebb darabjai következnek, melyek már méltón képviselik a korabeli szellemi műveltség művészi nívóját is.

Midenekelőtt a hatvanas évek végén készült Vatikáni Legendáriumot vegyük szemügyre (XXXVI—XXXVIII. táblák). A legendárium (Vatikán Cod. lat. 8541) mai állapotában bár 51 szent életét öleli fel, nem teljes. Részint egyes szentek életéből csak töredékeket találunk, nem régen Párisban bukkant fel pár lapja, míg a legendárium tekintélyes része jelenleg a newyorki Morgan-Library tulajdona.

A Vatikáni Legendárium miniatúráinak külső megjelenése erősen eltér az e korban megszokott formáktól. A hangsúly a miniatúrákon van és a könyvfestő, aki a Legenda Aurea nyomán dolgozott, minden lapra négy-négy ornamentális kerettel elválasztott jelenetet festett csak pár sorból álló magyarázó-szöveggel, mely a képek alatt foglal helyet. A Legendárium miniatúrái tehát nem a szöveget magyarázzák, a párszoros szöveget a kép magyarázatául foghatjuk fel. Nem az olvasmányon, hanem a képen van a hangsúly, ami kétségkívül korábbi fejlődési stádiumra mutat és legközelebbi rokonait a Biblia Pauperum képsorozataiban találhatjuk.

A vatikáni példány megőrizte Szent Imre, Szent Gellért és főkép Szent László legendáját, míg Szent Istváné hiányzik úgy itt, mint a New Yorkban őrzött lapokon.

Szent Gellért legendájából két lapon 8 kép mondja el a Szent történetét attól a pillanattól, hogy Szent Istvánnak bemutatják Gellértet, egészen a csanádi temetésig (68 *r*—69 *v*). Ugyancsak nyolc képet szánt a miniátor Szent Imre legendájára, mely éjszakai imádkozásával kezdődik és a pécsváradi csókjeleneten át egészen haláláig folytatódik (78 *v*), míg a következő lapon a halála után történt csodákat láthatjuk. (XXXVI. tábla). Lehetséges, hogy még egy lap ábrázolta Szent Imre csodáit, mert a lap alján hiányzik a szokásos, egy-egy legenda végét jelző, befejező képaláírás.

JELENETEK JÉZUS ÉLETÉBŐL. NEW-YORK, MORGAN LIBRARY

A legterjedelmesebb Szent László legendája, mely 24 képből áll. Az első képek székesfehérvári bevonulását és megkoronázását, majd a kúnokkal vívott harc csodás eseményeit mutatják be (XXXVII. tábla 1. kép). A második lapon hadserege felégeti a besenyők házát, a váradi monostorban ördög kísérti (XXXVII. tábla 2. kép), míg a tatárok elleni harc, a bátor magyar leány legendája, a harmadik, illetve negyedik lapra maradt (XXXVIII. tábla). A két utolsó lapon halála és a sírjánál történt csodák vonulnak el szemeink előtt.

Míg Szent Imre és Szent Gellért legendája a Legenda Aurea szövegére támaszkodik, a Szent László képek irodalmi forrását még ma sem ismerjük teljesen. Így egyetlen legenda sem tud Szent László és az ördög párharcáról, sem pedig arról, hogy csodálatos módon Váradra menő halottaskocsiját a város határában körmenet fogadja. Mindebből Lukcsics Pál joggal következtet arra, hogy a Vatikáni Legendárium Szent László-legendájának alapjául egy elveszett, bővebb Szent László-legenda szolgált.

E legenda egyes elemeit éppen a Nagyváradon készült és elhangzott szent beszédekben lehet felfedezni, ez a körülmény, valamint az is, hogy Szent László legendája oly részletesen van ábrázolva, kellően igazolja a Legendárium festőjének magyar kapcsolatait, míg egyes alakok rajza a kún, magyar, tatár típus és viselet megkülönböztetése, bizonyos ornamentális kapcsolatok a Képes Krónikával, a festő magyar volta mellett bizonyít.

A Vatikáni Legendárium több kéz munkája, ezek közül a magyar szentek legendájának festőjét magyar művésznek ismerjük, aki Niccolo di Giacomo da Bologna iskolájában tanult és a bolognai miniatúrastílus jegyeit őrizte meg. Míg emberábrázolása, a jelenetek zsúfolt kompozíciója az architektura és a természet ábrázolása Niccolo di Giacomo hatására emlékeztet, a kódexlapok teljes megtöltése, az egyes jelenetek ornamentális keretelése idegen a bolognai miniaturáktól, a magyar festő egyéni stílusának elemei.

A Vatikáni Legendárium magyar részének központjában László, a szent király áll és életének csodás jelenetei is az egyházi műveltség és a vallási szellem átfogalmazásával jelennek meg. A Nagy Lajos-kori miniatür-festészet legpompásabb emlékének, a Képes Krónikának is Szent László a központja, de nemcsak mint az egyház szentje, hanem a lovagi társadalom ideálja, mintaképe : a lovagi szent. A két kézirat Szent László-felfogása között tisztán mutatkozik a Szent László-kultusz fejlődése, a szent életének lovagi és nemzeti elemeinek előtérbenyomulása, amit a pénzektől kezdve a freskókon keresztül már többször megfigyelhettünk.

A Képes Krónika (XXXIX—XLVII. táblák), mely szöveg szempontjából Kálti Márk krónikájának 1358-ban megkezdett egyik változata, kétségtelenül Nagy Lajos részére, udvari miniatorai egyikének kezéből került ki, minden bizonnyal a lengyel koronázás előtt. A magyarság őstörténetével kezdődő krónika azonban az 1333-ban Bazarába elleni szerencsétlen hadjárat elbeszélése után félbeszakad, valószínűleg befejezetlen maradt. Sorsa regényes és szerencsés, mert elkerülte a magyar műkincsek szokásos tragédiáját. Valószínűleg V. Károly kapta ajándékba Nagy Lajostól gyermekeik, Katalin és az orleansi herceg eljegyzése alkalmával. A XV.

században Brankovits György szerb fejedelem birtokában volt, aki VI. Károlytól kapta. A következő században török kézre jutott — amiről pár töröknyelvű bejegyzés tanuskodik, — végül a XVII. század első évtizedeiben a bécsi udvari könyvtár tulajdona lett, hogy 1939-ben a velencei egyezmény alapján, méltó helyére kerüljön: az Országos Széchényi-könyvtárba.

A kódex anyaga magyar, írása a szokottnál gondosabb gótikus minuszkula. Páratlanul gazdag festészeti díszéből (139 miniatura ékesíti,) úgyszólván, minden lapjára jutott valami. Első lapját, mely talán a legdíszesebb, s melyet széles, címerekkel, emblémákkal ékített lapszéli keretén kívül Lajost és udvarát ábrázoló miniatura és két kisebb iniciálé díszít, a kódex korának meghatározása kapcsán még bővebben szólunk (XXXIX. tábla).

A díszes címoldal után a magyar mult legszebb jelenetei vonulnak el pompásan illusztrált sorozatban. A hún történet eseményei, a „Primus introitus", az első bejövetel vezeti be a képsorozatot, mely egész Attila haláláig terjed. Majd a magyarok bejövetelét mondja el egy nagy miniatura, a következő lapokon pedig helyet kapott a hét vezér, s a magyar nemzetségek és a különféle bevándorolt nemzetségek ősei is. Botond és Lehel története után Szent István életét illusztrálja nagy kedvvel és részletesen a művész (XLIII. tábla), majd Péter és Aba Sámuel harcának jut pár jelenet, hogy a krónika legszebb részéhez Endre, Béla és László hercegek történetéhez érjünk. Különösen Szent László történetével foglalkozik lelkesen és részletesen úgyannyira, hogy azokon a lapokon, ahol a scriptor elegendő helyet nem hagyott, a lap alján, kis tondókban festi meg a hercegek vetélkedésének drámai jelenetét. Utána — csak úgy, mint a Krónika szövege — kissé egyhanguvá válik. Többnyire csak a trónon ülő király, vagy koronázásának, esetleg egy-két kisebb jelenet megfestésére vállalkozik, hogy I. Károly korában ismét élénküljön mesélő kedve. Képekben is részletesen elmondja Károly küzdelmét a magyar trónért, harcát az ellenkirályokkal, az Amadékkal, valamint a királyi család történetét,

SZENT ISTVÁN SZÜLETÉSE

Lajos születését, a Zách Feliciánféle merényletet, hogy végül a Bazarába elleni csatánál félbeszakadjon az illusztrációsorozat is (XLV. tábla, 2. kép).

Már többen — Hoffmann Edith, Péter András, Zichy István gróf — rámutattak arra, hogy a miniátor járatos volt a magyar történelemben, sőt a szent királyok legendáit is jól ismerte, mert több helyen vagy nem követi a krónika szövegét, vagy annál többet is elmond. A magyarok bejövetelénél Mügeln Henrik verseskrónikáját követve, a föld vételáraként felajánlott lovat fehér lónak ábrázolja, bár a szöveg csak nagy lóról tud (lásd a szines táblát). Szent István születésénél Hartvik legendájával bővíti a krónikás előadását, sőt félremagyarázva forrását, megfesti, amint Szent István protomartir koronát ígér az újszülöttnek. Különösen bőbeszédű lesz és egészen függetleníti magát a krónika szövegétől Szent László legendájánál.

NÁNDORFEHÉRVÁR BEVÉTELE

Nándorfehérvár ostrománál a várat felgyujtó magyar lányt koronával ékesíti — talán az udvarban jólismert és kedvelt trójai mondára emlékezve. Leglényegesebb eltérés a szöveg és illusztrációja között Szent László temetésénél mutatkozik. A krónikás csak annyit tud, hogy Váradon temették el és az érdeklődőt a szent legendájához utasítja. A miniátor azonban a legenda nyomán ábrázolja azt a jelenetet is, amint a király tetemét vívő halottaskocsi emberi segítség nélkül egy éjszaka Váradra ment.

Talán csak a szöveg félreértése, hogy Kálmán király fiát, aki alig felserdült korban került trónra, szakállal, meglett embernek festi. Viszont a 61. *r.* lap miniaturája a koronának egy általunk nem ismert elrablásáról is értesít, bár a szöveg csak annyit mond, hogy IV. István bitorolja a koronát. Végül Erzsébet anyakirálynőt gyermekeivel ábrázolva (70. *v* lap), kiegészíti a krónikás téves értesülését : a szöveg ugyanis csak két korán elhúnyt és két élő gyermekről tud (Lajos és András), míg a képen öt élő gyermeket, az előbbieken kívül István herceget, Katalint, (Jodok herceg feleségét) és Erzsébetet (II. Boleszláv feleségét) ábrázolja.

Míg ezek az apró, de sokszor lényegbevágó eltérések a krónika szövege és képei között a miniátor magyar dolgokban jártas voltát bizonyítják, a szereplők viselete,

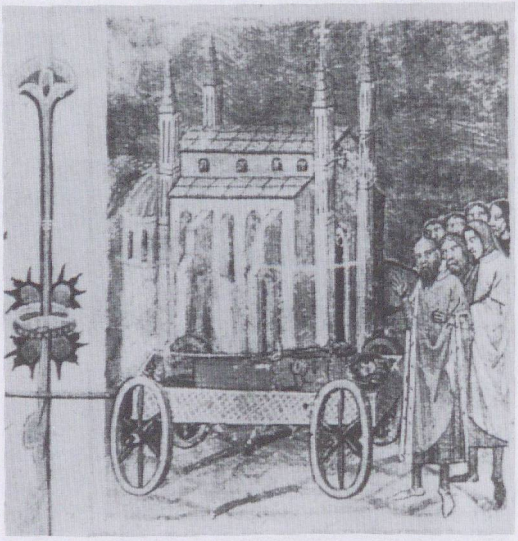

SZENT LÁSZLÓT VIVŐ HALOTTAS KOCSI VÁRADRA ÉRKEZIK

messzemenően alátámasztja ezt a feltevést. A szereplők általában kétféle ruhát viselnek. Az egyik a század ötvenes éveinek megfelelő olaszos ruha, mely testhezszabott, derékig szűk kabátból állott, s melynek szoknyaszerű alja külön darabból szabott és gyakran berakott volt. Hosszú harisnyát és sarkatlan, hegyesorrú félcipőt viseltek e ruhához. Ugyanekkor azonban feltűnik egy hosszú, bokáig érő, kaftánszerű, derékon övvel átkötött bő ruha is, melyet a magyar urak, részben a vezérek viselnek e képeken. Az ú. n. kun ruhát, márcsak keleties jellege miatt is, a miniátor mint a hazai nemesség nemzeti viseletét ábrázolja és pedig jól megfigyelve, alaposan ismerve. Ugyanezt a ruhát hordják a honfoglaló magyarok, vezéreik is, de Lajos udvarának egyik, nyilván a hazai főnemességet ábrázoló csoportja is. Ugyanezt a szinte tudatos archaizálást figyelhetjük meg a fegyver ábrázolásában, amikor a vezérek kezébe a Nagy Lajos-kori egyenes kard helyett a görbe szablyát adja.

A krónika illusztrációinak tárgyi elemei tehát kétségtelenül olyan miniátorra utalnak, aki jól ismerte a magyar multat, nemcsak a történet, a legendák, de a viselet és fegyverzet szempontjából is. A miniaturák vizsgálata azonban még további bizonyítékokat is szolgáltat festőnk magyar volta mellett.

A Képes Krónika miniaturáinak, lapszéli díszeinek stílusát szívesen származtatják Nápolyból, pedig stílusa összetettebb, többrétű, semhogy egy forrásból kielégítően magyarázhatnók. A lapszéli dekorációnak egyes elemei a nápolyi iskola stílusára és motívumaira emlékeztetnek, de ugyanakkor távolállanak azok zsúfolt ornamentikájától, nélkülözik gazdag állatdíszét, droléríáit. Motivumai között bolognai, sőt velencei díszítő motívumokkal is találkozunk.

A figurális ábrázolások stílusa, kompozíciós elvei, a jelenetek sokszor színpadszerű beállítása, a több síkon folyó eseményeknél pedig kulisszaszerű elosztása még a XIV. századi francia

A KORONA ELRABLÁSA

miniaturák elveit idézi. Alakjai, különösen ha magukban állanak, bizonytalan statikával, kissé még a román stílus állásmotívumaira emlékeztetnek. Konturjaikat erősen hangsúlyozó fekete vonal, szintén a századelei francia miniaturák jellegzetes sajátja, bár lendületes és biztos vezetése, valamint a gondos modellálás és a széles színskála magasan kiemeli a korbeli miniaturák közül. Színeinek még csak helyi, lokális értéket tulajdonít, mélység és távlat érzékeltetésére nem használja fel.

Amennyire bizonytalan sokszor az alakok állása, annyi határozott biztonsággal ülnek lovaik nyergében. Általában változatos mozdulatokban oly gazdag lóábrázolása, messze felülemelkedik az olasz és francia miniaturák satnya lovacskáin, élettelen bábjain és ugyanazt a szeretetet, megfigyelést és életközelséget érezni ki belőlük, amit a Kolozsvári testvérek Szent Györgyének pompás paripáján már megfigyelhettünk.

Az élő és holt természet ábrázolásában az olasz trecento giottói elemeire ismerünk. A táj inkább csak kulissza, pár vonással jelezve, melyet úgy állít be alakjai közé, hogy a több színen folyó cselekmény fogalmát adják. A lombos fákat is a sienai trecento festészet stílusában, szinte impresszionista módon, egymásmellé helyezett világos, sötétkék, vörös foltokkal jelzi, mint azt H. Julius Hermann oly találóan ismeri fel, de az általa észlelt bizánci hatás sienai, nápolyi közvetítéssel is magyarázható.

Térábrázolása ugyancsak Giottóra és követőire, valamint a sienaiakra, főként a Lorenzettiekre emlékeztet. Az architekturát sokszor önmagáért ábrázolja és boldogan merül el egy-egy város védőbástyáinak, falának, lakótornyainak minél részletesebb ábrázolásában. Ugyancsak giotteszk elem az alak és az architektura sokszor minden valószínűséget nélkülöző viszonya, ami az interieur ábrázolásokban is megmutatkozik. Feltűnő azonban, hogy amíg az első képen Nagy Lajos trónjának baldachinos ábrázolásában (v. ö. a 20. lapot) a perspektivát biztos kézzel oldja meg, addig egyes helyeken (Szent István születése jeleneténél) egészen durva hibába esik.

Teljesen egyéni azonban a miniátor bőven folydogáló mesélő kedve, ami nem hasonlítható az olasz, vagy a francia miniaturák részletekbe merülő elbeszélési modorához, hanem pompásan alkalmazkodik a krónika drámai gyors fordulataiban bővelkedő elbeszéléséhez.

Mindezt összevetve a Képes Krónika miniaturái nem származtathatók sem a nápolyi, sienai vagy bolognai iskolák stílusából, hanem inkább azok keverékének, eredményeik szintézisének érezzük. Mestere inkább eklektikus, mint egy iskola követője, lényegében tehát olyasféle viszonyban van mintáival, mint a prágai Szent György, stílusának elemeit bár különféle forrásból meríti, de művészi egyéniségének tüzében ötvözi egységessé. A Képes Krónika éppen úgy, mint a prágai Szent György, művészetének szellemi gyökereit Nagy Lajos udvarának lovagi társadalmába ereszti és éppen annyira internacionális, de egyben nemzeti, mint a királyi udvar szellemi kultúrája. De míg a Kolozsvári testvérpár és Lajos kapcsolatairól semmit sem tudunk, a Képes Krónika Lajos udvarában, az ő rendeletére készült.

Világa már nem a középkori krónikások, vagy legendaillusztrátorok kegyes, hanem a lovagi társadalom és az udvari élet derűs világa. Eszményképe ennek megfelelően nem Szent István a kegyes király, hanem László, a lovag király, akinek tettei, legendája a krónika szövegében, képeiben egyaránt a főhelyet foglalja el.

A Képes Krónikához hasonló művészi fokon álló darabot talán csak Zsigmond, de méginkább Mátyás Corvinái között találunk, hozzá hasonlót Nagy Lajos korából mindmáig nem ismerünk. Művészének azonban nem ez volt az egyetlen műve, hanem Lajos könyvtárából még ismerjük az Aristotelesnek tulajdonított Secretum secretorum c. kódexet (Oxford Bodleyan Library), melyet szintén a Képes Krónika miniátora díszített. Művészi dísze sokkal szerényebb. Első lapjának iniciáléjában Lajos nyúlánk alakja, jobbjában jogar, baljában címerével díszített pajzsa. Az iniciálén kívül pár — a Képes Krónikából jólismert — díszítmény és élére állított négyszögekbe helyezett anjou-magyar, valamint lengyel címer ékesíti még az első lapot (XLVIII. tábla).

A Képes Krónika feltűnően gazdag és az oxfordi kódex egyszerű díszítése közti űr is azt igazolja, hogy az előbbi nem elszigetelt egyetlen darabja a Nagy Lajos-kori udvari könyvkultúrának, hanem ugyanaz a mester egyszerűbb darabokat is készített a királyi könyvtár részére.

Ki lehetett a pompás kódexek művésze ? Újabban Jakubovich Emil próbált felelni e kérdésre és meghatározni a krónika illuminátorát, készülési idejét. Szerinte a pompásan díszített kódexet Hertul fia Miklós, a király festője készítette. Valóban Miklós — kit a sopronkörnyéki Medgyes-i birtokáról, Medgyesi Miklósnak is hívhatunk — feltűnően sokat szerepel okleveleinkben, a királyi kegy nem egyszer sugározta rá fényét. Apja Hertul I. Károly udvari festője, 1348-ban már fiával együtt szerepel, eszerint Miklós az ötvenes évek legelején fejezhette be tanulmányait, ami annál is valószínűbb, mert 1352-ben már mint Lajos király udvari címerfestője szerepel. Négy év mulva visszaszerzi az atyja által eladott medgyesi birtokot és az adományozóoklevél azt is elmondja, hogy a király kegyét különféle festményekkel és munkákkal vívta ki magának. 1373-ban már hasonló nevű fia szerepel az oklevelekben, úgy látszik, atyja akkor már nem él. Valószínű, hogy Medgyesi Miklós a király címerfestője — ami a miniátorok egyik leggyakoribb mellékfoglalkozása e korban — akit a király gyakran kitüntet, akinek érdemeit oly meleg szavakkal magasztalja a kancellária oklevele, készítette a királyi udvar legpazarabb kiállítású, ünnepi alkalomra készült krónikáját is.

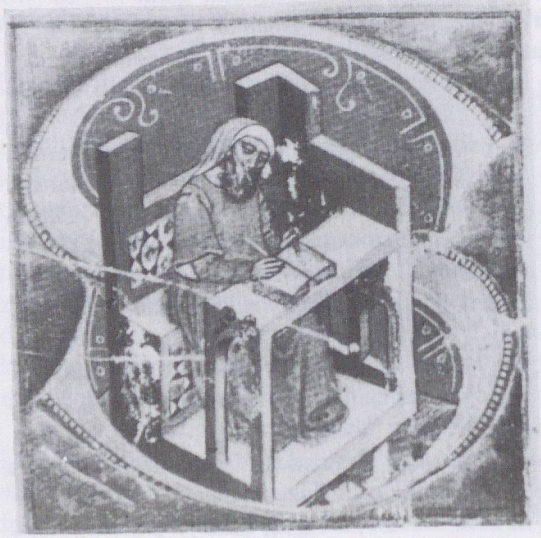

KÓDEXET ÍRÓ ÉS FESTŐ SZERZETES (KÁLTI MÁRK?)

A Képes Krónika készülési idejét ikonografiai megfigyelések alapján tette Jakubovich 1374—76 közé. A címlap (XXXIX. tábla) *A* iniciáléjában ugyanis Alexandriai Szent Katalinhoz, lánya védszentjéhez fohászkodik Nagy Lajos és felesége (Jakubovich szerint anyja), tehát a kódex csak Katalin születése után készülhetett, talán már akkor azzal a céllal, hogy egykor a kis lány eljegyzésekor jegyajándékképen kerül a francia udvarba

E tetszetős elméletet azonban megdönti az a körülmény, hogy a krónikából teljesen hiányzik a lengyel királyi címer. El sem képzelhető, hogy a magyar nemzet történetét, a királyi család fényét és gazdagságát, az udvar lovagvilágát illusztráló díszműből Nagy Lajos egyik országának, a lengyel királyságnak birtoklását jelző címer kimaradjon. Még inkább valószínűtlen ez akkor, ha tudjuk, hogy a sokkal kisebb jelentőségű, házihasználatra szánt oxfordi kódexen viszont megtaláljuk a lengyel címert. Valószínűleg a díszes kódex már jóval Katalin születése előtt elkészült nagyrészben, ami egyáltalában nem szokatlan e korban, míg a díszes címlap Katalin születése és a lengyel koronázás között készült. Ez esetben a kódex miniaturáinak javarésze a hatvanas évek végére datálható, amit a miniaturák stílusa, a fentebb megtárgyalt ikonografia — Nagy Lajost a címkép még szakálltalan arccal ábrázolja — is valószínűsít.

KÉZI ORGONÁN JÁTSZÓ FÉRFI

A királyi udvar lovagi szellemében fogant Képes Krónika és Secretum Secretorum után, Nagy Lajos uralkodásának utolsó két évtizedéből fennmaradt emlékek nagyjából egy központ : Pozsony köré csoportosulnak. Bár öt kódex származik a nyugati határhoz közelfekvő koronázóvárosból, ebből a tényből mégsem szabad a pozsonyi könyvfestészet egyeduralmára következtetni, ez inkább a védettebb, török dúlástól megóvott hely, a szerencsés véletlen hatásának tudható be. Valószínű, hogy a század hetvenes éveiben a királyi udvaron kívül Pozsony mellett Sopron, Kassa, Pécs és főként Nagyváradon is működtek művészi könyvfestést és díszítést is végző műhelyek, scriptoriumok, de anyaguk — a legkönnyebben pusztuló kódexanyag — vagy megsemmisült, vagy eredetét feledve, külföldön lappang.

Egyedül a bécsi Nemzeti Könyvtárból hazakerült Capitularis liber (Széchényi-könyvtár, Cod. lat. 408.) kivétel, mert ezt a nagyon szépen írt, de csak pár lapszéli dísszel és dekoratív iniciáléval ékesített kódexet 1375-ben valószínűleg Eszetergomban, a bolognai könyvírás és díszítés erős hatása alatt készítették.

A századvégi pozsonyi anyag élén egy névvel jelzett, sok vitára és téves kombinációra okot adó Misekönyv áll. A gyulafehérvári Batthyaneum Pozsonyból származó Misekönyvének 246. *v* lapján vörössel írt kolofon szokatlan részletességgel beszámol a kódex készítéséről. Henrik csukárdi plébános (Henrici dicti Stephani de Westfalia plebani in Schukaria) írta, illuminálta és kötötte 1377-ben. Míg egy másik bejegyzés a misekönyv tulajdonosát is megnevezi: Imre fia János pozsonyi őrkanonok személyében.

SZÉGYENBAKON ÜLŐ NŐ

A Misekönyv gazdag miniált dísze azonban csak részben származik Henrik plébános kezeitől, ugyanis a félbehagyott munkát, az üresen maradt lapokat egy századdal később Han János pozsonyi kanonok miniátora illuminálta, kinek kezemunkáját más pozsonyi XV. századvégi munkákból már ismerjük.

Henrik plébános kilenc kis figurális iniciáléval készült el teljesen, míg a címlapot és a kánon kezdőlapot részben ő, részben száz év mulva utóda készítette. Ezeken a lapokon a szalagfonatos dísz, a címerek egy része, köztük az anjou-magyar címer, pár keretdísz származik a csukárdi plébánostól (XLIX. tábla). A kisebb iniciálék közül inkább kultúrtörténeti érdekű a 25 *r* lap szégyenbakon ülő nője, mely egy középkori büntetést ábrázol, valamint az az iniciálé, mely egy kézi orgonán játszó férfit örökít meg. Ebből a szempontból említésre méltó a 185 *r* lap *S* iniciáléja, melynek őszhajú és szakállú infulás papi alakjában Varjú Elemér, a misekönyv megrendelőjét, Imre fia János kanonokot véli felismerni.

Henrik csukárdi plébános könyvfestészete erősen eklektikus jellegű és bizonyos fokig jellemző a pozsonyi műhely stílusára. Ennek tulajdonítható, hogy emberábrázolása, különösen az alakok erős, sötét konturja, a díszítés egyik-másik eleme, mint a csoportosan szétterülő levéldísz francia eredetű. Ugyanerre mutat az iniciálék semleges, mustrás háttere, ami a Képes Krónikában is megfigyelhető. Franciás elemek mellett különösen a lapszéli díszítés, az egyhangúan kanyargó szalagfonat Nápoly felé mutat és behozott kéziratok hatására vezethető vissza. Feltűnő a német elem teljes hiánya, amit a miniátor westfaliai származása (esetleg már atyja származott el onnan) miatt oly gyakran feltételeznek.

IMRE FIA JÁNOS KANONOK

Pozsonyban a gyulafehérvári misekönyv tanusága szerint a kalligrafiából kinőtt könyvdíszítés újabb, főként olasz és francia elemekkel gyarapodott. A számbaveendő többi kódex is nagyjából

ezt az eklekticizmust — aminek a nagyobbszámú előfordulás már egész helyi jelleget kölcsönöz — igazolja.

Jó példa erre a Széchenyi-könyvtár Pozsonyból származó Misszáléja (Cod. lat. 215.), melynek díszítése a pozsonyi könyvírás fínom emléke, miniaturái és figurális iniciáléi pedig olasz és francia elemek keveredését mutatják. Az imádkozó, lelkét pólyásgyermek alakjában Istenhez emelő Dávid király (8 *v*, L. tábla 1. kép) és a Krisztus feltámadását ábrázoló iniciálék (105. *r*, L. tábla 3. kép) erősen olaszos ízűek, míg a Kálvária (178 *r*, LII. tábla 1. kép) és a kánonkezdő lap Krisztusa — Hoffmann Edith szerint mindkettő más kéz munkája — expresszívebb kifejezésű és a nyugati könyvfestés hatását érzékelteti.

Nagy Lajos korának utolsó évtizedeiben készülhetett Ganois Vencel kanonok Bibliája Pozsonyban (Széchenyi-könyvtár Cod. lat. 78.). Írása nem egységes, mintegy öt kezet különböztethetünk meg, köztük az utolsó Ganois Vencelé, aki két helyen is megnevezi magát. Legkorszerűbb az első rész miniátora, akinek a címlapot és több kisebb iniciálét, lapszéldíszt köszönhetünk. Gazdagon kúszó, szélesen szétterülő levéldísze rokon a Képes Krónika dekorációjával és olasz, talán bolognai kódexek hatására mutat. A figurális dísz is olasz hatás alatt készült és a címlap oldaldíszébe komponált két figura Nagy Lajos-kori ruha viselete a hetvenes évekre datálja a kódexet (LI. tábla).

A század végén, Nagy Lajos korának utolsó éveiben tűnik fel Pozsonyban az olasz és francia hatás mellett a német gótika lágy stílusa is. A Széchenyi-könyvtár pozsonyi származású Misszáléja (Cod. lat. 220., LII. tábla 2. kép) 144 *v* lapján lévő kálváriakép már az osztrák kéziratok kánonképeinek modorában készült. Felfogása, szelleme azonban ugyanazokra az alapokra megy vissza, mint a faszobrászat Ungarn Kreuze-i, Assisi Szent Ferenc miszticizmusára, mely Lajos uralkodásának második felében mindjobban tért hódít hazánkban.

A Nagy Lajos korabeli könyvfestés emlékei, ha nem is maradtak ránk nagy számban, elég tisztán mutatják a főbb vonalakat. Valóban művészi nívón álló műhely Budán, a királyi udvarban volt, melynek sajnos, csak két alkotását ismerjük eddig. A vidéki kultúrközpontok egyre növekvő könyvszükségletének kielégítésére működtek ugyan scriptoriumok, de a könyvmásolók közt az egy Henrik plébános kivételével, alig találunk önálló művészegyéniséget, akit ne a másolt kézirat díszítése, vagy más, szemelőtt levő minták irányítanának. Ennek tulajdonítható, hogy a legtöbb kódexet felmutató Pozsonyból is csak különálló, olasz, francia, elvétve németstílusú elemeket tükröző anyag került elő.

A királyi udvar könyvfestői közül pedig messze kimagaslik a Képes Krónika miniátora, talán Medgyesi Miklós, aki olaszos tanultsága ellenére a különböző nápolyi, bolognai, velencei elemeket egységes egyéni stílusba tudta összeolvasztani, megalkotva a Nagy Lajos-kori magyar könyvfestés legszebb darabját, mely méltán sorakozik a legpompásabb korbeli olasz, vagy francia kéziratok mellé.

A Nagy Lajos-kori táblaképekből csak hírmondó maradt. Mindössze két képet származtathatunk biztosan ebből a korból, bár a rendelkezésre álló adatok alapján sokkal többre következtethetünk. Ilyen közvetett adalékul szolgálnak a XIV. századi pecsétek, főkép főpapjaink pecsétei, melyek arra mutatnak, hogy a gótikus oltár típusa

hazánkban is kialakult már e korban. Boleszló és Miklós esztergomi érsekek pecsétjein szabályosan felépített, gótikus baldachinokkal és fiálékkal ékesített oltárt látunk. De nemcsak az ország első főpapjának, hanem püspökök, apátok pecsétjein is gyakori e korban már az oltárábrázolás. Kálmán győri püspök csodálatosan épen maradt pecsétjén gazdag díszítésű gótikus baldachin alatt, Mária megkoronázását láthatjuk. Mihály egri püspök 1367. évi pecsétje, hasonlóképen gazdag gótikus keretelésben, Máriát állítja a kis oltár központjába. Gobelinus erdélyi püspök 1380. évi pecsétje pedig a sárkányölő Szent György oltárát ábrázolja. Hasonlóképen rendkívül gazdag építészeti keretbe illesztett többszárnyú oltárt ábrázol Czudar Imre egri és Benedek veszprémi püspök 1380. évi pecsétje. Természetesen a pecséteken az oltárdíszek plasztikus volta érzékelhető csak, így táblaképeket nem is ábrázolhattak. Viszont a pecséteken ábrázolt oltárok díszítései oly gazdagok, hogy csakis teljesen kialakult gótikus szárnyasoltárok szolgálhattak mintakép gyanánt. A nagyméretű pompás architektonikus keret mellett az oltárokat szobrok és táblaképek díszítették Nagy Lajos korában és feltételezhetjük, hogy a szárnyasoltárok klasszikussá vált típusa már teljesen kialakult e korban.

A nagyméretű, templomi használatra szánt oltárok mellett e korból származnak első adataink kisebb házi szükségletet kielégítő oltárokról is. IX. Bonifác pápa Szeglaki Imrének és Nempti Jánosnak engedélyt ad hordozható oltárok használatára. Ilyen kisméretű, intímebb hatású oltár, bár pompásabb kivitelben az ú. n. Erzsébet-oltár, mely a budai klarisszák hagyatékából került külföldre. Természetesen Erzsébet anyakirálynő zománcokkal, arannyal és ezüsttel dúsan díszített hordozható kis oltára a csúcsteljesítményt jelzi, míg a fent idézett pápai engedély inkább egyszerűbb keretekre enged következtetni. Az Erzsébet-oltár különben is inkább ötvösmű, hiszen festészeti részei is zománccal vannak megoldva. A festészet és az ötvösség határának összeolvadására, elmosódottságára különben Nagy Lajos aacheni és máriazelli képei jó példát szolgáltatnak.

MIHÁLY EGRI PÜSPÖK PECSÉTJE

Az aacheni képek sorsa egyben számot ad arról is, hogyan pusztult el a Nagy Lajos-kori táblaképfestészet java. Az aacheni magyar kápolna 1367-ben Nagy Lajostól két táblaképet kapott ajándékul. Csodálatos módon az aacheni kincstárban ma is kettő helyett hármat őriznek, ami arra mutat, hogy a király a kápolna mellett a templomot is megajándékozhatta. A képek viszont nem maradtak ránk eredeti állapotukban ; egy 1767-ben felvett leltár szerint oly rossz állapotban voltak, hogy ötvösművű foglalataikból kiemelték és másolatokkal pótolták. Az aacheni kincstár két Madonnát és Mária megkoronázását ábrázoló képéből ma tehát csak a pompás ötvösművű keretelés Nagy Lajos-korabeli, míg a képek XVIII. századi másolatok.

Eredeti állapotban maradt ránk a máriazelli templom kegyképe, melyet szintén Nagy Lajos ajándékozott. Ez a kép is Madonnát ábrázol, Mária jobbján tartja gyermekét, fejét szeliden feléje hajtva, mintegy alázatosan fogadva a kis Jézus áldását. Az erősen átfestett kép stílusa nagyjában Siena felé mutat és Simone Martini, Lippo Memmi műveire emlékeztet. Festője valószínűleg magyar volt, az udvari festők valamelyikének — talán János királyi festőnek — alkotása, aki azonban Olaszországban közelebbről az akkor virágjában lévő Sienában tanult. Innen magyarázhatni a kép érdekes kompozícióját (a sienai Madonnák többnyire jobbra hajtják fejüket), a mutatkozó típus, sőt a fínomsági eltéréseket is. Hasonló kompozíciójú a két aacheni Madonna is, míg Mária megkoronázásának jelenetét teljesen az olasz festészet elképzelései szerint adja elő a művész (LIII. tábla).

Jellegzetes mind a négy képen az ötvösségi elemek túltengése, ami súlyosan esik latba a képek magyar származása mellett. A kor szokása szerint ugyanis az alakok külső konturjától egészen a keretig valószínűleg aranyháttér húzódik, amit mesterünk a képeken Nagy Lajos gótikus liliomaival díszített ezüstlemezzel helyettesített. Ez a szinte egyedülálló díszítési ötlet, valamint a képek eredeti gazdag ötvösművű keretelése Nagy Lajos udvarára, a fejlett magyar ötvösség hatására utal.

Az aacheni képek és a máriazelli Madonna mint láttuk, még az ötvösség és a festészet határán mozognak, bizonyos szempontból az Erzsébet-oltár továbbfejlesztései. Szárnyasoltárok táblaképeiből ma csak egyet ismerünk, ezt is Nagy Lajos korának legvégéről : az esztergomi Keresztény Múzeumban lévő báti képeket. Kétségtelenül szárnyasoltár részei voltak egykor, amit az is igazol, hogy a képek hátoldalán is találunk két erősen elmosódott álló szentet. A belső oldalakon jobb állapotban két jelenetet látunk, melynek értelmét máig sem tudta a kutatás teljes bizonyossággal megfejteni. Legvalószínűbb Gerevich Tibor feltevése, mely szerint a képek Árpádházi Boldog Margit életéből vett jeleneteket ábrázolnak. Az első jelenet famennyezetes későromán stílű teremben játszódik, ahol egy glóriával és nyitott liliomos koronával díszített királyleány kezében lévő tükörben szemléli magát. Hátamögött komornája összefont karokkal üldögél. A másik jelenet már a szabadban játszódik. Szakállas öreg szerzetes egy Madonna-képet nyujt az előtte térdelő királyleánynak (LIV. tábla). A gótikus keretelésű Madonnakép teljesen olasz trecento ízlésű, mint ahogy a két báti kép stílusán is erősen megérezni a sienai festészet hatását. A kép szent történetet ábrázol, ha Árpádházi Boldog Margitét, úgy talán allegórikus ábrázolása a királyleány földi hiúságoktól az örök értékek felé fordulásának. Jellegzetes viszont, hogy mindkét kép hangulata eléggé világias. Az első jelenet mintha az udvari élet egy pillanatát rögzítő miniatura lenne, amint a királyleány palotájának termében arcvonásait szemléli tükrében. Festőjét kétségtelenül szorosabb kapcsolatok fűzték az udvari kultúrához, de ugyanekkor lovagi légkörhöz is, melynek szellemét könnyű felismerni a báti képeken. Festőnk a sienaiaktól, elsősorban Simone Martinitől tanult, de testileg és lelkileg kiegyensúlyozott alakjai, mindkét kép nyugodt formái hazai mesterre engednek következtetni.

A Nagy Lajos-kori festészet emlékei nagyobbrészt az udvari kúlturával állanak kapcsolatban. A falképek lovagi témákat, lovagi szenteket ábrázolnak, a könyvfestészet legszebb emlékei — eltekintve attól, hogy a királyi udvar miniátorai

GÉZÁT MEGKORONÁZZA AZ ANGYAL

készítik — ugyanezt a lovagi szellemet tükrözik, melynek távolabbi hatását még a táblaképfestészet gyérszámú emlékén is megérezni.

Az udvar szellemi kúlturájának hatása irányítja ezeknek az emlékeknek stiláris kapcsolatait is. A felvidéki városok templomait ugyan gyengébb minőségű, északi hatásra létrejött falképek díszítik, de a falkép-, könyv-, táblaképfestészet az udvar politikai és szellemi kapcsolatainak megfelelően déli, olasz igazodást mutat. Az Olaszországból behívott mesterek száma azonban csekély, inkább legjobb művészeink tanulnak Itáliában és a trecento festészet legfontosabb góc-pontjaival tartanak fenn kapcsolatot. Nem válnak azonban szolgai másolójává az olasz emlékeknek, hanem az ott tanultakat a magyar művészet hagyományainak, szellemének megfelelően művészi egyéniségük, vérmérsékletük szerint alakítják, használják fel. A vezető európai művészi központok eredményei így a legrövidebb úton, a leggyorsabban jutnak el hazánkba és döntően befolyásolják Magyarország művészi kúlturáját Nagy Lajos korában.

IPARMŰVÉSZET

A lovagság, mely Nagy Lajos korában már a legszélesebb körben, a központtól távoleső helyeken is elterjedt, az udvar felfokozott életstílusa, nagy mértékben kedvezett az iparművészetnek. Az élet megszépítésének vágya és akarata a legegyszerűbb használati tárgyon is megnyilvánul. Így az iparművészet tárgyköre sem szorítható az ötvösség e szempontból szűk Prokrustes-ágyába. A kor stílusa, díszítő és szépítő vágya megmutatkozik a ruhaanyagokon, bútoron, páncélzaton éppúgy, mint a legszentebb rendeltetésű egyházi ötvöstárgyon. Sőt, az előbb említett és az ipar és művészet határán álló, gyakran hétköznapi használatra szánt tárgyakon a kor stílusa és hangulata gyakran még jobban érzékelhető.

Lényeges változás mutatkozik itt is a megrendelőrétegben. Talán még erősebb laicizálódással, a megrendelők még szélesebb körbe való kiterjedésével kell számolnunk, mint az építészet, szobrászat, vagy akár a festészet területén. A királyi család, a főúri és főpapi társadalom mellett a legtágabban értelmezett lovagság fogyasztója és elősegítője ennek a művészi nívón álló kézműves termelésnek. Az Árpádok korához viszonyítva, a megnövekedett igények élénk külföldi kereskedelemre, mely még Kínáig is elterjedt, nagyobb mértékű importra, technikai újításokra vezettek. Ez utóbbira nézve elég, ha utalunk e korban meghonosodó sodronyzománc-technikára.

A polgárság Nagy Lajos korában inkább mint termelő, sem mint fogyasztó szerepel. Hiba volna azonban e tényből azt a következtetést levonni, hogy a kézművesség teljesen a bevándorolt, idegen anyanyelvű réteg sajátja. A fennmaradt művésznevek az ellenkezőjéről tanúskodnak. Az a körülmény pedig, hogy Bécsben, Krakkóban, Rómában szép számmal találunk magyar kézművest e korban, arra mutat, hogy a hazai szükségletek ellátásánál nem szorultunk külföldről behívottakra.

Sajnos, a korbeli emlékanyag pusztulása oly mérvű, hogy csak morzsák maradtak ránk. Itt is a hiányokat másodlagos forrásból, képes ábrázolásokból, írott adatokból kell kiegészítenünk.

Legnagyobb mértékben áll ez a korbeli ruházkodásra, a világi és egyházi textilművesség emlékeire, amiből ma egyetlen darabot sem tudunk felmutatni. Pusztulásuk könnyen érthető. A főúri társadalom ruházatát elhasználódásuk arányában a cselédség hordja tovább. Az egyházi textiliákat, a leltárakban bőven szereplő miseruhákat az a szokás pusztította nagy mérvben, hogy a főpapokat régebbi miseruhákba temették el. A veszprémi székesegyház leltára felemlíti, hogy a kanonokokat egy-egy régi mise-

IV. LÁSZLÓ KÚN RUHÁBAN

ruhába temették és a végrendelet végrehajtói tartoztak újat venni helyükbe. Szerencse, hogy a Képes Krónika alapján legalább el tudjuk képzelni a Nagy Lajos-kori ruházat főbb elemeit.

Az előkelő lovagi társadalom olaszos ruhát viselt, mely hosszú, szűkreszabott tunikából állott, hozzá hosszú harisnya és sarkatlan félcipő járult. Így ábrázolja a Képes Krónika nemcsak a korabeli események előkelő szereplőit, hanem Hunort és Magyart, Attilát, a vezérek egy részét, tehát ezt a viseletet tartotta a legelőkelőbbnek. Mellette a régi magyar ruhához hasonló bő kún kaftán vagy annak egyik válfaja, a derékig szűk, alul kiszélesedő bokáig érő kabát járta. Mindkettőt elől felhasítva, gombokkal, zsinórral összekötve hordták. Legpontosabban Kún Lászlón ábrázolta miniátorunk ezt a ruhát. A királyon hosszú kaftán látható, melynek egyik ferdén vágott széle egészen hátrahajlik és öv tartja össze. Kedvelték a színes anyagot, sőt az olasz ruhánál a másszínű keresztcsíkozás is gyakori, amint a Képes Krónika Nagy Lajos képe mellett a bántornyai Aquila önarcképén is látható. Általában prémből, vagy selyemből készült süveget, gyakran a hegyes kún süveget viselték hozzá.

A női ruházatot már akkor is a nemzetközi szokás irányította. Nagy Lajos korában a derékig szűk, alul bő redős ruha volt divatos. Ehhez gyöngyökkel, boglárokkal díszített, csak az arcot szabadon hagyó főkötőt hordtak, bár a Képes Krónika egy keleties fátyolszerű főkötőt is ismer (XLIV. tábla 1. kép). Mindkét nembeli előkelők az idő hidegrefordultával nemes prémmel díszített palástot hordtak.

A Nagy Lajos-kori ruhákat gazdag ötvösművű dísz is ékesítette. A kún ruhát jobb vállon és a bal csípőn kötötték össze. Az összekötőszalagok eltakarására szolgáló boglárokat a ruhára varrva viselték. Sok ilyen boglár került elő a XIV. századi sírokból. Többnyire kör-, ritkábban négyszögalakúak, viselőjük gazdagságához mérten fémből, rosszabb vagy jobb minőségű ezüstből, elvétve aranyból. Egyszerű ornamentális dísz mellett szimbólikus állatalakok, evangélista jelképek, egyházi vagy babonás védőfeliratok díszítik. Sőt a kecskeméti múzeum egyik boglárján egymással szemben álló jegyespárt látunk, a körirat pedig a klasszikus „Omnia amor vincit" idézet. Ezeket a boglárokat különböző kivitelben hordták a legelőkelőbbek is, amire Ágnes királyné Sarnenben őrzött ruhája a példa, de az egyszerűbb emberek is, a síremlékek tanúsága szerint. Divatját a kúnok hozták magukkal, de a fennmaradt boglárok díszítése a nyugati formakincsből táplálkozik. Készítőik már csak rendkívül széles körben elterjedt voltuk miatt is hazai ötvösök voltak. Szerencsére ránk maradt több olyan

ötvös verőtő — Nemzeti Múzeumban, valamint a verseci, zombori múzeumokban —, melyeken ezeket a boglárokat készítették.

Kedvelt dísze volt a XIV. századi ruhának a betűvel díszített gomb, az apró ezüst pityke is. A gombbetű elterjedt voltáról a székesfehérvári Nagy Lajos-síremlék mellett Kígyóspusztáról a század első feléből származó feliratos gombok tanúskodnak. Leggyakrabban betűk, néha szimbólikus állatalakok díszítik e korszak gyűrűit is, melyeknek vésett dísze nagyon közel áll a boglárokhoz.

A ruházat másik elmaradhatatlan dísze a csípőn viselt öv, melyet ez időben még pártaövnek neveztek. Anyagát fémszálból szőtték, arany- és ezüstlemezekkel díszítették. Rendszerint ornamentális, vagy figurális díszítéssel gazdagon kiképzett csat és hasonlóan ékesített szíjvég kapcsolta össze. Pártaöveket nemcsak a nők, hanem kard hordására, dísznek a férfiak is viseltek. Kecskemét környékén Felsőszentkirályon került elő a XIV. század ötvenes éveiben elhúnyt lovag sírjából a legszebb pártaöv, melynek díszei tömör, aranyozott ezüstből készültek. A csatot és a szíjvéget indás liliomdísz, az övet kettős liliomok és szíjról lelógó címerpajzsok díszítették.

A főúri díszruhák anyaga nagyobbrészt importált áru volt. Itt ismét utalnunk kell az olasz kapcsolatok sűrűségére, mert hiszen e korban a luccai, genovai textilművesség vezetőszerepet játszott, még a németalföldi, vagy rajnavidéki brokát mellett is. Ez utóbbiak a felvidéki városok élénk kereskedelmi összeköttetései révén kerültek el hazánkba. Bár e nyersanyagok külföldi eredetűek, feldolgozói magyar mesterek voltak. A magyar kézművesek értékére és megbecsülésére jellemző, hogy Kázmér lengyel királynak 1354-ben Magyar István (Stephanus Ungarus) a szabója, akinek, nyilván megelégedésül, ez évben házat ajándékoz a király. Egy másik külföldi adat egy övkészítőmester nevét őrizte meg.

VERSECI ÖTVÖS VERŐTŐ

SZÍJVÉG ÉS CSAT FELSŐSZENTKIRÁLYRÓL
KECSKEMÉTI MÚZEUM

Lajtai János övkészítő 1379-ben Klára nevű feleségével megvásárolja Keresztély bécsi ötvös házát.

A prémekben gazdag országból szép számmal kerülnek szűcsmesterek külföldre, akiknek legalább nevét fel tudjuk sorolni. 1350-ben szerepel Bécsben György szűcsmester, talán nem is volt bécsi lakos, hanem csak tanúskodni jött, neve után ítélve, a Fertő vidékéről való. 1371-ben Pécsi Henrik adja el bécsi házát, Dietrich Ungerdorf szűcsmester pedig hasonlóképen házat vesz, illetve elad 1371—79. években. Szintén házvásárlás kapcsán maradt fenn Kassai Ulrik neve 1379-ből, akinek szűcsmestersége jól jövedelmezhetett, mert 1388-ban újabb ingatlanvásárlásáról tudunk. Általában a külföldön fennmaradt mesternevek azt igazolják, hogy bőségesen el voltunk látva kézművesekkel és nem szorultunk idegen mesterek bevándorlására. Tekintve, hogy csak a meggazdagodó, házvásárló, elvétve tanúként szereplők neveit jegyezték fel, számuk a felsoroltaknál jóval több lehetett. Végül említsük fel Budai Jakab szűcsmestert, aki 1382-ben tanú Bécsben egy birtokeladási ügyben, és akiről azt is feljegyezték, hogy budai esküdt volt és saját pecsétjével hitelesítette az oklevelet.

A nyugati szabású ruha mellett, vagy annál még jobban hozzánőtt a lovagi társadalomhoz a páncél, mely természetesen még internacionálisabb formákat mutat, mint a ruha. E korban még a Képes Krónika tanúsága szerint a sodronying a lovag legfőbb páncélzata, melyhez elvétve mellvértet is viseltek. Hosszú, egyenesszárú, egyenes keresztvasú, gombmarkolatú kard, csöbör, elvétve arcvértes sisak, enyhén domborodó, lekerekített végződésű pajzs egészíti ki ezt a felszerelést. Az egyenes, hosszú kardforma mellett divatos a rövid olasz kard is, sőt a Képes Krónika szerint az enyhén hajló szablya is. A bécsi Művészettörténeti Múzeum őrzi a Nagy Lajos-kori kardok egyik díszes példányát, melynek Kálmán királyra vonatkozó felirata

PÁRTAÖV FELSŐSZENTKIRÁLYRÓL A KECSKEMÉTI MÚZEUMBAN (REKONSTRUKCIÓ)

— bár általában a királyi vérből származó Kálmán győri püspökre szokták érteni —, írása után ítélve későbbi bevésés.

A díszesebb tornaruházat emlékét lovaspecséteink, István és Oppelni László hercegek pecsétje őrizte meg. Itt a lovat is címerrel díszített takaró borítja. A lovag sodronypáncélinget, könnyű címeres tornapajzsot, díszes sisakot hord. A sisak kiképzését a fínom anyagból készült sisaktakaró és e korban még a valóságban is hordott címerállat egészítette ki.

A harci felszereléssel kapcsolatban csak két mester nevét ismerjük, Nyilgyártó Jakab (Jacobi dicti Nylgarto) 1358-ban szerepel, míg Pozsonyi János nyeregkészítőt 1365-ben Bécsben említik. Ez utóbbi mesterségével kapcsolatban a Képes Krónika és a prágai Szent György egyéni formájú nyergei mellett Zsigmond korában hazánkból szétajándékozott, csontból készült dísznyergekre is gondolunk, mint a hazai nyeregkészítés emlékeire.

A lovagi társadalom díszruháinak gazdagon díszített, arany- és ezüstszálakkal hímzett egyházi ornátusok feleltek meg. Említettük Erzsébet anyakirálynő gazdag ajándékait, melyekben az egyházi textilia előkelő helyet foglal el, valamint azt is, hogy ő maga klarisszái élén dolgozott miseruhák hímzésén, díszítésén. Nehéz ezzel kapcsolatban Gizella királynéra és egy Szent István korából meginduló, folytonosan fejlődő textílművességre nem gondolni. Hogy azonban a selyemhímzés nem volt egyedül az egyházi műhelyek sajátja, azt Magyar István, igaz, pár évvel későbbi adata igazolja. Magyar István (Etienne d'Hongrie) 1380—90 között szerepel Párisban és Dijonban, valószínűleg azonos Hód Istvánnal (Etienne le Bièvre), aki Turaine hercegnő számára dolgozik 1394-ben. Szereplése és megbecsülése arra mutat, hogy mesterségbeli tudását még idehaza, Nagy Lajos korában szerezte meg. Nem lényegtelen az a körülmény sem, hogy olyan területen tudott gyökeret verni és eredményt elérni, ahol e korban a textilművészetek egész kivételes mértékben virágzottak.

E korban készült miseruha azonban nem maradt ránk és Erzsébet királynő ajándékainak lajstromán kívül csak a veszprémi leltárakra támaszkodhatunk. Különösen Mihály püspök által a székesegyháznak adott két miseruha lehetett a leírás alapján

PÁNCÉLOS LOVAGOK

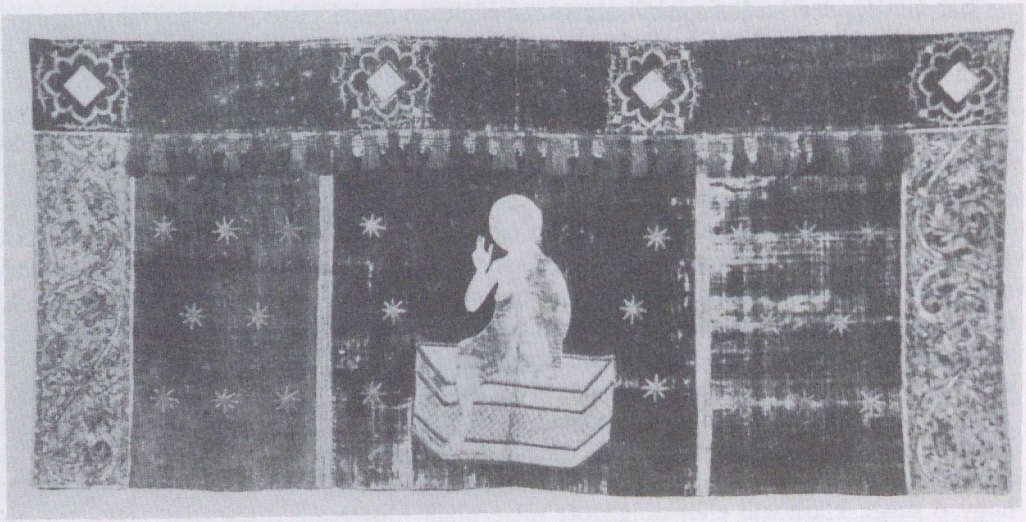

ANTIPENDIUM GÖNCRUSZKÁRÓL (?). ESZTERGOM. FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR

díszes. Az egyiket aranyos ágak és farkasfejek, széles aranypárta díszítette, elől-hátul a Boldogságos Szűz képével. Ajándékozott Mihály püspök egy vörös atlaszból készített mappát is, melyre egész aranykert, közepében őzzel és két emberrel, madarakkal volt kihímezve. Körül ezt is széles aranypárta, hátul értékes aranycsüngők díszítették. Deméndi László, aki 1372—74 között veszprémi püspök, kékbársony miseruhát, széles arany pártával, színes virágokkal díszítve, ajándékozott a székesegyháznak. Végül a leltár felemlít egy fehérkamuka oltárterítőt, Nagy Lajos címerével, valószínűleg a király ajándéka volt. Ugyancsak királyi ajándék lehetett a zarai Szent Simon koporsóban lévő brokát is, melyet a király és királyné alakján kívül oroszlánt, kutyát ábrázoló hímzés díszít. Az értékes textiliát az olasz kutatás magyar eredetűnek tartja a század végéről.

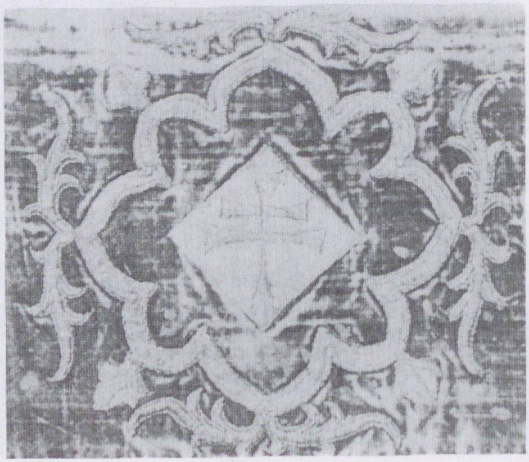

RÉSZLET A GÖNCRUSZKAI ANTIPENDIUMBÓL

Az egyetlen Nagy Lajos-kori textilia, melyet ma ismerünk, nemrég került az esztergomi főszékesegyházi kincstárba Erdélyből (a szentbenedeki gróf Korniss-kastélyból). Valószínűleg Göncruszkáról származik, ahol Nagy Lajos pálos kolostort alapított, a Korniss-családnak pedig birtokai voltak. Eredeti alkalmazását

nem ismerjük. Alakja oltárantipendiumra utal, de ez ellen aránylag nagy mérete (274 cm széles és 128 cm magas) szól. Lepold Antal szerint trónszék kárpitja, vagy falfüggöny, esetleg szarkofág takarója lehetett. Ez utóbbi feltevést a rajta látható ábrázolás is valószínűsíti. Vörös bársony anyagát selyem-, ezüst- és aranyszálakból készített hímzés ékesíti. Középen a feltámadt Krisztus ábrázolása, különösen a kisméretű koporsó megoldása a korbeli miniatura ábrázolásokkal rokon. (V. ö. a Széchenyi Könyvtár Cod. lat. 215. sz. misekönyvének 105 *r* lapján lévő iniciálét. L. tábla 3. kép.) Korhatározó fontosságúak a felső sáv díszítményei. Nyolckarélyos keretben élére állított négyszögekben az apostoli kettőskeresztet és az anjou-liliomot látjuk. Maga a keretelés a Nagy Lajos-kori pénzeken jelentkező ú. n. garasornamentikával rokon (v. ö. XXVI. tábla 2—5. képeket), de megtalálható a királyi pecsétek keretelésén is. Az élére állított négyszögbe elhelyezett kettőskereszt közeli rokonait a királyi pecséteken csak úgy megtalálni, mint a Képes Krónika (XXXIX. tábla), vagy az oxfordi Aristoteles (XLVIII. tábla) címlapjának címerdíszei között. Az antipendiumot a XV. század második felében átalakíthatták, amire a két szélén húzódó gazdag, de későbbi díszítésből következtethetünk.

KIRÁLYI EBÉDLŐ

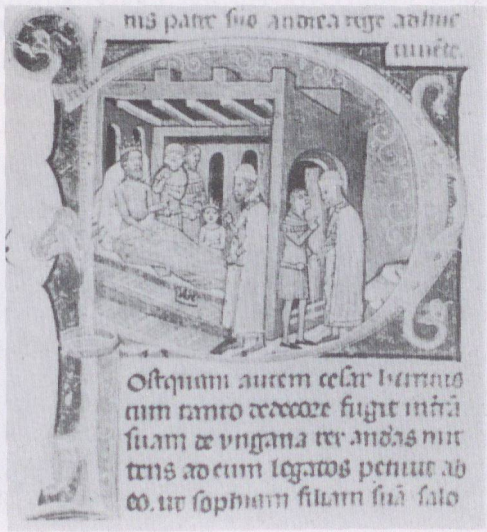

KIRÁLYI HÁLÓSZOBA

A textilművészetek körébe tartozik és hatásában a selyemhímzéssel rokon a szőnyeg is. Szerepe a belső falak díszítésében rendkívül jelentős e korban, mert nemcsak egyszerű ornamentális jellegű, hanem gyakran, különösen a század vége felé egész lovagi történeteket mesél el. A Képes Krónika miniaturáin gyakran találunk ilyen függönyszerűen alkalmazott szőnyegeket, a hideg belsőfalak élénkítésére (Szent István születése, Zách Felicián merénylete). Alkalmazásuk világosan mutatja, hogy nemcsak a háttér festői szempont-

ból primitív lezárásáról van szó, hanem hozzátartozott a királyi vagy főúri lakás berendezéséhez. Ezek a szőnyegek azonban kivétel nélkül mustrás dekorációt mutatnak. A szőnyegek eredetkérdésére rámutat a veszprémi leltár, mely a használatban lévőkön kívül 30 új „görög" szőnyeget említ.

A felfüggesztett szőnyegek a belső architektúrát élénkítették, tagolták, de bizonyos építészeti megkötöttségben éltek, mint ahogy a szobák gótikus bútorzata is e korban még a falhoz építve jelenik meg. Itt is a Képes Krónika tanúságtételére szorulunk, melynek kis képein az egyszerű ülőpad, csak úgy előfordul, mint a síma x-lábú asztal, vagy az egészen architektónikus felépítésű baldachinos trón. Az egyszerű ülőalkalmatosságtól a fényes trónusig az átmenetet az írópadok alkotják, melynek kialakult formáit a lőcsei Dorottya-legenda festője a Képes Krónika miniátorához hasonlóan (1 *v* lap) ábrázolta. Ruhaneműk tartására ekkor még a hosszúkás alakú láda szolgált, melynek korabeli példáját a Nemzeti Múzeum vályúládájában láthatjuk. A hoszúkás alakú egyetlen fatörzsből kifaragott ládát erős vasalás tartotta össze.

Ismét okleveles adatokhoz kell fordulnunk, ha a korabeli faművesekről, bútorkészítőkről valamit is akarunk szólni. Ismerjük Lippai Pált „carpentarius domini regis"-t, aki I. Károlynak dolgozott, de valószínűleg még Nagy Lajos is foglalkoztatta, mert 1348-ból is szerepel egy Pál királyi ácsmester. A század harmincas éveiben, Liège-ben dolgoznak magyar ácsok, de külföldi kelendőségüket római munkásságuk mutatja. 1368-ban V. Orbán vissza akarja helyezni székhelyét Rómába, kijavíttatja a pápai palotát és a költségjegyzékek tanúsága szerint, három magyar asztalost, Andrást, Mihályt és Jánost, is foglalkoztat. Napibérük közel fél arany forintot tett ki, amiből arra következtethetünk, hogy kiváló iparosok voltak, akiket művészi munkájukért honoráltak ily magasan.

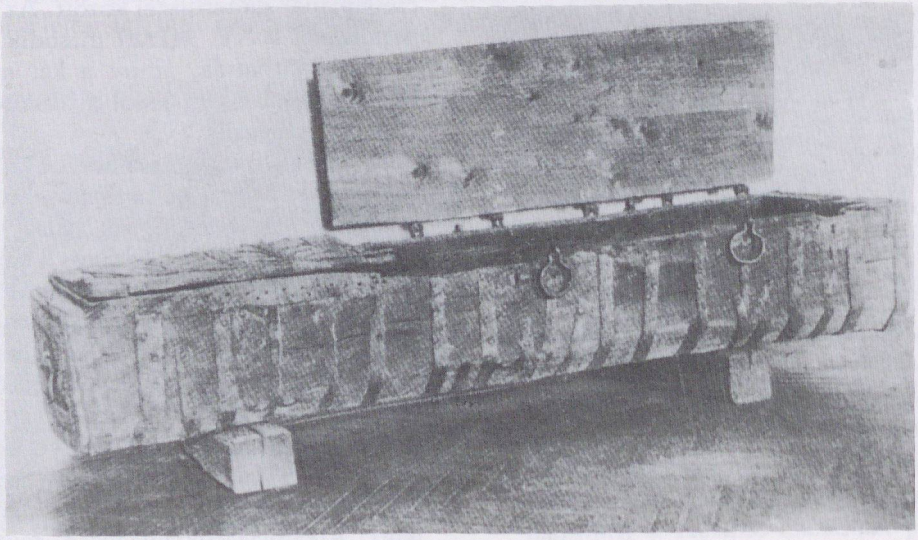

VÁLYULÁDA. BUDAPEST, NEMZETI MÚZEUM

A bútorokat, ácsmunkákat többnyire gazdag vasalás díszítette. Az egyszerű tartószerepet játszó vaskapcsokon is megnyilatkozik a kor díszítő szelleme, de különösen jól tanulmányozható ez a vasajtókon. Egyszerűbb, vasból való kovácsolt vagy öntött ajtódíszek, kopogtatók, mint a lándoki, szepesszombati templomajtók díszei, vagy a lőcsei Szent György-kápolna kapuja mellett, két kovácsolt vassal gazdagon díszített, művészi kiképzésű ajtó is maradt ránk Nagy Lajos korából. Egyik a leleszi prépostság, másik a kis rudabányai templom dísze volt.

OLTÁRKŐ KÉTHELYRŐL

Mindkettőn a famagot teljesen beborító, harántfutó kovácsolt vaspántok közeit ugyancsak vasból domborított gótikus betűk, címerképek, jelképes állatalakok díszítik. Egyszerűbb a félköríves lezárású leleszi ajtó, melyen a maiusculákon kívül csak egy címerpajzs — Magyarország címerével — fordul elő. Maga a latin felirat a három király (Gáspár, Menyhárt, Boldizsár) nevén kívül, talán az ajtó készíttetőjének, Domokos prépostnak nevét is megőrizte (LV. tábla 1. kép).

Jóval gazdagabb vasajtó került Rudóbányáról a Borsod-Miskolci Múzeumba. Keresztpántjai által alkotott 55 mezejét a betűkön kívül címerpajzsok, sisakdíszek, köztük Nagy Lajos struccos címere, szimbólikus állatalakok díszítik (LV. tábla 2. kép). Mindkét ajtó Nagy Lajos uralkodása alatt készült és a XIV. századi vasművességnek jellegzetes, értékes emléke.

Hasonló betűkkel és emblémákkal díszített vasalt ajtó állhatott Diósgyőrben is, mert a várbeli ásatások során több töredék — hasonló kovácsolt vasbetűk — került a Borsod-Miskolci Múzeumba.

SOLYMÁRT ÁBRÁZOLÓ PADLÓTÉGLA

Ugyanennek a technikának egyházi alkalmazásáról a kéthelyi oltárkő tanuskodik. Tulajdonképen hordozható oltár, melynek szerpentin kövébe volt a szent ereklyéje elhelyezve. Vasfoglalatú fakeretét bronzlemezből vert felirat díszíti.

Az architektúra belső kiképzéséhez tartozott a máztalan padlótégla is, melyet vésett ornamentika, vagy lapos relief díszít. Leggyakrabban

KÁLYHACSEMPE SZENT LÁSZLÓ ALAKJÁVAL. SZOMBATHELY

vadászjelenetek fordultak elő. Hasonló máztalan kerámiából készült a kályhacsempe is, ezeket is lovagi jelenetek díszítik, mint a nadabi vár solymárt ábrázoló, vagy elvétve lovagi szenteket, mint a szombathelyi vár helyén talált és Szent Lászlót ábrázoló csempék mutatják.

Ugyanez az anyag szolgáltatta az egyszerűbb ivófolyadék tartására szolgáló edényeket. Itt a korábbi, sokszor még Árpád-kori formák élnek tovább, de ugyanekkor fellépnek a koragótikus edényalakok is. Drugeth Vilmos végrendeletében említett szűknyakú korsók is ilyen újabb formára utalnak. A hazai készítmények mellett külföldről is hoztak be kerámiát, amiről a hazai lelőhelyen talált losici poharak tanúskodnak. Megbecsülésüket jól illusztrálja a Nemzeti Múzeum egyik losici pohara, melyet nyakán és talpán aranyozott ezüst foglalat díszít.

Az igényesebb lovagi társadalom asztali felszereléséről a körmendi lelet tájékoztat. Négy lapos csészéből és egy ezüstköcsögből áll ez a lelet, mely a honfoglaláskori szokások és formák szívós továbbélését is bizonyítja. Az ivócsészék alján lévő kis fül arra mutat, hogy ősi szokás szerint még övön hordták. Ornamentális, valamint állatalakokat ábrázoló díszítése még honfoglaláskori motívumkincsre emlékezik.

Az ivóedények, kancsók közé tartozó, egykor pompás darab lehetett Nagy Lajos porcellánkancsója. Ma, sajnos, csak emlékét őrzi a párisi Bibliothèque Nationale színes rajza, bár a kancsó egészen a XVIII. század elejéig a francia trónörökös kincstárának egyik büszkesége volt. Maga a kancsó kínai mázalatti díszítésű porcellán, valószínűleg az 1280—1367 között uralkodó Yüan-dinasztia korából. A domborműves virágokkal díszített porcellánt Nagy Lajos ötvöse, zománcos aranyfoglalattal vizeskancsóformára képezte ki. Arany fedele liliomokba foglalt gyümölcsbe végződik. A XVIII. századi leírás szerint a fedőt zöldzománcos arany félalakok és címerek, a fogót feketezománcos alapon, arany felirat díszítette. Ez a francianyelvű felirat, melynek értelmét ma már nem tudjuk megfejteni, kékzománcos alapon, aranybetűkkel körülfut a foglalat lábazati részén is. A címerek között, Nagy Lajos sisakos struccos címerén kívül, Durazzói Károly és fiának, Nápolyi Lászlónak címere is előfordul, elárulva az utat, ahogy ez a páratlan remekmű a királyi kincstárból Nápolyon keresztül Párisba került. Maga a porcellán valószínűleg a kínai nesztoriánus keresztények 1338-ban Avignonba jött küldöttsége révén került a magyar udvarba, hiszen a kereskedelmi útvonal Magyarországon vezetett keresztül. Budán kaphatta díszes ötvösművű foglalatát. Innen, a címerek tanúsága szerint, Durazzói (Kis) Károlyhoz, Lajos kedvelt neveltjéhez került, majd fia, Nápolyi László keresztül a francia trónörökös kincstárába. Talán a legelső kínai porcellán, mely Európába elkerült, mindenesetre a legkorábbinak ismert kasseli szeladon tálnál több mint egy századdal korábban készülhetett.

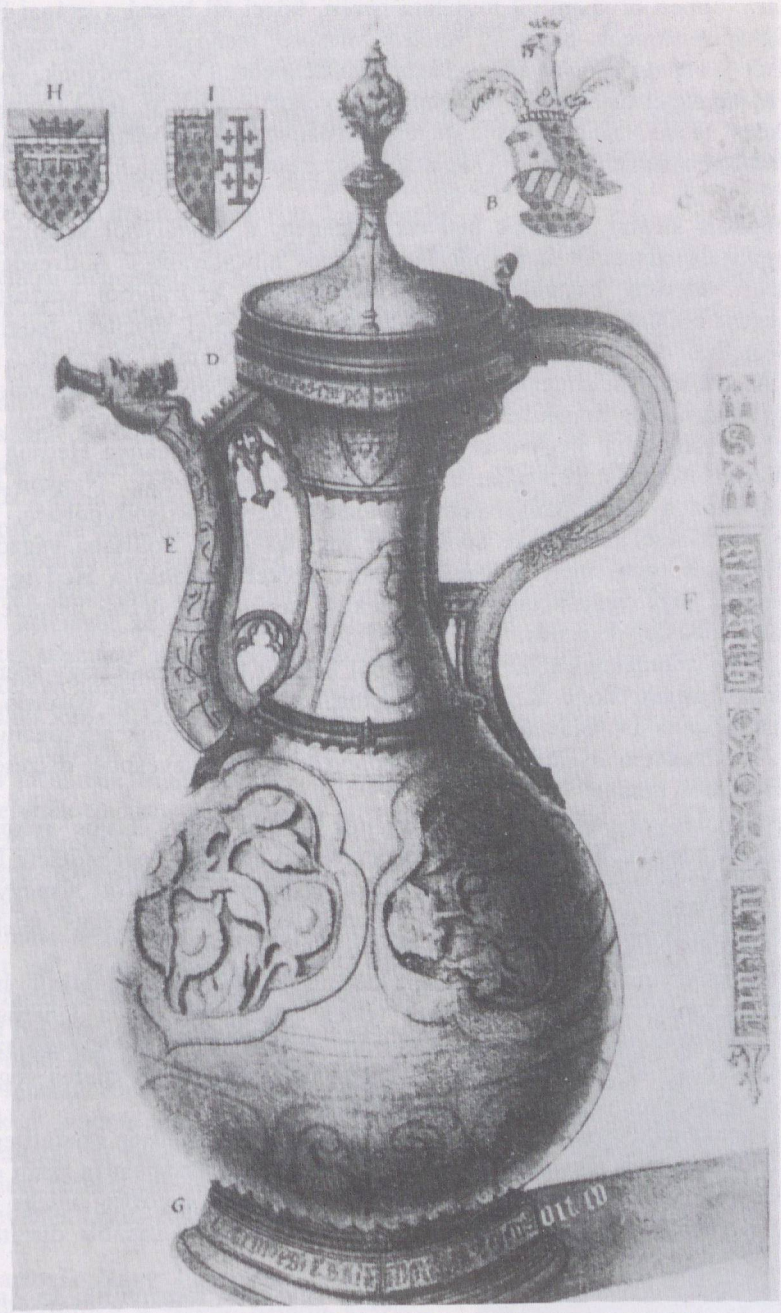

NAGY LAJOS PORCELLÁNKANNÁJA. A PÁRIZSI BIBLIOTHÈQUE NATIONALE-BAN LÉVŐ RAJZ UTÁN

Formára, éppen ötvösművű foglalata révén, közel áll hozzá a prágai Szent Vid székesegyház kincstárának Krisztus utolsó vacsora terítőjét őrző kristálykannája, melyet a leltár tanúsága szerint Nagy Lajos ajándékozott IV. Károlynak. A kristályedényt alul ékkövekkel díszített hatszögletű aranyozott ezüsttalp, felül tizenkétoldalas fedél fogja körül (LVI. tábla 1. kép). Itt ugyan hiányoznak a zománcozott címerek — talán az ajándékozó figyelméből —, de a foglalat készítője minden bizonnyal magyar ötvös volt.

A középkori királyi udvarok kedvelt díszének, a kristályból készült edényeknek még egy hiteles darabját ismerjük Nagy Lajos kincstárából. A dresdai Grünes Gewölbe ú. n. Hedvig kupája hasonlóan gömbalakú kristályból készült, melyet aranyozott ezüstfoglalat vesz körül. Vésett lombdíszekkel díszített fedele nyitott liliomos koronába, oldalához illesztett fogója kettős volutába végződik. A talpat és a fedelet Anjou-magyar címer és a lengyel sas díszíti, a fogó M. monogrammja pedig valószínűleg Nagy Lajos másik leányára, Máriára utal (LVI. tábla 2. kép). A talpon körülfutó felirat elmondja, hogy a kristálykupát Nagy Lajos leánya Hedvig ajánlotta fel Szent Vencel tiszteletére, talán a krakkói székesegyháznak. Nagyon közel áll a Hedvig-kupához a bécsi Műtörténeti Múzeum kettős kristálypohara, nemcsak a kristálytest metszése, hanem az ötvösművi foglalat is. A volutába végződő fogó, a nyitott liliomos korona, mely a fedelet díszíti, erősen hasonló a Hedvig-kupához. Tekintve, hogy e régi osztrák császári kincsekből került mai őrzési helyére, magyar eredetét számításba lehet venni.

Nagy Lajos ajándékai között a kristályból készült tárgyaknak nagy szerepe volt. Írott adatokból tudjuk, hogy Krisztus töviskoronája egyik tövisét hasonló kristálykannában ajándékozta IV. Károlynak, de ezt ma már nem tudjuk felfedezni a prágai kincstárban. Az aacheni ereklyetartók középrésze szintén kevésbbé díszesen megmunkált kristályból készült.

A kristályedények különben is kedveltek voltak Nagy Lajos rokonságának udvarában is. Árpádházi Mária királynő bevezetőben említett végrendelete feltűnően sok kristálytárgyat sorol fel. Valószínűleg onnan is kedvet kaphatott a magyar király használatukra. Kázmér lengyel király végrendeletében is szerepel 36 aranyba, ezüstbe foglalt ivószaru, jáspisból és kristályból.

Maguk a kristályedények éppen nagy számuk miatt, nem valószínű, hogy csak Egyiptomban készült fatamidametszésűek lettek volna, bár ez a lehetőség sincs kizárva. Hazánkban az első kristálymetsző neve viszont csak a következő században bukkan fel. Bárhogy is áll ez a kérdés, annyi bizonyos, hogy díszes foglalatukat az említett magyar emlékek hazánkban nyerték.

A kínai porcellánkancsó világi, a kristálykancsók valószínűleg eredetileg is egyházi rendeltetésűek voltak, formájuk azonban a hétköznapi használatra szánt edényekkel rokon. Az egyházi rendeltetésű ötvösművek következő csoportja, a szép számmal fennmaradt kelyhek, a román kor típusát fejlesztik tovább, inkább díszítésükben, mint formában gazdagodva.

A Nagy Lajos-kori kelyhek formája ugyan egy kissé megnyúlik, az Árpád-kori kelyhek tömör nódusa tagolttá válik, melyet gyakran rotulusok díszítenek. A zömök, félgömbalakú kupa is nyúlánkabb, tojásdad alakot vesz fel, míg a kerek talp egyhangú-

ságát karélyok váltják fel és vésett zománcos dísz ékesíti. Az átmenetet jól példázza a kisdisznódi kehely kerek talpa és gerezdes nodusa, míg a felsőlövői kehelynek hasonlóan gerezdes nodusai mellett kerek talpát domború liliomok díszítik (LVII. tábla 2. kép). A nagyselyki aranyozott ezüstkehely formára hasonlóan régies, hatszögletű, téglányalakú nódusával, de vésett díszítésű, kerek talpán áttetsző zománccal borított evangélista jelvények is láthatók (LVII. tábla 1. kép). Ugyanilyen zománcos alapon álló betűk díszítik szárát és kupáját is.

A következő csoportnál a kerek talp mellett a nodus gazdagodása indul meg. A nagyszebeni Bruckenthal Múzeumban lévő Oltszakadátról származó kehely nodusából élére állított négyszögalakú nyúlványok, ú. n. rotulusok nőnek ki, melyeket egyszerű trébelt ornamentika díszít. Ugyanez a helyzet a bártfai Sárosvármegyei Múzeum Lófalváról származó kelyhével, de itt a talpat poncolt dísz, a rotulusokat betűk ékesítik (LVII. tábla 3. kép). E típus harmadik darabja a nagydisznódi kehely, melynek szárát és kupakját feliratok, rotulusait rozetták díszítik.

Ennek a típusnak gyönyörű darabja az ú. n. budaujlaki kehely, melyet egykoron Szűz Mária újlaki templomában, jelenleg a budavári főtemplomban őriznek. Talpa kerek, de háromszögalakú, vésett leveles ornamentika mellett négy utólag ráerősített domborműves medaillon is díszíti. A medaillonokban újszövetségi jelenetek (Jézus születése, három király imádása, bemutatás a templomban, kálvária). A száron áttetsző, sötétkék zománcalapon JESUS és JOHANNES feliratok, míg a levelekkel díszített nodusából kinövő öt, gazdagon tagolt, négykarélyos rotulust szintén áttetsző zománcos alapon, Mária nevének betűi díszítik (LVIII. tábla 1. kép). A budaújlaki kehely, a Nagy Lajos-kori ötvösség egyik remeke valószínűleg Budán készült, de hatását a kassai székesegyház kincstárából nemrég eltűnt nagyladnai kelyhen is láthattuk, melynek kerek talpán hasonló domborműves lemezkék voltak.

A kelyhek további fejlődését a talp és a díszítés gazdagodása jellemzi. A felsőszalóki kehely talpa háromkarélyos, közben kiálló háromszögű sarokkal (LVII. tábla 4. kép). A talp felhajló felületét négykarélyos keretelésű vésett női fejek, a hatágú rotulus négyszögalakú lapjait és a szárat vésett betűk díszítik. Közeli rokona a márpodi kehely, melynek talpát azonban a négy evangélista vésettaljú, zománcos lemeze díszíti. Legszebb darabja e csoportnak a lándoki kehely, melynek hatkarélyos talpát hat vésett és nielloval bevont kerek lemez, rotulusain hasonló technikával JESUS nevének betűi díszítik (LVIII. tábla 2. kép).

Idetartozik Nagy Lajos zárai kelyhe is, melyet valószínűleg a Szent Simon szarkofággal egyidejűleg ajándékozott a király. Hatkarélyos talpán, vésett ornamentika mellett,

BUDAÚJLAKI KEHELY TALPA

Nagy Lajos áttetsző zománcú struccos címere. Rendkívül gazdag nyolcágú rotulusán négykarélyú keretben a magyar címer díszlik. Kupája sajnos, már XVII. századi kiegészítésnek látszik.

Mint a fenti rövid összefoglalásból is kitűnik, az egyházi felszerelés e nélkülözhetetlen darabjain, a Nagy Lajos-kori ötvöstechnika úgyszólván valamennyi válfaját alkalmazták. Leggyakoribb az egyszerű vésett, vagy poncolt dísz, de hasonlóan elterjedt a domborműves medaillonok alkalmazása is. Ötvöseink szívesen használták a vésettaljú áttetsző zománcot kisebb területek (rotulusok, címerek) díszítésére. A technika olasz, közelebbről sienai eredetű és azt az újítást hozza, hogy a zománc arany, vagy ezüst alapját lapos domborműnek vésik ki, ezt fedik áttetsző zománcréteggel. A különböző mélységekben elhelyezkedő áttetsző zománcréteg a rajz fínomságát nemcsak érvényesülni engedi, de a mélyebben elhelyezkedő zománc sötétebb, a vékonyabb réteg világosabb tónust adva, fínoman kiemeli a dombormű szépségeit. E technika meghonosítását a magyar szakirodalom egyhangúan a Sienából hazánkba származó Gallicus-családnak tulajdonítja.

Gallicus Péter, Simon sienai ötvös fia, I. Károly hívására jöhetett be hazánkba. A király udvari ötvöse volt, munkásságát szepesi és lublói várispánsággal, második nagy pecsétjének vésését Jemnik falu adományozásával jutalmazta. Testvére Miklós, követi bátyját a várnagyságban, valószínűleg társa volt az ötvösműhelyben is. Néki tulajdonítják az iglói pacifikále készítését, melyet gazdagon alkalmazott vésettaljú zománc díszít. Ezt a feltevést a kereszt oldalán bevésett NG betűk (Nicolaus Gallicus) megerősítik.

Az iglói pacifikálé (ereklyetartó feszület) formára és díszítésre egyaránt rendkívül gazdag emléke a Nagy Lajos-kori ötvösségnek (LIX. tábla). Nyolccikkelyes talpát női fejet ábrázoló domborművek, közötte pedig vésettaljú zománclemezek díszítik. A zománc sajnos, nagyrészben kipattogzott a reliefekből, melyek az oszlophoz kötözött, a feltámadó Krisztus és a Vir dolorum mellett, Nagy Konstantint és Helena császárnőt ábrázolták (LX. tábla), utalva, hogy az ereklye a szent kereszt egyik darabja. A talpat négy rotulusba kidudorodó szár nyolcszögletű, fiálékkal gazdagon díszített kápolnán keresztül köti össze a kereszttel. A kereszt karélyos, karjain szintén hasonló vésettaljú zománclapok díszlenek.

Az iglói pacifikálé egyike a Nagy Lajos-kori ötvösség legpompásabb emlékeinek, mesteréről alkotott hipotézis merész ugyan, de a történeti adatok hiányosságát a művészeti igazság bőségesen kárpótolja. Ami mármost Gallicus Miklósnak tulajdonított többi ötvösművet illeti (budaújlaki, vízaknai, felsőszalóki kelyhek, körtvélyesi ciborium etc.), inkább a gyakorlat szétterjedésére, tanítványok kezére vallanak, akik hamarosan biztosabban kezelik az újfajta technikát, mint meghonosítói.

Nagy Lajos-kori magyar címer díszíti a somorjai pacifikálét, melyet azonban csak poncolt, vésett és domborműves dísz ékesít. Érdekessége viszont a talp aljába ütött ötvösbélyeg, mely ha egykorú a kereszttel — a hatkarélyos talp esetleg későbbi hozzáillesztés —, a legkorábbi ötvösjegyek egyike.

Nagy Lajos korában, amikor a művészcímeres sírkövek, az öntudatos művészfeliratok és a festő önarcképek megjelennek, érthető és indokolt volna, ha az ötvösök is — legalább jegyeik révén — levetnék a középkori névtelenség fátyolát. Jellegzetes

mindenesetre, hogy ebből a korból bírjuk az első, igaz, hogy kétséges jegyeket, mint a már említett NG-t az iglói pacifikálén, a megfejtetlen jegyet a somorjai pacifikálén és a körmendi lelet egyik csészéjének belsejében lévő bevésett *A* betűt és egy elmosódott próbabélyeget is ideszámítva, ha ugyan ez nemcsak az argentum szó rövidítése.

Az első ötvöscéh megalakulása Mihalik József szerint, már 1376-ban Kassán megtörtént, a szepesi szászok 1370-ből származó jogkönyve pedig már előírja e mesterjegynek az ötvöstárgyakba való beütését, mégis úgy látszik e műfajban maradt meg legtovább a középkori névtelenség, hiszen az emlékek elég szép számához képest ötvös nevet alig ismerünk. A selmecbányai régi városi számadáskönyv, pár felvidéki oklevél ugyan megőrzött egy-két nevet. Röviden összefoglalva, 1364—78 között a következő ötvösök dolgoznak Selmecbányán: Parvus 1364, Berthold 1364—66, Dietreich 1365, Péter 1368, Hannus és Gilge 1378. Selmecbánya márcsak nemesfémbányászata miatt is a felvidéki ötvösség központja lehetett, hiszen Bécsbe elszármazott fia, Selmeci Wolfhart 1364 előtt szerepel mint szőlőtulajdonos az osztrák oklevelekben. Kassán pedig egy peresügy kapcsán három ötvös: Miklós, János és Pál nevét jegyezték fel egy 1382. évi oklevélben.

Visszatérve az egyházi felszerelési tárgyakhoz, kelyheken és díszes kivitelű pacifikálékon kívül pár értékes ciborium is maradt ránk. Legszebb Körtvélyesről származott a Nemzeti Múzeumba, vésett domborművekkel gazdagon díszített ciborium. Hatszögletű, féldrágakövekkel díszített nodusú száron nyugszik a szintén hatoldalú aranyozott réz ostyatartó, külsejét újszövetségből vett vésett jelenetek, míg a gúlaalakú fedelét hasonlóan, vésett próféták díszítik (LXI. tábla 1, 4—5. képek). A vésett jelenetek inkább ügyes kompozíciójukkal, mint rajzbeli fínomságukkal tűnnek ki, ami arra utal, hogy itt is miniaturák után dolgozott, valamelyik olasz hatás alatt készült kódex jól komponált kis képeit véste át a művész. Hasonló, csak kevésbbé gazdag, vésett díszű ciboriumot őriznek a Nemzeti Múzeumban. Oldalán Vir dolorum, fedelén evangélista szimbólumokkal (LXI. tábla 2. kép). A kisdisznódi ciborium hasonló formában az egyszerűbb falusi templomok felszerelését képviseli, itt a hatszögletű testet csak egy felirat díszíti. (LXI. tábla 3. kép)

Az eddig ismertetett egyházi tárgyak — bár a korjelző anjou-magyar címer előfordul párszor — többnyire függetlenek az udvartól. A következő csoport, melyet aacheni kincs néven szoktak említeni, megőrizte számunkra Nagy Lajos fejedelmi ajándékai egyikének legalább egy részét, mely fogalmat adhat az udvarnak és a lovagi társadalomnak dolgozó ötvöseink tudásáról, művészi nívójáról.

Pedig a királyi kincstár gazdagságáról több adatunk beszél. Erzsébet királynő nápolyi útja alkalmával igénybe vett aranymennyiségen kívül Rátóti Lesták a második nápolyi hadjáratban kétezernél több arany- és ezüstedényt vitt ura után Apuliába. Erzsébet anyakirálynő római, marseillesi ajándéka, hagyatéka nagyon sok értékes ötvösműről emlékszik. Menye Erzsébet, Lajos felesége, VI. Orbán pápát ajándékozta meg egy 22.000 forintra becsült tiarával, melyet még a pápák sokáig viseltek és talán ott lappang a Vatikán hatalmas gyüjteményeiben ma is. Mindezeknél az adatoknál többet tud elmondani a királyi kincstár gazdagságáról Nagy Lajos aacheni kincse.

Említettük már, hogy az aacheni magyar zarándokok részére Lajos kápolnát alapított, magyarul tudó papot rendelt. 1367-ben Henrik pilisi apáttal pedig gazdag

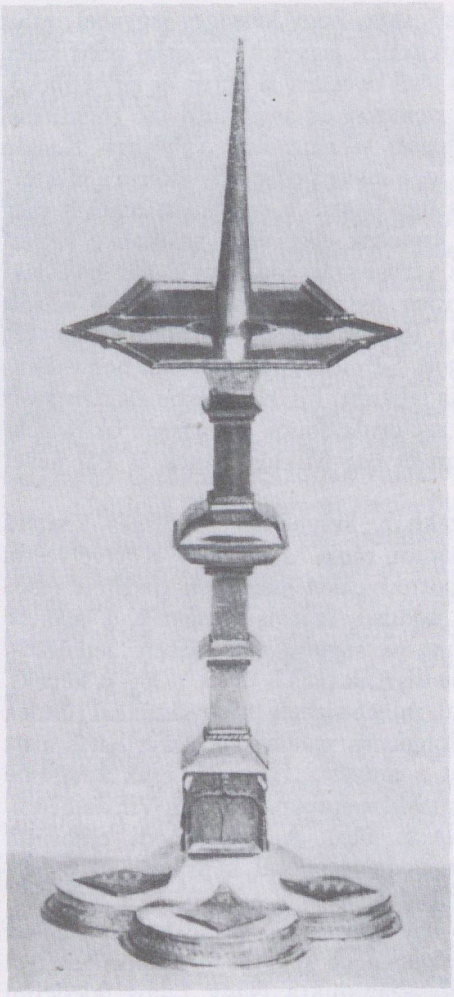

GYERTYATARTÓ. AACHEN. KINCSTÁR

egyházi felszerelést is küldött Aachenbe. Az apát, aki maga is kiváló műértő lehetett a nyitrai evangelistárium tanusága szerint, pontosan beszámolt királyának, miből állt a magyar kápolna felszerelése, majd 1381-ben ellenőrizte is azok meglétét. A két oklevél alapján a következőket ajándékozta Nagy Lajos : 3 miseruhát, 4 tunikát, 5 miseinget, 3 selyem cingulust, 3 oltár teljes díszét és egy misekönyvet. Ezenkívül a kápolna teljes ötvösművű felszerelését, vagyis két aranyozott kelyhet, két arany és két ezüst ampolnát, két ezüst gyertyatartót, három ereklyetartót Szent István, Szent László, Szent Imre ereklyéivel, két ezüsttel bevont táblát. Ma az aacheni székesegyház kincstárában e fejedelmi ajándéknak csak töredékeit őrzik. Megvan ma is a két gyertyatartó, 3 ereklyetartó, azonkívül egyik oklevélben sem szereplő 2—2 kisebb magyar, illetve lengyel címer, 2 rendkívül gazdagon díszített magyar címer és három kép. Sok vitára adott alkalmat, hogy a címerek, bár kétségtelenül a magyar király ajándékai, miért nem szerepelnek az első két — Nagy Lajos-kori — oklevélben, illetve hogyan kerültek Aachenbe. A megoldásra Hampel József tapintott rá, aki egyházi szerkönyvek kötéséhez tartozónak vélte. Pór Antal kutatásai nyomán, aki közzétette az 1438, 1468, 1657, 1709, 1748 és 1767-ben felvett és az aacheni magyar kápolna javairól szóló leltárakat, ezt a hipotézist támogatni is tudjuk. A leltárakban a magyar kincsek többnyire pontosan szerepelnek. A négy kis és a két nagy címer azonban csak 1657-től kezdve szerepel, amikor is az addig meglévő misekönyvnek már semmi nyoma a leltárban. Valószínű, hogy a címerek a misekönyv kötését díszítették. A négy kis címer talán a sarkokat, a két nagy címer pedig az elő- és a hátoldalát.

Vegyük röviden számba a ma is meglevő ötvöstárgyakat. A két gyertyatartó aranyozott ezüstből készült, négykarélyos talpán áttetsző zománccal az Anjou-magyar címert és Nagy Lajos struccos címerét helyezték. A gyertyatartók felépítése eléggé konzervatív, feliratuk még majdnem románstílűek, míg a zománcozás olasz ízlésűnek látszik. Hasonlóan az olasz ötvösművészet hatásáról tanuskodnak az ereklyemutatók is. Mindhárom aranyozott ezüstből készült. Kettőn megtalálni ma is Nagy Lajos címerét

áttetsző sötétkék és vörös-fekete zománccal. De míg az egyik kristály ereklyetartórész hengeralakú, melyet az apostoli kettőskereszttel díszített, hatoldalú pikkelyes torony fed (LXII. tábla 2. kép), addig a másik kettő kupaformájú, fedele szintén kristályból készült, melyet a kereszten függő Megváltó koronáz (LXII. tábla 1, 3. képek).

Egész külön csoportot képviselnek a címerek. A két kisebb Nagy Lajos teljes címerét ábrázolja, vagyis a pólyás liliomos címerpajzsra támaszkodó koronás sisakot, melyen strucctollak között szájában aranypatkót rágó strucc áll. A pajzs pólyái vörös, át nem tetsző, a liliomok pedig áttetsző kék zománc mezőben állanak. A lengyel címerpár tornapajzsán vörös zománc mezőben ezüst sas. A pajzsra támaszkodó csöbörsisakon kiterjesztett szárnyú koronás ezüst sas ül.

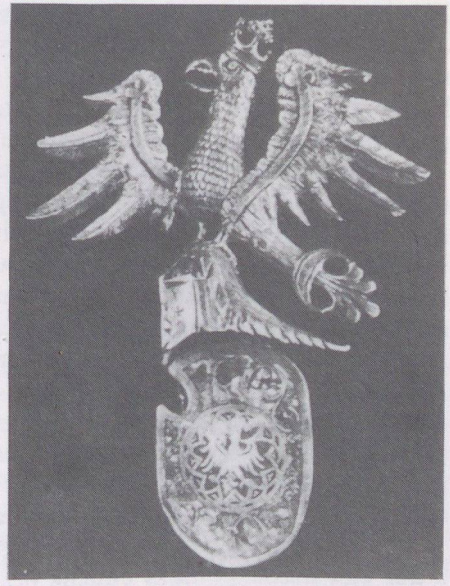

NAGY LAJOS LENGYEL KIRÁLYI CÍMERE. AACHEN. SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRA

Páratlan gazdagságával tűnik ki a két nagy magyar címer. Két sárkányra állított gazdag architektonikus és ornamentális dísz kereteli a zománccal díszített pólyás-liliomos címerpajzsot. Apró kis gótikus házacskák, ablakok, tornyocskák és levéldíszes kis kapukat tartó emberfejű oroszlánokból áll ez a keretelés, melyet két grifftől tartott német feliratos keret vesz körül. A felső rész hasonlóan gazdag építészeti keretében áttetsző zöld zománc háttér előtt Szent László, Szent Imre és Szent István álló alakja, valamint Lajos struccos címere látható, melynek a baloldalán hasonló sisakon álló koronás kétszarvú fej felel meg (LXIII. tábla).

NAGY LAJOS CÍMERE. AACHEN. SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRA

A két nagy címer tökéletesen egyforma, csak a felirat, mely valószínűleg egy német Mária-fohászból vagy énekből vette idézet, tér el egy betűvel. E felirat alapján Hampel József erdélyi szász művészben kereste a remekmű mesterét és Kolozsvári Márton és György szerzősége mellett kardoskodott. A külföldi szakirodalom pedig ezen az alapon iktatta be különösebb indokolás nélkül a német művészet emlékanyagába. Pedig a felirat csak arra utal, hogy német nyelvterületen álló kápolna részére készült a

két címer, illetve a könyv, melynek díszítését alkották. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a király rendelésére készült ötvöstárgyon, csak azért, mert készítőjük erdélyi szász volt, német és nem az udvar nyelvének megfelelő latin felirat legyen. A megrendelő e korban még sokkal szorosabban előírta a munka tárgyát is, nemhogy a felirat megfogalmazását az ötvösre, aki többnyire nem volt irodalmilag képzett, bízta volna.

A két címer pompás gazdagsága, egész felfogása, de részletei is a Nagy Lajos-kori udvari kultúrával áll szoros rokonságban, abban a szellemben fogant és azt tükrözi. Már az a körülmény is, hogy a főhelyre a lovagi szentet, Szent Lászlót és nem Szent Istvánt helyezte a művész, világos utalást látunk a műalkotás szoros lovagi, udvari kapcsolataira. Stílusától is idegen a német művészet szelleme és a címerek architektonikus felépítése, zománc díszei inkább olasz technikára, olaszos ízlésre mutatnak. A címereken határozottan jelentkező architektónikus díszítésével rokon a Curtea Argeş-ben talált nagy arany övcsat egész felépítése. Ismerve az ott uralkodó Radu Negru vajda szoros kapcsolatait a magyar udvarral, a Nagy Lajos-kori lovagi kultúra erős hatását, a szép arany csatot, ha nem is ugyanazon mester művének, de az aacheniekkel egy műhelyben készülteknek tarthatjuk. A curtea argeşi csat fényes bizonyítéka a Nagy Lajos-kori udvari kultúra határokon túl nyúló hatásának.

Az aacheni ötvöstárgyakkal kapcsolatban lévő Henrik pilisi apát művészi ízlését a kor egy másik pompás emléke őrzi. A nyitrai káptalan evangéliumának fedőlapja, legalább is részben, Nagy Lajos korában készült és Henrik apát címerét viseli. Gazdagon díszített széles keret fogja körül a középen elhelyezett ereklyetartó feszületet, valamint Mária és Keresztelő Szent János alakját. Maga a relief a XV. század közepén készült, minket inkább a keret érdekel. Egykor a négy evangelista szimbólumával díszített széles keret sarkaira négy karélyos lemezek voltak felerősítve. Ma a jobb alsó üres, balra Henrik apát címerét látjuk, a két felsőt pedig sötétkék-sötétvörös sodronyzománc díszíti (LXIV. tábla). A következő századok magyar ötvösműveinek leggyakoribb része a sodronyzománc itt jelenik meg legelőször hazánkban. A zománcszíneket, a rekeszzománcban elválasztó fémlapocskákat most vékony, fínoman kanyargó, sodrott ezüstszál váltja fel. Ez a technikai újítás is valószínűleg Olaszországból származott hozzánk, de Magyarországon páratlan virágzásnak indult és ötvösművészetünknek valósággal nemzeti technikájává vált. A nyitrai evangelistáriumon kívül még a nürnbergi múzeum koronáján is megtaláljuk ennek a technikának korai jelentkezését. A XVI. század folyamán átalakított nyitott liliomos korona ezüstlemezkéit díszítették a sodronyzománcos technika első kísérleteivel, valószínűleg Nagy Lajos uralkodásának utolsó éveiben. A következő századok magyar ötvös művészete fejlődésének alapjait Nagy Lajos korában rakták le, a budai udvari kulturából nőtt ki a nemzeti ötvöstechnika: a sodronyzománc, amely századokig egyéni ízt adott, vezető szerepet biztosított a magyar ötvösségnek.

KÚTFŐK ÉS IRODALOM

Nagy Lajos korának írott kutfői nagyrészben nyomtatásban is megjelentek. *Küküllei János* és *János minorita* krónikáját *Dékáni K.* fordította le (Középkori krónikások V. [Bp. 1906.] és XI. [Bp. 1910.] kötetében.) A fordítás kritikáját lásd *R. Kiss I.:* Küküllei János munkájának kritikájához, Századok 1915. 515—534. és *Dékáni K.* válaszát Századok 1916. 90. l. *Gravina* és a két *Villani* krónikáját *Rácz M.* fordította és adta ki. (Középkori krónikások VIII—IX. kötetében, Bp. 1909.) A Képes Krónika latin szövege Scriptores Rerum Hungaricarum ed. *Szentpétery* I. vol. Bp. 1937. 239—505. Magyar szövegét *Toldy F.:* Marci Chronica de Gestis Hungarorum Pest, 1867. Szemelvények a szövegből, jó bevezetéssel: *Kardos T.:* Kálti Márk Képes Krónikája, Bp. 1938.

Az okleveles anyagot az *Anjou-kori okmánytár* hét kötetében találja az olvasó. (Két kötet kéziratban az Akadémia kézirattárában.) A magyar vonatkozású külföldi okleveles anyagnak kitűnő publikációja: *Wenzel G.:* Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból I—III. k.

Nagy Lajos korának történeti feldolgozója *Pór Antal* volt. Két nagy munkáján kívül (Nagy Lajos Bp. 1892. és Az Anjou-ház, a Szilágyi-féle Magyar nemzet története III. kötetében Bp. 1895.) cikkek százait írta kedvenc koráról, rendszerint új okleveles adatok felhasználásával. A nápolyi kapcsolatok feldolgozását *Miskolczy I.*-nak köszönhetjük: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Bp. 1937. Jól használható összefoglalása: Magyarország az Anjouk korában. Bp. 1923.

A kor szellemi képének legjobb összefoglalása *Kardos T.:* Középkori kultúra, középkori költészet. Bp. 1941. A kor művészetének egységes képét *Gerevich Tibor* rajzolta meg: Régi magyar művészet európai helyzete Bp. 1924. c. alapvető tanulmányában. Szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a Nagy Lajos kora előtti fejlődésnek kitűnő feldolgozását bírjuk *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei Bp. 1938. c. hatalmas munkájában, mely bár természetszerűleg nem terjeszkedik ki I. Károly koráig, de a Nagy Lajos-kori művészet feldolgozásánál az elengedhetetlen biztos alapot, az előző kor művészeti anyagának tökéletes feldolgozását adta meg. Hasonló szempontból is hasznos volt számunkra *Horváth H.:* Zsigmond király és kora Bp. 1937 c. munkája, melyben a Nagy Lajos utáni idők mesteri rajzát kaptuk.

A történeti fejlődés egészen új szempontok szerint való feldolgozását *Hóman Bálint:* A magyar nagyhatalom *(Hóman—Szekfű:* Magyar történet III. k. I. kiadás) c. munkájában kaphatja az olvasó, számunkra a történeti események megítélésénél a biztos kiindulópontot jelentette, melyre fejtegetéseink során állandóan támaszkodhattunk.

A LOVAGKIRÁLY.

Nagy Lajos származásáról, a Capetingek uralomra termett dinasztiájáról *Hóman Bálint* ír részletesen (Magyar Történet III. k. 5—7. és 447—49.). Erzsébet királynő kolostoralapításairól *Karácsonyi J.:* Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1923. A királyné nápolyi útjáról Küküllei János valószínűleg mint szemtanú tudósít, az útra vitt arany mennyiségéről *Hóman B.:* A XIV. századi aranyválság. Fehérpataky emlékkönyv

Bp. 1917. Szent Szaniszló ezüst koporsójáról *Pór A.:* Nagy Lajos. Bp. 1892. 594 l. Szent Gellért ezüst koporsójáról: *Ipolyi A.:* Magyar ereklyék. Arch. Közl. III. 1863. 125 l. A marseilles-i ajándékokról: *Wenzel G.:* Dipl. eml. az Anjou-korból II. k. 11 l. Az óbudai klarissza kolostornak hagyott műkincsekről: *Némethy L.:* A budai klarisszák leltárai. Egyházművészeti Lap II. 204—11. l. Árpád-házi Mária nápolyi királynőről *Cutolo A.:* Magyarországi Mária Szicilia királynője Kat. Szemle 1934. *Jajczai J.:* Magyarországi Szent Erzsébet nápolyi freskója, Magyar Művészet 1936, 129 l., síremlékéről *Óváry L.:* A nápolyi magyar történeti műemlékeink. Budapesti Szemle 1874. 406. *Fraknói V.:* Mária magyar királylány síremléke Nápolyban. Arch. Ért. 1905. 385—93. Hagyatéki leltárát magyar szempontból eddig nem méltatták figyelemre, teljes szövegét közli *Wenzel G.:* Dipl. Eml. az Anjou-korból. I. 1874. 229—262.

Nagy Lajos tanítómestereiről *Pór A.:* Neszmélyi Miklós Kath. Szemle 1907. Könyvtáráról *Hoffmann E.:* Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. Róbert nápolyi király könyvtáráról, melyet Lajos részben Conversino da Ravennának ajándékozott *Kardos T.:* Magyartárgyú fejezetek Giovanni da Ravenna emlékiratában. EPhK. 1936. 284—97. l. Nagy Lajos jártasságáról az asztronomiában Küküllei tudósít, a magyar udvarban tartózkodó asztrológust Giovanni Villani említi: *Muratori:* Rerum Italicarum Script. vol. XIII. 1000—1001 coll. V. ö. *Miskuli A.:* Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikája alapján. Bp. 1905.

A nápolyi hadjárat pontos útvonalát *Miskolczy I.:* id. m. 120—124. Az udinei ajándékról: *Mihali S.:* Gioielli di Santa Elisabetta. Corvina 1933—34. 19 l. Boccaccio Nagy Lajos kíséretében *Wenzel G.:* Magyarország Dante, Petrarca és Boccaccio felfogása szerint. Kath. Szemle 1888. 381—402. A függelékben közli Giacomo Allegretti Nagy Lajoshoz írt latin költeményét is. Nagy Lajos politikájának megváltozásáról *Pór A.:* A négy Miklós. Századok 1902. és *u. ő.* Keszei Miklós Történeti Életrajzok, Bp. 1904. Pápai levelek Nagy Lajoshoz és De Cardailhac János alexandriai patriarcha jelentései IV. Károly császárhoz: *Fraknói V.* Magyarország egyházpolitikai összeköttetései a szentszékkel. I k. Bp. 1900. Suchenwirt Péterről *Bleyer J.:* Századok 1899. az idézet is az ő fordítása. Nagy Lajos ábrázolásokról: *Dercsényi D.* Nagy Lajos ikonografiája, Szépművészet 1941. 239—43. l.

UDVARI ÉLET ÉS LOVAGVILÁG.

A Nagy Lajos-kori lovagi társadalomról *Hóman Bálint* nyujt kitűnő képet id. m. 157—164. l., legnagyobb részt őt követjük. A Lackfiakról: *Karácsonyi J.* Délmagyarországi Tört. és Rég. Értesítő 1888, 184 l. Újlaki Kont Miklósról *Pór A.:* A négy Miklós. Századok 1902. Oppelni Lászlóról *u. ő.* Opulai László herceg Magyarországi nádorispánja Századok 1909. Nagy Lajos seregében harcoló idegen lovagokról *Bleyer J.* Suchenwirt Péter, Századok 1899. 788. Jegerndorfi Pálról *Pór A.* ír két ízben is J. P. nyitrai főesperes, Századok 1905. 693—711. és Adalékok Jegerndorfi Pál életéhez. Századok 1906. Orvosokról *Wertner M.:* Középkori magyar orvosok és gyógyszerészek. Századok 1893. 594—608. *Magyary—Kossa Gy.* Magyar orvosi emlékek. III. k. Adattár 1000—1700-ig. Bp. 1931. 54—67 l. A király lepraszerű betegségéről *Győry T.* és *Pór A.:* Nagy Lajos halálos betegsége. Századok 1902. Az idézet *Miskolczy I.:* Az 1348-iki nagy pestis és az egykori orvostudomány c. tanulmányából származik. (Budapesti Szemle 1936. 212—228.)

A nápolyi udvari kultúráról és kapcsolatairól Magyarországgal *Caggese, R.:* Roberto d'Angio e i suoi tempi. Firenze 1922. és *Kardos T.:* A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. 4—22. l. Firenze és Buda kapcsolatairól *Kardos T.:* Colluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal. Századok 1936. 407—432., valamint *Miskulin A.* id. m. *Kardos T.:* Az Albertiek édenkertje Bp. 1937. Erzsébet anyakirályné velencei vásárlásairól: Tört. Tár. 1888. 454 l. Az Emocsalád tulajdonából hazánkba került Dante kódexről *Berkovits I.* írt szép tanulmányt: A budapesti egyetemi könyvtár Dante

kodexe és a XIII—XIV. századi velencei miniatura festészet története. Bp. 1928.

A padovai kapcsolatokról *Wenzel:* Dipl. Eml. az Anjou korból. II—III. k. Historia Cortisiorum Muratori XII. *Dercsényi D.:* Riccordi di Luigi il Grande a Padova, Corvina 1940. 468—80. A firenzei, velencei, de főképen a padovai udvari kultúrákról és művészetről *Schlosser J.:* Ein veronesisches Bilderbuch. Jb. des Kunsthist. Sam. Wien 1896. Az avignoni kapcsolatokra vonatkozó adatokat *Fraknói V.* id. m.-jában találja az olvasó, az avignoni kultúráról: *M. Dvořak:* Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt. Gesamm. Aufsätze zur Kunstgeschichte. München 1929. Ugyanitt tisztázza a prágai udvari művészet kérdését is kimutatva az erős avignoni hatást. A Secretum Secretorum szerepét mindkét udvarban *Kardos T.* tisztázta: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. 17—21. Lásd még: *F. Valjavec:* Der deutsche Kultureinfluss in Ungarn. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter. 1934. I. 59.

Az udvari életről *Kerékgyártó B.:* A magyar királyi udvar a királyság fénykorában Bp. 1881. c. munkája úgyszólván az egyetlen, sajnos egészen jelentéktelen. Az udvartartás rangsoráról *Zsindely I.* Magyar alkotmányosság az Anjouk és Zsigmond alatt. Sárospatak 1889. Jó hasznát vettem *Pór A.* cikksorozatának: Történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. Századok 1893. 4 tanulmány. A magyar művészet realizmusáról lásd *Gerevich T.* alapvető tanulmányát (A magyar művészet szelleme) Szekfű Gy. által szerkesztett Mi a magyar c. kötetben, Bp. 1939. A szent koronáról és a koronázási jelvényekről *Gerevich T.* Magyarország románkori emlékei Bp. 1938. A visegrádi kongresszusról és az ajándékokról *Pór A.* ír részletesen: Tóth Lőrincz a királyi tárnokok és zászlótartók mestere. Századok, 1891. 347—377. IV. Károly és Nagy Lajos közti viszályról, a pozsonyi szerződéskötésről és a müncheni ünnepségekről *Pór A.:* Nagy Lajos szövetkezése IV. Károly császár ellen 1362-ben. Századok 1900. és Magyarvonatkozású faliképek Runkelstein várában. Arch. Ért. 1900. 193—208. Gelre herold címerkönyvét *Bouton V.* adta ki: Gelre heraut d'Armes címen. Magyarvonatkozású címereiről *Ghyczy P.:* Gelre herold címerkönyve. Turul 1904. A Képes Krónika címerképeiről *Csoma J.* A magyar heraldika első két százada. Turul 1908. és *Hoffmann E.:* A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumban III. A kéziratok. Magy. Művészet 1933. 290—296.

A lovagi tornáról és bajvívásról: *Lehoczky T.:* Néhány adat a középkori istenítélet történetéhez. Századok 1873. 214. Békekötésekről, külföldi követségekről I. Károly temetéséről *Pór A.:* Történeti jelenetek korhű rekonstruálásáról. Századok 1893. De Cardailhac János jelentéseit *Fraknói V.* id. munkájában teljesen kiadta. A zárai Szent Simeon szarkofágról: *G. A. Meyer:* Szent Simon ezüst koporsója Zárában. Bp. 1894. Sok, főkép történeti tévedését *Pór A.* (Századok 1895. 370 l.) igazította helyre. A szarkofág felajánlásáról *Pór A.* és *Gerecze P.* vitája Arch. Ért. 1896. A kérdést *G. Praga* döntötte el: Documenti intorno all' Arca di S. Simeone in Zara e al suo autore Francesco di Milano. Archivio Storico per la Dalmazia 1930. fasc. 53., aki egyben a teljes megrendelő oklevelet is közli, valamint Milánói Ferencre vonatkozó több oklevelet. Giannino di Guccio-ról *Pór A.* Keszei Miklós Bp. 1904. 67—86. és Századok 1894. 923—935. Magyar László fősolymászról *Csontosi J.* írt először M. Könyvszemle 1879. 137 l. Renysper István orgonaépítőről Századok 1871. 620 l.

A lovagság átalakulásáról, a vérbosszúról, királyi párbajokról *Huizinga* ír részletesen: A középkor alkonya Bp. 1938. Küküllei Jánosról *Trencsényi Waldapfel I.* Magyarságtudomány II. 196—216. A Képes Krónika lovagi szelleméről *Vértessy J.* A Képes Krónika irodalmi jelentősége, Századok 1906. lásd még *Kardos T.* bevezetését a fentebb idézett szövegkiadás előtt. Lovagrendekről *Erdélyi L.:* Bajtársi egyesületek a magyar lovagkorban. Klebelsberg emlékkönyv Bp. 1925. A német lovagrend és Nagy Lajos kapcsolatairól *Pór A.* Nagy Lajos 1892., a johannitákról *Reiszig E.* A jeruzsálemi szent János lovagrend Magyarországon. Bp. 1925.

SZELLEMI KULTÚRA.

A Nagy Lajos-kori szellemi kultúra vizsgálatánál *Kardos Tibor* értekezéseinek vettük legtöbb hasznát.

Nagy Lajos szerepéről a pápaság Rómába való visszatérése, majd az egyházszakadás felszámolása körül *Pór A.:* Keszei Miklós Bp. 1904. *Áldássy A.:* Alsáni Bálint bíbornok. Bp. 1903. Az esztergomi érsekekről *Pór A.* Esztergom története az Anjouk alatt. Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye. Bp. é. n. 220—307. Kálmán győri püspökről *u. ő.* Századok 1889. 369 l. A bencés-rend háttérbeszorulásáról és reformjáról *Sörös Pongrác:* A pannonhalmi főapátság története II. Bp. 1903. A pálosok hatalmas fejlődéséről *Kisbán E.:* A magyar pálosrend története Bp. 1938. Ereklyék tiszteletéről *Huizinga:* A középkor alkonya. Bp. 1938. IV. Károly császár ereklyegyüjtéséről *Podlaha A.* és *Šittler E.* Chrámový poklad u sv. Vita v Praze. Praha 1903. és *Genthon I.* Magyar műkincsek Csehországban. Apollo. 1937. A borsmonostori ereklyékről Fejér Cod. dipl. IX. 5. 215.

Az aacheni zarándoklatokról *Thoemmes E.:* Die Wallfahrt der Ungarn an der Rhein. Aachen 1937. *Pór A.:* Erzsébet királyné aacheni zarándoklása 1357-ben. Századok 1901. 1—14. A bari ereklyetartóról *Balogh J.:* Magyar címeres ereklyetartó Bariban. Bp. 1927. Erzsébet anyakirályné római zarándoklatáról Küküllei számolt be, a Szent Péter bazilikának adott ajándékokról *Karácsonyi J.:* Nagy Lajos anyja Rómában. Kath. Szemle 1893. Lank Henrik zarándoklatáról *Wagner:* Analecta Scepus. III. 252. Szent Patrik purgatóriumáról és magyar zarándokairól *Toldy F.:* Egy XIV. századbeli vezeklő Islandban Szent Patrik purgatóriumában. Századok 1871. 229—47. Magyar Györgyről *Kardos T.* rádióelőadása: Magyar pokoljárók Dante nyomában. 1938. X. 7. A zselizi freskókról *Lepold A.:* Becsei György megítélése. Szépművészet 1941. 64 l. Flagellánsokról *Bergl J.:* Ethnografia 1927. A ferences-rend szerepéről az új vallásosságban és hatásáról a művészetben *H. Thode:* Franz von Assisi und die Anfänge der Kunst der Renaissance. Berlin 1885.

A középkori egyetemek szervezetéről *Békefi R.:* A bolognai jogi egyetem XIV—XV. századi statutumai. Bp. 1901. *Barta István:* Középkori szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. Regnum II. 97—118. Szigeti Istvánról, Miklósfia Miklós és Verebéli Péter ágostonrendiekről *Békefi R.:* Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban. Századok 1897. 307. A bécsi egyetemről *Fraknói V.:* Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV—XV. században. Bp. 1874. A párizsiról *Gábriel A.:* Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Bp. 1938. A bolognai és padovai egyetemek magyar tanulóiról *Pór A.:* Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról. Századok 1897. 769—795. *Veress A.:* A padovai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Bp. 1915. A prágai egyetemről, Huss János magyar tanárairól lásd *Ernyei* bírálatát, Századok 1918. 406. A pécsi egyetemről *Békefi R.* Pécsi egyetem Bp. 1909. Hatásáról *Kardos T.:* A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. Ugyanott találja az olvasó a Nagy Lajos-kori korahumanizmus legteljesebb rajzát is. Antikvitás a magyar művészetben *Horváth H.:* Pannoniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban. Pécs 1935.

Velence és Benintendi kancellár hatása a magyar korahumanizmusra, Petrarcának tulajdonított beszédéről: *Baumgarten F.:* Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. Századok 1902. Küküllei Jánosról *R. Kiss I.:* id. m. *Trencsényi Waldapfel I.:* id. m. U. ő. Küküllei János. Bp. 1936. Küküllei kapcsolatairól a velencei történetírással *Kardos T.:* A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1936. 40—63.

ÉPÍTÉSZET.

A magyar gótikus építészet története koránt sincs oly mértékben feldolgozva, mint a román stílus koráé. Legnagyobb mértékben hiányoznak a részlettanulmányok, nélkülük a sokszor megkísérelt összefoglalások gyökértelenül

a feltevések síkján lebegnek. Formatörténeti vizsgálódásoknak csakúgy hiányát érezzük, mint az írott adatok pontos összevetésének a ma ismert emlékekkel. A külföldi kapcsolatok és hatások a megszokott és már Henszlmann tanulmányai óta beidegződött vágányon haladnak, még kísérlet sem történt például a XIV. századi olasz emlékekkel való összehasonlításra, pedig kétségtelen, hogy a magyar gótikus építészet főkép első periodusában, szellemében idegen, téralkotásában, alapformáiban elütő a német gótika alkotásaitól.

A ferences- és a pálos-rend története (*Karácsonyi J.:* Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1923. és *Kisbán E.:* A magyar pálos-rend története. Bp. 1938.) részletes felvilágosítást ad a Nagy Lajos-kori templomok és kolostorok alapításáról, építtetőikről. Cselen fia Sándornak adott építési engedély *Anjou-kori Okmánytár* V. 140. Telegdi Csanád építkezéseiről *Makkay D.:* A Csanádnemzetség. Turul 1895. 124. és Mon. Strig. III. vol. XX. p., valamint Fejér Cod. dipl. IX. 7. 282 l. A nagyváradi székesegyházról Henszlmann tanulmánya *Bunyitai V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad 1894. III. kötetében, valamint *Forster Gy.:* III. Béla emlékezete. Bp. 1896.

Erzsébet anyakirályné óbudai építkezéseiről *Horváth H.:* Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bp. 1935. 98 l., *Divald K.:* Budapest művészete a török hódoltság előtt. Bp. é. n.

A lövöldi karthauzi kolostorról *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 227—28. Az idézett oklevelet *Sörös P.* közli: A bakonybéli apátság története I. Bp. 1903. 109 l. A Képes Krónika miniatúrájáról, mely a váradi székesegyház építését ábrázolja *Horváth H.* id. m. 10. l.

A koldulórendek templomairól: *R. K. Donin:* Die Bettelordenskirchen in Österreich. Wien 1935. A ferences-típus kialakulásáról *Csemegi J.:* Keszthely egykori ferences-templomának építéstörténete. Dunántúli Szemle 1941. A szécsényi ferences-templomról *Karácsonyi J.* id. m. 283. és *König K.:* Hatszázéves ferences élet Szécsényben. Vác. 1931. 103. A keszthelyi ferences-templomról lásd *Csemegi J.* fentidézett értekezését. A máriannosztrai és máriavölgyi templomokról *Kisbán E.* id. m. I. 98—100. l. A soproni bencés-, egykor ferences-templomról *Henszlmann J.:* Magyarország csúcsíves stílű műemlékei. Bp. 1880. és *Heimler—Csányi—Mihályi—Becht:* Sopron műemlékei I. Sopron 1939. A soproni toronytípus pozsonyi továbbéléséről *Csemegi J.:* A magyar építészet. Szépművészetek könyve Bp. 1940. 159 l. A lőcsei emlékekről *Divald K.:* Szepes vármegye művészeti emlékei. Bp. 1905. *Wiese—Schürer:* Deutsche Kunst in der Zips. Leipzig 1938. A pozsonyi Szent János-kápolnáról és a nagyszombati székesegyházról *Henszlmann I.* id. m. A budavári Nagyboldogasszony-templom csarnoktemplommá való átalakításáról *Horváth H.:* id. m. 93—94. *M. Takács M.:* A budavári Mátyás-templom. Bp. 1940. és *Csemegi J.:* Adatok a budai főtemplom középkori építéstörténetéhez. Tanulmányok Budapest multjából VIII. k. 1941. A szentélykörüljárós templomokról *Csemegi J.:* Szentélykörüljárós csarnok-templomok a középkorban. Bp. 1937. A szászsebesi templomról Arch. Ért. 1906. 359 l. és *Csemegi J.:* A szászsebesi templom szentélyének jelentősége hazánk gótikus építészetében. M. Mérnök és Építészegylet közlönye 1940. Kormeghatározásával nem értünk egyet, mert ellentétes a középkor szellemével, hogy Nagy Lajos címerét az 1400-as évek elején hálából, vagy megemlékezésül helyezték volna a szentély boltozatának zárókövére.

Az Árpád-kori várépítésről és a visegrádi lakótoronyról *Gerevich T.:* id. m. 123—128. Diósgyőrről *Wenzel G.:* Diósgyőr egykori történeti jelentősége. Bp. 1872. Művészettörténeti szempontból *Möller I.:* Borsod vármegye műemlékeiről, Technika 1926. 256—61. és a Műemlékek Országos Bizottsága könyvtárában őrzött kéziratos tanulmányát használtuk inkább, mint *Szendrei J.:* A diósgyőri vár története. Bp. 1922. c. munkáját, aki a vár legnagyobb részét a XIII. század hetvenes éveiben épültnek tartja és véleménye szerint Nagy Lajos csak javíttatott rajta. Ambrus mester diósgyőri munkásságáról, kiküldetéséről Eperjesre, valamint származásáról Arch.

Ért. 1882. XV. l. Múzeumi és könyvtári Értesítő 1908. 195 l. és *Horváth H.:* Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bp. 1935. 36 l. János kőfaragóiról, a királyi kőházak építőjéről *Pór A.:* Nagy Lajos építőmestere. Századok 1908. 753. Nagy Lajos zágrábi palotájáról *Tkalčič:* Mon. Citt. Zagrabiensis I. 170. Jordán pécsváradi apát építkezéséről *Sörös P.:* Elenyészett bencés apátságok. Bp. 1912. 19 l. Wernely bíró Klára lányának végrendelete: *Anjou-kori okmánytár V. 384.* Soproni építkezést elrendelő oklevél *Házy J.:* Sopron szabad királyi város története. I. rész. I. k. Oklevelek. Sopron 1921. 158. sz. 118. l. a soproni háztulajdonosok összeírásáról u. o. 257. sz. 183—189. l. Az óbudai várépítkezésekről *Divald K.:* id. m. A zólyomi várról *Henszlmann I.:* Jelentés a bányavárosokban 1865-ben tett régészeti kirándulásról. Arch. Közl. VI. 1866. 125—144 l. és *Varju E.:* Magyar várak.

SZOBRÁSZAT.

Az épületplasztika emlékeinek feldolgozásában ugyanazon hiányokat tapasztaljuk, mint amiket az építészettörténetnél már felpanaszoltunk. Egyedül a budai emlékeknél kedvezőbb a helyzet. *Horváth Henrik* alapvető tanulmányai (Buda a középkorban, Bp. 1938. Budai kőfaragók és kőfaragójelek, Bp. 1935. Budapest művészeti emlékei, Bp. 1938.) az emlékanyag részletes publikálását a külföldi mintákkal való összevetését és a korabeli szellemi mozgalmakba való beillesztését is elvégezte. *Csemegi J.* sok részletkérdést tisztázott a budai Nagyboldogasszony-templom építészeti plasztikájával kapcsolatban. Különösen: Koronázó főtemplom építésének történetéhez (Magyar Művészet 1936.) és Adatok a budai főtemplom középkori építéstörténetéhez (Tanulmányok Budapest multjából, VIII. k. Bp. 1941.) című tanulmányainak vettük jó hasznát, ha eredményeivel nem is mindenben azonosítjuk magunkat.

A lőcsei Szent Jakab-templom déli kapujáról *Divald K.:* Szepesvármegyei művészeti emlékei I., valamint *Wiese—Schürer:* id. m. A pécsi emlékekről *Szőnyi O.:* A pécsi püspöki múzeum kőtára, Pécs, 1906. 731—733 sz. A Szent György-relief olaszos kompozíciójáról, pontosabb datálásáról: *Balog J.:* A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai, Arch. Ért., 1929. 148—152. és Márton és György kolozsvári szobrászok, Erdélyi Múzeum 1934. 124 l. A pozsonyi városháza zárókőveiről: *Pór A.:* A karlsteini vár magyar érdekű emlékei. Arch. Ért.

A nagyváradi Szent László-kőszoborról, melyet a helybeli múzeumban őriznek: *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Múzeum 1934. 287—8. Feltevése, hogy a bronz királyszobrok egyikének *másolata* lenne, teljesen ellenkezik a kor művészeti gyakorlatával, valószínű azonban, hogy mint a prágai dóm Szent Vencel-szobra, vagy Szent György-timpanonja, a kolozsvári testvérpár művészetének hatása alatt készült.

Érthető okokból a síremlékszobrászatról jóval több előmunkálatot végeztek el, mint az épületplasztikáról. Hiányzik viszont az emlékek corpuszszerű pontos leírása és a hozzájuk kapcsolódó paleográfiai, heraldikai kérdések végleges megoldása. *Vernei-Kronberger E.:* Magyar középkori síremlékek. Bp. 1939. c. ügyes összefoglalása sajnos nem pótolja egy részletes leíró katalógus hiányait. Megállapításait különben sem fogadhattuk el mindég, különösen a székesfehérvári oroszlánon álló női torzó datálását (XV. sz. közepe) nem, márcsak azért sem, mert a figura háttere teljesen le van faragva és az általa feltételezett, a Stibor és a Chatillon emlékekhez hasonló indadísz (39. l.) nem létezik.

A részlettanulmányok közül a kassai sírkövekre *Mihalik József* alapvető két tanulmányát (Kassa régi sírkövei. Magyarország vármegyéi és városai I. k. Bp. 1896. 73. és A kassai dóm régi síremlékei. Arch. Ért. 1897. 157—172.) használtuk, de a kronológia szempontjából *Wick B.:* Kassa régi síremlékei, XIV—XVIII. század, Kassa 1932. megállapításait fogadtuk el. A győri sírkőről *Varju E.:* A győri székesegyház középkori sírkövei. Arch. Ért. 1897. 338—42.

A budai domokos sírkőfaragó-iskolát első ízben *Horváth Henrik* próbálta elhatárolni

(Buda a középkorban, 26 l.). Neki köszönhető a Halászbástya Kőemléktárban a sírkövek összeállítása és szép kiállítása, egyetlen pontos leíró katalógusa is (A fővárosi múzeum kőemléktárának leíró lajstroma. Bp. 1932.). Nagyon eszméltető a budai sírkövekről írt tanulmánya: Ofner Künstlergrabsteine aus dem 14. Jh. Das Werk des Künstlers I. 1939. A Széchy-féle síremlékről: *Varju E.:* A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről. Arch. Ért. 1899. 30. l. és *Temesvári J.:* Erdély középkori püspökei, Kolozsvár 1922. A pannonhalmi síremlékekről: *Czobor B.—Szalay J.:* Egyházi emlékek a XIV. századból. Magyarország Történeti Emlékei I. Bp. 1896. 169—170, valamint Egyházművészeti lap 1881. II. 281. Nagy Kázmér krakkói síremlékéről *Feliks Kopera:* A szobrászat Lengyelországban. Magyar Művészet 1928. 210. A székesfehérvári Anjou királysírokról *Henszlmann—Reissenberger:* A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Bp. 1883. Az 1373. évi sisakdíszes síremléket a Bazilika-tér sarkán találták, az általunk Nagy Lajos-síremléknek tartott töredéket, valamint a Katalin-síremléket Pauer János püspök hozatta a Városmajorból és falaztatta be a püspöki palota kertjében húzódó várfalba. *Marosi A.:* A püspökkert kövei. Fejérmegyei Napló 1925. II. 45. sz. és Magyar Művészet 1930. 418 l.

A faszobrászat emlékeiről és kapcsolatairól *Kampis A.:* Középkori faszobrászat Magyarországon Ep. 1940 munkáját használtuk, figyelembe véve Wiese—Schürer: id. m. megfigyeléseit is.

A felvidéki bronz keresztelőmedencékről és a Gaál-család bronzöntőműhelyéről *Pajdussák M.:* Szepes vármegye középkori ércöntvényei és azok mesterei. A szepesmegyei történelmi társulat XII. évkönyve, Lőcse 1909. 65—102 l. Valamint *Divald K.:* id. m. III. kötet és *Wiese—Schürer:* id. m., különösen a kronológia szempontjából. A Nemzeti Múzeum Szent László-hermájáról *Ernyei J.:* A M. Nemzeti Múzeum „Csák Máté-hermája". Az Orsz. M. Régészeti Társulat II. Évkönyve. Bp. 1927. 196—224. Ernyeinek történeti adatokkal erősen valószínűsített hipotézisét, hogy a Szent Zsigmond Plockban őrzött hermája két társával együtt 1365—70 között készült Nagyváradon és Nagy Lajos ajándéka képen került a lengyel udvarba, illetve Kázmér tulajdonába, mindeddig nem értékelte kellőképen a magyar szakirodalom. Pedig a kérdés stíluskritikai tisztázása elsőrendű fontosságú. *Balogh Jolán* ellenvetését (id. m. 120 l. 54 jegyzet), mely szerint a Csák Máté-herma a XV. sz. első felében készült, nem tartjuk elfogadhatónak. A herma realisztikus részletei teljesen megmagyarázhatók a nagyváradi műhely előrehaladott, fejlett voltából. A nagyváradi gyalogszobrok, a prágai Szent György, sokkal nagyobb művészi tett, sokkal merészebb ujítás, mint a herma realizmusa. A herma XIV. századi datálását *Braun J.:* Die Reliquiare des Christlichen Kultes und ihre Entwicklung. Freiburg 1940. 418 l. is elfogadja. A székesfehérvári hermákról *Henszlmann I.:* A székesfehérvári ásatások eredménye Bp. 1864. 14 l. A veszprémi hermákról *Csete Antal:* Szent György vértanú fejereklyéje. Magyar Sion I. 889 l.

Márton és György kolozsvári szobrászokkal és művészetükkel *Wenrich Vilmos* óta — aki először azonosította a hibásan másolt prágai feliratban szereplő városnevet Kolozsvárral — rendkívül sokat foglalkoztak. Az eddigi vélemények kimerítő ismertetését és majdnem teljes bibliográfiát kap az olvasó *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Múzeum 1934. 108—340. l. megjelent művében. Balogh Jolán tanulmánya tiszteletre méltó anyagismerettel, nagyon sok részletkérdést tisztázott és nem egyszer mutat rá a testvérpár művészetének gyökereire. Sokszor azonban a legfontosabb kérdések a részletproblémák széles és alapos tárgyalásában elmerülnek. Pár megállapítását nem tehettük magunkévá. A legfontosabb problémát tisztában érzi *Posta B.:* Kolozsvári Márton és György Szent György-szobra. Az Erdélyi Múzeum Egyesület negyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár 1908. 61—73. *Czakó E.:* Kolozsvári Márton és György művészete. Művészet 1905. 377. Bizonyos szempontból jól használható *Lázár B.:* Die

Kunst der Brüder Kolozsvári. Wien 1917. Nagyon jó hasznát láttuk és eredményesnek tartjuk *Genthon Istvánnak* Balog Jolán könyvéről írt bírálatát: Magyar Művészet 1935. 188. l. A bécsi Saul-relief kapcsolatairól a Kolozsvári testvérpár művészetével *Garger E.:* Die Reliefs an der Fürstentore des Stephansdoms. Wien 1926. *Kieslinger F.:* Die mittelalterliche Plastik in Österreich, Wien 1926.

A pénzverdék művészettörténeti kapcsolatait éppen az Anjouk korában tisztázta *Horváth Henrik* kitűnő tanulmánya: A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. Numizmatikai Közlöny 1931—32. XXX—XXXI. évf. 14—40. Értékes megfigyeléseit *dr. Schulek Alfréd* ugyanezen kötetben közölt: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük II. A budai pénzverésről Károly Róberttől Zsigmondig, dr. Horváth Henrik művészettörténeti értekezése kapcsán (48—71 l.) c. tanulmánya egészíti ki.

A pecsétek és a nagyművészet kapcsolatairól *Kletler P.:* Die Kunst im Österreichischen Siegel. Wien 1927. Sajnos, a magyar anyag ebből a szempontból nincs kellően feldolgozva, kutatóink rendszerint csak oklevéltani szempontból foglalkoznak a pecsétekkel. Nagy hasznát vettük *Kumorowitz Bernát* szíves közléseinek, akinek a szép fényképeket is köszönhetjük. Gallicus Péter által vésett I. Károly-féle nagy pecsétről *Gárdonyi A.* Turul 1907. Erzsébet anyakirályné pecsétjéről Turul 1915. Csói Sebestyén fia György királyi pecsétvésőről *Varju E.—Höriegl J.* Ernst Lajos történeti gyüjteménye. Bp. 1932. 28 l. A nagybányai pecsétnyomóról *Schönherr Gy.* Nagybánya város XIV. századi pecsétei. Turul 1906.

FESTÉSZET.

A Nagy Lajos-kori freskófestészet elég jól fel van dolgozva, bár az újonan előkerülő falképek — mint a jelenleg feltárás alatt álló vizsolyi freskók — a képet sokban megváltoztatják, kiegészíthetik. Legtöbb haszonnal *Genthon Istvánnak* a magyar freskófestészetről szóló kéziratában lévő és a közeljövőben megjelenő munkáját használtuk. Azonkívül a szepességi falképekről *Divald K.* Szepes vármegye művészeti emlékei Bp. 1906. II. k. *Wiese—Schürer:* id. m. leginkább azonban *Jendrassik B.:* Szepes vármegye középkori falképei. Bp. 1938. c. disszertációja.

Az esztergomi freskók pontos meghatározását *Gerevich Tibornak* köszönhetjük. Magyarország románkori emlékei, Bp. 1938. 260 l.

A székelyföldi Szent László-legendát ábrázoló falképeket *Huszka József* legtöbb freskó megtalálója és konzervátora ismertette, kormeghatározásai azonban nem megbízhatók. A Szent László legenda székelyföldi falképeken. Arch. Ért. 1885. 213—20. Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. században. Arch. Ért. 1886. 121—126, 130—131. Az almakeréki freskókról *Éber L.:* Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken, Magyarország Műemlékei, IV. Bp. 1915. 71—86. A Szent György-freskó szerzőjéről *Lázár B.:* Miklós mesternek, a Kolozsvári testvérek apjának műve. Magyar Művészet 1938. 375.

Aquila János műveiről lásd *Rómer Flóris* nagy összefoglalásán (Régi falképek Magyarországon, Bp. 1874.) kívül *Ernst M.* disszertációját (A dunántúli falfestés középkori emlékei. Bp. 1935.).

Miklós kassai üvegfestőről. Századok 1871. 620 l., a másik, szintén Miklós nevű üvegfestőről. Századok 1892. 654 l.

A csatári bibliáról és az Árpád-kori könyvfestésről, *Gerevich T.* id. m. 229—235 l. Konrád menedékszirti priorról Wagner: Analecta Scepus. I. 397. Nekcsei Demeter Washingtonba került bibliája tudomásunk szerint ismeretlen szakirodalmunkban.

A külföldi könyvfestészet XIV. századi fő irányairól *M. Dvořák* két kitűnő tanulmánya: Bizantinischer Einfluss auf die Miniaturmalerei des Trecento, és Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt. Mindkettő a Gesammelte Aufsätze zur Kunstgeschichte. München é. n. c. kötetben.

A pozsonyi könyvfestés Nagy Lajos-kori emlékeiről *Hoffmann E.:* A Nemzeti Múzeum

Széchényi-könyvtárának illuminált kéziratai. Bp. 1928. Bredenscheyd János kódexéről *Csontosi J.:* Adalékok a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és könyvfestők történetéhez. Magyar Könyvszemle 1879. 135—137.

A vatikáni legendáriumot *Karl L.* publikálta: Notice sur un légendier historique conservé à Rome. Revue archéologique 1925. 293—322. A Legenda Aureától eltérő Szent László-legendáról *Lukcsics P.:* Szent László ismeretlen legendája. Bp. 1930. Mesterét és magyar voltát *Gerevich Tibor* határozta meg: L'arte antica ungherese, Roma é. n.

A Képes Krónika kiterjedt irodalmából a következőket idézhetjük. Történetét és regényes sorsát *Toldy F.* tisztázta: Marci Chronica de Gestis Hungarorum. Pest 1867. Török bejegyzéseiről *Zsinka F.:* Magyar Könyvszemle 1923. 248—50. A szöveg és a képek eltéréseit *Hoffmann E.* (A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumba III. Kéziratok. Magyar Művészet 1933. 290 l. és Die Bücher Ludwigs des Grossen und die Ungarische Bilderchronik. Zentralblatt für Bibliothekswesen 1936. 654.), *Péter A.* (Magyar művészet története. Bp. 1930. 58—62), *gróf Zichy I.* (A Képes Krónika miniatürjei viselettörténeti szempontból, Petrovich emlékkönyv. Bp. 1934) tisztázták. A miniaturák stílusáról az idézetteken kívül *Gerevich T.* A régi magyar művészet európai helyzete, Bp. 1924. 10 l. Sok jó megfigyelés és a kodex egyetlen pontos leírása *Hermann, J. H.:* Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento. Breschreibendes Verzeichnisse der illuminirten Handschriften in Österreich. N. F. V. Bd. 3. Wien 1930. 291. l.

Az oxfordi Secretum Secretorumot *Hoffmann E.* fedezte fel. Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. 21. l. mindkét kódex illuminátorát Medgyesi Miklós személyében: *Jakubovich E.:* Nagy Lajos király oxfordi kódexe, a bécsi Képes Krónika kora és illuminátora, Magyar Könyvszemle 1930. 382—93. Medgyesi Miklósra vonatkozó okleveles adatok *Házy J.:* id. m. A Krónika datálásáról *Berkovits I.:* A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrák. Magyar Könyvszemle. 1938. 1—20. l.

Henrik csukárdi plébános által miniált misekönyvet részletesen *Varju E.* ismertette először: A gyulafehérvári Batthyány könyvtár. Bp. 1899. Azt azonban, hogy a Misekönyv miniatúráit két egymástól száz év távolságban dolgozó festő készítette, csak *Hoffmann E.* ismerte fel: Henrik csukárdi plébános miniator. A Szépművészeti Múzeum Évkönyve. IV. 1927. 74—90.

A főpapi pecséteken szereplő oltárokra *Divald K.* hívta fel a figyelmet. A hordozható oltárengedélyt lásd. Mon. Vat. Bullae Bonifatii II. k. 514, 587, 593. Az aacheni képekről *Por A.:* Nagy Lajos király Madonnaképeiről. Arch. Ért. 1900. 402—404. Az egész kor táblaképfestészetéről *Genthon I.* kitűnő munkája tájékoztat: Régi magyar festészet. Vác 1932. A báti képekről ezenkívül *Gerevich T.:* Középkori magyar művészet európai helyzete. Bp. 1923. 14. A képeket *Csánky M.:* A szepesi és sárosi táblaképfestészet 1460-ig (Bp. 1938. 5. l.) c. munkájában 1450—60 körül helyezi el *Baldass L.* meghatározása alapján (Nürnberger Tafelbilder aus dem zweiten viertel des Fünfzehnten Jh. Städel Jb. VII—VIII. 1932. 72. l.), ugyanakkor a letagadhatatlan olasz igazodását Nürnbergen és a cseh művészeten keresztül magyarázza. Szükségtelen ilyen kerülő utakat feltételezni, mikor Nagy Lajos korában az olasz festészet közvetlen hatására a freskófestészet tanúsága szerint (gondolunk a Simone Martini hatása alatt keletkezett almakeréki és mártonhelyi Szent György freskókra) minden lehetőség meg volt.

IPARMŰVÉSZET.

A Nagy Lajos-kori ruházkodásról *gróf Zichy I.* id. m. és *Varju E.:* Magyar viselet a középkorban. A magyar művelődéstörténet I. kötetében. A ruhák ötvösművű díszítéséről *Szabó K.:* Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. c. kitűnő munkája tájékoztat. Kázmér király magyar szabójáról *Pór A.:* Magyar iparosok Krakkóban a XIV. sz. első felében. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1900. 40 l. A Bécsben dolgozó magyar

iparosokról *Genthon I.:* Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Bp. 1927. Nyílgyártó Jakabról. Anjou-kori Okmánytár. VII. 280. Magyar Istvánról *Pór A.:* Magyar festő és hímző Párizsban. Arch. Ért. 1901. 35—38 l. *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937, 174. *Baumgarten S.:* Hód István, Claus Sluter magyar kortársa. Magyar Művészet. 1937.

A veszprémi leltárakat *Fehérpataky L.* adta ki.: Tört. Tár. 1887. A gönczruszkai antipendiumra vonatkozó értékes adatokat és fényképeket *Lepold Antalnak* köszönöm.

Rómában dolgozó magyar asztalosokról *Thenier:* Cod. dominii temporalis II. 347—48, *Pór A.:* Keszei Miklós. Bp. 1902. 111. l.

A leleszi vasajtóról *Lehotzky T.* Arch. Ért. V. 277—288. A rudabányairól *Miskovszky V.* Arch. Ért. 1901. 395—7. betűinek és címerképeinek megfejtését *R. Kiss I.* adja Turul 1905. évfolyamában, 97—101 l.

A körmendi leletről *Varju E.:* Vezető a Nemzeti Múzeum történeti osztályának kiállítási gyüjteményein. Bp. 1933. 19. l. A porcellánkannáról *Mazerolle F.:* Un vase oriental en porcelaine orné d'une monture d'orfèvrerie du XIVe siècle. Valamint *Mihalik S.* bevezetése *Ruzicska I.:* A magyar porcellán. Bp. 1939. A kristálytárgyakról: *C. J. Lamm:* Mittelalterliche Gläser und Steinschnittarbeiten aus dem nahen Osten. 1930. A bécsi Művészettörténeti Múzeumban lévő darabról, *Kris E.:* Goldschmiedearbeiten. Wien 1932.

A prágai kristálykannáról: Topografia der Hist. u. Kunst-denkmale im Königreich Böhmen. Der Domschatz in Praga. Praga 1903. 66—68. Az 1355. évből fennmaradt leltár a kincstárnak sok magyar eredetű kincséről emlékezik meg, kiadta: *Podlaha A.* és *Šittler E.:* id. m. és *Genthon I.:* id. m. Apollo 1937.

A Nagy Lajos-kori kelyhekről *Pulszky K.:* A magyar történeti ötvöskiállítás lajstroma. Bp. 1884. *Róth V.:* Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens. I. Hermannstadt 1922. *Wiese—Schürer:* id. m. Zárai kehelyről *Radisics:* Arch. Ért. 1895. 48—49 l. *C. Cecchelli:* Catalogo delle cose d'arte e di antichità d'Italie. Zara. A Gallicus családról és művészetéről, *Bernwaldszky K.:* A sienai eredeti Gallicus család és művészete. Igló 1908. *Mihalik S.:* I maestri orati Pietro e Niccolo Gallicus di Siena, in Ungheria. Siena 1928.

Az iglói pacifikálé: *Divald K.* id. m. III. k. *Pulszky K.* id. m. *Wiese—Schürer:* id. m.

Az ötvösjegyekről *Kőszeghy E.* alapvető munkája: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp. 1936. — A kassai ötvösökről *Mihalik J.:* Kassa város ötvösségének története. Arch. Közl. 1899. Selmeczbányai ötvösökről *Fehérpataky L.:* A magyar városok számadáskönyvei. Bp. 1885. Körtvélyesi cibóriumról *Pulszky K.* id. m. *Gerevich T.:* Régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924.

Nagy Lajos után szállított arany- és ezüstedényekről *Szilágyi—Pór A.* id. m. 211, Erzsébet királyné által VI. Orbán pápának adott ajándékokról: *Nyem J.:* De Scismate. Lipcse 1890. 34. l. *Karácsonyi J.:* Magyarország és a nyugati egyházszakadás. Nagyvárad, 1885. Az aacheni ajándékokról szóló két oklevél *Békefi R.:* A pilisi apátság története. I. Pécs 1891. inkább csak az aacheni kápolna sorsával foglalkozik, de közli a későbbi leltárakat is. *Tömöry E.:* Az aacheni magyar kápolna története. Bp. 1931. Az ötvöstárgyakról *Bock F.:* Die Geschenke Ludvig der Grossen Königs von Ungarn an die Krönkirche deutscher Könige zu Aachen. Mitt. d. CC. 1862. *Hampel J.:* Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola. Arch. Ért. 1888. 193—208. *Pulszky K.:* Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvöskiállításon. Bp. é. n. A nyitrai káptalan evangeliumának fedőlapjáról *Czobor—Szalay:* id. m.

A sodronyzománcról *Mihalik S.:* L'origine dello smalto filigranato. Roma 1933. A nürnbergi koronáról *Hampel J., Kövér Béla* álnéven: Sodronyzománcos korona a nürnbergi Germán Múzeumban. Arch. Ért. 1905. 154.

cipit prologus de sancto ingressu et de casibus prosperis et adversis eorundem.

Egestis igitur hunorum et natalibus plus felicibus et sinistris: quociensque eorum loca immutaverunt. videndum nunc est quo tempore in pannoniam redierunt. iterato quique reduncium fuerunt capitanei quantusque numerus armatorum in exercitu. ap

ponere in presenti opusculo dignum

Anno V dixi ab incarnacione domini sexcentesimo lxxvii. a morte vero atyle regis hungarorum anno centesimo quarto tempore constantini imperatoris tercii et zacharie pape. sicut scribitur in Cronica romanorum. hungari de scycia secundo egressi sunt hec modo.

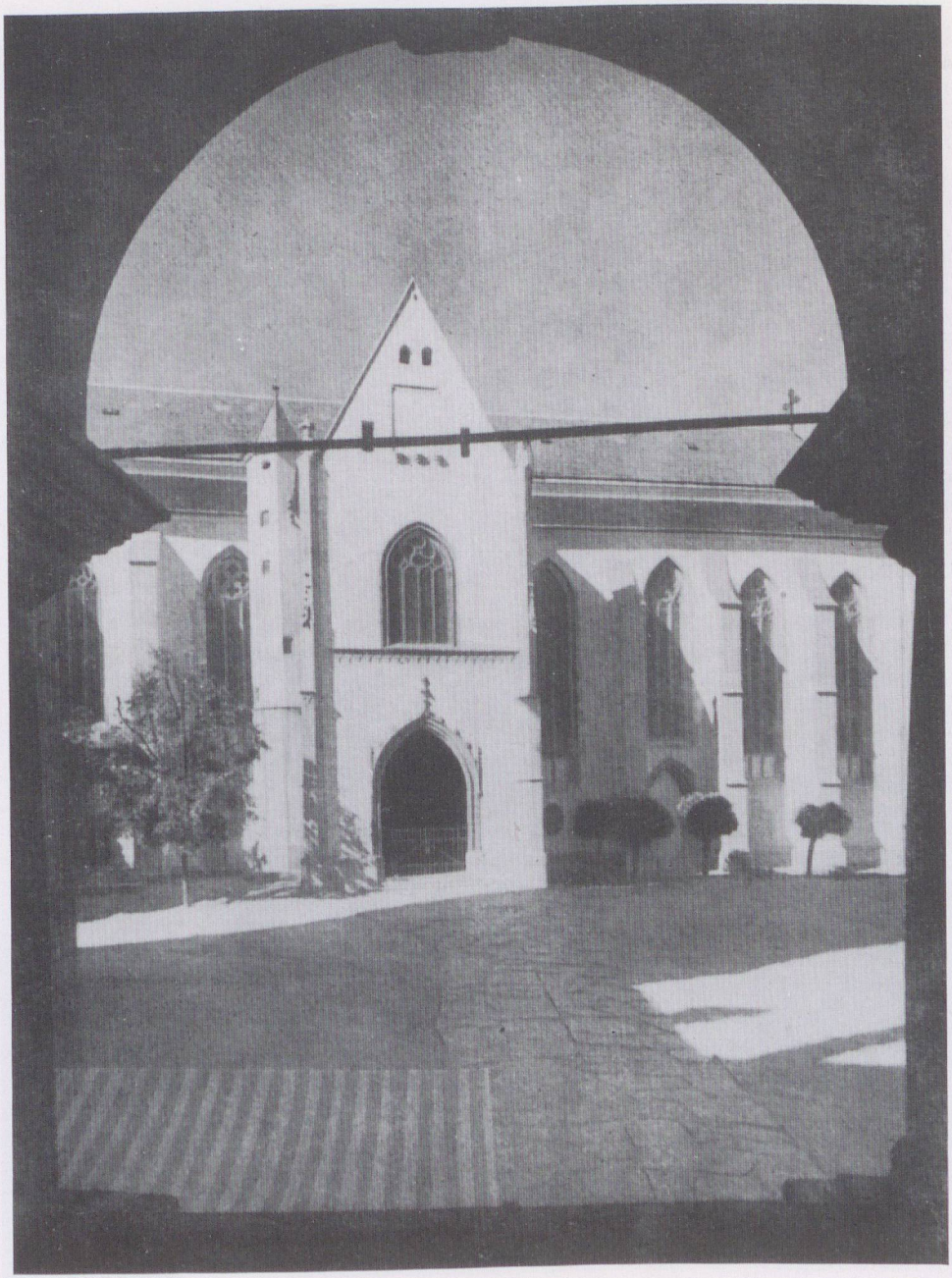

LŐCSE
Szent Jakab-templom déli oldala. XIV. század második fele

SOPRON
Bencés-templom. XIV. század

MÁRIANOSZTRA
Egykori pálos-templom szentélye. 1352 után.

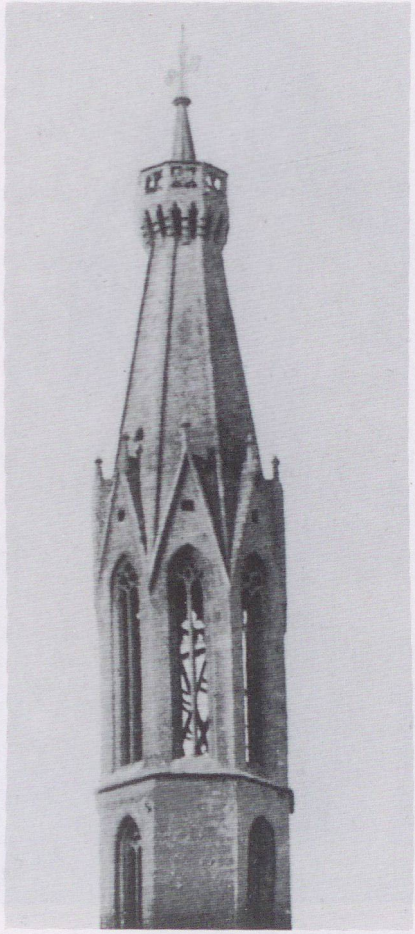

SOPRON. Bencés-templom tornya

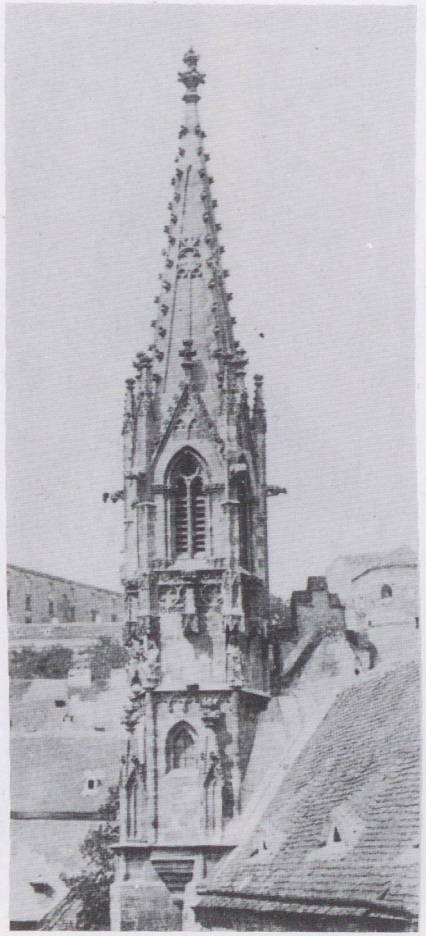

POZSONY. Klarissza-templom tornya

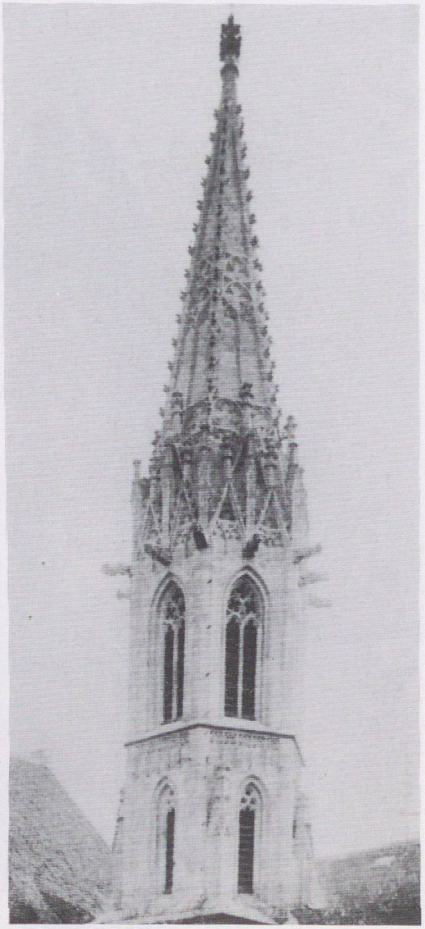

POZSONY. Ferencrendi-templom tornya

NAGYSZOMBAT
Székesegyház keletről. XIV. század második fele

POZSONY
Szent János-kápolna keletről. 1361 körül

LŐCSE. Egykori minorita-templom délről. XIV. század második fele

SZÁSZSEBES. R. kat. templom szentélye. XIV. század utolsó harmada

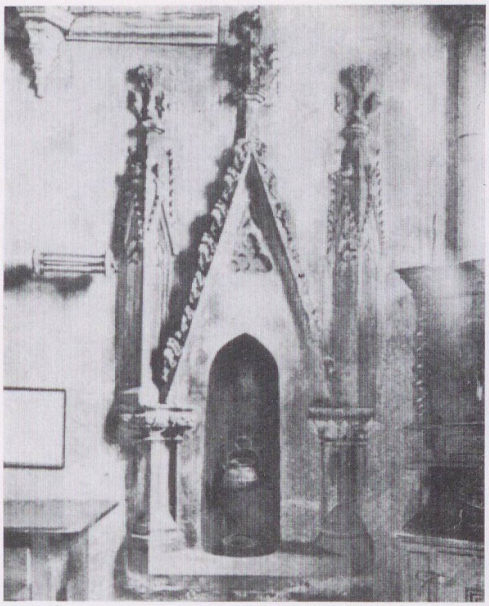

LŐCSE. Szent Jakab-templom. Kézmosófülke

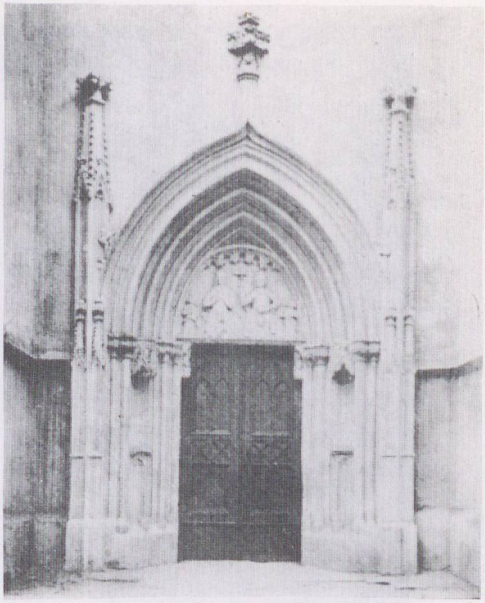

IGLÓ. Plébánia-templom déli kapuja

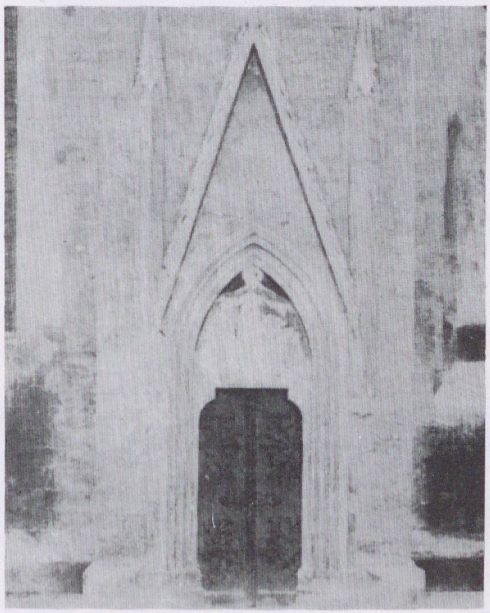

SOPRON. Bencés-templom déli kapuja

LŐCSE. Szent Jakab-templom déli kapuja

DIÓSGYŐR
Várrom. XIV. század harmadik negyede

ÁLLÓ SZENTEK
Pécs. Székesegyházi kőtár. XIV. század közepe

APOSTOL A BUDAVÁRI FŐTEMPLOM MÁRIA-KAPUJÁRÓL
Halászbástya. Kőemléktár. 1370 körül

TORNAI JÁNOS SÍRKÖVE. 1356
Torna, r. kat. templom

BEBEK GYÖRGY SÍRKÖVE. 1371
Tornagörgő, r. kat. templom

JÁNOS KIRÁLYI FESTŐ SÍRKÖVE. 1371
Budavári főtemplom

MIKLÓSFIA TAMÁS SÍRKÖVE. 1375
Halászbástya. Kőemléktár

HENRIK FIRENZEI HUMANISTA SÍRKÖVE. 1373
Halászbástya. Kőemléktár

SZÉCHY ANDRÁS SÍRKÖVE. 1356
Gyulafehérvár. Székesegyház

SIGFRID APÁT SÍRKÖVE. 1365
Pannonhalma. Apátsági templom

CZUDAR LÁSZLÓ APÁT SÍRKÖVE. 1372
Pannonhalma. Apátsági templom

NAGY LAJOS LÁNYÁNAK KATALINNAK (?) SÍRKÖVE. 1375 körül
Székesfehérvár. Kőtár

MADONNA. 1350 körül
Szlatvinról. Szépművészeti Múzeum

APOSTOL. 1380 körül
Iglóról. Szepeshelyi múzeum

Nagyőrről 1370—80 Pozsony, Múzeum

Ruszkin r. kat. templom. 1360—70

MADONNA-SZOBROK

OLTÁRSZÁRNYAK A SZEPESSÉGBŐL. 1370—80
Szépművészeti Múzeum

SZENT LÁSZLÓ FEJEREKLYETARTÓ MELLSZOBRA. 1370 körül
Magyar Nemzeti Múzeum

Kassa, Székesegyház

Mateóc, r. kat. templom

Liptótepláról a Nemzeti Múzeumban

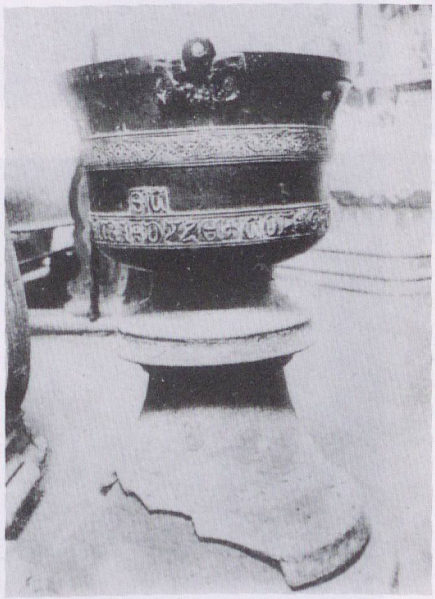

Strázsa, r. kat. templom

KERESZTELŐMEDENCÉK
XIV. század közepe

BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉK

Svedlér, r. kat. templom — 1360 körül — Szepesváralja, r. kat. templom

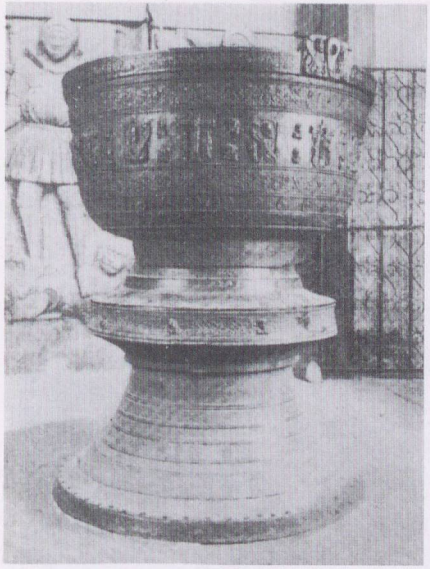

Lőcse, Szent Jakab-templom

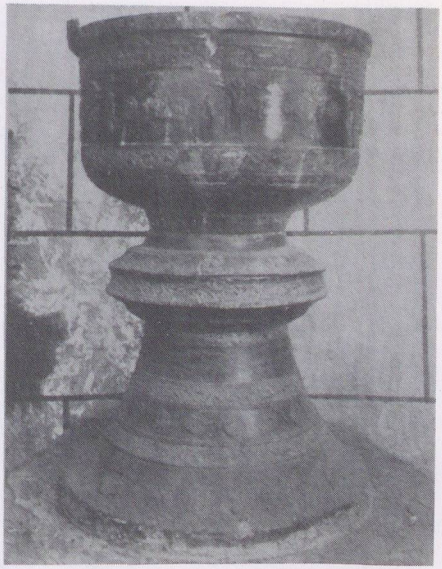

Podolin, r. kat. templom

XIV. század harmadik negyede

Medgyes, ev. templom

Segesd, r. kat. templom

XIV. század közepe

KERESZTELŐMEDENCÉK

KOLOZSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY : SZENT GYÖRGY. 1373
Prága

KOLOZSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY : SZENT GYÖRGY (oldalnézet). 1373
Prága

NAGY LAJOS-KORI PÉNZEK
1—5. Aranyforintok, 6—9. Garasok, 10—13. Denárok és obulusok
Magyar Nemzeti Múzeum

Kálmán győri püspök pecsétje

Nagy Lajos harmadik közép pecsétje

Kassa város pecsétje

Garai Miklós pecsétje

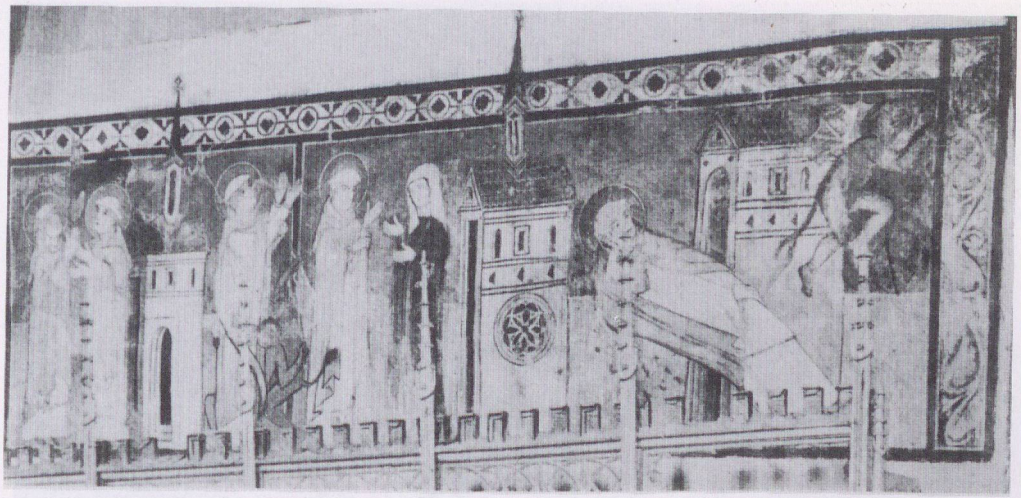

REMETE SZENT ANTAL LEGENDÁJA. 1360—70. Szepesdaróc, r. kat. templom

IRGALMASSÁG CSELEKEDETEI, HÉT FŐBŰN. 1380 körül
Lőcse, Szent Jakab-templom

SZENT DOROTTYA LEGENDÁJA. 1380 körül. Lőcse, Szent Jakab-templom

A KIRÁLYI KÁPOLNA FRESKÓKKAL DÍSZÍTETT DÉLI FALA
Esztergom, királyi vár

NICCOLO DI TOMMASO: SZENTEK
XIV. század közepe
Esztergom, királyi kápolr

1

2

3

4

FRESKÓ TÖREDÉKEK

1—3. Esztergom, királyi kápolna
4. Nagyváradról. Esztergom, Keresztény Múzeum

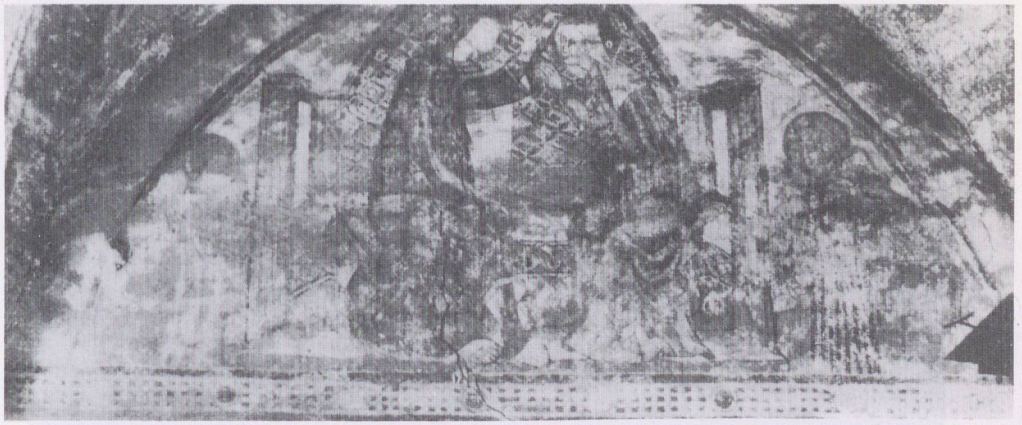

MÁRIA MEGKORONÁZÁSA. 1360 körül
Falkép a zsegrai templomban

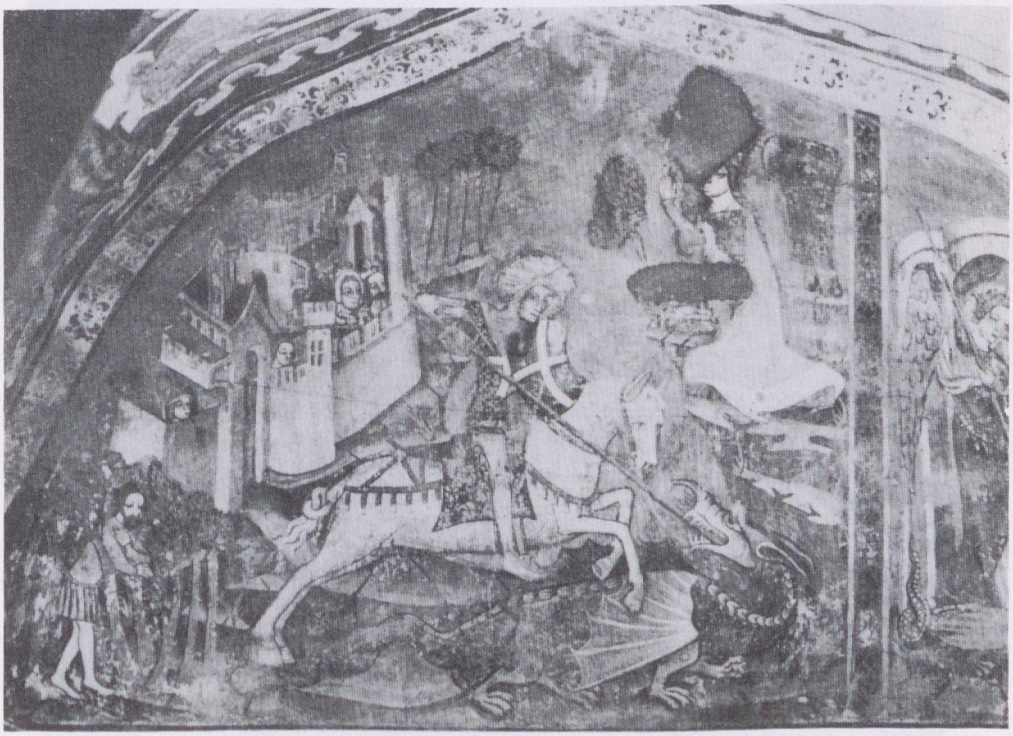

SZENT GYÖRGY HARCA A SÁRKÁNNYAL
XIV. század utolsó negyede. Falkép az almakeréki templomban

Szent László és Szent Miklós

Kálvária

AQUILA JÁNOS : FALKÉPEK. 1378

Velemér, r. kat. templom

Jézus születése. Cod. lat. 214. 16 *r* lap

Szentlélek eljövetele. Cod. lat. 214. 123 *r* lap

Imádkozó szerzetes. Cod. lat. 94. 174 *v* lap

Imádkozó pap. Cod. lat. 214. 130 *r* lap

INICIÁLÉK

XIV. század közepe. Budapest, Széchényi-könyvtár

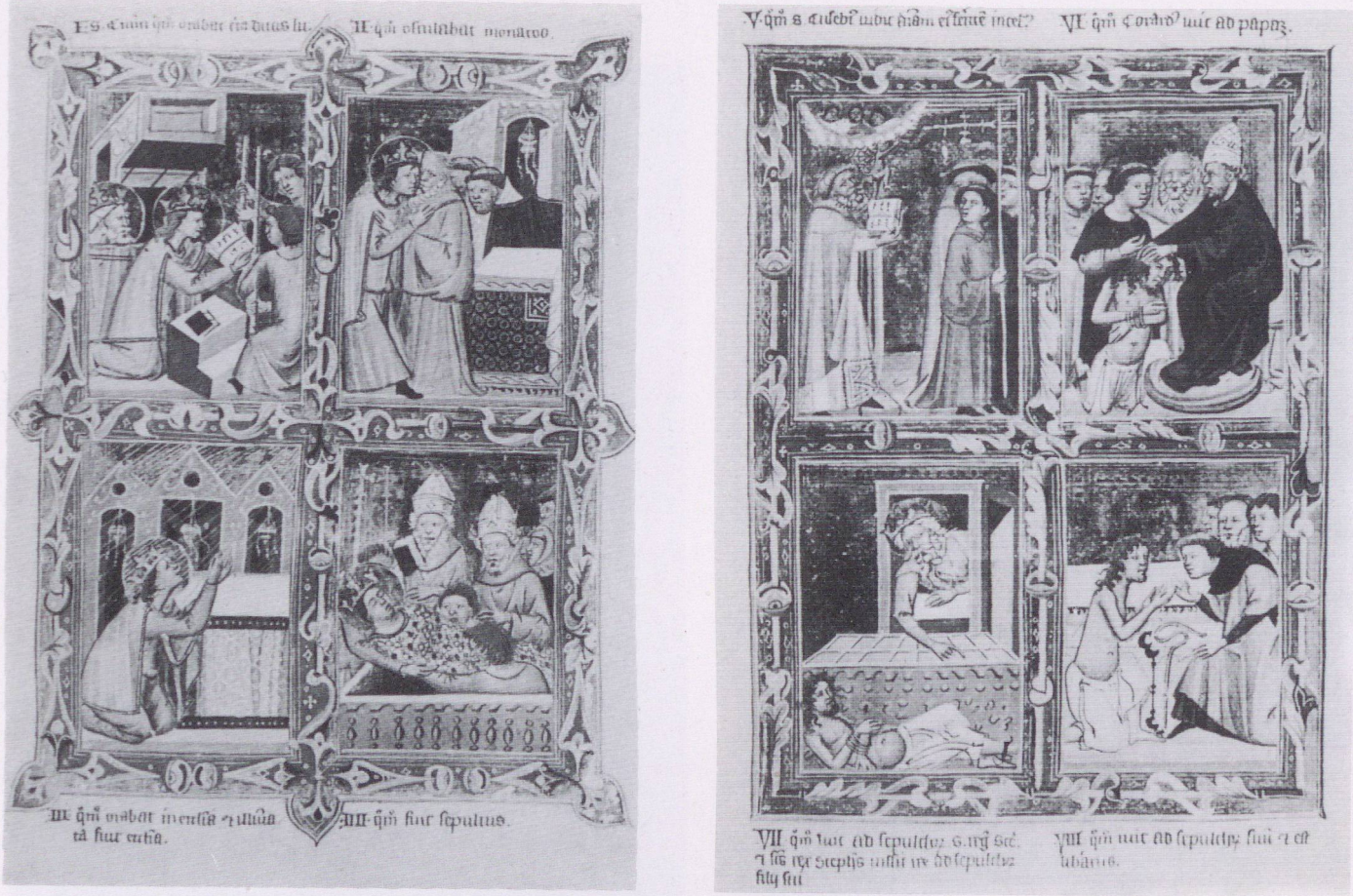

SZENT IMRE LEGENDÁJA. 1365—70
Róma, Vatikáni legendárium (Cod. lat. 8541.)

SZENT LÁSZLÓ LEGENDÁJA 1365—70
Róma, Vatikáni legendárium

SZENT LÁSZLÓ LEGENDÁJA 1365—70
Róma, Vatikáni legendárium

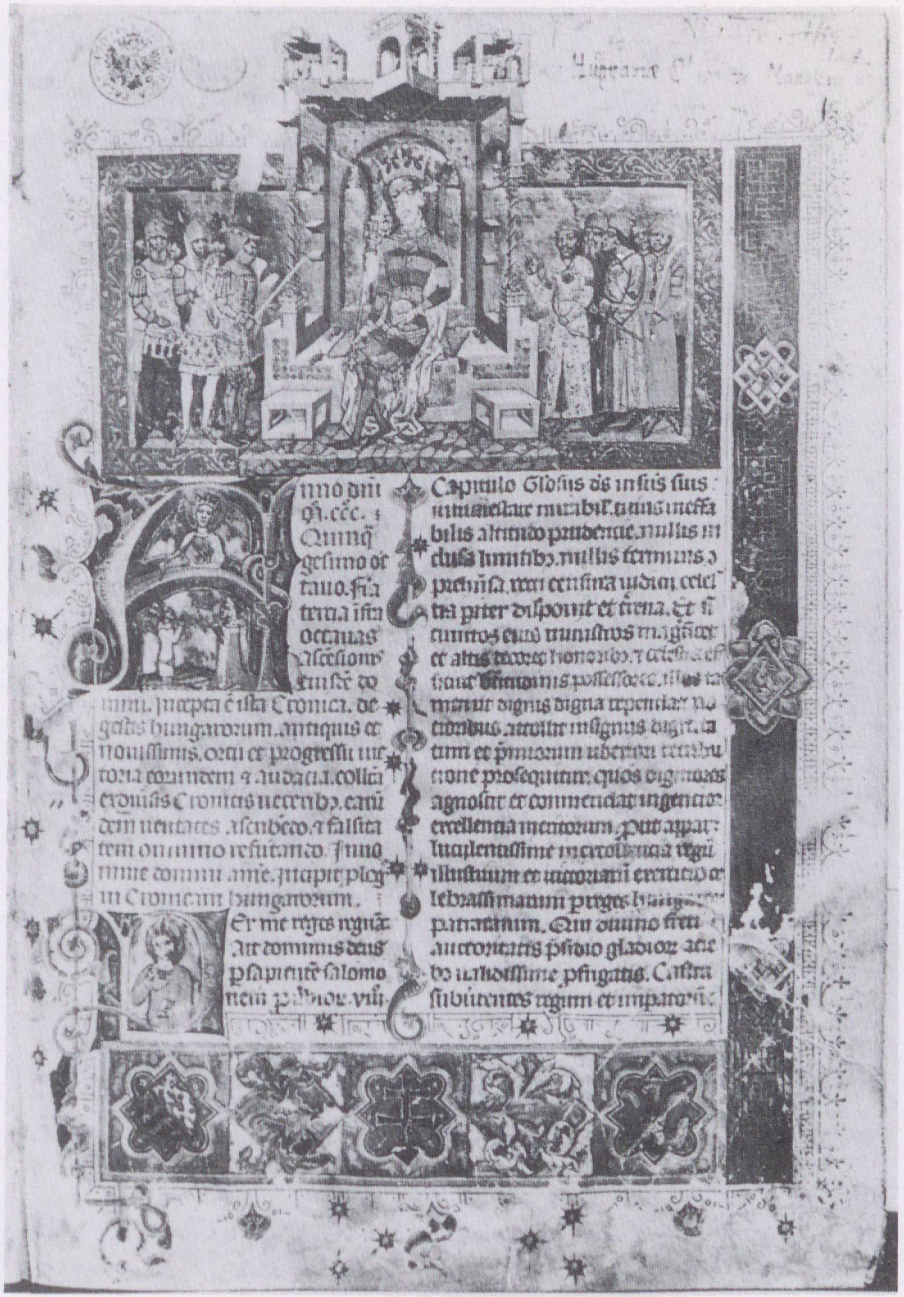

KÉPES KRÓNIKA címlapja. 1370 körül
Budapest, Széchényi-könyvtár

KÉPES KRÓNIKA 7 *v* lapja

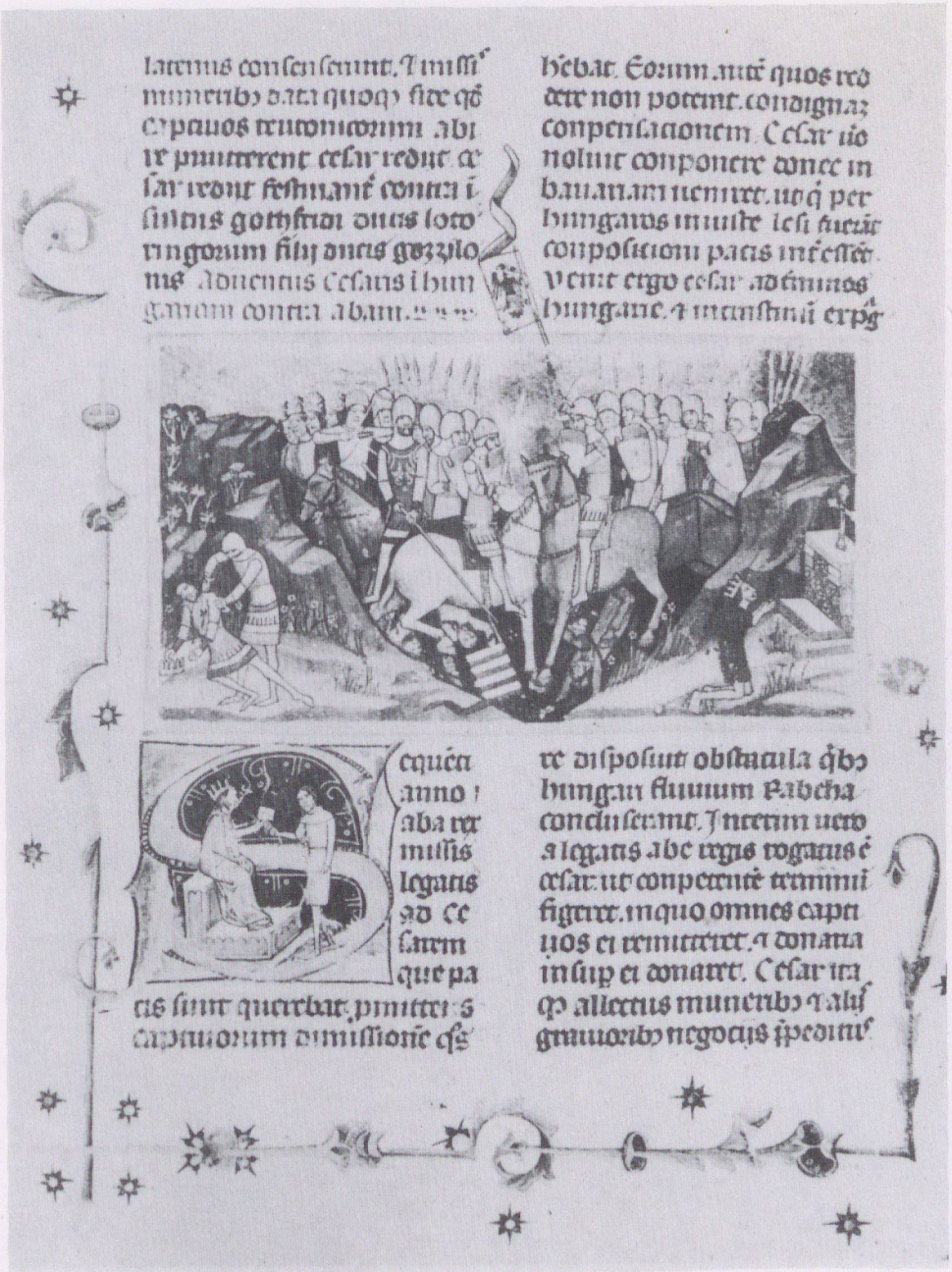

KÉPES KRÓNIKA 25 *v* lapja

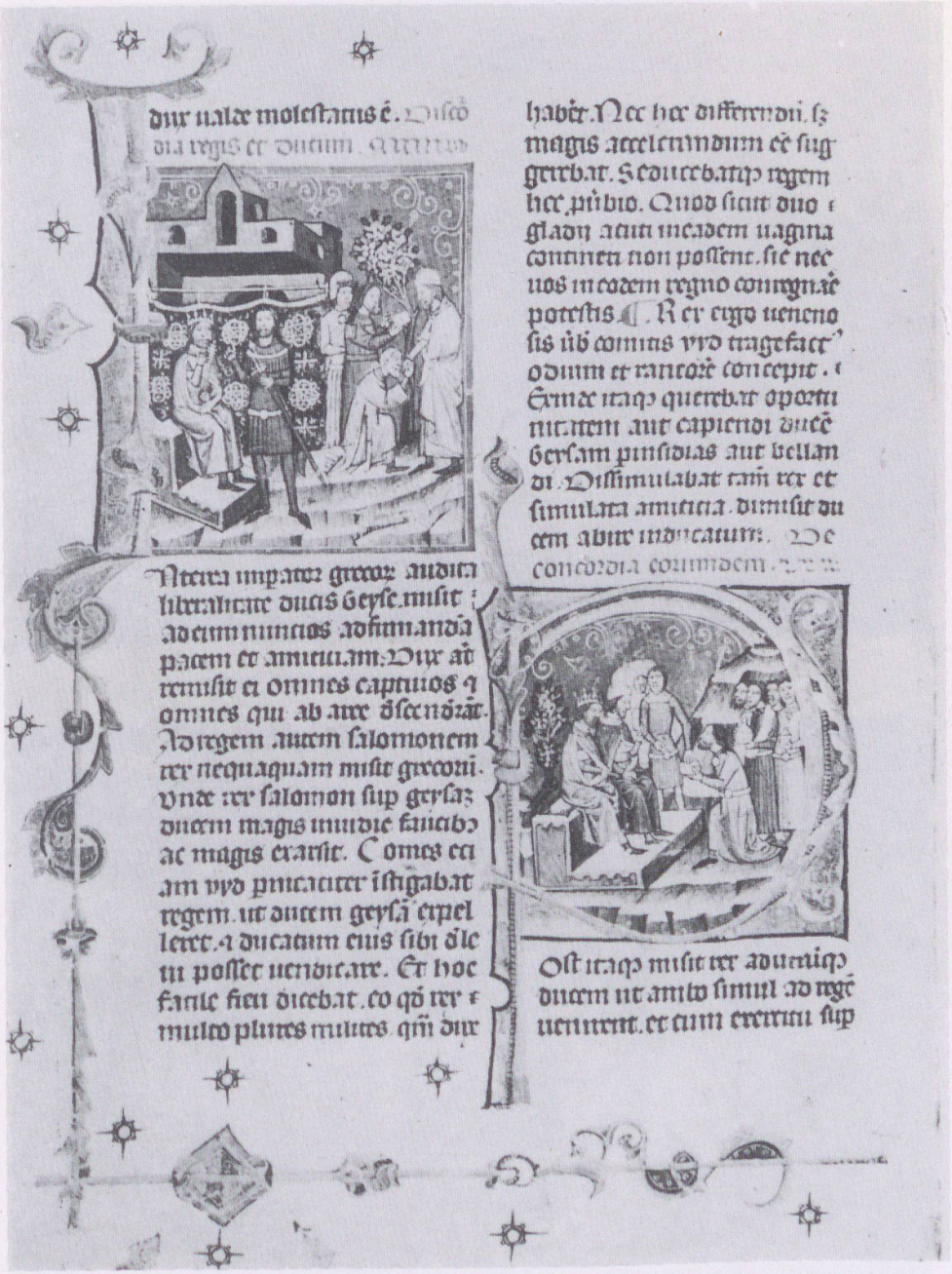

KÉPES KRÓNIKA 39 *v* lapja

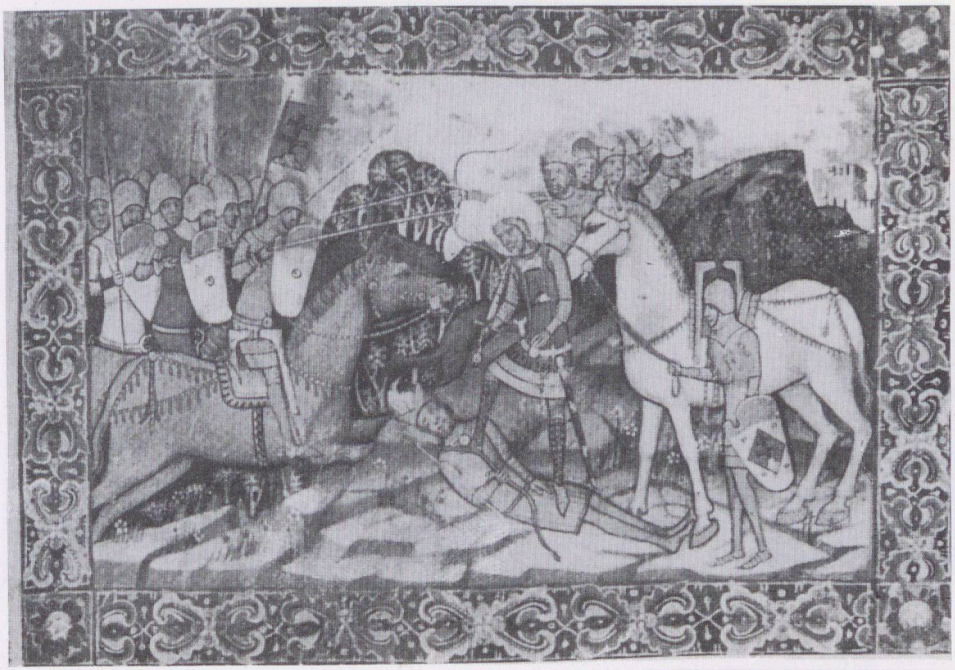

Szent István legyőzi Sámuel „bolgár cárt". 21 *r* lap

Gyula elfogatása. 20 *v* lap

MINIATŰRÁK A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

Különféle nemzetségek bejövetele. 16 *v* lap

Tatárjárás. 63 *r* lap

MINIATÚRÁK A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

Rozgonyi csata. 69 *r* lap

Bazarába elleni csata. 73 *v* lap

MINIATÚRÁK A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

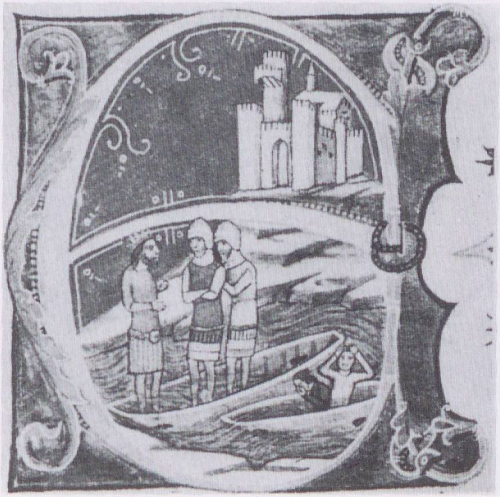

Buvár Kund. 31 *r* lap

I. Béla megkoronázása. 34 *r* lap

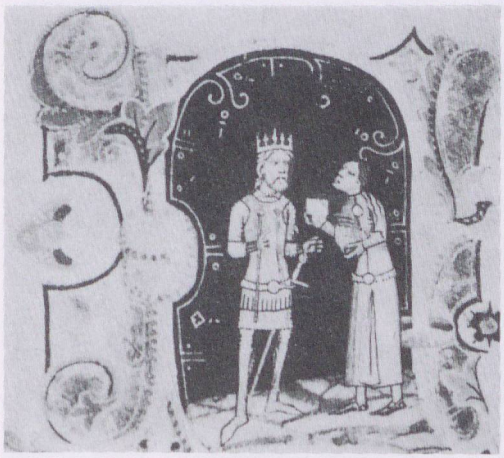

Bazarába követe. 72 *v* lap

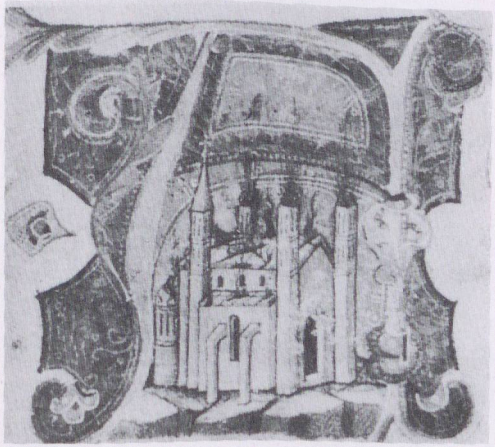

Székesfehérvári bazilika égése. 71 *r* lap

INICIÁLÉK A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

I. Endre megkoronázása. 30 *v* lap

III. Henrik visszahozza Salamont. 35 *r* lap

Krakkó ostroma. 49 *v* lap

Kálmán király elfogatja Álmost. 53 *v* lap

INICIÁLÉK A KÉPES KRÓNIKÁBÓL

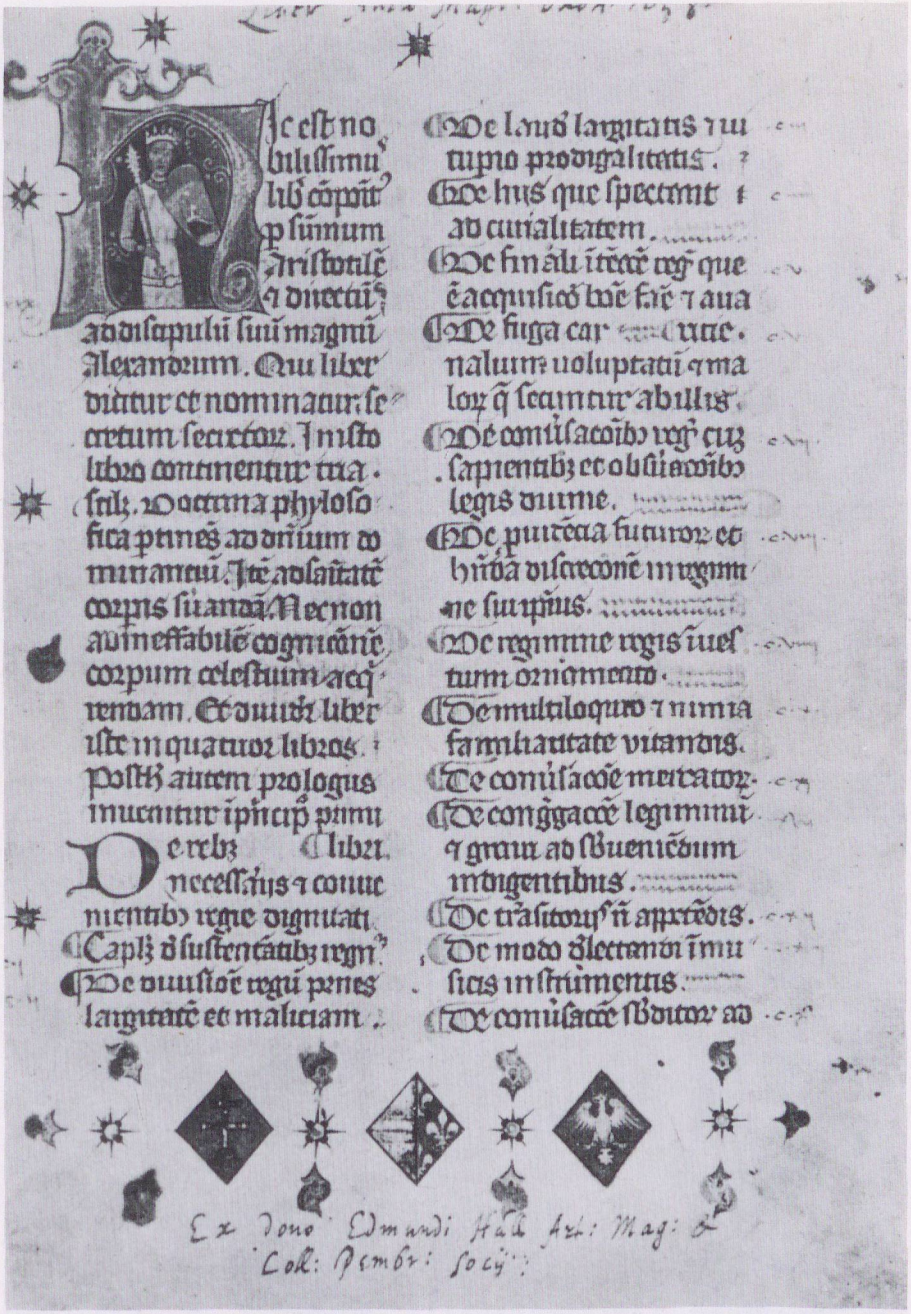

SECRETUM SECRETORUM első lapja. 1370 után
Oxford Bodleyan library (Ms. Hertford Coll. 2.)

KÉT LAP HENRIK CSUKÁRDI PLÉBÁNOS MISEKÖNYVÉBŐL. 1377
Gyulafehérvár, Batthyaneum

Cod. lat. 215. 8 *v* lapja

Cod. lat. 220. lapja

Cod. lat. 215. 105 *r* lapja

Cod. lat. 78. 41 *v* lapja

INICIÁLÉK

Budapest Széchényi-könyvtár

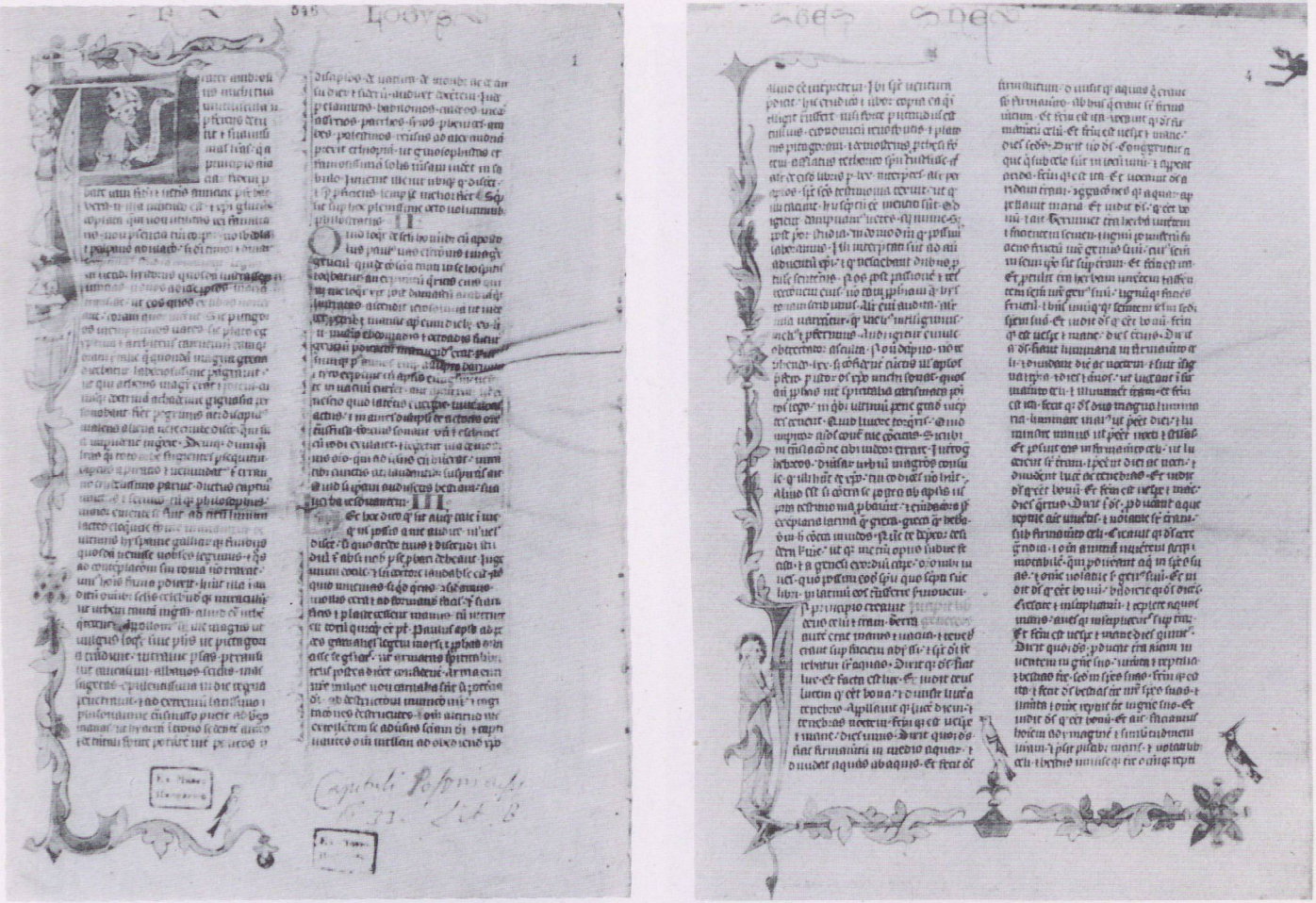

GANOIS VENCEL BIBLIÁJÁNAK KÉT LAPJA. XIV. század második fele
Budapest, Széchényi-könyvtár. (Cod lat. 78.)

Cod. lat. 215. 178 *v* lapja

Cod. lat. 220. 144 *v* lapja

KÁLVÁRIÁT ÁBRÁZOLÓ MINIATÚRÁK

XIV. század utolsó negyede. Budapest, Széchényi-könyvtár

MÁRIA MEGKORONÁZÁSA. XIV. és XVIII. század
Aachen, Székesegyház kincstára

ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT LEGENDÁJA. 1380—1390

Táblakép Bátról

Esztergom, Keresztény Múzeum

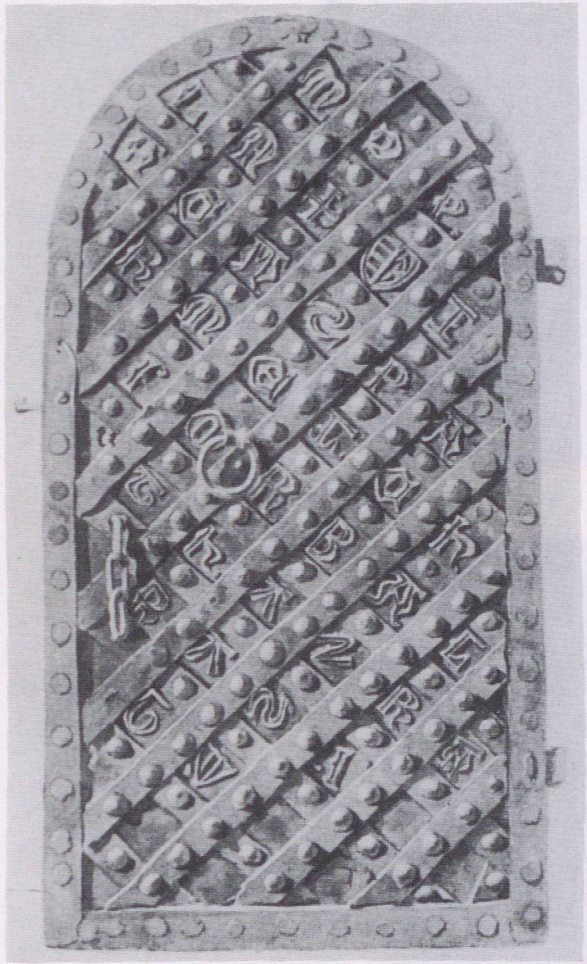

Leleszről a jászói prépostságban

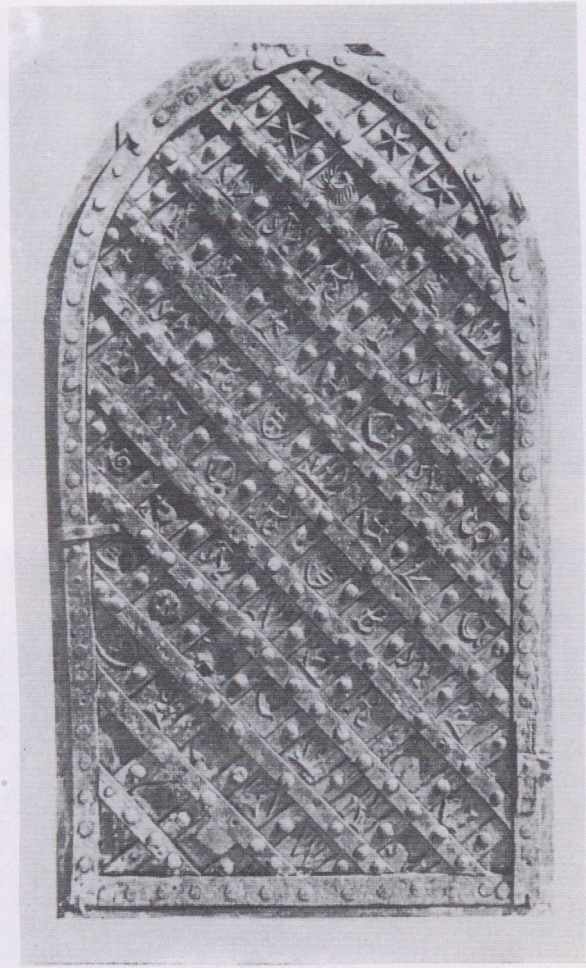

Rudabányáról a borsod-miskolci múzeumban

VASALT AJTÓK

XIV. század második fele

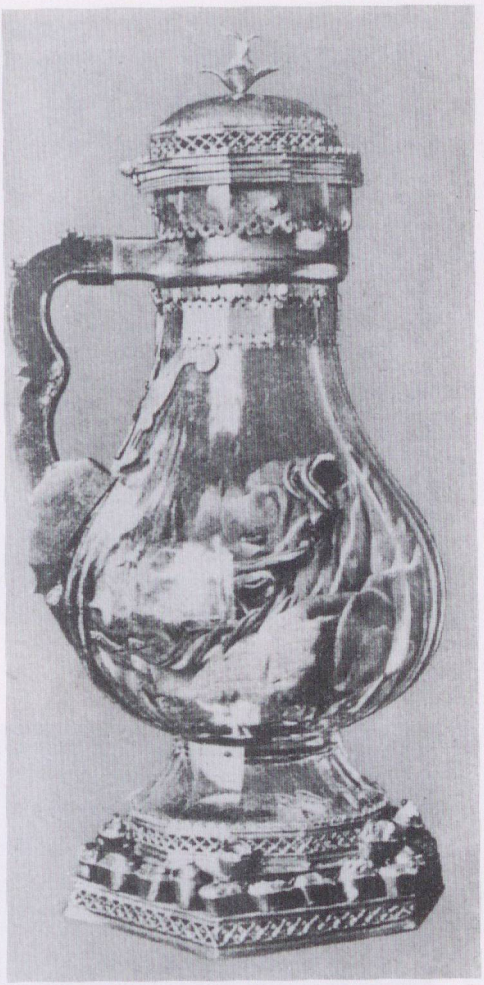

Krisztus úrvacsorakendőjét tartalmazó kanna
Prága. Szent Vid-székesegyház kincstára

Hedvig-kupa
Dresda. Grünes Gewölbe

KRISTÁLYEDÉNYEK

XIV. század második fele

Nagyselyk ág. ev. templom

Felsőlövőről a Nemzeti Múzeumban

Lófalváról a bártfai Sárosmegyei Múzeumban

Felsőszalókról a Nemzeti Múzeumban

KELYHEK

XIV. század második fele

Budaújlaki kehely, Budavári főtemplom

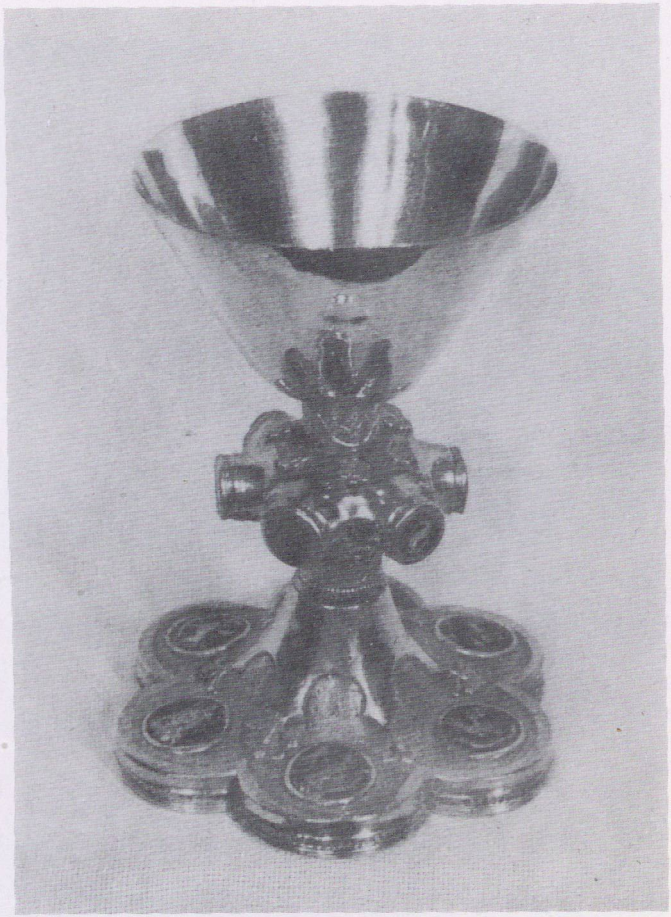

Lándok, r. kat. templom

KELYHEK

GALLICUS MIKLÓS: PACIFIKALE
Igló, r. kat. plébánia

Szent férfi

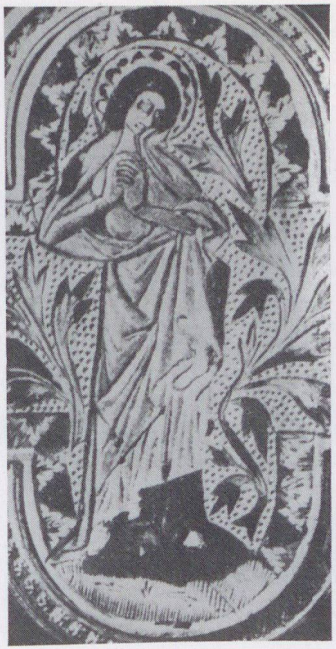

Szent nő

Ilona császárnő és Nagy Konstantin

Krisztus feltámadása

RÉSZLETEK AZ IGLÓI PACIFIKALÉRÓL

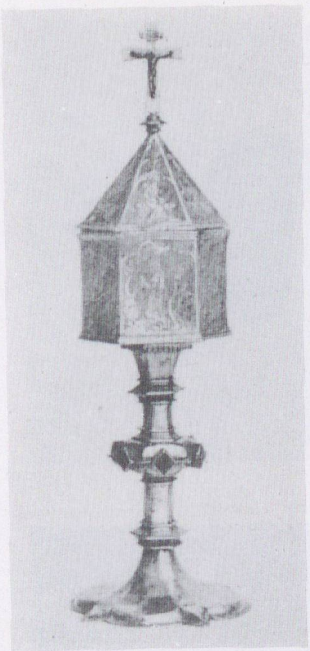

Körtvélyesről

Ismeretlen helyről

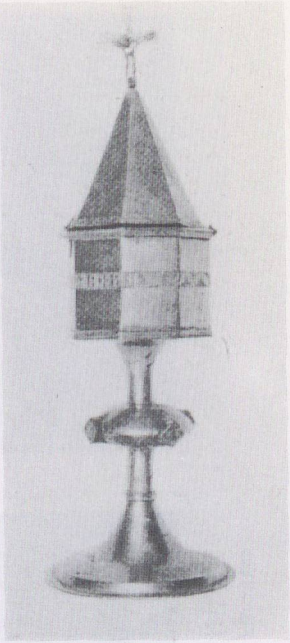

Kisdisznód, r. kat. templom

Részlet a körtvélyesi cibóriumról. Krisztus ostorozása. Angyali üdvözlet

CIBÓRIUMOK

Budapest, Nemzeti Múzeum

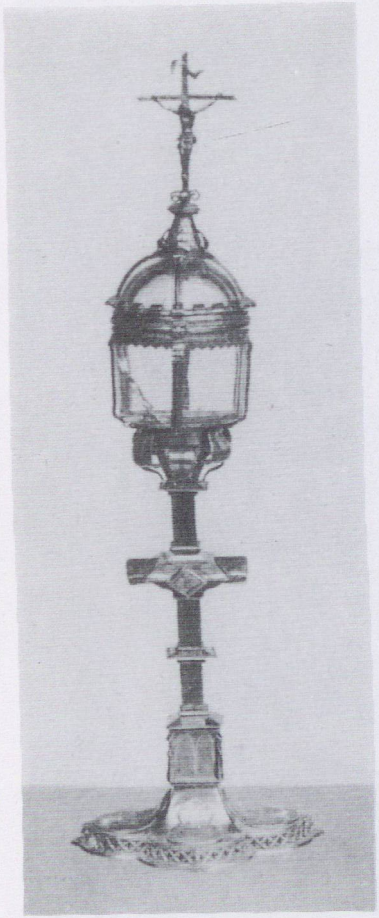

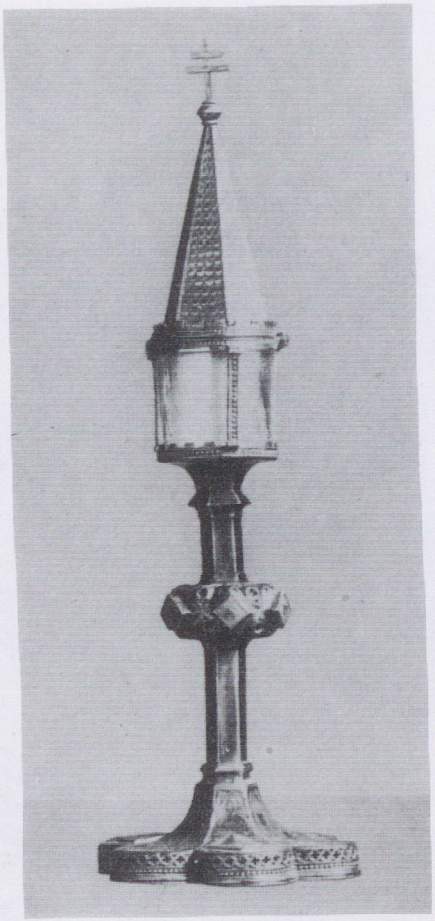

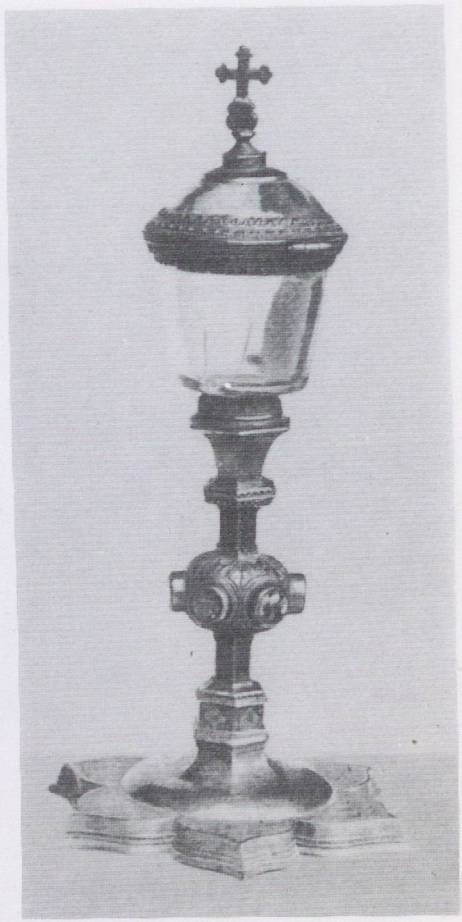

EREKLYETARTÓK
Aachen, Székesegyház kincstára
1367 előtt

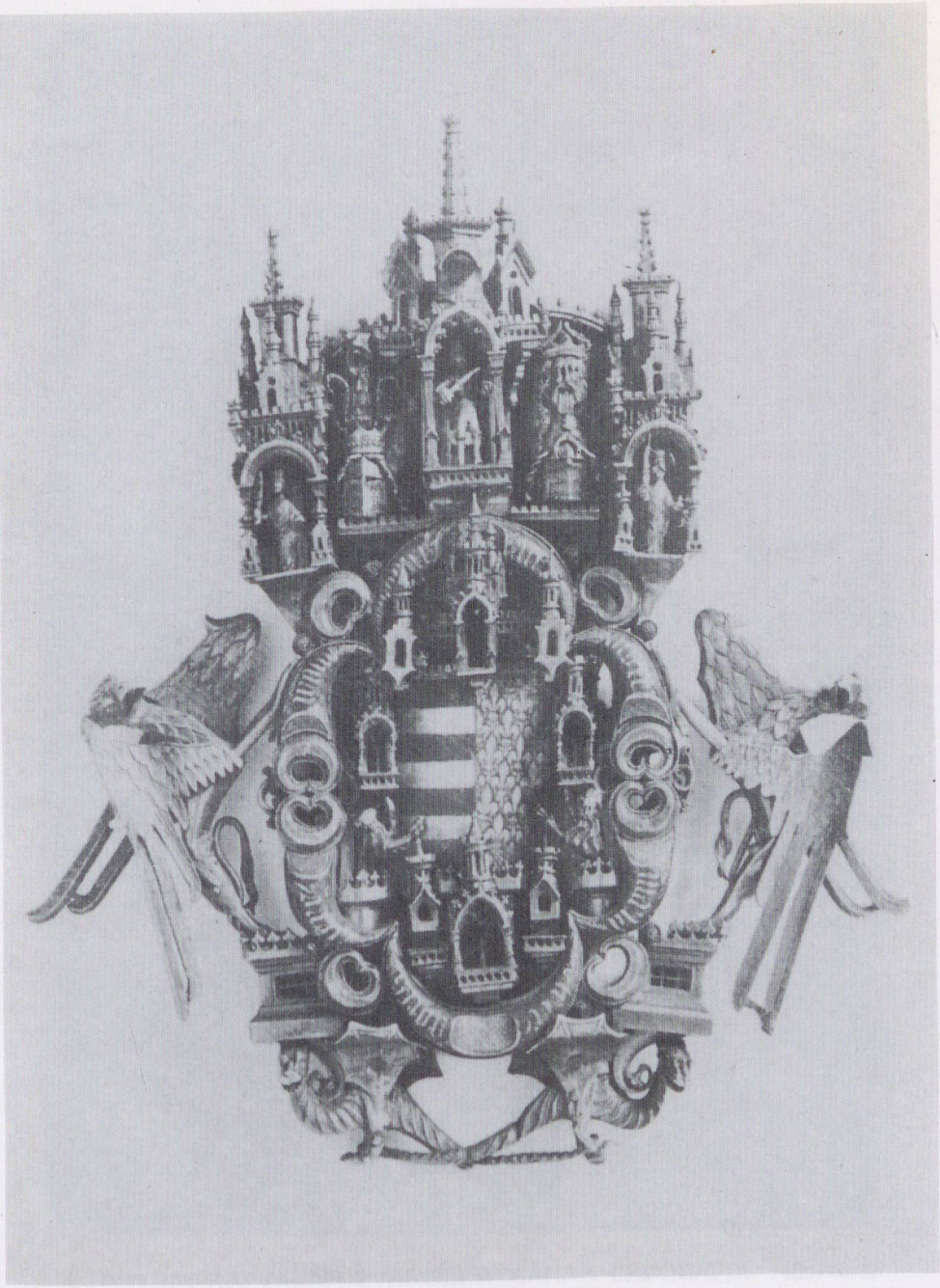

KÖNYVTÁBLADÍSZ NAGY LAJOS CÍMERÉVEL. 1367 előtt
Aachen. Székesegyház kincstára

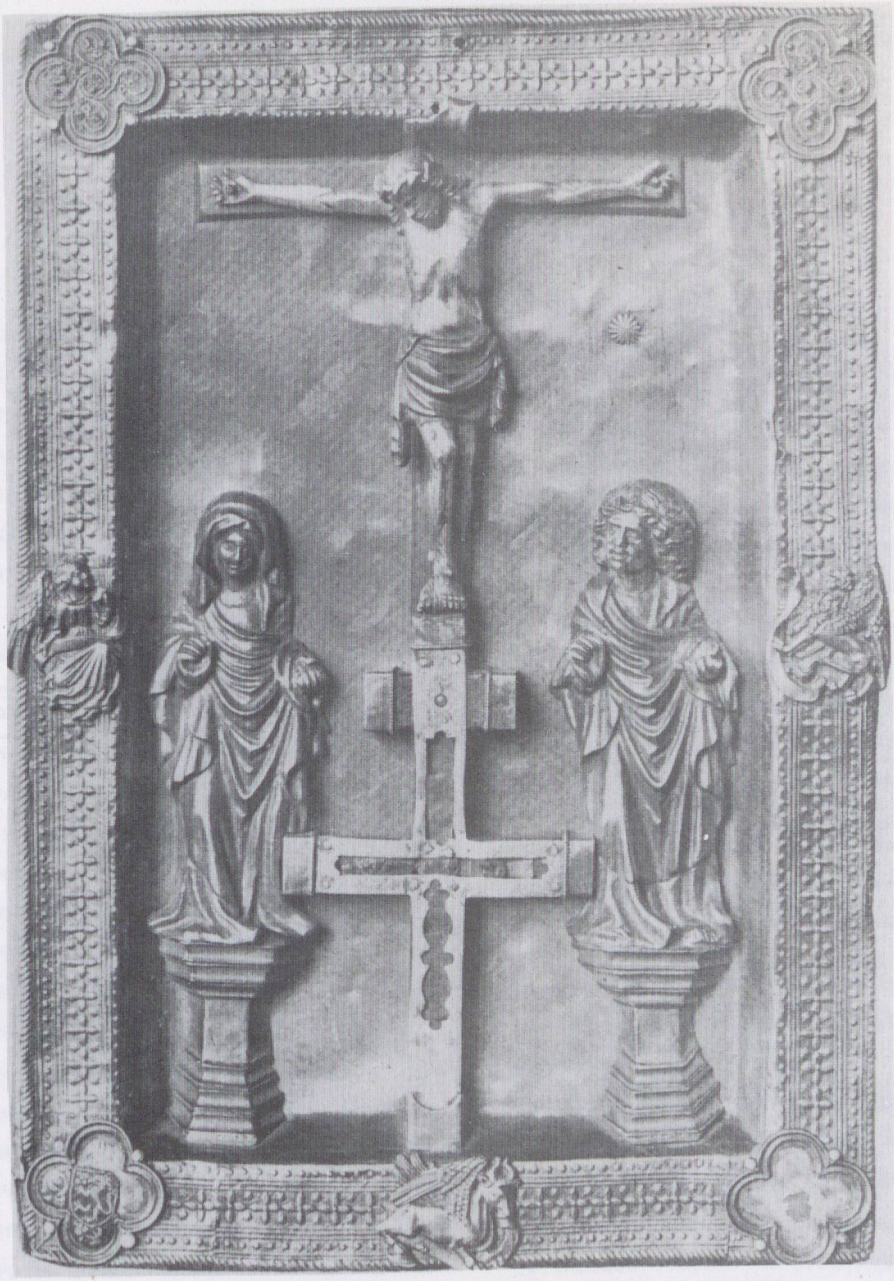

A NYITRAI KÁPTALAN EVANGÉLIUMÁNAK FEDŐLAPJA. 1380 körül
Esztergom, Főszékesegyházi kincstár

KÉPEK JEGYZÉKE

I. SZÖVEGKÖZTI KÉPEK.

Lap

10. I. KÁROLY. Iniciálé a Képes Krónika 69 *v* lapjáról.
11. ERZSÉBET ANYAKIRÁLYNÉ GYERMEKEIVEL. Iniciálé a Képes Krónika 70 *v* lapjáról.
13. NAGY LAJOS KETTŐS KERESZTJE. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
18. ÚJBÁNYA PECSÉTNYOMÓJA. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
18. NAGY LAJOS MÁSODIK NAGY PECSÉTJE. 1363.
19. NAGY LAJOS. Iniciálé a Secretum Secretorum első lapjáról. 1370 után. Oxford. Bodleyan library.
20. NAGY LAJOS. Részlet a Képes Krónika címlapján lévő miniatúrából.
21. NAGY LAJOS RAMIRO KIRÁLY KÉPÉBEN. 1370 körül. Részlet Altichieronak a padovai Szent Antal bazilika S. Felice kápolnájában lévő freskójáról.
22. NAGY LAJOS ZÁRAI BEVONULÁSA. Részlet a Szent Simeon szarkofágról. 1378—80. Zara.
23. CZUDAR IMRE PÜSPÖK PECSÉTJE, 1380.
25. OPPELNI LÁSZLÓ HERCEG PECSETJE, 1369.
27. LÁSZLÓ PRÉPOST, királyi orvos pecsétje.
31. NAGY LAJOS KŐBEFARAGOTT CÍMERE a Carrarák váráról. Padova Museo Civico.
33. PÁPAI BÚCSÚENGEDÉLY-LEVÉL, 1349. Kolozsvár, Szent Mihály-templom.
34. IV. KÁROLY CSÁSZÁR ARANYPECSÉTJE. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
37. NAGY LAJOS SZÜLETÉSE. Miniatúra a Képes Krónika 70 *v* lapjáról.
38. KORONÁZÁS. Miniatúra a Képes Krónika 46 *v* lapjáról.
39. KOPPÁNY MEGÖLETÉSE. Miniatúra a Képes Krónika 19 *v* lapjáról.
40. SZENT ISTVÁN. Iniciálé a Képes Krónika 20 *r* lapjáról.
40. SZENT KORONA MEGTALÁLÁSA. Iniciálé a Képes Krónika 68 *r* lapjáról.
43. A HÉT VEZÉR. Iniciálé a Képes Krónika 12 *r* lapjáról.
43. BUZÁD LOVAG. Iniciálé a Képes Krónika 15 *v* lapjáról.
44. HÉDERVÁRI LOVAG. Iniciálé a Képes Krónika 14 *v* lapjáról.
44. PÁZMÁNY LOVAG. Iniciálé a Képes Krónika 15 *r* lapjáról.
45. HERMANN LOVAG. Iniciálé a Képes Krónika 15 *v* lapjáról.
45. PÓTH LOVAG. Iniciálé a Képes Krónika 15 *r* lapjáról.
45. OLIVER—RÁTHOLD TESTVÉRPÁR. Iniciálé a Képes Krónika 15 *v* lapjáról.
46. A SZENT SIMEON SZARKOFÁG HOSSZOLDALA. Zara.

Lap

46. RUTÉNOK HÓDOLÁSA. Miniatúra a Képes Krónika 49 *v* lapjáról.
47. FÜLÖP FERMÓI PÜSPÖK, PÁPAI KÖVET ÉRKEZÉSE. Iniciálé a Képes Krónika 65 *r* lapjáról.
48. KIRÁLYNŐ TEMETÉSE. I. Károly első feleségének temetése. Iniciálé a Képes Krónika 70 *r* lapjáról.
49. HUNOR ÉS MAGYAR VADÁSZATA. Iniciálé a Képes Krónika 3 *r* lapjáról.
50. MEDVEVADÁSZAT. Miniatúra a Képes Krónika 2 *v* lapjáról.
51. SOLYMÁSZÁS. A csóri jelenet. Iniciálé a Képes Krónika 53 *r* lapjáról.
51. HALÁSZAT. Falkép a runkelsteini várban. Aquarell másolat után.
52. LABDAJÁTÉK. Falkép a runkelstein várban Aquarell másolat után.
52. TÁNCOLÓ PÁROK. Falkép a runkelsteini várban. Aquarell másolat után.
53. LEHEL KÜRTJE. Iniciálé a Képes Krónika 17 *v* lapjáról.
53. ERZSÉBET ÉS I. KÁROLY ESKÜVŐJE. Miniatura a Képes Krónika 70 *r* lapjáról.
55. SZENT LÁSZLÓ. Iniciálé a Képes Krónika 47 *v* lapjáról.
57. SZENT GYÖRGY-LOVAGOK PECSÉTJE. 1326.
58. SZARVASVADÁSZAT. I. Endrének és Szent Lászlónak csodaszarvas mutatja meg az alapítandó váci székesegyház helyét. Iniciálé a Képes Krónika 44 *r* lapjáról.
58. KOPJATÖRÉS. Béla herceg és a pomerániai óriás párbaja. Iniciálé a Képes Krónika 27 *v* lapjáról.
59. 1. A SZEKSZÁRDI APÁT megjelenti Gézának Salamon gonosz terveit.
2. PETRŐD, SZOLNOK ÉS BIKÁCS ELÁRULJÁK GÉZA HERCEGET. Lapalji miniatúrák a Képes Krónika 41 *r* lapjáról.
62. A BUDAIAK KIÁTKOZZÁK A PÁPÁT. Iniciálé a Képes Krónika 67 *v* lapjáról.
63. TELEGDI CSANÁD PECSÉTJE.
63. SIGFRID APÁT PECSÉTJE. 1342.
65. KESZEI MIKLÓS ESZTERGOMI ÉRSEK PECSÉTJE. 1361.
66. DEMETER ESZTERGOMI ÉRSEK PECSÉTJE. 1381.
69. SCHWEIDNITZI ANNA MELLKÉPE. Prága, Szent Vid székesegyház.
70. EREKLYETARTÓ. XIV. század közepe. Bari S. Nicola.
73. VESSZŐS GYÖRGY MEGÍTÉLTETÉSE. Falkép a zselizi r. kat. templomban.
74. FLAGELLÁNSOK. Miniatúra a Képes Krónika 63 *v* lapjáról.
86. A LIPPAI-TEMPLOM FELAJÁNLÁSA. Miniatúra a Képes Krónika 70 *v* lapjáról.

Lap
87. A DÖMÖSI TEMPLOM FELSZENTELÉSE. Miniatúra a Képes Krónika 53 *r* lapjáról.
88. A NAGYVÁRADI SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSE. Miniatúra a Képes Krónika 50 *r* lapjáról.
89. A GYÖNGYÖSI FERENCES-TEMPLOM ALAPRAJZA. Gyalus László felmérési rajza.
90. A MÁRIANOSZTRAI EGYKORI PÁLOS-TEMPLOM ALAPRAJZA. Sztehlo Ottó felmérési alaprajza után.
90. A SOPRONI BENCÉS- (EGYKOR FERENCES) TEMPLOM ALAPRAJZA. Henszlmann után.
91. A LŐCSEI GIMNÁZIUMI- (EGYKOR MINORITA) Ttemplom ALAPRAJZA. Nagrand felvétele után.
92. A LŐCSEI MINORITA-KOLOSTOR DÉLI KERESZTFOLYOSÓJA.
93. A NAGYSZOMBATI SZÉKESEGYHÁZ ALAPRAJZA. Henszlmann után.
96. VÁR LAKÓTORONNYAL. Velence alapítása. Iniciálé a Képes Krónika 8 *r* lapjáról.
97. A DIÓSGYŐRI VÁR ALAPRAJZA. Sztehlo Ottó felmérési alaprajza után.
97. A DIÓSGYŐRI VÁR LÁTKÉPE a XVII. században.
98. LOVAGTEREM BOLTOZATÁNAK MARADVÁNYA. Diósgyőr.
102. A BUDAVÁRI FŐTEMPLOM MÁRIA KAPUJA. Helyreállítás előtt.
104. SÍRKŐ CSALÁDJEGYES PAJZZSAL. XIV. század közepe. Kassa, Múzeum.
105. ÁBEL FESTŐ SÍRKÖVE. XIV. század közepe. Budapest, Halászbástya. Kőemléktár.
106. SÍRKŐTÖREDÉK A PARTSCH-CSALÁD CÍMERÉVEL. XIV. század közepe. Budapest, Margitsziget.
107. SÍRKŐ, 1373. Székesfehérvár, Kőtár.
108. KÁZMÉR KIRÁLY SÍREMLÉKE. Krakkó, Székesegyház.
109. MÁRVÁNYBERAKÁSOS TÖREDÉK. Nagy Lajos síremlékéről. Székesfehérvár, Kőtár.
110. NAGY LAJOS CÍMERÉNEK TÖREDÉKE. A király síremlékéről. Székesfehérvár, Kőtár.
112. NAGY LAJOS SÍREMLÉKÉNEK TÖREDÉKE (?) Székesfehérvár, Kőtár.
112. FAFESZÜLET (részlet). Lőcse, Szent Jakab-templom.
113. ARANYOZOTT BRONZKERESZT. Ménhárd, r. kat. templom.
115. SZENT ZSIGMOND EREKLYETARTÓ MELLSZOBRA. 1370 körül. Plock, Székesegyház.
116. RÉSZLET A KASSAI BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉRŐL. Kassa, Székesegyház.
117. RÉSZLET A SVEDLÉRI BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉRŐL. 1360 körül. Svedlér.
118. FELFESZÍTETT KRISZTUS a svedléri bronz keresztelőmedencéről.
119. A VÁRADI VÁR LÁTKÉPE. Részlet G. Houfnagel metszetéből. XVI. század.
120. SZENT GYÖRGY-SZOBOR ÖNTŐSZÁJA.
121. DRUGETH NÁDOR PECSÉTJE. 1324.
121. ATTILA RÓMA ELŐTT. Iniciálé a Képes Krónika 8 *v* lapjáról.
122. SZENT GYÖRGY. Részlet Márton és György kolozsvári szobrászok Szent György szobráról.
127. ISTVÁN HERCEG PECSÉTJE. 1351.
127. GOBELINUS ERDÉLYI PÜSPÖK PECSÉTJE. 1380.
128. ÓBUDA PECSÉTNYOMÓJA. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

Lap
133. SZENT LÁSZLÓ HARCA A LEÁNYRABLÓ KÜNNAL. Iniciálé a Képes Krónika 36 *v* lapjáról.
135. AQUILA JÁNOS: DIADALÍV FRESKÓDÍSZE. 1378. Velemér, r. kat. templom.
136. AQUILA JÁNOS ÖNARCKÉPE. 1378. Velemér, r. kat. templom.
137. A VÁRADI SZÉKESEGYHÁZ ÉPÍTÉSE. Falkép a bántornyai r. kat. templomban.
137. AQUILA JÁNOS ÖNARCKÉPE. 1392. Mártonhely, r. kat. templom. Aquarell másolat után.
140. JELENETEK JÉZUS ÉLETÉBŐL. New-York, Morgan library.
142. SZENT ISTVÁN SZÜLETÉSE. Miniatúra a Képes Krónika 19 *r* lapjáról.
143. NÁDORFEHÉRVÁR BEVÉTELE. Iniciálé a Képes Krónika 37 *v* lapjáról.
144. SZENT LÁSZLÓT VÍVŐ HALOTTAS KOCSI Váradra érkezik. Miniatúra a Képes Krónika 51 *r* lapjáról.
144. A SZENT KORONA ELRABLÁSA. Miniatúra a Képes Krónika 61 *r* lapjáról.
146. KÓDEXET ÍRÓ ÉS FESTŐ SZERZETES (Kálti Márk?). Iniciálé a Képes Krónika 1 *v* lapjáról.
147. KÉZIORGONÁN JÁTSZÓ FÉRFI. Iniciálé Imre fia, János Misekönyvéből. 1377. Gyulafehérvár. Batthyáneum.
148. SZÉGYENBAKON ÜLŐ NŐ. Iniciálé Imre fia, János misekönyvéből. Gyulafehérvár, Batthyáneum.
148. IMRE FIA, JÁNOS (?). Iniciálé a kanonok misekönyvéből. Gyulafehérvár, Batthyáneum.
150. MIHÁLY EGRI PÜSPÖK PECSÉTJE. 1367.
152. GÉZÁT MEGKORONÁZZA AZ ANGYAL. Miniatúra a Képes Krónika 42 *r* lapjáról.
154. IV. LÁSZLÓ KÚN RUHÁBAN. Iniciálé a Képes Krónika 64 *v* lapjáról.
155. ÖTVÖS VERŐTŐ. Versec.
156. SZÍJVÉG ÉS CSAT Felsőszentkirályról. 1350 körül, Kecskemét, Múzeum.
156. PÁRTAÖV Felsőszentkirályról, 1350 körül. (Rekonstrukció.) Kecskemét, Múzeum.
157. PÁNCÉLOS LOVAGOK. Iniciálé a Képes Krónika 16 *v* lapjáról.
158. ANTIPENDIUM Göncruszkáról (?). Esztergom, Főszékesegyházi kincstár.
158. RÉSZLET A GÖNCRUSZKAI ANTIPENDIUMBÓL. Esztergom, Főszékesegyházi kincstár.
159. KIRÁLYI EBÉDLŐ. Zách Felicián merénylete. Iniciálé a Képes Krónika 71 *r* lapjáról.
159. KIRÁLYI HÁLÓSZOBA. A várkonyi jelenet. (Korona és kard.) Iniciálé a Képes Krónika 32 *v* lapjáról.
160. VÁLYÚLÁDA. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
161. OLTÁRKŐ. Kéthelyről. Győr, Székesegyház.
161. SOLYMÁSZT ábrázoló padlótégla. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.
162. KÁLYHACSEMPE SZENT LÁSZLÓ ALAKJÁVAL. Szombathely, Bazilika múzeum.
163. NAGY LAJOS PORCELLÁNKANNÁJA a párizsi Bibliothèque National-ban lévő rajz után.
165. A BUDAÚJLAKI KEHELY TALPA. Budavári főtemplom.
168. GYERTYATARTÓ Nagy Lajos címerével, 1367 előtt. Aachen székesegyház kincstára.
169. NAGY LAJOS LENGYEL KIRÁLYI CÍMERE. Aachen székesegyház kincstára.
169. NAGY LAJOS MAGYAR CÍMERE. Aachen székesegyház kincstára.

II. KÉPES TÁBLÁK.

A szines mellékleten: MAGYAROK BEJÖVETELE. A Képes Krónika 11 *r* lapja

I. LŐCSE. A Szent Jakab-templom déli oldala, XIV. század második fele.

II. SOPRON. Bencés-templom, XIV. század.

III. MÁRIANOSZTRA. Egykori páloskolostor templom szentélye, 1352 után.

IV. 1. SOPRON. Bencés-templom tornya.
2. POZSONY. Klarissza-templom tornya.
3. POZSONY. Ferences-templom tornya.

V. NAGYSZOMBAT. Székesegyház keletről, XIV. század második fele.
POZSONY. A ferences-templom Szent János-kápolnája keletről, 1361.

VI. 1. LŐCSE. Egykori minorita-templom déli oldala, XIV. század második fele.
2. SZÁSZSEBES. R. kat. templom szentélye, XIV. század utolsó harmada.

VII. 1. LŐCSE. Szent Jakab-templom. Kézmosófülke.
2. IGLÓ. Plébániatemplom déli kapuja.
3. SOPRON. Bencés-templom déli kapuja.
4. LŐCSE. Szent Jakab-templom déli kapujáról részlet.

VIII. DIÓSGYŐR. Várrom, XIV. század harmadik negyede.

IX. ÁLLÓ SZENTEK, XIV. század közepe. Pécs. Székesegyházi kőtár.

X. APOSTOL a budavári főtemplom Máriakapujáról, 1370 körül. Halászbástya, Kőemléktár.

XI. 1. TORNAI JÁNOS SÍRKÖVE. 1356. Torna, r. k. templom.
2. BEBEK GYÖRGY SÍRKÖVE. 1371. Tornagörgő, r. kat. templom.

XII. 1. JÁNOS KIRÁLYI FESTŐ SÍRKÖVE, 1371. Budavári főtemplom.
2. MIKLÓSFIA TAMÁS SÍRKÖVE, 1371. Halászbástya, Kőemléktár.

XIII. HENRIK FIRENZEI HUMANISTA SÍRKÖVE, 1373. Halászbástya, Kőemléktár.

XIV. 1. SZÉCHY ANDRÁS SÍRKÖVE, 1356. Gyulafehérvár, Székesegyház.
2. SIGFRID PANNONHALMI APÁT SÍRKÖVE, 1365. Pannonhalma. Apátsági templom.

XV. CZUDAR LÁSZLÓ PANNONHALMI APÁT SÍRKÖVE, 1372. Pannonhalma. Apátsági templom.

XVI. NAGY LAJOS LEÁNYÁNAK, KATALINNAK (?) SÍRKÖVE, 1375 körül. Székesfehérvár, Kőtár.

XVII. 1. MADONNA Szlatvinról, 1350 körül. Budapest, Szépművészeti Múzeum.
2. APOSTOL Iglóról, 1380 körül. Szepeshely, Múzeum.

XVIII. 1. MADONNA, 1370—80. Nagyőrről a Pozsonyi Múzeumban.
2. MADONNA, 1360—70. Ruszkin, r. kat. templom.

XIX. OLTÁRSZÁRNYAK a Szepességből, 1370—80. Budapest, Szépművészeti Múzeum.

XX. SZENT LÁSZLÓ FEJEREKLYETARTÓ MELLSZOBRA, 1370 körül. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum.

XXI. BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉK.
1. Kassa, Székesegyház, XIV. század közepe.
2. Mateoc, r. kat. templom, XIV. század közepe.
3. Liptótepláról a Magyar Nemzeti Múzeumban, XIV. század közepe.
4. Strázsa, r. kat. templom, XIV. század közepe.

XXII. BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉK. 1360 körül.
1. Svedlér, r. kat. templom.
2. Szepesváralja, r. kat. templom.

XXIII. BRONZ KERESZTELŐMEDENCÉK.
1. Lőcse, Szent Jakab-templom, XIV. század harmadik negyed.
2. Podolin, r. kat. templom, XIV. század harmadik negyede.
3. Medgyes, r. kat. templom, XIV. század közepe.
4. Segesd, r. kat. templom, XIV. század közepe.

XXIV. KOLOZSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY: Szent György, 1373. Prága.

XXV. KOLOZSVÁRI MÁRTON ÉS GYÖRGY: Szent György (oldalnézet), 1373. Prága.

XXVI. NAGY LAJOS-KORI PÉNZEK. 1—5. Aranyforintok (1. C.N.H. I. 62; 2. C.N.H. I. 63; 3. C.N.H. I. 64/B; 4. C.N.H. I. 64/A; 5. C.N.H. I. 66). 6—9. Garasok (6. C.N.H. I. 69; 7. C.N.H. I. 70/A; 8. C.N.H. I. 68; 9. C.N.H. I. 67). 10—13. Dénárok és obulusok (10. C.N.H. I. 71; 11. C.N.H. I. 74; 12. C.N.H. I. 88; 13. C.N.H. I. 91).

XXVII. 1. KÁLMÁN GYŐRI PÜSPÖK PECSÉTJE, 1356.
2. NAGY LAJOS HARMADIK KÖZÉPPECSÉTJE, 1356.
3. KASSA VÁROS PECSÉTJE, 1381.
4. GARAI MIKLÓS PECSÉTJE, 1349.

XXVIII. 1. REMETE SZENT ANTAL LEGENDÁJA, 1360—70. Falkép a szepesdaróczi r. kat. templomban.
2. IRGALMASSÁG CSELEKEDETEI, HÉT FŐBŰN, 1380 körül. Falkép a lőcsei Szent Jakab-templomban.

XXIX. SZENT DOROTTYA LEGENDÁJA, 1380 körül. Falkép a lőcsei Szent Jakab-templomban.

XXX. A KIRÁLYI KÁPOLNA FRESKÓKKAL DÍSZÍTETT DÉLI FALA. Esztergom, királyi vár.

XXXI. NICCOLO DI TOMMASO: Szentek, XIV. század közepe. Esztergom, királyi várkápolna.

XXXII. 1—3. FRESKÓTÖREDÉKEK az esztergomi királyi várkápolnából.
4. FRESKÓTÖREDÉKEK Nagyváráról. Esztergom, Keresztény Múzeum.

XXXIII. 1. MÁRIA MEGKORONÁZÁSA, 1360 körül. Falkép a zsegrai r. kat. templomban.
2. SZENT GYÖRGY HARCA A SÁRKÁNNYAL, XIV. század utolsó negyed. Falkép az almakeréki templomban.

XXXIV. AQUILA JÁNOS: Falképek a veleméri r. kat. templomban. 1. Szent László és Szent Miklós. 2. Kálvária, 1378.

XXXV. 1. JÉZUS SZÜLETÉSE. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 214. sz. misekönyvének 16 *r* lapjáról.

XXXV. 2. SZENTLÉLEK ELJÖVETELE. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 214. sz. misekönyvének 123 *r* lapjáról.
3. IMÁDKOZÓ SZERZETES. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 94. sz. misekönyvének 174 *v* lapjáról.
4. IMÁDKOZÓ PAP. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 214. sz. misekönyvének 130 *r* lapjáról.

XXXVI. SZENT IMRE LEGENDÁJA. Két lap a vatikáni legendáriumból, 1365—1370. Róma Bibl. Vaticana. Cod. lat. 8541.

XXXVII. SZENT LÁSZLÓ LEGENDÁJA. Két lap a vatikáni legendáriumból. 1365—70.

XXXVIII. SZENT LÁSZLÓ LEGENDÁJA. Két lap a vatikáni legendáriumból. 1365—70.

XXXIX. A KÉPES KRÓNIKA címlapja. 1370 körül. Budapest, Széchényi Könyvtár.

XL. A KÉPES KRÓNIKA 7 *v* lapja. Aquileia ostroma.

XLI. A KÉPES KRÓNIKA 25 *v* lapja. A ménfői csata.

XLII. A KÉPES KRÓNIKA 39 *v* lapja. 1. iniciálé: Géza király fogadja Dukas Mihály követet. Vid, a gonosz tanácsadó. 2. iniciálé: Salamon és Géza kibékülése.

XLIII. 1. SZENT ISTVÁN legyőzi Sámuel „bolgár cárt". Miniatúra a Képes Krónika 21 *r* lapjáról.
2. GYULA ELFOGATÁSA. Miniatúra a Képes Krónika 20 *v* lapjáról.

XLIV. 1. KÜLÖNFÉLE NEMZETSÉGEK BEJÖVETELE. Miniatúra a Képes Krónika 16 *v* lapjáról.
2. TATÁRJÁRÁS. Miniatúra a Képes Krónika 63 *r* lapjáról.

XLV. 1. A ROZGONYI CSATA. Miniatúra a a Képes Krónika 69 *r* lapjáról.
2. BAZARÁBA ELLENI CSATA. Miniatúra Képes Krónika 73 *v* lapjáról.

XLVI. 1. BÚVÁR KUND. Iniciálé a Képes Krónika 31 *r* lapjáról.
2. I. BÉLA MEGKORONÁZÁSA. Iniciálé a Képes Krónika 34 *r* lapjáról.
3. BAZARÁBA KÖVETE I. KÁROLYNÁL. Iniciálé a Képes Krónika 72 *v* lapjáról.
4. A SZÉKESFEHÉRVÁRI BAZILIKA ÉGÉSE. Iniciálé a Képes Krónika 71 *r* lapjáról.

XLVII. 1. I. ENDRE MEGKORONÁZÁSA. Iniciálé a Képes Krónika 30 *v* lapjáról.
2. III. HENRIK VISSZAHOZZA SALAMONT. Iniciálé a Képes Krónika 35 *r* lapjáról.
3. KRAKKÓ OSTROMA. Iniciálé a Képes Krónika 49 *v* lapjáról.
4. KÁLMÁN KIRÁLY ELFOGATJA ÁLMOST. Iniciálé a Képes Krónika 53 *v* lapjáról.

XLVIII. A SECRETUM SECRETORUM ELSŐ LAPJA, 1370 után. Oxford Bodleyan library. (Ms. Hertford Coll. 2.)

XLIX. KÉT LAP Henrik csukárdi plébános által miniált misekönyvből, 1377. Gyulafehérvár, Battyáneum.

L. 1. IMÁDKOZÓ DÁVID KIRÁLY. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 215. sz. misekönyvének 8 *v* lapjáról.
2. SEBEIT MUTATÓ KRISZTUS. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 220. sz. misekönyvéből.
3. FELTÁMADT KRISZTUS. Iniciálé a Széchényi Könyvtár cod. lat. 215. sz. misekönyvének 105 *r* lapjáról.
4. INICIÁLÉ a Széchényi Könyvtár cod. lat. 78. sz. bibliájának 41 *v* lapjáról.

LI. GANOIS VENCEL bibliájának két lapja, XIV. század második fele. Széchényi Könyvtár (cod. lat. 78).

LII. 1. KÁLVÁRIA. Miniatúra a Széchényi Könyvtár cod. lat. 215. sz. misekonyvének 178 *v* lapjáról.
2. KÁLVÁRIA. Miniatúra a Széchényi Könyvtár cod. lat. 220. sz. misekönyvének 144 *v* lapjáról.

LIII. MÁRIA MEGKORONÁZÁSA. Táblakép, XIV. és XVIII. század. Aachen, Székesegyház kincstára.

LIV. ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT LEGENDÁJA. Táblakép Bát-ról, 1380—90. Esztergom, Keresztény Múzeum.

LV. 1. VASALT AJTÓ. Leleszről a jászói prépostságban.
2. VASALT AJTÓ. Rudabányáról a Borsod—Miskolci Múzeumban.

LVI. KRISTÁLYEDÉNY Krisztus Úrvacsora kendőjével. Prága, Szent Vid. Székesegyház kincstára.
2. HEDVIG-KUPA. Drezda. Grünes Gewölbe.

LVII. KEHELY. Nagyselyk, ág. ev. templom.
2. KEHELY. Felsőlövőről a Magyar Nemzeti Múzeumban.
3. KEHELY. Lófalváról a bártfai Sárosmegyei Múzeumban.
4. KEHELY. Felsőszalókról a Magyar Nemzeti Múzeumban.

LVIII. 1. KEHELY. Budaújlakról a budavári főtemplomban.
2. KEHELY. Lándok r. kat. templom.

LIX. GALLICUS MIKLÓS: Pacifikále. Igló r. kat. plébánia.

LX. RÉSZLETEK AZ IGLÓI PACIFIKÁLÉRÓL. 1. Szent Férfi, 2. Szent Nő, 3. Ilona császárnő és Nagy Konstantin, 4. Krisztus feltámadása.

LXI. 1. CIBORIUM. Körtvélyesről a Magyar Nemzeti Múzeumban.
2. CIBORIUM. Ismeretlen helyről a Magyar Nemzeti Múzeumban.
3. CIBORIUM. Kisdisznód r. kat. templom.
4. KRISZTUS OSTOROZÁSA. Részlet a körtvélyesi ciboriumból.
5. ANGYALI ÜDVÖZLET. Részlet a körtvélyesi ciboriumról.

LXII. EREKLYETARTÓK, 1367 előtt. Aachen, Székesegyház kincstár.

LXIII. KÖNYVTÁBLADÍSZ Nagy Lajos címerével, 1367 előtt. Aachen, Székesegyház kincstár.

LXIV. A NYITRAI KÁPTALAN EVANGÉLIUMÁNAK FEDŐLAPJA, 1380 körül. Esztergom Főszékesegyházi kincstár.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

(A csillaggal jelölt számok szövegképre utalnak.)

Aachen 68, 69, 71
— magyar kápolna 68, 86, 114, 150, 167, 168
— kincstára 69, 123, 167
— ereklyetartók 164, 167, 168, 169. LXII. tábla
— gyertyatartók 168*
— címerek 168—170, 169*. LXIII. tábla
— táblaképek 150—151. LIII. tábla
Ábel festő 53, 105*, 106
Albert osztrák herceg 42, 45, 68
II. Albert anhalti herceg 69
Albornoz kardinális 62
Almakerék r. kat. templom
— freskók 134, XXXIII. tábla 2. kép
Alsán ferences-templom 86
Alsáni Bálint 45, 63, 66, 82, 86
— pecsétje 127
Altichiero 19, 30, 129, 130, 21*
Ambrus építőmester 9, 53, 96
András pálos 82
András asztalos 160
Andrea János 76, 82
Anjou Károly 12
Aquila 15
Aquila János 129, 134, 135—137, 136*, 138*, 154, XXXIV. tábla
Arqua, Jacopo 27
Aracs ferences-kolostor 11, 86
Asia János oxfordi kanonok 77
Avanzo 30, 31, 129
Aversa 56
Avignon 23, 26, 31—33, 47, 64, 66, 81, 129, 138

Bajor Lajos 40
Baldi, Bartolomeo di Guido 29
Balogh Jolán 122
Bántornya r. kat. templom
— freskók 135, 136, 137*, 145
Bari 69, 71
— Székesegyház kincstára
— — ereklyetartó 69, 70*
Bártfa Szt. Egyed-templom
— sírkő 105
— Sárosvármegyei Múzeum
— — kehely Lófalváról 165; LVII. tábla 3. kép
Báthori András 28, 66, 86, 87, 123
Batizfalva r. kat. templom
— harangja 116
Beatrice 72
Bebek György 107; XI. tábla 2. kép
Bécs 48, 68, 78, 153
Bécs Szent István-dóm IV. Frigyes síremléke 110
— — Singer tor 123—124
— Művészettörténeti Múzeum
— — kard 156—157
— — kristálypohár 164
Békefi Remig 74
Belgrád 120
IX. Benedek pápa 16
XII. Benedek pápa 32
Benedek, György fia 77
Benedek veszprémi püspök 150
Benintendi velencei kancellár 16, 45 81
Beregszász ferences-kolostor 11, 86
Bertrand traui püspök 48
Bertrand bíboros 31, 62
Berzevicziek 71
Bibarczfalva r. kat. templom
— freskók 134
Boccaccio 15, 29, 33, 62
Boetius 61
Boleszló sziléziai herceg 41
Bologna 14, 15, 75, 76, 77, 78, 82, 138
Bolognai Tamás orvos 27
VIII. Bonifác pápa 62
Bonfini 90
Boroszló 51
Borsmonostor 68
Bölcs Albert osztrák herceg 41
Brankovits György fejedelem 142
Bredenscheyd János 26, 32, 79, 139
Brunningsheimi Konrád 57
Buda 23, 96
— Szent Domonkos-templom 53, 106
— Szent Márton-templom 87
— Nagyboldogasszony főtemplom 53, 86, 93, 94, 101, 102*
— — János festő sírköve 53, 106; XII. tábla 1. kép
— — kehely Ujlakról 165*; LVIII. tábla 1. kép
— Tárnokmesteri ház 40
Budai Farkas 71
Budai Jakab szűcs 156
Budapest
— Egyetemi Könyvtár
— — Dante-kódex 30
— — 102. sz. kódex 137
— Halászbástya kőemléktár 101, 103
— — Ábel festő sírköve 53, 105*, 106
— — Henricus de Aiacoviaclun Florencie sírköve 29, 106; XIII. tábla
— — Miklós fia Tamás sírköve 106, 107; XIII. tábla 2. kép
— — Paucher Henrik sírköve 26, 106
Budapest Halászbástya kőemléktár Szatmári Miklós sírköve 105
— Királyi vár
— — Szent korona és koronázási jelvények 40
— Magyar Nemzeti Múzeum
— — ciborium ismeretlen helyről 167; LXI. tábla 3. kép.
— — ereklyetartó feszület 113
— — IV. Károly aranypecsétje 33*
— — keresztelőmedence Liptótelpáról 117; XXI. tábla 3. kép
— — körmendi lelet 62, 167
— — körtvélyesi ciborium 167; LXI. tábla 1. 4—5. képek
— — losici pohár 162
— — Nagy Lajos kettős keresztje 13*
— — ötvös verőtő 160
— — padlótégla 161* 162
— — Szent László ereklyetartó mellszobra 114, 125; XX. tábla
— — szarvasalakú aquamanile 114
— — vályuláda 160*
— Margitsziget Partsch-család sírköve 106*
— Széchenyi Könyvtár
— — Cod. lat. 78. sz. 149 1. L. tábla 3. kép; LI. tábla
— — Cod. lat. 94. sz. 139; XXXV. tábla 3. kép
— — Cod. lat. 214. sz. 138—139; XXXV. tábla 1—2, 4. képek
— — Cod. lat. 215. sz. 74, 149, 159; L. tábla 1., 3. képek
— — Cod. lat. 220, 74; L. tábla 2; LII. tábla 2. kép
— — Cod. lat. 408. sz. 147
— — Jókai-kódex 74
— — Képes Krónika 13, 15, 19, 20*, 22, 24, 35, 37*, 38*, 39*, 40*, 42, 43*, 44*, 46*, 47*, 48*, 49*, 50*, 51*, 53*, 54, 55*, 58*, 59*, 62*, 63, 74*, 86*, 87*, 88*, 96*, 97, 99, 121*, 122, 123, 131, 132, 133*, 136, 138, 141—146, 142*, 143*, 144*, 146*, 148, 152, 154*, 156, 157*, 159, 160; XXXIX—XLVII. táblák
— Szépművészeti Múzeum
— — oltárszárnyak a Szepességből 113; XIX. tábla
— — Szent Margit, Szent Ágnes, Szent Katalin szobrai Maldurról 112

Budapest, Szépművészeti Múzeum
Szlatvini Madonna 111, 112; XVII. tábla 1. kép
— — Toporczi Madonna 112
Budaszentlőrinci pálos-kolostor 49
Bulcs r. kat. templom harangja 116
Buzád lovag 43*

Camaino, Tino 12
Canossa 56
Carrara Ferenc 17, 25, 30, 45, 77, 78
Carrara Katalin 30
Cavallini, Pietro 12
Ceccanoi Hannibál bíboros 75
Cilly, Ulrich von 26
Claus Heynen l. Gelre herold
Cola di Rienzo 49
Colluccio Salutati firenzei kancellár 29, 81
Colonnák 70
Compostella 66, 68, 71
Conversino da Ravenna 14, 26, 27, 138
Corsini, Tomaso 29
Cristianus de Hungaria 76
Curtea Argesi csatt 170
Curti Vilmos 75
Czakó Elemér 123
Czarnkowski Jákó 40
Czobor Béla 120
Czudar György tárnokmester 25, 86
— Imre 25
— — pecsétje 24*, 127, 150
— János zágrábi püspök 25
— János váradi püspök 25, 120
— László pannonhalmi apát 25, 64, 108, 109, 110; XV. tábla
— Péter 25, 86

Csatka pálos-kolostor 86
Csói György pecsétmetsző 17, 126
Csóthi Benedek fia György 78
Csuz János horvát bán 86

Dandolo, Leonardo 45
Dante 15, 29, 72
Debrecen Szent András-templom 94—95
De Cardailhac János 63, 65
Dédes pálos-templom 86, 90
Dékáni Kálmán 81
Deméndi László püspök 158
Demeter érsek 49, 63
— pecsétje 66*, 127
De Monasterio Péter 32
Deschamps, Eustache 60
De Surdis János 63, 65
Diósgyőr
— vár 16, 23, 45, 53, 96, 97*—98*, 99, 161; VIII. tábla
— pálos-templom 86
Dlugoss 42
Domokos apát 116
Domokos Máté 61
Donch comes 86, 92
Döbrönte vára 99
Dömös templom 87*
Dresda
— Grünes Gewölbe
— — Hedvig kupa 164, LVI. tábla 2. kép

Drugeth Fülöp nádor pecsétje 121
— Vilmos nádor 41, 54, 162
Durand r. kat. templom
— harang 115
— keresztelő medence 116
Durazzoi Károly 56, 72, 162

IV. Edward angol király
Egri János minorita 32
Elefánti Dezső fia Mihály 86
Ellerbach, Burkahard von 26
Emo, Pietro di Maffio 30
Endre (Nagy Lajos testvére) 14, 28, 32, 132, 143
Eperjes 53, 96
Erdélyi Boetius dömés 79
Erdélyi János ferences 79
Ernyei József 78, 114
Erzsébet (Nagy Lajos anyja) 11*, 12, 16, 19, 25, 26, 30, 32, 34, 36, 38, 41, 42, 50, 51, 54, 58, 65, 68, 69, 86, 87, 143, 150, 157, 167
— pecsétje 126
— (Nagy Lajos felesége) 21, 41, 45, 47, 68, 109, 167
— (István herceg lánya) 25, 33
Este család 14
Eszényi László 44
Esztergom
— Szent Adalbert székesegyház 86, 87, 114, 132
— Ferences-templom 86
— Főszékesegyházi kincstár
— — antipendium Gönczruszkáról 158*, 159
— — Káptalan pecsétje 17—18, 126, 128
— — Nyitrai káptalan evangeliumának fedőlapja 170; LXIV. tábla
— Keresztény Múzeum
— — Báti képek 151, LIV. tábla
— — freskótöredékek Nagyváradról 132; XXXII. tábla 4. kép
— Királyi várkápolna
— — freskók 131—132; XXX., XXXI. táblák és XXXII. tábla 1—3. kép
Eyck, Jan van 19, 51

Fantino Georgio 45
Felka r. kat. templom
— harangja 115
Felsőelefánt pálos-kolostor 86
Felsőerdőfalva r. kat. templom
— ker. medence 116
Felsőlövő r. kat. templom
— kehely 165; LVII. tábla 2. kép
Felsőszalóki kehely 165; LVII. tábla 4. kép
Ferenc kir. orvos 27
Firenze 28, 29, 80, 81, 122, 131
Forli 14
Frangepán István 30
Frankfurt a./Main 68, 69
Frigyes osztrák herceg 42
Futaki Demeter váradi püspök 31, 66, 81, 87

Füle r. kat. templom
— freskó 133

Galgócz r. kat. templom 93
Galhardus pápai követ 41
Gallicus Miklós ötvös 166, 167; LXI., LX. táblák
— Péter ötvös 10, 52, 166
— Simon 166
Gál Konrád 53, 115, 117
— Salamon 115
Galvano de Padova 45
Galvano da Bologna 78
Gánócz r. kat. templom harangja 116
Ganois Vencel 149
Garaiak 24
Garai János 32, 36
— Miklós 34
— — pecsétje 126; XXVII. tábla 4. kép
— Pál 36
Garamszentbenedek 93
Gardenigo János 45
Garger Ernst 123
Gecelfalva r. kat. templom falképek 134
Gelre herold 43
Gelencze r. kat. templom falképek 134
Genthon István 132, 134
Gentile bíboros 38, 62
Gerecze Péter 79
Gerevich Tibor 8, 37, 130, 131, 151
Gergely prépost 32
Gergely kerékgyártó 87
I. Géza király 40, 50, 59
Giletfia Miklós nádor 25, 64
Giotto 22, 29, 47, 129, 145
Giovanni da Ravenna 16, 17, 26, 30, 125
Gobelinus püspök pecsétje 127*, 150
Gombaszeg 107
Gonzaga, Filippo 14
Gölniczbánya r. kat. templom keresztelő medence 118
Göncz pálos-kolostor 86, 87, 90
Görgeiek 71
Gravina 56, 69
Guariento 30, 31
Guccio, Giannino di 49
Guido bíboros 48
Gyöngyös
— Ferencrendi-templom 89*
György szűcs 156
Győr Székesegyház
— Szent László herma 103, 114, 120
— Salamon Berczk sírkő 105
Gyulafehérvár
— Székesegyház
— — Széchy sírkő 108; XIV. tábla 1. kép
— Batthyáneum
— — esztergomi misekönyv 35, 51, 147*—148*; XLIX. tábla

Hampel József 123, 168, 169
Hamvasd r. kat. templom harangja 116
Han János kanonok 147
Harkácsi István kalocsai érsek 32, 64
Haunfeld, Moricz von 26

Hédervári lovag 43, 44*
Hedvig (Nagy Lajos leánya) 47, 54, 164
Henrik Otto bajor herceg 41
Henrik csukárdi plébános 35, 51, 147—148 149; XLIX. tábla
Henricus de Aiacoviaclun Florenzie 26, 106; XIII. tábla
Henrik pilisi apát 167, 170
Henszlmann I. 87
Hermann lovag 43, 45*
Hermann, J. H. 145
Hertul kir. festő 10, 53, 137, 146
Herul fia Miklós l. Medgyesi Miklós
Héthársi pieta 112
Himfi Benedek 25, 30
Hoffmann Edith 43, 138, 143, 149
Hóman Bálint 8, 10
Homorodszentmárton falkép 133
Horváth Henrik 7, 88, 106
Horváthi Pál püspök 82
Hölgykő vára 87
Huizinga 7, 37, 56, 67
Hunt—Pázmány nemzetség 43
Huss János 78

Igló 90, 113, 115, 116
— plébánia templom 92, 93; VII. tábla 2. kép
— pébánia
— — pacifikálé 166, 167; LIX., LX. táblák
Imrefia János kanonok 147—148; XLIX. tábla
VI. Incze pápa 67
V. István király 12, 96
István herceg 25, 33, 143
— pecsétje 126, 127*, 157
István főlovászmester 44

Jakab nógrádi esperes 76
Jakubovich Emil 146
XXII. János pápa 32
V. János császár 49
János cseh király 41
János váci püspök 32
János leleszi prépost 51
János nyitrai püspök 32
János troppaui herceg 68
János kamarcsai archidiákonus 77
János lapicida 53, 99
János asztalos 160
János minorita 58, 81, 86
János királyi festő 53, 106; XII. tábla 1. kép
János István fia 77
Jászó prépostság
— vasalt ajtó Leleszről 161; LV. tábla 1. kép
Jegerndorfi Pál 26, 32
Jensl kőhordó 53
Jó Fülöp 19, 51
Jordán apát 100

Kakas mester 71
Kálmán király 50
Kálmán győri püspök 10, 66—67, 86, 102, 157
— pecsétje 127, 150; XXVII. tábla 1. kép
Kalocsa székesegyház 87
Kálti Márk 132, 141
Kampis Antal 112
Kancellár János 78
Kanizsai István püspök 45, 77
— János érsek 33, 77
Káposztafalvi r. kat. templom harangja 115
Karácsonyi János 89
Kardos Tibor 7, 14, 81, 82
Karlstein 95
I. Károly magyar király 10*, 12, 17, 23, 24, 25, 27, 28, 38, 39, 41, 42, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 62, 66, 67, 68, 81, 85, 102, 109, 124, 125, 128, 132, 137, 142, 143, 160, 166
IV. Károly német római császár 6, 11, 16, 25, 26, 33, 34*, 35, 38, 41, 48, 57, 68, 78, 95, 114, 138, 164
V. Károly francia király 141
VI. Károly francia király 142
Kassa
— Székesegyház
— — keresztelő medence 116*; XXI. tábla 1. kép
— kincstár
— — kehely Nagyladnáról 165
— Múzeum
— — sírkő 104*
— — Erzsébet-sírkő 104
— — Seip András sírköve 104
— város pecsétje 128; XXVII. tábla 3. kép
Kassa Orbán-torony
— Katalin asszony sírköve 104
— Lengyel Jakab sírköve 104
Kassai ötvösök Miklós, János, Pál 167
Kassai Ulrich szűcs 156
Katalin Nagy Lajos leánya 38, 47, 109—110, 141, 143, 146, 147, XVI. tábla
Kázmér lengyel király 17, 41, 108*, 109, 114, 155
Kecskemét Múzeum
— — pártaöv Felsőszentkirályról 155, 156*
V. Kelemen pápa 62, 75
VI. Kelemen pápa 32
Keszei Miklós érsek 63, 64, 65*
Keszthely ciszterci-kolostor 67
— Ferences-templom 86, 89, 90
Kéthelyi oltárkő 161*
Kieslinger F., 123
Kígyóspusztai lelet 155
Kisdisznód r. kat. templom kehely 165
— ciborium 167; LXI. tábla 3. kép
Klosterneuburg Augusztinusok könyvtára
— Bredenscheyd-kódex 26, 139
Kolozsvár 119
— Szent Mihály templom búcsúengedélylevele 33*
Konrád menedékszirti prior 137
Koppány 39
Köln 64
Kőszeg
— Ferences-kolostor 67, 86
Krakkó
— Székesegyház Kázmér síremléke 108*, 109
Küküllei János
— 9, 17, 21, 38, 58, 81—82, 126, 136
Kuttenberg 125

Lack, kerekegyházi 24
Lackfi Dénes kalocsai érsek 24
— István 24, 56
— II. István 24, 86, 89
— Imre 24, 26
— — pecsétje 127
X. Lajos francia király 49
Lajtai István övkészítő 156
La Marche 36
Lánd pálos-kolostor 86
Lándoki kehely 165; LVIII. tábla 2. kép
Lank Henrik 71
László veszprémi püspök 45
— váradi kanonok 77
— prépost királyi orvos 27
— budai gyógyszerész 28
— ács 87
Latin Pál orvos 27
Lázár Béla 134
Lehel vezér 51*
Lelesz prépostság 44, 51, 53, 54, 137
— vasalt ajtaja 161; LV. tábla 1. kép
Lengyel László 18
Leopold Antal 159
Linz 68
Lipót osztrák herceg 42
Lippa templom 11, 86*, 88
Lippai Pál 10, 50, 160
— Henrik 27
Lorenzettiek 29
Lőcse 90
— Szent Jakab-templom 86, 92—93; I. és VII. tábla 1., 4. kép
— — feszület 112*
— — falképek 129, 130—131, 160; XXVIII. és XXIX. tábla
— — keresztelő medence 117, 118; XXIII. tábla 1. kép
— — Szent György-kápolna 161
— egykori minorita-templom 92; VI. tábla 1. kép
— — kolostor 92*
Lövöld karthauzi-kolostor l. Városlőd
Lukács László fia 78
Lukcsics Pál 141
Lundbrég Ferences-templom 86
Lurcz Hermann 78

Mainz 69
Magyar László főasztalnok 50
— András 82
— Pál 77
— István 78
— György 67, 72, 73
— István szabó 155
— István selyemhímző 157
Magyarfenes falképek 134
Malatesta 15
Malatesta Ungarus 72
Malines, Anjou biblia 121

Marburg 69
Margit, Árpádházi boldog 70, 151, LIV. tábla
Mária (Nagy Lajos leánya) 26, 33, 47, 48, 54, 58, 164
Mária, Árpádházi (Sánta Károly felesége) 12, 13, 54, 164
Márianosztra, pálos-templom 16, 86, 87, 90*, 95; III. tábla
Máriavölgy, pálos-templom 86, 90
Máriazell, r. kat. templom 86, 94, 151
Marseilles-i szent Lajos-templom 11
Martini, Simone 12, 32, 134, 136, 151, 152
Márton és György kolozsvári szobrászok 9, 55, 66, 103, 114, 118—124, 134, 145, 169; XXIV., XXV. táblák
Mártonhely, r. kat. templom
— — freskók 134, 135, 136
Mateoc, r. kat. templom
— — harang 115
— — keresztelő medence 116, 118; XXI. tábla 2. kép
Mátyás magyar király 9, 79, 80, 83, 95, 96, 146
Medgyes, keresztelő medence 118; XXIII. tábla 3. kép
Medgyesi Miklós 9, 43, 53, 138, 146, 149
Melfi 56
Ménhárd, r. kat. templom
— — kereszt 113*
III. Menyhért osztrák herceg 42, 45, 50
Mezőtelegd, ferences-templom 86
— — falképek 134
Mihalik József 167
Mihály egri püspök pecsétje 150*
— veszprémi püspök 157, 158
— asztalos 160
II. Miklós pannonhalmi apát 63, 64
Miklós kolozsvári festő 120, 123, 134
— kassai festő 54, 137
— nagyszebeni festő 54, 137
— nyitrai esperes 76, 77
— fia Miklós, ágostonrendi 75
Milánói Ferenc ötvös 21, 46, 47
Minutulo, Orsilio 65
Miskolc
— Borsod-Miskolci Múzeum
— zárókövek Diósgyőrből 102
— vasalt ajtó Rudabányáról 161; LV. tábla 2. kép
— vasalt ajtó töredéke Diósgyőrből 161
Miskolczy István 7
Miskolczi István 120
Modena 14, 15
Moyses de Hungaria orvos 27
Mügeln Henrik 26, 60, 143

Nagybánya
— Szent István-templom 86
— pecsétnyomója 123, 126, 128
Nagydisznódi kehely 165
Nagy Lajos kettőskeresztje 12, 13*
— — I. királyi nagypecsétje 17, 126
— — II. királyi nagypecsétje 18* 126
Nagy Lajos lengyel nagypecsétje 18
— — középpecsétje 126; XXVII tábla 2. kép
Nagyselyk, kehely 165; LVII. tábla 1. kép
Nagyszalánc vár 97
Nagyszeben
— Mária-templom 54, 137
— — orgonája 51
— Bruckenthal-múzeum
— — Kehely Oltszakadátról 165
Nagyszombat
— Székesegyház 86, 93*, 94, 132; V. tábla 1. kép
Nagyvárad 54, 66, 87, 88, 119*, 120, 133, 137*, 141, 143, 147
— székesegyház 86
— — Szent László ereklyetartó 114
— királyszobrok 120, 123
— Múzeum
— — Szent László kőszobra 103
Nanni, Giovanni ötvös 15
Nápoly 12, 15, 16, 23, 28, 29, 31, 47, 56, 80, 81, 131, 138, 144
— St. Maria di Donna Regina 12
Nekcsei Demeter 41, 137
Nempti János 150
Neumarkti János 33, 34, 69
New-York Morgan library 139, 140*
Niccolo di Tommaso 129, 131—132, 133, 134; XXX—XXXII. tábla 1—3. kép
Niccolo di Giacomo da Bologna 129, 131, 138, 141
Nürnberg 68, 69, 93
— Germán múzeum
— — sodronyzománcos korona 170
Nyilgyártó Jakab 157

Obizzo őrgróf 14
Óbuda
— pecsétnyomója 128*
— királyi vár 23, 96, 113
— klarissza-kolostor 11, 86, 87
— Szent Péter-apátság 88
Occam János 80
Oppelni László 25—26, 48
— — pecsétje 25*, 126, 127, 156
Ordelaffiak 14
V. Orbán pápa 16, 48, 160
VI. Orbán pápa 66, 167
Orsiniek 70
Orvieto dom 121, 122
Ovári Lipót 7
Ovári Vilmos plébános 30
Oxford Bodleyan library
— Secretum Secretorum 13, 18, 19*, 35, 81, 138, 146, 159; XLVIII. tábla

Padova 19, 21, 25, 28, 30, 33, 80, 129
— egyetem 75, 76, 77
— Szent Antal-bazilika
— — S. Felice-kápolna Altichiero-freskók 19, 21*, 30
— Ovári Vilmos plébános sírköve 30
— Capella dell' Arena 22, 47
— Szent György-kápolna Altichiero-freskók 130
Padova Carrara-palota 30, 31
— Museo Civico
— Nagy Lajos címere 31*
Pál országbíró 44
Pannonhalma, bencés főapátság 12
— Sigfrid apát sírköve 108; XIV. tábla 2. kép
— Czudar László apát sírköve 08—109, 110; XV. tábla
Paolo, da Perugia 138
Pápa, pálos-kolostor 67
Páris 75, 76, 139
— Bibliothèque Nationale
— — Nagy Lajos porcellánkannáját ábrázoló rajz 162, 163*
— Rotschild Gyüjtemény
— — Erzsébet-oltár 12, 150, 151
Passau 68
Paucher Henrik 26, 106
Pázmány lovag 44*
Pécsi Henrik, szűcs 156
Pécs 78, 81, 82
— Székesegyház kőtára
— — Szent György-relief 102, 121, 123
— — álló szentek 102; IX. tábla
Pepoli, Jacopo 14
Perugia 78
Péter leleszi prépost 137
Péter ács 87
— timár 87
— András 143
Petrarca 15, 29, 30, 62, 80, 81
Piacentini, Bartolomeo 78
Piacenzai Jakab orvos, csanádi püspök 27, 28, 64
Pilsen 69
Pisanello 30
Pisano, Niccolo 29, 80
Pitti, Buonacorso 29
Plock Székesegyház, Szent Zsigmond-herma 114, 115*
Podolin, r. kat. templom
— — harangja 115
— — keresztelő-medence 118; XXIII. tábla 2. kép
— — freskók 129
Polentiek 15
Poprád, r. kat. tamplom, freskó 129, 130
Pór Antal 7, 42, 64, 69, 81, 101, 168
Portinaris, Gualterius Sandri de 29
Poth lovag 44, 45*
Pozsony 42, 138, 139, 147, 148, 149
— ferences-templom 89, 92; IV. tábla 3. kép
— — Szent János-kápolnája 93, 94; V. tábla 2. kép
— klarissza-templom 91; IV. tábla 2. kép
— városháza zárókövei 101
— Múzeum
— — Madonna Nagyőrről 112; XVIII. tábla 1. kép
— — oltárszárnyak 113
Pozsonyi Jakab nyeregkészítő 157
Prága 33—35, 47, 69, 78, 89, 92, 93, 118, 119, 120

Prága Szent György-szobor 35, 115, 118—123, 120*, 122*, 126, 157; XXIV., XXV. táblák
— Szent Vid-székesegyház kincstára
— — Krisztus töviskoronáját tartalmazó ereklyetartó 68, 164
— — Szent István ereklye tartója 68
— — Szent Ágnes, Szent Julianna, Margit és Szent István vértanúk ereklyetartói 68
— — Szent György-ereklyetartó 68
— — Krisztus úrvacsorakendőjét tartalmazó kristálykanna 164; LVI. tábla 2. kép
Praga Giovanni 47

Radkersburg 135
Radliczai János orvos 27
Ranallo 17
Ransanus 87
Ráthold—Olivér testvérpár 44, 45*
Regensburg 68
Remete pálos-templom 86
Remete r. kat. templom, freskók 134
Renysper István orgonakészítő 51
Rimini 15
Rimabrezo freskók 129, 132, 134
R. Kiss István 81
Róbert nápolyi király 6, 16, 35, 81
— könyvtára 13, 14, 27, 87, 129, 138
Róma 70
— Szent Péter-bazilika 70, 71
— Vatikáni könyvtár
— — Legendárium 35, 55, 123, 133, 134, 138, 139—141; XXXVI. —XXXVIII. tábla
Rudabánya, r. kat. templom vasalt ajtaja 161
IV. Rudolf osztrák herceg 34, 42, 78
Runkelstein vár, falképek 42, 50, 51*, 52*
Ruszkin, r. kat. templom, Madonna 112; XVIII. tábla 2. kép
Russ Henrik 57

Sánta Károly nápolyi király 12
Sanzia királyné 16
Sándor vajda 139
Sándor, Cselen fia 86
Saraceno di Padova 125
Scala, Mastino della 14, 15, 45
Schweidnitzi Anna 33, 38, 41, 68, 69*, 102
Schulek Frigyes 92
Segesd, keresztelő medence 118; XXIII. tábla 4. kép
Selmecbányai ötvösök: Parvus, Berthold, Dietrich, Petrus, Hannus, Gilge 167
Selmeczbányai Wolfhardt ötvös 167
Semlyén Mihály 61
Sigfrid apát 63—64, 108; XIV. tábla 2. kép
— — pecsétje 127, 63*
Sicambria 14
Simon dominikánus 48
Sirok vára 98
Somló vára 99
Somorja, r. kat. templom, pacifikálé 166, 167
Sopron 90, 93, 94, 100, 147
— pecsétje 128
— bencés-templom 86, 90*, 91, 101; II., III. tábla 1. kép; VII. tábla 3. kép
Soproni Miklós 79
Sparenbergi Márk 57
Staubing 68
Stibor vajda 114
Storno Ferenc 130
Stopnicai plébánia-templom, Mária Magdolna-herma 114
Strada 33
Strázsa, r. kat. templom, keresztelőmedence 117; XXI. tábla 4. kép
Suchenwirt Péter 16, 26, 42, 43, 55, 60
Svedlér, r. kat. templom, keresztelőmedence 117*, 118*; XXII. tábla 1. kép
Svábfalvai sírkő 105
Svetonius 32

Szamosközy István 120
Szászsebes, r. kat. templom 86, 94; VI. tábla 2. kép
Százd freskók 129, 132
Széchy András 108, 109; XIV. tábla 1. kép
— Domonkos 24
— Miklós 24, 45, 96
Szécsényi Tamás 86, 89
Szécsény ferences-templom 86, 89
Szeglaki Imre 150
Székely Miklós váradi kanonok 139
Székesfehérvári bazilika 40, 49, 88, 114
— — Anjou síremlékek 109
— Kőtár
— — sisakdíszes sírkő 107*
— — feliratos sírkő 107
— — Katalin síremléke 109, 110; XVI. tábla
— — Nagy Lajos síremléke 109*, 110*, 111*, 155
Szent Ágnes 111
Szent Anna 103
Szent Antal remete 130
Szent Brigitta 62
Szent Bonaventura 74
Szent Domonkos 79
Szent Dorottya 131; XXXIX. tábla
Szent Erzsébet 12, 69, 70, 79, 103, 111, 112
Szent Ferenc 73, 74, 111
Szent Gellért 140, 141
— — ezüstkoporsója 12
Szent György 54, 114, 117, 118—124, 125, 134, 136, 145
— — lovagrend 55, 57, 58
— — pecsétje 57*, 121
Szent Imre 66, 70, 79, 120, 140, 141, 168, 169; XXXVI. tábla
Szent István 14, 37, 38, 39, 43, 54, 66, 70, 79, 80, 120, 142*, 143, 145, 168, 169, 170
Szent Jakab compostellai 19, 21
Szent János 55
Szent János, keresztelő 103, 111, 124, 125, 170
Szent József 103
Szent Kálmán 114
Szent Katalin alexandriai 19, 111, 146
Szent Katalin, sienai 62
Szent Lajos 70, 129
Szent László 14, 16, 43, 50, 54, 55*, 59, 66, 70, 79, 87, 88, 103, 114, 120, 123, 124, 125, 130, 132, 133*, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 145, 162, 168, 169, 170; XXXVII. és XXXVIII. tábla
Szent Márton 136
Szent Mihály 54, 72, 122
Szent Miklós 135
Szent Pál, remete 49, 67, 82, 130
Szent Pál 70, 117
Szent Patrik purgatoriuma 67, 72
Szent Péter 70, 117
Szent Simeon 47
Szent Szaniszló ezüst koporsója 12
Szent Tamás, aquinoi 67, 80
Szepesdarócz, r. kat. templom
— — feszület 111, 112
— — freskók 129, 130; XXVIII. tábla 1. kép
Szepesszombat, r. kat. templom harangja 116
— — ajtókopogtató 161
Szepesváralja. r. kat. templom
— — keresztelőmedence 117; XXII. tábla 2. kép
Szerecsen Jakab 125
Szerecsen gyógyszerész 28
Szigeti István 67, 75, 76
Szombathely bazilika múzeum
— — padlótégla 162*
Szőlősi György 78
Szörény vára 98

Tamás pozsonyszentgyörgyi gróf 119
Tamás, Miklós fia 106, 107; XII. tábla 2. kép
Tamás váci kanonok 32,
Tamás székesfehérvári prépost 39
Tarantoi Lajos 56
Tari Lőrinc 72
Tatárlaki Konrád 78
Telegdi Csanád 18, 28, 38, 41, 63, 64, 65, 66, 86, 87, 132, 134
Telegdi Tamás 63, 65
Temlius Tamás 80, 82
Thomasius Péter 48
Tinghi, Matteo 29
Tommaso da Modena 34, 129
Torna, r. kat. templom
— — Tornai János sírköve 105; XI. tábla 1. kép
Tornagörgő, r. kat. templom
— — Bebek György sírköve 106; XI. tábla 2. kép
Törcsvár 98
Trencsén 114
Treviso 129

Udine 15
Újbánya pecsétnyomója 18*, 126, 128
Újlaki Kont Miklós 25, 64, 86
Újlaki Tóth Lőrinc 25, 49

II. Ulászló 114
Us Miklós 70
Uzai Domonkos fia, János 77

Vác, Várszékesegyház 95
Városlőd egykori karthauzi kolostor 86, 87, 95
Varju Elemér 17, 148
Vásári Miklós 31, 63, 64, 65, 67, 127
Velemér r. kat. templom
— — freskók 135*, 136*; XXXIV. tábla
Velence 14, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 45, 47, 57, 67, 80, 81, 96, 98
Vencze cseh király 25, 33, 39
Verebi Péter 67, 75, 76
Verona 14, 15, 129
Verseci ötvös verőtő 155*
Veszprém Székesegyház
— — Szent György-ereklyetartó 114
Vesszős György 72, 73*
Vid nyitrai püspök 32
Villani, Matteo és Giovanni 14, 17, 62, 71
Vilmos győri püspök 48
Vilmos pécsi püspök 78
IV. Vilmos gróf 51
V. Vilmos jüllichi herceg 68
Visconti Barnabás 65
Visegrád 10, 23, 41, 57, 139
— vár 95, 96, 97
Vitéz János 66

Walse, Ulrich von 26
Washington Library of Congress Nekcsei biblia 137
Wernely bíró leánya, Klára 99
Wlasimi Occo János püspök 69
Wolfhard testvérek 26
Würzburg 68
Wydera, Petrus de 78

Zách Felicián 11, 143, 159
Zágráb 98
Zara, 45, 46, 80
— Szent Simeon koporsó 12, 21, 22*, 46*, 47, 165
— Brokát 158
— kehely Anjou címerrel 165—166
Zichy István gróf 143
Zólyom vára 98—99
Zsegra sírkő 105
— freskó 129, 130, 133, 134; XXXIII. tábla 1. kép
Zseliz, r. kat. templom
— — freskó 72, 73*
Zsigmond 9, 26, 33, 40, 48, 63, 66, 77, 80, 83, 85, 87, 95, 128, 129, 138, 146, 157

TARTALOMJEGYZÉK

LAP

BEVEZETÉS 5

UDVARI ÉLET ÉS LOVAGVILÁG 23

SZELLEMI KULTÚRA 61

ÉPÍTÉSZET 85

SZOBRÁSZAT 101

FESTÉSZET 129

IPARMŰVÉSZET 153

KÚTFŐK ÉS IRODALOM 171

KÉPES TÁBLÁK 181

KÉPEK JEGYZÉKE 309

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ 313

A KIADÁSÉRT FELELŐS : MÁTÉ KÁROLY.

38.285. — KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST. (F.: THIERING RICHÁRD.)

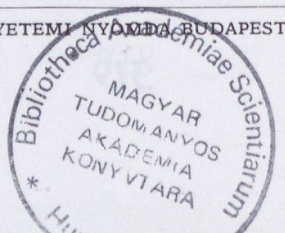

ISBN 963 05 5690 1

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1941

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1990 · Dercsényi Dezső jogutódja

Tanulmány © Marosi Ernő, Budapest 1990

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Hazai György
Budapest, 1990
Nyomdai táskaszám: 19126
Felelős szerkesztő: Kormányos József
Műszaki szerkesztő: Szakács Sándorné
Kiadványszám: 2798
Megjelent 34,85 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0237–6458

Printed in Hungary

Ára: 360,— Ft

„Ez a könyv, mindmáig a magyar középkori művészettörténet-írás egyik legsikeresebb, legkönnyebben olvasható és legszuggesztívebb korszakmonográfiája, 1941-ben jelent meg, Nagy Lajos király megkoronázásának 600. évfordulója előtt egy évvel. Sokak kedvelt olvasmánya lett, mert kielégítette azt az érdeklődést, amely a magyar középkori királyság e fénykoraként, kulturális csúcspontjaként elismert század iránt mindig is megnyilvánult."

A könyv létrejöttében kétségtelenül közrejátszott a „három tenger mosta" magyar Anjou-birodalom iránti nosztalgia, a vele párosult erkölcsi ideálkeresés, nem utolsósorban azonban az az igény, mely — hasonlóan a korszak történetírásában, irodalomtörténet-írásában —, régi adósságokat teljesítve, egységes képbe akarta foglalni a felhalmozódott ismereteket, a szerves egészet akarta megmutatni. Ez talán sikerének titka.

ISBN 963 05 5690 1

RS

AZ AKADÉMIAI KIADÓ REPRINT SOROZATA

507824

Dercsényi Dezső Nagy Lajos kora